

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Департамент соціального захисту населення Сумської міської ради
Сумський обласний центр соціальних служб
Сумський міський центр соціальних служб
Громадська організація «Ліга сучасних жінок»
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
кафедра педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
Київський університет імені Бориса Грінченка
кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи
Черкаський державний технологічний університет
кафедра соціального забезпечення
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
кафедра освітнього менеджменту, артменеджменту і соціальної роботи
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки
Криворізький державний педагогічний університет
кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМ'Ї ТА ДИТИНИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ГРОМАДИ

*Матеріали
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції
11 листопада 2025 року*

Суми – 2025

УДК 364.62-053.2/.5:316.354(477)
С69

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
(протокол № ____ від 15.12.2025 р.)*

Редакційна колегія:

- І.М.Іонова* – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А. С. Макаренка;
Н. О. Максимовська – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А. С. Макаренка;
Є.А.Маньковська – лаборант кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А. С. Макаренка.

С69 Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 листопада 2025 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2025. 273 с.

Збірник містить матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади».

У збірнику розглядаються технології соціально-педагогічної, психологічної, корекційної та соціокультурної підтримки сім'ї і дитини у вітчизняному та зарубіжному контексті; партнерство державних та громадських організацій у сфері надання соціальних послуг сім'ї та дитині; гендерний підхід як засіб оптимізації соціальної підтримки і соціально-правового захисту сім'ї та дитини; підготовка фахівців соціальної та соціокультурної сфери до соціальної підтримки сім'ї та дитини.

УДК 364.62-053.2/.5:316.354(477)

© Колектив авторів, 2025

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025

СЕКЦІЯ 1**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Біланенко Аліна, Шеплякова Ірина До проблеми формування громадянськості старших підлітків у закладах загальної середньої освіти	12
Боковня Альбіна, Гончаренко Олена Внутрішньо переміщені особи як одна з найбільш вразливих категорій населення в умовах воєнного стану	15
Вазуля Карина, Єсіна Наталія Особливості соціально-педагогічної діяльності з профілактики жорстокої поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти	19
Велітченко Наталія, Рижанова Алла Соціальний розвиток молодших школярів з мовленнєвими порушеннями в умовах кіберсоціалізації	22
Вернигор Анна, Поляничко Анжела Нормативно-правова база діяльності центрів надання соціальних послуг	25
Вертель Марія Феномен булінгу в освітньому середовищі: від соціальної дезадаптації до психологічної травми	27
Власенко Дмитро, Зінченко Тетяна Сімейна субкультура як засіб взаємодії та соціалізації дітей	29
Гаманок Марина, Максимовська Наталія Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні	32
Демиденко Ілля, Єсіна Наталія Особливості соціалізації дітей з особливими освітніми потребами у спеціальних школах	34
Дяченко Карина, Поляничко Анжела Основні напрямки соціальної роботи в системі охорони здоров'я	38

Kapshukov Ruslan Social exclusion of adolescents: risks and prevention mechanisms	41
Кіс Ірена, Перга Анастасія Феномен інформаційного перенавантаження молоді в умовах війни	43
Колесник Марина, Конончук Антоніна До питання виховання сімейних цінностей у дітей з прийомних сімей	46
Коротка Дарина, Знобей Олексій Центри соціально-психологічної реабілітації як суб'єкт соціальної політики із захисту прав та інтересів дітей	48
Kolomiiets Olena Sexual violence against children in the context of armed conflict	51
Куліш Володимир, Іонова Ірина Соціальні проблеми внутрішньо переміщених осіб	55
Лавренко Анна, Максимовська Наталія Соціальний захист сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах	57
Лисенко Вікторія Національно-патріотичне виховання підлітків у закладах фахової підготовки	59
Москальова Святослава Профілактика як соціальна послуга мінімізації конфліктів в підлітковому середовищі	61
Останіна Ніна Особливості виховання дітей у прийомних сім'ях	64
Ostroushko Natalia, Yenhalycheva Iryna Causes of bullying among students in inclusive education	67
Рижанова Алла Соціальна підтримка сім'ї та дитини в умовах глобальних соціокультурних змін та війни в Україні	70
Романова Інна Арт-терапія в соціальній роботі з родинами з дітьми	72

Столярник Ольга Травмо-інформований підхід у соціальній роботі з дітьми, що зазнали травмивного досвіду війни	75
Телевний Павло, Рижанова Алла Соціальний супровід дітей з дисфункціональних сімей в умовах воєнного стану	79
Трубавіна Ірина Поняття захисту в сучасній соціальній роботі і гуманітарній діяльності	81
Усик Валерія, Ключко Олексій Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків засобами молодіжних громадських ініціатив	83
Чапівська Анна, Столярник Ольга Життєстійкість підлітків як ресурс подолання травматичного досвіду війни	86
Chupryk Nataliia, Honcharenko Olena Social problems of youth and the role of youth organizations in their solution	90

Секція 2.

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І КОРЕКЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Безкровний Вячеслав, Максимовська Наталія Особливості реалізації соціально-педагогічної профілактики ігрової залежності серед молоді	93
Боринець Христина Психологічні технології подолання батьківського вигорання	95
Деніш Яніна, Полянничко Анжела Соціально-педагогічна профілактика сімейного неблагополуччя в умовах загальноосвітнього навчального закладу	99
Ivanenko Vladyslav, Demydenko Tetyana Support groups as a social work technology for parents of children with disabilities	101

Лавріненко Анна, Полянничко Анжела Особливості соціальної роботи з сім'ями, що виховують дитину з особливими потребами, в соціокультурному просторі громади	104
Нагорна Віта, Іонова Ірина Методи соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей	107
Новак Інна, Костіна Валентина Технологічні аспекти роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти з соціального виховання підлітків з використанням театралізації	110
Oziran Svitlana Mental health of vulnerable categories of students as a foundation for their successful integration into the educational environment	112
Olshevskiy Vladyslav, Hordieieva Tetiana International experience in monitoring the quality of social services: prospects for application in Ukraine	114
Ритенко Світлана, Іонова Ірина Підтримка ментального здоров'я жінок у кризових ситуаціях засобами соціальної роботи	117
Семеновська Лариса, Рамусь Михайло Тьюторська технологія як засіб педагогічної підтримки студентів у сучасних умовах	120
Слободюк Ярослав Соціально-педагогічна профілактика насильства в учнівському середовищі в умовах ліцею спортивного профілю	123
Шабаль Михайло, Знобей Олексій Законодавче забезпечення опіки та піклування як сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування	126
Катерина Шиліна, Ірина Іонова Етичні засади професійного консультування в соціальній роботі: виклики та орієнтири у підтримці сім'ї і дитини	128

Секція 3.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Дегтяр Софія, Клочко Олексій Соціокультурне середовище громади як чинник розвитку та соціалізації дитини	131
Демідова Христина, Романова Інна Соціально-педагогічний вплив бібліотерапії у роботі з дітьми- сиротами	134
Жолудь Олексій Сучасна спеціальна подія як чинник розвитку згуртованості суб'єктів соціуму в культуротворчому процесі воєнної та повоєнної доби	136
Луценко Світлана, Єфремова Галина Соціокультурний менеджмент під час війни: адаптивні моделі, партнерство та інновації	140
Максимовська Наталія Розвиток соціальної згуртованості здобувачів в соціокультурному середовищі закладу вищої освіти	145

Секція 4.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ПИТАННЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ І СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Бажок Аліна, Іонова Ірина Гендерні особливості професійного вигорання менеджерів соціальних служб	148
Васюхно Вероніка, Клочко Олексій Соціальна профілактика гендерно зумовленого насильства у молодіжному середовищі засобами проєктної діяльності	151
Клочко Оксана Гендерночутливий підхід у створенні безпечного освітнього середовища	154
Матяш Діана, Гончаренко Олена Дозвілля дітей молодшого шкільного віку: гендерний аналіз	157

Нікітіна Вікторія, Клочко Олексій
Гене́за військового волонтерства: гендерні, вікові та професійні характеристики 160

Павлущенко Наталія
Соціально-правові аспекти впровадження гендерного підходу в освітній процес Нової Української школи (початкова ланка) 162

Пелипенко Світлана, Клочко Олексій
Шляхи подолання гендерних стереотипів у родині 165

Сільченко Ігор, Знобей Олексій
Гендерні аспекти соціальної підтримки молоді, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів 167

Usyk Daryna, Honcharenko Olena
The role of non-governmental organizations in providing social support for women in the context of war in Ukraine 170

Секція 5.

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Іскерський Іван
Формування компетентності в часі майбутніх фахівців соціономічного профілю з використанням інтерактивних технологій 173

Мельничук Діана
Роль міждисциплінарної взаємодії у підготовці фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості 176

Ding Ming
The role of stress resilience in the professional development of future managers 178

Сорока Ольга
Формування технологічної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі виробничої практики 181

Стець Валентина
Підготовка фахівців-соціальних працівників у системі вищої освіти до роботи з дітьми з сімейного неблагополуччя: інклюзивний підхід 184

Терещенко Вадим, Іонова Ірина Тайм-менеджмент як інструмент підвищення продуктивності менеджера соціальної роботи	187
Ушаков Андрій Зміст та структура конфліктологічної компетентності соціальних працівників	189
Щербина Костянтин Потенціал тренінгових технологій у професійній підготовці майбутніх менеджерів	193

Секція 6.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

Байдарова Ольга, Рогач Крістіна Кризове втручання як метод відновлення психічного здоров'я жінок, які постраждали від війни	197
Берегов Павло, Знобей Олексій Нормативне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб	200
Бойко Євген, Іонова Ірина Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні	202
В'юнник Діана, Клочко Олексій Профілактика русифікації українських дітей та молодіна тимчасово окупованих територіях	205
Гомаз Максим, Полянничко Анжела Соціальний захист ветеранів у просторі громади	207
Гринь Софія, Рижанова Алла Соціальний захист безробітних в умовах воєнного стану	210
Домбровська Наталія, Рижанова Алла Соціальний супровід людей похилого віку в умовах воєнного стану	213
Жувак-Ярош Андрій, Полянничко Анжела Актуальні потреби малозабезпечених верств населення в умовах сьогодення	216

Ковальова Людмила Психосоціальна підтримка сімей, які зазнали впливу війни	219
Коженкова Юлія, Костіна Валентина Розвиток потенціалу резильєнтності людей старшого віку в спеціалізованих соціальних інституціях в умовах війни	222
Krasiuk Karina, Hordieieva Tetiana Social counseling in times of armed conflict: the ethical dimension of professional activity	225
Левченко Євгеній, Максимовська Наталія Специфіка соціальної роботи та соціокультурної діяльності з учасниками бойових дій в територіальній громаді	227
Ліцман Олександр, Ключко Олексій Соціальна підтримка особистості в умовах воєнних та повоєнних криз	229
Мартіян Катерина, Ключко Олексій Соціальна підтримка ветеранів та ветеранок в умовах сучасних трансформаційних змін	232
Maskal Yevhen, Hordieieva Tetiana Social integration of internally displaced children into the host community	235
Пісковой Валерій, Пономаренко Людмила Програми соціальної підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні	238
Rozhko Nadiia, Yenhalycheva Iryna Activation of youth in the community: types of their participation	240
Рогач Крістіна, Байдарова Ольга Розвиток навичок підтримуючої комунікації у найближчого оточення дружин військовослужбовців	243
Савкова Віталіна, Знобей Олексій Виклики соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах воєнного стану	247
Сідаш В'ячеслав, Іонова Ірина Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами засобами проєктної діяльності	249

SimakovA Aliesia, Klochko Oleksii Social support of internally displaced families in the process of overcoming social crisis	252
Сінкович Анастасія, Знобей Олексій Соціальна робота з дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах війни в Україні	255
Tymoshenko Mykola Factors of social integration of male and female veterans	258
Полубінський Богдан, Гончаренко Олена Консультування як метод соціальної роботи	262
Ралков Ігор, Олена Гончаренко Соціальний супровід як технологія індивідуальної соціальної роботи з неповнолітніми, які вчинили правопорушення	265
Шликова Жанна, Гончаренко Олена Теоретичний аналіз проблеми соціалізації дітей і молоді в громадських об'єднаннях	269

Секція 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ
У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Аліна БІЛАНЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Ірина ШЕПЛЯКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТАРШИХ
ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У воєнних умовах існування нашої країни актуалізувалася потреба в підвищенні ефективності громадянського виховання дітей задля становлення національної ідентичності, плекання в них почуття любові до Батьківщини та патріотизму. У визначеному контексті особливої гостроти та значущості набула й проблема формування громадянськості дітей, зокрема старших підлітків, у закладах загальної середньої освіти (надалі – ЗЗСО).

Аналіз розробленості проблематики дослідження в науковій літературі свідчить, що різні аспекти проблеми формування громадянськості, зокрема дітей та молоді в закладах освіти, у своїх працях досліджували Я. Великий, О. Власенко, Н. Горбатюк, М. Дашко, Н. Дерев'янка, І. Дзюбенко, В. Маценко, О. Кошопал, В. Нечерда, О. Сирцова, В. Пащенко, О. Салтикова, І. Сахневич, О. Севаст'янова, М. Серік, Т. Смайлова, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Н. Чернуха, Т. Швець та інші вчені. Водночас, досі не отримала достатнього висвітлення в наукових джерелах у галузі соціальної роботи проблема формування громадянськості старших підлітків у ЗЗСО.

На підставі результатів проведеного аналізу наукових джерел [3; 4; 6; 7; 9-11] констатовано про відсутність єдиного підходу до трактування поняття «громадянськість». Адже розуміння зазначеного феномену, за В. Маценко, «змінювалося в залежності від соціального ладу держави, від пануючої ідеології, від релігійних або світських переконань, від рівня розвитку педагогічної науки, від поглядів і переконань людини» [6, с. 148]. Так, за С. Гончаренко, громадянськість – це «усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище» [3, с. 75]. Аналіз цього визначення дозволяє стверджувати, що за такого його трактування громадянськість змістовно пов'язується з процесом політичної соціалізації громадянина та його

здатністю до суб'єктизації необхідних для цього ціннісних домінант. З огляду на це, для розкриття сутності аналізованого поняття насамперед важливо розкрити зміст правового статусу «громадянин».

Вважаємо, що громадянин – це не просто, як закріплено в Законі України «Про громадянство» [8], «фізична особа, яка набула громадянство» [8] певної країни і, відповідно, має стійкий правовий зв'язок з цією державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках. Адже переконані, що громадянин – це людина, яка готова допомогти країні вийти на високий рівень завдяки своїй праці; здатна пожертвувати своїми інтересами заради Батьківщини; має почуття солідарності, здатність та бажання об'єднатися з громадою для подолання певних проблем. Саме тому підтримуємо позицію В. Пашенко про те, що поняття «громадянськість» ширше статусу «громадянин», оскільки включає в себе не тільки його права та обов'язки, що є його змістовною сутністю, а й також «здатність і готовність до активної участі та почуття солідарності» [7, с. 119].

На думку Т. Швець, «громадянськість – це складно структурований та багатофункціональний феномен, який обумовлюється особливостями розвитку країни та має вияв у цілому комплексі стійких якостей, формах поведінки суб'єкта, сукупності поглядів та настанов, які передбачають, з одного боку, свободу й самостійність громадянина, а, з іншого, – соціальну солідарність» [11]. А, отже, слушною є висунута О. Севаст'яною теза про те, що на особистому рівні громадянськість «є пріоритетною сталою характеристикою людини, яка проявляється в її реальній поведінці та вчинках» [9]. А також позиція Ю. Буланова (предметом наукового інтересу якого була культура громадянськості (як «ставлення людини до держави і дій влади, що проявляється у законослухняності та критичній вимогливості» [1])), що аналізований феномен може бути сформований в людини тільки за умови усвідомлення нею себе як особистість, котра «є вільною в своїй країні, має честь та гідність, несе відповідальність за свої слова та вчинки» [1]. І саме тому, як зауважує О. Власенко, «державна та суспільство не повинні недооцінювати роль освіти у вихованні в свідомості людей ... патріотизму, толерантності, справедливості, рівності тощо» [2, с. 33].

На основі узагальнення результатів проведеного аналізу джерельної бази поняття «громадянськість» розуміємо як усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків, відповідальність за свої вчинки, активну участь у житті держави, збереження почуття національної гордості. Підтримуємо позицію І. Дзюбенко про те, що «важливим аспектом державної освітньої політики є збереження почуття національної гордості та посилення громадянських настроїв учнівської молоді» [4, с. 23], зокрема старшого підліткового віку. А, отже, необхідним вбачається подальший розвиток й удосконалення системи громадянського виховання. Адже, як зазначав видатний педагог К. Ушинський, саме «громадянське виховання вносить світло у тайники народного характеру» [5, с. 83]. Водночас, необхідним складником громадянського виховання, на нашу думку, є формування

громадянськості, зокрема в межах реалізації відповідного напрямку соціально-виховної роботи у ЗЗСО.

Під «*формуванням громадянськості*» розуміємо процес становлення активної, відповідальної та свідомої особистості, котра розуміє свої права та обов'язки в суспільстві. На наш погляд, важливість реалізації цього процесу в соціально-виховній роботі зі старшими підлітками у ЗЗСО зумовлена низкою причин: *формування свідомості* (діти поступово усвідомлюють своє місце в суспільстві, засвоюють сутність та значущість прав людини, набувають соціальних цінностей); *відповідальність та активність* (у процесі становлення громадянськості діти вчаться відповідально ставитися до свого оточення і держави, що стимулює їхню активну участь в суспільному житті та прийнятті важливих рішень); *підтримка демократії* (громадянська позиція сприяє розвитку та зміцненню таких демократичних принципів, як повага до різних думок, співпраця, діалог, що є фундаментальними для становлення стабільного та справедливого суспільства); *формування моральних цінностей* (у дітей виховується здатність поважати інших, відстоювати соціальну справедливість і протидіяти будь-яким проявам дискримінації, а також патріотизм, що ґрунтується на відповідальності за добробут суспільства). У процесі формування громадянськості, зокрема старших підлітків у ЗЗСО (як впливових соціально-виховних інститутах), діти, на думку О. Севаст'янової, «мають усвідомити, що бути громадянином – значить пізнати себе, бути впевненим у своїх силах і можливостях, навчатися жити, пізнавати, мислити вільно, відстоювати свої права, любити Вітчизну, тобто активно діяти як суб'єкт громадянського суспільства» [9]. А активність громадянської позиції – це, насамперед, розуміння підлітками сутності правового статусу «громадянин України», тих взаємних прав і обов'язків (громадянина перед державою і, відповідно, держави перед громадянином), які передбачає цей статус.

Отже, формування громадянськості у старших підлітків у ЗЗСО – це вкрай важливий й складний процес, що потребує високого рівня готовності всіх долучених до його реалізації суб'єктів соціально-виховної роботи, а також уточнення змісту такої роботи, пошуку дієвих форм і методів її здійснення.

Список використаних джерел:

1. Буланов Ю. Громадянська участь у житті суспільства. *На урок*: вебсайт. URL: <https://naurok.com.ua/urok-gromadyanska-uchast-u-zhitti-suspilstva-99316.html> (дата звернення: 16.10.2025).
2. Власенко О. Проблема громадянських цінностей особистості в контексті зарубіжних концепцій громадянського суспільства. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. Вип. 3 (94). С. 32-36. URL: <https://surl.li/gxrtow> (дата звернення: 12.10.2025).
3. Гончаренко С. У. Громадянськість. *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 1997. С. 75. URL: <https://surl.li/iylrfr> (дата звернення: 19.10.2025).

4. Дзюбенко І. Застосування тренінгу для формування громадянськості особистості. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги*: зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Умань, 31 трав.2018 р.). Умань: УДПУ ім. Павла Тичини, 2018. С. 23-27.
5. Захарін С. В. Національне виховання у контексті ідей К. Д. Ушинського. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 берез. 2023 р.). Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2023. С. 81-84.
6. Маценко В. Поняття «громадянськість»: сучасне розуміння. *Наука. Освіта. Молодь*. С. 148-150. URL: <https://surl.li/szrckr> (дата звернення: 03.10.2025).
7. Пащенко В. Поняття «громадянськості» і теорія громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. №2. С. 118-126.
8. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 13, ст. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 03.10.2025).
9. Севаст'янова О. Сутність і структура громадянськості особистості в умовах сьогодення. *Розвиток вищої освіти в Україні: виклики XXI століття*: матеріали Всеукр. інтернет-конф., м. Івано-Франківськ, 7 берез. 2019 р. URL: <https://surl.li/techbu> (дата звернення: 02.11.2025).
10. Сирцова О., Дашко М. Формування громадянськості учнів закладів загальної середньої освіти як методична проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70, Т. 4. С. 78-84.
11. Швець Т. Громадянськість особистості як основний критерій становлення громадянського суспільства. URL: <https://surl.li/xfkyaf> (дата звернення: 11.10.2025).

Альбіна БОКОВНЯ,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності І 10 Соціальна робота та консультування,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Олена ГОНЧАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК ОДНА З НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану внутрішньо переміщені особи є однією з найбільш вразливих категорій населення, адже вони перебувають у стані

подвійної соціальної вразливості – як жертви воєнних дій та як громадяни, які потребують інтеграції у нові громади та адаптації до нових умов життєдіяльності. Відповідно до зазначеного, проблематика внутрішнього переміщення населення є надзвичайно актуальною, адже стосується не лише гуманітарної безпеки, а й соціальної інтеграції, психологічної адаптації та відновлення людського потенціалу держави.

Поняття «внутрішньо переміщені особи» (ВПО) набуло широкого використання внаслідок зростання кількості переселенців у результаті збройних конфліктів, природних катастроф та інших загроз. Як зауважують В. Лугова з авторами, у міжнародній науковій спільноті цей термін був офіційно закріплений у Керівних принципах ООН щодо внутрішнього переміщення 1998 року, де ВПО визначаються як «особи чи групи осіб, що були змушені чи примушені залишити свої домівки або місця постійного проживання, особливо внаслідок збройних конфліктів, насильства, порушення прав людини або природних катастроф, але не перетнули міжнародно визнані державні кордони» [3].

Українське законодавство, що відповідає цим принципам, також чітко визначає внутрішньо переміщену особу як громадянина України, іноземця або особу без громадянства, яка на законних підставах проживає в Україні та була змушена залишити місце постійного проживання через бойові дії, тимчасову окупацію, акти насильства, порушення прав людини чи надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-VII від 20.10.2014 р., ст. 1) [4].

З початком збройної агресії та фактичним перебуванням у стані війни Україна зіткнулася з найбільшим за свою сучасну історію гуманітарним викликом, що полягає у вимушеному внутрішньому переміщенні мільйонів громадян. У своєму дослідженні І. Гаркуша та С. Дубінський наводять дані Державної служби статистики, згідно з якими, в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб є інформація щодо 4 млн людей (з них, понад 2 млн. осіб – це люди, які вимушено перемістились після провадження воєнного стану, та 1,9 млн. осіб – вимушено перемістилися вперше) [1, с. 133].

Цей масштабний феномен внутрішнього переселення став не лише наслідком воєнного конфлікту, а й виявив комплекс проблем, що потребує негайної уваги. І. Гаркуша й С. Дубінський наводять результати опитувань, які дозволяють визначити найгостріші проблеми, з якими стикаються вимушені переселенці. З-поміж них автори називають такі: втрата життєвої стабільності та рутинності через втрату роботи / бізнесу і, відповідно, постійного джерела доходу, втрату житла і майна, втрату соціального статусу, що тягнуть за собою фінансову кризу, значні труднощі з працевлаштуванням тощо. Наступними за важливістю йдуть психологічні травми і дезадаптація через зміну звичного способу життя і звичок, втрату звичних соціальних зв'язків (родичів, друзів), а також проблеми з документацією, доступом до різноманітних послуг (соціальних, освітніх,

медичних), забезпеченням базових потреб (доступ до води, їжі, житлі) та ін. Усе зазначене призвело до залежності значної кількості вимушених переселенців від допомоги з боку держави, громадських організацій та волонтерів.

Особливо руйнівний вплив на ВПО мають психологічні наслідки вимушеного переміщення. Психологи (зокрема, О. Завгородня, О. Краєва та ін.) зауважують, що через вплив травмуючих подій та постійних факторів стресу, що супроводжують адаптацію на нових місцях, внутрішньо переміщені особи зазнають високого ризику розвитку наслідків для психічного здоров'я, включаючи погіршення суб'єктивного благополуччя й ускладнення кризи ідентичності. Порівняно з непереміщеними особами, ВПО демонструють підвищену цінність безпеки, невпевненість у собі, спрямованість у минуле та значні складнощі у побудові планів на майбутнє. У них також констатується зниження показників фізичного здоров'я і підвищення показників кризи ідентичності [2].

Аналіз зазначених проблем дозволяє нам стверджувати, що питання адаптації для ВПО є однією з ключових проблем. Йдеться про адаптацію до нових умов життя, нової роботи, нового місця проживання тощо. Інтеграція у нову громаду, зміна звичок і способу життя, пошук нового житла й роботи, встановлення нових соціальних зв'язків потребує від людей значних фізичних і моральних зусиль, часових витрат. Утім, вимушені переселенці можуть наразитися на дискримінацію, недовіру й неприйняття на новому місці проживання, що стає причиною для самотності, ізольованості, конфліктів з місцевим населенням і соціальної напруги, обмеженості нових можливостей для розвитку та самореалізації в нових умовах.

Ситуація з внутрішнім переміщенням перетворила гуманітарний виклик на комплексне системне випробування, яке вимагає не тимчасових заходів, а чіткої інституційної відповіді. Оскільки масштаби цієї кризи є надзвичайними, вирішення ключових проблем стає прямим і незаперечним обов'язком центральних структур. Держава несе ключову відповідальність за повноцінне відновлення та інтеграцію ВПО. Цей обов'язок вимагає розробки та реалізації довгострокової та всеосяжної стратегії, що включає не лише своєчасну фінансову та соціальну допомогу, а й гарантування безперешкодного доступу до житла, сприяння економічній самостійності через програми працевлаштування та перекваліфікації, забезпечення обов'язкової психологічної реабілітації та медичної допомоги. Надання такої системної підтримки є не просто актом милосердя, а критерієм стійкості країни та проявом зрілості держави, її здатності захищати гідність своїх громадян.

Отже, можна підсумувати, що ВПО – це люди, яких життя поставило перед необхідністю втечі, але вони залишилися у межах своєї держави. Їх ще називають «вимушеними переселенцями», адже причиною зміни місця проживання є не бажання змінити життя, а необхідність врятувати його. Життєво необхідна допомога цій категорії населення – це пряма інвестиція у відновлення людського капіталу та соціальну стабільність країни.

Відповідальність держави та солідарність суспільства повинні бути спрямовані на забезпечення ВПО можливістю не просто вижити, але й повноцінно відновити своє життя та гідність, довівши тим самим здатність України до стійкості у найскладніші часи.

Таким чином, феномен внутрішнього переселення в Україні є набагато глибшим, ніж питання статистики чи логістики. Він чітко підтверджує, що внутрішньо переміщені особи є однією з найбільш вразливих соціальних категорій, яка потребує не тільки фінансової допомоги, але й комплексного інституційного захисту.

Системна підтримка цієї найбільш вразливої категорії населення є важливою передумовою відновлення соціальної справедливості і стабільності українського суспільства. Лише комплексний підхід, який поєднує державну політику, місцеві ініціативи та активність громадянського суспільства, може забезпечити належний рівень соціальної адаптації ВПО. Завдання соціальних працівників, психологів і представників влади полягає у створенні стійкої системи підтримки, що ґрунтується на принципах людяності, партнерства та рівності можливостей.

Список використаних джерел

1. Гаркуша І. В., Дубінський С. В. Особливості життєвої перспективи вимушених переселенців під час озброєного конфлікту в Україні. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2023. № 1 (25). С. 131–139.
2. Завгородня О., Краєва О. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 3 (73). С. 73–80. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/276921>
3. Лугова В. М., Іванісов О. В., Мовчан Я. Д., Самойленко Д. О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід. *Interaction of Art and Science: Creative Approaches in Research: XLVIII International scientific and practical conference (November 20–22, 2024)*. Geneva, Switzerland. International Scientific Unity, 2024. С. 84–88. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/34733>
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

Карина ВАЗУЛЯ,
*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня,
спеціальності 231 «Соціальна робота» Харківського національного
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

Наталія ЄСІНА,
*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки Харківського національного
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Даний період розвитку та існування нашої країни характеризується нестабільним станом економічної, політичної, соціальної сфер життєдіяльності людини, що викликає, в свою чергу, занепад моральних та духовних пріоритетів суспільства. Підсилення складної ситуації, ускладнюється повномасштабною війною, яка прийшла до нас. Це не може не відобразитися на емоційному, психологічному стані людей взагалі, а особливо такої категорії як підлітків, які не мають сформовану психіку та підпадають під різноманітні впливи. Як результат цього - це активізація різних форм поведінкових відхилень, у тому числі формування в підлітків схильності до агресії та жорстокої поведінки. Як соціальне явище, жорстокість, в підлітковому середовищі проявляється у вигляді збитків та шкоди з боку індивіда чи групи по відношенню до іншої особи або живої істоти, що не здатна захистити себе в даній ситуації [4].

Аналіз наукової літератури свідчить, що феноменом жорстокої поведінки займалися Н. Агарова [1], Т. Гончарова [4], профілактика жорстокої поведінки підлітків була предметом наукових розвідок Т. Журавля [7], О.Кочемировської[7], особливості попередження насильства в закладах освіти розкриті в студіях О. Денисенко [5], В. Олійника [8]. Питаннями соціально-педагогічної діяльності з профілактики жорстокої поведінки підлітків, її змістом, особливостями, факторами та напрямками займалися Л. Войтова [3], Є. Дубровська [6], М. Ясеновська [6]. На основі аналізу наукових праць Н. Агарової [1], Т. Гончарової [4] під жорстокою поведінкою підлітків розуміємо сукупність деструктивних дій та вчинків, що суперечать моральним і правовим нормам та правилам існування підлітків у суспільстві, які завдають фізичну та моральну шкоду людям та суспільству в цілому.

Аналіз наукової літератури М. Аряєва [2], Л. Войтової [3], Л. Сенківської [2] і практики соціально-педагогічної роботи в підлітковому середовищі закладів загальної середньої освіти надав підстави для з'ясування чинників, що зумовлюють формування жорстокої поведінки підлітків: психофізіологічні (нервово-психічні захворювання; непривабливий зовнішній вигляд; вікові особливості дітей); біологічні (нервові, фізичні розлади); соціально-економічні (інфляція, соціальна нестабільність);

морально-етичні (низький моральний рівень, занепад духовних цінностей, байдужість соціуму до проявів асоціальної поведінки); соціально-педагогічні (дидактогенні фактори, проблеми сімейного або громадського виховання, навчальна дезадаптація, байдуже ставлення до проблем учня); організаційно-педагогічні (недостатня увага адміністрації закладу до проблеми жорстокості й насильства в підлітковому середовищі, низький рівень поваги між педагогами й учнями, домінування суто освітніх цілей).

На підставі узагальнення досліджень науковців (В. Олійник [8], В. Стремечка [9], О. Юрчик [10]) охарактеризуємо види жорстокої поведінки, що притаманні учнівському середовищу: емоційно-психологічний (висміювання і приниження, залякування і образи, плітки і відторгнення, ігнорування і соціальна ізоляція, виключення з групи та вербальна агресія); фізичний (штовхання, побиття, нанесення ударів, ляпаси, застосування зброї, невербальна агресія: жести та поза); сексуальний (образливі слова та дії інтимного характеру, натяки та сексуальні домагання, примус до порнографії та гвалтування); економічний (розкрадання, примус до вчинення крадіжки чужого майна, вимагання грошових коштів, їжі, одягу, гаджетів, псування майна).

З метою своєчасного діагностування та вирішення даної актуальної проблеми необхідна ефективна система профілактики жорстокої поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. На основі проведеного аналізу наукових джерел Т. Журавля [7], О. Кочемировської [7], В. Олійника [8], М. Ясеновської [7] під соціальною профілактикою жорстокої поведінки підлітків розуміємо сукупність форм, методів, засобів, спрямованих на попередження формування у підлітків схильності до скоєння насильницьких дій, обмеження та локалізацію негативних явищ у підлітковому середовищі.

Проаналізувавши наукові праці О. Безпалько [**Error! Reference source not found.**], В. Оржеховської [**Error! Reference source not found.**] та практики соціально-педагогічної роботи виділяємо рівні профілактики жорстокої поведінки підлітків:

1. Загальносуспільний, який передбачає діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів на вирішення певних протиріч у житті людини.
2. Соціальний рівень характеризується цілеспрямованістю впливу на негативні фактори, які породжують виникнення жорстокої поведінки підлітків.
3. Індивідуальний рівень, який являє собою роботу з конкретним підлітком, поведінка якого характеризується відкрито жорстокими проявами.

Аналіз наукових студій Л. Войтової [3], Є. Дубровської [6], М. Ясеновської [6] дозволив визначити соціально-педагогічну діяльність з профілактики жорстокої поведінки підлітків у закладі загальної середньої освіти як цілеспрямовану збалансовану діяльність усіх учасників профілактики, що має за мету зниження ризику агресивної поведінки серед підлітків через превентивну та корекційну роботу у напрямку протидії їхньої соціальної дезадаптації, соціальних відхилень у поведінці, створення умов

для всебічного розвитку особистісного потенціалу учнів, стимулювання власної активності у боротьбі з негативними факторами мікросередовища.

Серед особливостей соціально-педагогічної діяльності з профілактики жорстокої поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти виділяємо: комплексність, залучення та координація усіх суб'єктів (зовнішніх та внутрішніх) профілактичного впливу, систематичність у роботі з батьками. Отже, від професіоналізму суб'єктів профілактичного впливу, які здійснюють соціально-педагогічну роботу у даному напрямку залежить її ефективність, що сприяє покращенню психоемоційного стану підлітка, формуванню безконфліктних відносин у підлітковому середовищі та встановленню довірливих відносин у родині.

Список використаних джерел

1. Агарова Н.Г. Проблема жорстокості у шкільному середовищі. *Соціально-правовий захист молоді*. Ужгород, 2022. С. 6-12.
2. Аряєв М.Л., Сеньківська Л. І. Проблема шкільного психологічного насилля (булінгу) серед дітей і підлітків. *Сучасні теоретичні та практичні аспекти клінічної медицини: матеріали міжнар. наук. конф. студентів та молодих вчених, присвяч. 115-річчю з дня народження М. О. Ясиновського*. (Одеса, 24–25 квітня 2014 року). Одеса: ОНМедУ, 2019. С. 141-142.
3. Войтова Л.В. Соціально-педагогічна робота щодо профілактики насильства над дітьми в сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 20. № 1. С.79-85.
4. Гончарова Т.В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2020. № 4. С.47-53.
5. Денисенко О.Б. Профілактика протидії проявам насильства в школі. *Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах: матеріали II Всеукраїнського форуму*. (Дніпро, 11 лютого 2021 року). Дніпро: ВВПЗ «ДГУ», 2021. С. 192-196.
6. Дубровська Є.В., Ясеновська М.Е. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: навчально-метод. посібник. Київ: Huss, 2021. 96 с.
7. Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. Київ: ТОВ “К.І.С.”, 2021. 24 с.
8. Олійник В. О. Соціально-педагогічна профілактика жорстокої поведінки учнів основної школи засобами анімаційної діяльності: дисерт. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Держ. вищий навч. заклад «Донбаський державний педагогічний університет», Слов'янськ, 2017. 22 с.

9. Стремецька В.О. Булінг у підліткових шкільних колективах. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Ужгород, 2021. Вип. 31. С. 177–179.

10. Юрчик О.М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Державний вищий навчальний заклад "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника". Івано-Франківськ, 2016. 23 с.

Наталія ВЕЛІТЧЕНКО

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності ІІО Соціальна робота та консультування,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Алла РИЖАНОВА

*докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри
соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується активним впливом цифрових технологій на всі сфери життя людини, зокрема на процес соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Для молодших школярів з мовленнєвими порушеннями цей процес набуває особливої актуальності, оскільки поєднує можливості розвитку та ризики соціальної-віртуальної ізоляції. Соціально-педагогічний підхід до вирішення проблеми дозволяє об'єднати соціально-виховний потенціал закладу загальної середньої освіти, сім'ї, самої дитина та територіальної громади, щоб зміцнити позитив кіберсоціалізації в соціальному розвитку початківців з мовленнєвими порушеннями та профілакувати негатив.

Проблема соціального розвитку дітей із мовленнєвими порушеннями розглядалася в працях Л. Виготського, І. Зязюна, В. Синьова, М. Шеремет, О. Мельник, Т. Пічугіної та інших дослідників. Кіберсоціалізацію як інноваційний фактор соціального розвитку аналізували М. Дороніна, О. Мельник, А. Рижанова, А. Тадаєва та інші. Проте соціальний розвиток молодших школярів з мовленнєвими порушеннями в умовах кіберсоціалізації досліджено недостатньо, що і є метою публікації.

Соціальний розвиток дитини з мовленнєвими порушеннями є складним багатофакторним процесом, який залежить від зовнішніх соціальних умов та внутрішніх психофізіологічних особливостей. Погоджуємося з Л.Виготським, що у молодшому шкільному віці закладаються основи соціальної компетентності – здатності дитини ефективно взаємодіяти з оточенням, дотримуватись соціальних норм, розуміти емоційні стани інших людей та будувати конструктивні стосунки [1, с. 87]. Зрозуміло, що

мовленнєві порушення заважають початківцю розширити реальне середовище спілкування з однолітками, підштовхують до соціальної взаємодії в кіберпросторі, тим самим ускладнюючи проблему соціального розвитку та розширюючи можливості набуття ним різних видів кіберзалежностей. В.Синьов підкреслює, що ефективна соціалізація такої категорії дітей передбачає спеціально організовану педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток комунікативної компетентності, самооцінки та соціальної активності [5, с. 256].

М. Дороніна цілком справедливо зауважує, що кіберсоціалізація як новий соціокультурний феномен зумовлює зміну традиційних моделей взаємодії, формування нових соціальних ролей та комунікативних навичок через інтернет-середовище [2, с. 176]. Особливість кіберсоціалізації, її зміст та результат розкриває А. Рижанова: «за суттю це процес становлення, розвитку та самореалізації віртуального соціального «Я» через засвоєння (кіберадаптацію), відтворення (кіберінтеграцію), удосконалення (кіберіндивідуалізацію) соціальним суб'єктом віртуальної культури людства в процесі стихійного та цілеспрямованого залучення до глобального інформаційного простору і системи нових віртуальних соціальних зв'язків та залежностей, що сприяє розвитку його віртуальної соціалізованості і впливає на реальну соціалізованість» [4,с.23]. Отже, у контексті кіберсоціалізації важливим чинником виступає інтернет (або віртуальне)-середовище, яке переважно стихійно впливає на соціальні ціннісні орієнтації, способи комунікації та пізнавальні інтереси молодших школярів. Позитивом у кіберсоціалізації для початківців з мовленнєвими порушеннями є розширення можливості самовираження на рівних з іншими дітьми, оскільки цифрові платформи компенсують труднощі у вербальному спілкуванні, що сприяє формуванню впевненості в собі, впливає на становлення власної гідності. Негативом є зниження емоційної чутливості та рефлексії, поява поверхневих контактів [3, с. 45-49], розвиток «віртуального соціального Я» дитини на шкоду «реальному соціальному Я» [5], що деформує соціальний розвиток учня молодших класів. Тому діти з мовленнєвими порушеннями особливо потребують на педагогічний супровід їх соціального розвитку в умовах кіберсоціалізації.

Теоретичну модель соціально-педагогічного супроводу медіасоціалізації молодших школярів обґрунтовано А.Тадаєвою [6], проте дослідниця не зважала на дітей з особливими, а саме з мовленнєвими потребами. На наш погляд, до ефективних соціально-педагогічних умов, що сприяють соціальному розвитку початківців з мовленнєвими проблемами, належать: створення позитивного емоційно-психологічного клімату в колективі; забезпечення інклюзивного освітнього простору з урахуванням індивідуальних потреб дітей; використання інтерактивних та цифрових засобів навчання (онлайн-ігри, навчальні платформи, віртуальні групові проєкти), що розвивають комунікативні навички, соціальну активність та відповідальність; партнерська взаємодія між учителем, батьками та спеціалістами (логопед, психолог, соціальний працівник), соціальними

зкладами для молодших школярів у територіальній громаді; формування у дітей цифрової грамотності та критичного мислення, що дозволяє безпечно використовувати інтернет-ресурси.

Важливою умовою є впровадження соціально-педагогічних засобів, спрямованих на розвиток соціальної компетентності через освітнє середовище: тренінгові заняття з розвитку емпатії та комунікації, цифрові квести, ігрові ситуації морального вибору, використання платформи Google Classroom для спільних соціальних проєктів [7, с. 121-126]. Такі методи сприяють поєднанню традиційного та віртуального спілкування, розширюють можливості соціальної взаємодії та самовираження дитини, а також гармонізують розвиток реального та віртуального «соціального Я» початківця, при цьому віртуальне «соціальне Я» використовується як засіб вдосконалення реального «соціального Я». Таким чином підвищується ефективність соціального розвитку дітей з мовленнєвими порушеннями в умовах кіберсоціалізації.

Отже, соціальний розвиток молодших школярів з мовленнєвими порушеннями в умовах кіберсоціалізації передбачає цілеспрямований вплив соціально-педагогічних умов і засобів, що забезпечують ефективне формування соціальної компетентності, позитивної самооцінки та вміння будувати соціально прийнятні взаємини в реальному й віртуальному просторі. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням соціально-педагогічної програми соціального розвитку молодших школярів з мовленнєвими порушеннями в умовах кіберсоціалізації та її експериментальна перевірка.

Список використаних джерел

1. Виготський Л. С. Психологія розвитку дитини. – Київ : Видавничий Дім «Педагогіка», 2018. – 320 с.
2. Дороніна М. С. Кіберсоціалізація як фактор соціального становлення особистості дитини. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2020. – 176 с.
3. Мельник О. С. Цифрова соціалізація молодших школярів у сучасному освітньому просторі. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* – 2021. – № 2. – С. 45–49.
4. Рижанова А.О. Кіберсоціалізація і розвиток соціального виховання, соціальної допомоги в культурі інформаційного суспільства. Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства: кол.монографія /за наук. ред. А.О.Рижанової. Харків: ХДАК, 2019. С.18-26.
5. Синьов В. М. Соціально-психологічні аспекти розвитку дітей з порушеннями мовлення. Київ: Логос, 2016. – 256 с.
6. Тадаєва А. В. Модель соціально-педагогічного супроводу медіасоціалізації молодших школярів у ЗНЗ у сучасному інформаційному просторі. *British Journal of Science, Education and Culture* – 2014. – № 1(5). – Р. 24–30.

7. Шеремет М. К. Педагогічні умови соціалізації дітей з особливими потребами в освітньому просторі. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. – 2022. – № 3. – С.121–126.

Анна ВЕРНИГОР,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Ангела ПОЛЯНИЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Система соціального захисту населення України є важливою складовою державної політики, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя кожного громадянина, підтримку уразливих категорій населення та створення умов для соціальної стабільності суспільства. В умовах трансформації соціальної політики та процесів децентралізації особливе значення набуває діяльність центрів надання соціальних послуг як основної ланки у реалізації державної політики соціального захисту на рівні територіальних громад. Ефективність функціонування таких центрів безпосередньо залежить від наявності чіткої, узгодженої та сучасної нормативно-правової бази, яка визначає їхню структуру, функції, напрями діяльності та механізми взаємодії з іншими суб'єктами соціальної політики.

Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів надання соціальних послуг ґрунтується на положеннях Конституції України, яка гарантує кожному громадянину право на соціальний захист у разі безробіття, втрати працездатності, старості або інших обставин, що обмежують життєдіяльність. Базовим законодавчим актом, що визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи соціальних послуг, є Закон України «Про соціальні послуги» [3]. У ньому визначено основні принципи соціальної політики держави, класифікацію соціальних послуг, механізми їх надання, стандарти якості та вимоги до фахівців соціальної сфери. Закон регламентує діяльність як державних, так і недержавних суб'єктів, що здійснюють надання соціальних послуг, а також встановлює правові засади фінансування, контролю та оцінювання ефективності їх роботи.

Важливе місце в системі нормативно-правового забезпечення діяльності центрів надання соціальних послуг займає Постанова КМУ № 587-2020-п від 1 січня 2025 року «Про організацію надання соціальних послуг», яка визначає алгоритм виявлення осіб, що потребують соціальної допомоги,

порядок надання послуг, критерії оцінювання їх якості та умови залучення недержавних надавачів соціальних послуг [2].

Суттєву роль у регулюванні діяльності центрів відіграє також Постанова КМУ № 859 від 23 серпня 2021 року «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги догляду вдома», введення у дію якої створило правові умови для забезпечення якості, прозорості та адресності допомоги [1].

Окрім загальнодержавного рівня нормативного регулювання, важливе значення мають локальні нормативні акти територіальних громад, які розробляються на основі державного законодавства. Вони визначають особливості діяльності місцевих центрів надання соціальних послуг, порядок взаємодії з громадськими організаціями, медичними установами, центрами зайнятості та освітніми закладами. Такі документи сприяють адаптації соціальної політики до конкретних потреб громади, підвищують ефективність управління ресурсами та посилюють відповідальність органів місцевого самоврядування за соціальний добробут населення.

Особливістю сучасного етапу розвитку нормативно-правового забезпечення є поєднання традиційних форм державного управління із сучасними підходами, зокрема принципом субсидіарності, коли більшість повноважень і відповідальності передано на місцевий рівень. Завдяки цьому громади отримали можливість самостійно формувати політику соціального захисту, виходячи з реальних потреб мешканців, та ефективно управляти діяльністю центрів соціальних послуг.

У сучасних умовах воєнного стану нормативно-правова база діяльності центрів надання соціальних послуг набуває ще більшого значення. Вона забезпечує гнучкість системи соціального захисту, оперативне реагування на нові виклики, зокрема пов'язані з внутрішнім переміщенням осіб, втратою житла, зниженням рівня доходів населення та психологічними наслідками війни. Держава активно оновлює нормативну базу, вводячи тимчасові механізми соціальної підтримки, нові форми допомоги, зокрема субсидії, компенсації витрат на проживання, підтримку сімей із дітьми, осіб з інвалідністю, літніх людей.

Отже, нормативно-правова база діяльності центрів надання соціальних послуг є ключовим чинником ефективності реалізації соціальної політики держави. Вона забезпечує правові гарантії для отримувачів допомоги, визначає організаційно-управлінські засади функціонування центрів, сприяє підвищенню якості соціальних послуг і професіоналізації соціальної роботи. Подальше вдосконалення нормативної бази має бути спрямоване на гармонізацію державних і місцевих актів, розширення партнерства між суб'єктами надання послуг, запровадження цифрових технологій та орієнтацію на потреби людини як центральної цінності соціальної політики. Лише за таких умов центри надання соціальних послуг зможуть повною мірою виконувати свою місію – забезпечувати соціальний захист, підтримку та розвиток кожного члена суспільства.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги догляду вдома: Постанова КМУ № z1990-13 від 01 липня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13#Text> (дата звернення 15.10.2025).
2. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова КМУ № 587 від 1 червня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.10.2025).
3. Про соціальні послуги: Закон України № 2671-VIII від 27 вересня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 16.10.2025).

Марія ВЕРТЕЛЬ,

директор Сумського міського центру соціальних служб

ФЕНОМЕН БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ВІД СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ

У сучасному освітньому та соціокультурному просторі феномен булінгу набуває статусу складного соціально-психологічного та соціально-педагогічного явища, що відображає глибинні суперечності процесів соціалізації та становлення особистості. У науковій літературі булінг (від англ. bullying – переслідування, цькування) визначається як систематична форма агресивної поведінки, спрямована на приниження, домінування або соціальне виключення іншої особи шляхом фізичного, вербального, соціального чи кібернасильства. Його природа має багатовимірний характер і охоплює психологічні механізми влади, контролю, групової динаміки та соціальної стратифікації у шкільному колективі.

З позицій соціально-психологічного підходу, булінг розглядається як специфічна форма девіантної міжособистісної взаємодії, що детермінується поєднанням індивідуально-особистісних і групових чинників. У структурі цього феномена виокремлюють тріадну систему: агресор – жертва – спостерігачі, кожна ланка якої виконує власну психологічну функцію. Агресор реалізує потребу у домінуванні через механізми психологічного контролю, проєкції та компенсації; жертва переживає стани хронічного емоційного напруження, тривожності, соціальної відчуженості; спостерігачі формують так зване «фонове схвалення насильства», сприяючи його нормалізації в групі. Такий механізм закріплює асиметричні соціальні відносини, породжуючи феномен колективної байдужості та зниження моральної чутливості [2].

Булінг є індикатором соціальної дезадаптації, що виникає у процесі деформації соціальних ролей та відхилення від нормативних моделей поведінки. Його поширення свідчить про порушення гармонії у системі міжособистісних взаємин, дефіцит емпатійних здібностей, толерантності та соціальної рефлексії. У психологічному вимірі це явище постає як наслідок

незадоволених базових потреб у прийнятті, безпеці та самоповазі, що компенсуються через деструктивні форми самоствердження. Агресивна поведінка стає інструментом соціальної легітимації, а насильство – засобом саморегуляції і збереження статусу в ієрархічній структурі групи.

З педагогічного погляду, булінг виступає проявом кризи виховного простору школи, де порушується цілісність освітньої взаємодії та гуманістичний потенціал виховання. Освітній заклад, втрачаючи функцію соціальної безпеки, фактично транслює моделі примусу, конкуренції та недовіри. Домінування авторитарних стилів педагогічної комунікації, відсутність системи психолого-педагогічного супроводу, низький рівень педагогічної культури емоційного реагування призводять до формування толерантності до агресії. Таким чином, педагогічна некомпетентність у сфері запобігання конфліктам стає сприятливим ґрунтом для проявів булінгу.

Соціально-педагогічний аспект проблеми охоплює питання створення безпечного, емоційно комфортного освітнього середовища, яке виключає дискримінацію, сегрегацію та психологічне насильство. Превенція булінгу передбачає впровадження інтегрованих програм соціально-емоційного навчання, розвиток емпатії, формування навичок асертивної поведінки, комунікативної компетентності та відповідального ставлення до взаємодії. Важливою умовою ефективної профілактики є активна взаємодія всіх суб'єктів освітнього процесу – педагогів, батьків, психологів, соціальних працівників – на засадах партнерства, довіри та взаємної підтримки [3].

Психологічні наслідки булінгу мають пролонгований і системний характер. Для жертв характерні стійкі стани тривожності, депресивні реакції, деформація самооцінки, розвиток почуття меншовартості та формування невротичних рис особистості. У тяжких випадках наслідком може стати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що проявляється у соціальній ізоляції, емоційній гіперчутливості та зниженні когнітивної продуктивності. Для агресорів типовими є формування антисоціальних тенденцій, зниження рівня моральної регуляції та емпатійної чутливості, що у подальшому підвищує ризик делінквентної поведінки [1].

Отже, булінг у шкільному середовищі необхідно розглядати як інтегрований соціально-психологічний та соціально-педагогічний феномен, який поєднує індивідуально-особистісні, групові та інституційні чинники. Його подолання потребує комплексного підходу, що включає розвиток емоційної культури всіх учасників освітнього процесу, формування навичок ненасильницької комунікації, впровадження системи шкільної медіації та психопрофілактичної роботи. Таким чином, феномен булінгу відображає глибинні соціально-психологічні дисфункції сучасного освітнього простору та водночас засвідчує необхідність трансформації педагогічної парадигми у напрямі гуманізації, суб'єктності та ціннісного ставлення до особистості дитини. Лише за умов інтеграції превентивних, корекційних і виховних стратегій можливе формування безпечного, психологічно комфортного освітнього середовища, орієнтованого на підтримку, взаємоповагу та психоемоційне благополуччя кожного учасника навчального процесу.

Список використаних джерел

1. Han Z.-Y., Ye Z.-Y., Zhong B.-L. School bullying and mental health among adolescents: a narrative review. *Translational Pediatrics*. 2025. Volume 14. № 3. P. 463–472.
2. Rigby K. Bullying in schools and the mental health of children. *Australian Journal of Guidance and Counseling*. 2005. № 15 (2). P. 195–208.
3. Tekel E., Karadag E. School bullying, school mindfulness and school academic performance: a structural equation modeling study. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*. 2020. Volume 30. № 2. P. 129–145.

Дмитро ВЛАСЕНКО,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Тетяна ЗІНЧЕНКО,

старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

СІМЕЙНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ВЗАЄМОДІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

Поняття субкультури виникло у 20-ті роки ХХ століття в англomовній соціології й охоплювало процеси, які відбувалися у кримінальноорієнтованих молодіжних середовищах, які описували А. Коен, Д. Маца, У. Міллер. На сьогодні усталеної системи поглядів на явище та поняття субкультури немає. Ми дотримуємося думки Алексєєнко Т. Ф., що «субкультура – це сукупність специфічних соціальнопсихологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо), які впливають на стиль життя і мислення певних груп людей і дають їм змогу усвідомити та утвердити себе як «МИ», відмінного від «ВОНИ» (інших представників соціуму). При цьому субкультура становить собою, переважно, трансформацію загальноприйнятих цінностей в залежності від національної, групової чи конфесійної приналежності. Як правило, такі цінності можуть бути прийнятними в певних соціальних групах, і, в той же час, не сприйматися іншими. Враховуючи такі особливості, вони виявляються «замкненими» в межах такої групи [4, с. 283-287.]. У соціально-педагогічній сфері поняття «субкультура» характеризується як частина загальної культури, як система цінностей, традицій, які характеризують певні соціальні групи, мають особливі погляди на життя, одяг, зачіски, сленг тощо. Тому виділяють дитячу, молодіжну, маргінальну, регіональну, кримінальну, професійну та інші субкультури [2, с. 401-404].

Для сім'ї як соціального інституту та фундаментального середовища соціалізації особистості властиві наявність комплексу форм життєдіяльності людини, які реалізуються через функції сім'ї; стабільність сімейного оточення з перших днів життя дитини, перевага емоційного характеру спілкування у колі сім'ї, що сприяє емоційному, психічному, розумовому, соціальному та фізичному розвитку дитини, оволодінню соціальними знаннями та нормами; формує ціннісні орієнтації дитини протягом усього подальшого життя [3, с. 139-141].

Поняття «сімейна субкультура», на думку Т. Алексеєнко, виступає похідним від базового поняття «субкультура» [1, с. 16]. Воно є складним утворенням з динамічними характеристиками. Основними чинниками вираження та розвитку сімейної субкультури виступають вік батьків, місце проживання, соціальний статус сім'ї, ціннісні установки, соціальні очікування, світоглядні переконання тощо.

Сімейна субкультура, як правило, проявляється у взаємодії між поколіннями батьків та дітей. При цьому вона відображається у системах різних позицій та соціальних ролей. Структурно-функціональний аналіз показує, що субкультури різних сімей мають свої системи внутрішніх правил, за якими ідентифікуються члени кожної сім'ї.

Субкультури батьків та дітей демонструють їх різний життєвий досвід, умови та стиль життя, прояви цінностей, соціальні очікування тощо. Особливістю сімейної субкультури виступає механізм соціального наслідування та передачі у різних формах матеріальних та духовних цінностей від старших поколінь до молодших при одночасному їх заперечення, оскільки відкривається нові можливості самореалізації в умовах глобалізації, формуванні нових постійно змінюваних культурних тенденцій.

У розвитку поняття «субкультура сім'ї» варто звернути увагу на фактор сімейного середовища, яке забезпечує її цілісність, вироблення власних традицій, способу життя сім'ї, соціально-побутових, освітньо-виховних умов. Саме сімейне середовище виступає рушійною силою соціально-культурного розвитку та становлення особистості на основі духовності та морально-етичних принципів.

Основними засобами розвитку в сімейному середовищі виступають рідна мова, сімейні традиції та свята, міжособистісне спілкування, сімейне дозвілля, різні види мистецтва, технічні засоби, соціальні мережі тощо. При цьому у реальному житті різні сімейні середовища тримаються на різних системах цінностей – духовних та матеріальних. Морально-етичні принципи розвитку сімейної культури формуються по-різному, а саме: від авторитарних, ліберальних до демократичних, партнерських взаємостосунків.

У сімейному середовищі на дитину впливають батьки, родичі, старші брати/сестри, які його й визначають. При цьому субкультура сім'ї як цілісного колективу також впливає на кожного її члена через ціннісні орієнтації, свідомість, моделі поведінки тощо. Це свідчить про подвійний та взаємний характер впливів на сім'ю та кожного її члена, в тому числі наймолодших, які поступово змінюються в часі. Таким чином, ініціатива

нововведень все частіше переходить до підростаючого покоління з урахуванням їх дорослішання та набуття власного досвіду спілкування, здійснення вибору, прийняття рішень у виборі іграшок, ігор, друзів тощо.

Усе це в сукупності призводить до виникнення конфліктів між поколіннями. Шляхи виходу з конфліктних ситуацій багато в чому залежать від власного сімейного досвіду батьків, їх сімейного потенціалу в нових реаліях, готовності змінюватися разом з дітьми, які зростають у відмінних умовах від їхнього дитинства.

Сімейні міжпоколінні конфлікти можуть залежати від різних факторів, а саме: рівня освіченості батьків, матеріального забезпечення, сімейних традицій та зразків поведінки, бажання/небажання розуміти один одного, уміння враховувати нові соціальні умови становлення особистості, наявності критичного мислення до соціальних змін, медіа, реклами, сучасних тенденцій моди, перебування в соцмережах тощо.

Особливістю сучасної сімейної дитячої субкультури є те, що в житті окремі речі культурного призначення є спільними для дітей і дорослих, а саме: телевізор, планшет, телефон, комп'ютер тощо. При цьому в дітей є дитяче культурне середовище, наповнене різними іграшками, яких не було у їх батьків, але це стосується не всіх дітей.

Прикладом інтеграції субкультури батьків та дітей можуть бути нові спільні ігрові форми діяльності, які потребують спільного вивчення правил, пошуку інформації, взаємодопомоги, гри в команді тощо. До них відносять квести краєзнавчого, розважального спортивно-туристичного характеру; настільні ігри; тенденції в одязі, прикрасах (часто спільно виготовлених), сленгу тощо. Важливим аспектом розвитку сімейної субкультури виступають міжособистісне спілкування та взаємодія у межах сім'ї. практично у кожній сім'ї складається своя унікальна модель спілкування зі своїми дозволеними межами. У сімейному спілкуванні може бути своя система звертань, пестливих слів, «імен» тощо, що створює особливу неповторну модель емоційних взаємостосунків.

Отже, сімейна субкультура базується на постійній взаємодії культури батьків та дітей, які доповнюють одна одну, що веде до формування сімейної культури у процесі сімейного виховання та первинної соціалізації дітей як своєрідної форми адаптації до сучасного швидкозмінного життя.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Т. Ф. Субкультурний концепт первинної соціалізації дитини у сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип 18 (1). С. 15-24. URL: <http://nbuv.gov.ua>
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ-Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
3. Козирєв М. П. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.
4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової Літератури, 2008. С. 283-287.

Марина ГАМАНЮК
*здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти Спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Наталія МАКСИМОВСЬКА,
*доктор педагогічних наук, професор,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ

У сучасній Україні проблема соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набуває значної суспільної і державної ваги. Згідно з даними Міністерство соціальної політики України, станом на кінець 2024 року в Україні налічувалося понад 61000 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких приблизно 3242 перебували в закладах інституційного догляду. Ця значна чисельність вимагає дієвих системних рішень із боку держави, адже діти цієї категорії перебувають у підвищеному ризику соціальної ізоляції, втрати підтримки, недостатнього розвитку та інтеграції у суспільство [6].

Законодавчою основою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 № 2342-IV. Цей закон визначає правові, організаційні та соціальні засади державної підтримки цієї категорії дітей [2].

Сучасна система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні пройшла складний шлях становлення – від радянської моделі інституційного виховання до поступового переходу до сімейних форм влаштування дітей. Протягом останніх десятиліть держава, громадські організації та міжнародні інституції активно сприяють реформуванню цієї системи, впроваджуючи нові стандарти соціальної підтримки, де пріоритет надається сімейним формам опіки, таким як усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я та дитячі будинки сімейного типу. Водночас, зберігаються численні проблеми, пов'язані з недосконалістю законодавства, недостатнім фінансуванням соціальної сфери, браком кваліфікованих кадрів, а також із суспільними стереотипами щодо дітей-сиріт.

Особливу актуальність питання соціального захисту дітей цієї категорії набуває в контексті воєнних дій в Україні, які призвели до зростання кількості дітей, що втратили батьків, домівку або були змушені залишити територію свого проживання. У таких умовах держава стикається з новими

викликами щодо захисту прав дітей, організації їх безпечного перебування, надання психологічної підтримки, забезпечення доступу до освіти та медичних послуг.

В Україні існують різні форми влаштування дітей-сиріт: усиновлення, опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та інтернатні заклади. Останнім часом акцент робиться на розвитку сімейних форм виховання, таких як дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, що сприяє інтеграції дітей у сімейне середовище [5].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право на пільгове навчання, медичне обслуговування, соціальні виплати та житло. Зокрема, особи з цієї категорії, які досягли 18 років, мають право на доплату до пенсії у разі втрати годувальника [4].

Незважаючи на наявність законодавчої бази, існують проблеми в реалізації соціального захисту, зокрема недостатнє фінансування, відсутність належної інфраструктури для підтримки дітей-сиріт та недостатня увага до їхніх психологічних потреб [3].

Для покращення ситуації необхідно [1]:

- збільшити фінансування програм соціального захисту;
- розвивати альтернативні форми влаштування дітей;
- підвищувати кваліфікацію працівників соціальної сфери;
- забезпечити інтеграцію дітей-сиріт у суспільство через програми реабілітації та підтримки.

Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — це не лише система державних заходів, спрямованих на матеріальну підтримку чи організацію догляду, але й цілісний соціальний інститут, що включає правові, педагогічні, психологічні та економічні аспекти. Від рівня його розвитку залежить не лише доля конкретної дитини, але й соціальне здоров'я суспільства в цілому. Ефективна реалізація соціального захисту має ґрунтуватися на принципах гуманізму, пріоритету інтересів дитини, рівності можливостей і партнерства між державою, громадою та сім'єю.

Незважаючи на існуючі позитивні зміни у сфері реформування інтернатних закладів, створення центрів соціальної підтримки дітей та сімей, а також підвищення ролі громадських організацій, реальний стан забезпечення прав дітей-сиріт залишається складним. Часто діти стикаються з труднощами під час соціальної адаптації, здобуття освіти, працевлаштування та побудови самостійного життя після виходу із закладів опіки. Відсутність комплексної системи післяінтернатного супроводу, недостатня увага до розвитку соціальних навичок та психологічної підтримки свідчать про необхідність удосконалення підходів до соціального захисту цієї категорії дітей.

Отже, дослідження питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є надзвичайно важливим у контексті формування соціально орієнтованої державної політики. Воно дає змогу глибше усвідомити соціально-економічні, правові та морально-етичні засади

підтримки таких дітей, визначити основні проблеми функціонування наявної системи захисту та знайти оптимальні шляхи її удосконалення відповідно до сучасних міжнародних стандартів і потреб українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Завгородня, О. В. *Соціальний захист дітей-сиріт у системі державної політики України*. — Тернопіль: Західноукраїнський національний університет, 2022. — 156 с.
2. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 № 2342-IV // *Відомості Верховної Ради України*. — 2005. — № 6. — Ст. 147.
3. Кузь, Л. І. *Сучасний стан соціального захисту дітей-сиріт в Україні. // Актуальні проблеми державного управління, економіки та права*. — 2023. — № 15. — С. 102–108.
4. Мартинюк, І. В. *Соціальний захист дітей-сиріт у сучасній Україні: правові та соціальні аспекти. // Вісник соціальної роботи і права*. — 2020. — № 2. — С. 45–51.
5. Потопахіна, В. М. *Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми та перспективи розвитку*. — Симферополь: КФУ ім. В. І. Вернадського, 2016. — 112 с.
6. *There are over 61,000 orphans and children deprived of parental care in Ukraine, more than 3,000 of whom are in institutional care* — Ministry of Social Policy. // Media Center Ukraine — Ukrinform. — 2024. — 18 грудня. — Режим доступу: <https://mediacenter.org.ua>

Ілля ДЕМИДЕНКО,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності 231 «Соціальна робота», Харківський національний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Наталія ЄСІНА,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Харківський
національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У СПЕЦІАЛЬНИХ ШКОЛАХ

На сучасному етапі існування та розвитку нашого суспільства збільшилась кількість дітей з фізичними та психічними порушеннями. Ця ситуація ускладнюється військовими подіями, що відбуваються у нашій країні та негативно впливають на психічний, емоційний, моральний стан людей. Особливо, коли мова йде про розвиток та соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами, які потребують підтримки та опіки в процесі пристосування до умов існуючого середовища. Отже, існуюча ситуація вимагає пошук інноваційних, ефективних засобів, методів та технологій

соціально-педагогічної підтримки та відновлення у процесі всебічного розвитку та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Проведений аналіз наукових публікацій засвідчив, що аспекти сутності та особливостей соціалізації дітей з обмеженими можливостями розкрили наступні дослідники О. Безпалько [2], Н. Бібік [3], Ч. Кулі [9]; інклюзивну освіту як одну з умов успішної адаптації осіб з особливими освітніми потребами вивчали О. Крижанівська [5], О. Мартинчук [6], роль та місце спеціальних шкіл у позитивній соціалізації дітей з особливими освітніми потребами висвітлили Н. Бобрич [4], Г. Олійник [7], Н. Пилук [7].

Так, у словнику-довіднику соціального працівника дано наступне визначення поняття інвалід – «людина з фізичними або психічними обмеженнями життєдіяльності, через які вона не може самостійно забезпечити (повністю або частково) потреби нормального особистого або соціального життя внаслідок недоліку (вродженого або надбаного) його фізичних або розумових здібностей» [1, с. 28]. Встановлено, що лише нещодавно поняття «функціональні обмеження можливостей людини (тимчасові або постійні)» стало альтернативою загальноновживаному терміну «інвалідність».

Отже, згідно з Законом України «Про освіту» [8] дитина з особливими освітніми потребами - «це дитина з порушеннями психофізичного розвитку або з інвалідністю, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [8].

О. Мартинчук визначає дитину з особливими освітніми потребами як «дитину, що має значні відхилення від нормального психічного і фізичного розвитку, викликані серйозними вродженими чи набутими дефектами і в силу цього потребують спеціальних умов навчання і виховання» [6, с. 17].

Дослідник О. Крижанівська розуміє під дітьми з особливими освітніми потребами «усіх дітей, чиї потреби виходять за межі загальноприйнятих норм та їх поведінка і діяльність характеризується порушеннями психофізичного розвитку, зокрема дітей з інвалідністю, дітей із соціально вразливих груп, але перш за все - дітей» [5].

Науковець соціально-педагогічної галузі О. Безпалько дає наступне визначення «дитини з особливими освітніми потребами» як «особи зі стійкою соціальною дезадаптацією, яка зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні для її віку виховні та педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду та допомоги» [2, с. 56].

Проаналізувавши наукові праці О. Безпалько [2], О. Мартинчук [6], ми дійшли висновку, що дитина з особливими освітніми потребами – це особа, у якій повно або частково втрачена здатність чи можливість виконувати певну діяльність у межах загальноприйнятих правил або норм, контролю своєї поведінки, виконання тих чи інших функцій порівняно зі здоровими людьми внаслідок захворювання, психологічної травми або вроджених вад.

Соціальне становлення та всебічний розвиток особистості відбувається завдяки її пристосування до умов існуючого середовища. Отже, ключову роль у житті кожної людини відіграє процес її соціалізації.

Так, Н. Бібік розглядає соціалізацію як «двобічний процес, з одного боку- індивід засвоює соціальний досвід, інтегруючись у соціальне середовище, в систему наявних у ньому зв'язків, а з іншого боку - активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість» [2, с. 23]. Авторка зосереджує увагу на тому, що особистість, яка є соціалізованою, не просто пристосовується до обставин навколишнього середовища, а вчиться пізнавати світ, взаємодіяти з ним, набувати позиції суб'єкта соціального життя, який засвоює норми і цінності суспільства в процесі реалізації своєї активності і саморозвитку [2, с. 23].

Представник психологічної науки Ч. Кулі вважає соціалізацію «процесом формування особистості на основі взаємодії дитини з людьми і навколишнім світом. Особистість, самосвідомість і концепція "Я" формуються на основі сприйняття реакції інших людей, з якими людина вступає в контакт» [9, с. 206]. Він розглядає процес соціалізації через призму відносини з іншими людьми, їх реакцію, оцінку встановлення розумна або дурна людина, гарна або ні [9, с. 206].

Ми погоджуємося з думкою О. Безпалько, що соціалізація – «це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини з стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах» [2, с. 61]. Вона неможлива без активної участі самої людини у процесі засвоєння широкого кола цінностей, понять та навичок, на ґрунті яких складається її повсякденне життя. Але інвалідність обмежує дитину фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють інтегрувати в суспільство та брати участь у житті сім'ї та держави в рівноправних умовах з іншими членами суспільства.

Саме завдяки створенню та існуванню спеціальних шкіл кожна дитина може розраховувати на належний розвиток та навчання. Метою таких закладів є долучення дитини з особливими освітніми потребами до освітнього процесу та розвиток її інтересів, нахилів та уподобань.

Проведений аналіз наукових джерел Н. Бобрич [4], Г. Олійник [7], Н.Пилук [7] дав підстави визначити соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами у спеціальній школі як складний процес, що містить у собі безпосередні та опосередковані соціально-педагогічні впливи на особистість дитини, які відображаються у нахилах, інтересах, поглядах та поведінці учнів. Сутність процесу соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в спеціальній школі полягає в забезпеченні їх необхідною підтримкою та допомогою в процесі виховання та навчання, всебічного розвитку її особистісного потенціалу, створенні соціально-педагогічних умов, які сприяють її позитивній соціалізації та інтеграції у соціальне середовище.

Серед особливостей соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в спеціальній школі виділяємо:

- індивідуальний підхід до кожної дитини, орієнтуючись на її інтереси, нахили, здібності та бажання;
- системність проведення різноманітних заходів задля своєчасного діагностування та виправлення особистісних й поведінкових відхилень або можливої десоціалізації такої дитини;
- взаємодія соціальних фахівців, педагогічних працівників та батьків, що виховують дитину з обмеженими можливостями задля єдності соціальних впливів на неї.

Отже, ефективна робота у напрямку успішної соціалізації дитини з особливими освітніми потребами у сучасних умовах існування та розвитку нашої держави забезпечується шляхом задіяння внутрішніх ресурсів спеціальних шкіл та потенційними можливостями соціального оточення.

Список використаних джерел:

1. Бедна Л.М., Кизименко Л.Д. Словник-довідник соціального працівника. Львів: ДЦ МОУ, 2020.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Бібік Н. М. Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.
4. Бобрич Н. Особливості шкільної соціалізації учнів початкових класів: теорія і практика навчання та виховання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Вип.1. Сер. 17, 2019. С. 4-8.
5. Крижанівська О.П. Етимологія поняття «діти з особливими потребами» у вітчизняному освітньому просторі. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 2(14). С. 87-91.
6. Мартинчук О.В. Вступ до абілітації та реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності: навчально-методичний посібник. Київ: ГЕРБ, 2023. 288 с.
7. Олійник Г., Пилюк Н. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education*. 2020. Vol. 7, No. 2. p. 178-185.
8. «Про освіту» Закон України № 2145- VIII від 06.04.2022. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. ст. 380 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 07.05.2025).
9. Cooley C. P. Case Study of Small Institutions as a Method of Research, Publications of the American Sociological Society, 1928. p 123-132.

Карина ДЯЧЕНКО,
*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Ангела ПОЛЯНИЧКО,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Соціальна робота у сфері охорони здоров'я є невід'ємною складовою сучасної соціальної політики держави, спрямованої на збереження, підтримку й зміцнення здоров'я населення. Вона має міждисциплінарний характер, поєднуючи соціальні, медичні, психологічні та правові аспекти діяльності фахівців. Система охорони здоров'я не обмежується лише медичними послугами, а охоплює широкий спектр соціальних інтервенцій, що сприяють покращенню якості життя пацієнтів, профілактиці захворювань та соціальній реабілітації.

Соціальна робота в медичній галузі передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на підтримку пацієнтів у процесі лікування, адаптації до змін у житті внаслідок хвороби, профілактику соціальних ризиків та відновлення соціального функціонування. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги», медико-соціальна допомога належить до базових видів соціальних послуг і включає консультування, посередництво, соціальний супровід, кризове втручання, підтримку у доступі до медичних і соціальних ресурсів [2].

Роль соціального працівника полягає у встановленні довірливих стосунків із пацієнтом, аналізі соціально-психологічного стану, виявленні потреб і залученні відповідних служб до їх задоволення. Зокрема, фахівці соціальної сфери сприяють інтеграції пацієнтів у суспільство після хвороби, допомагають долати соціальну ізоляцію, підтримують родини хворих та здійснюють інформаційно-просвітницьку діяльність.

Одним із провідних напрямів соціальної роботи в системі охорони здоров'я є медико-соціальна допомога, яка поєднує медичні й соціальні заходи задля поліпшення стану здоров'я населення. Соціальні працівники беруть участь у плануванні виписки пацієнтів із медичних закладів, організації подальшого догляду вдома, забезпеченні доступу до реабілітаційних послуг та технічних засобів. Особлива увага приділяється людям похилого віку, особам з інвалідністю, хронічно хворим, ВІЛ-позитивним та онкохворим пацієнтам, для яких важлива не лише медична, а й соціальна підтримка.

Важливим напрямом є також психосоціальна підтримка пацієнтів та їхніх родин. Хвороба часто викликає емоційні й психологічні кризи, що негативно впливають на процес лікування. Соціальні працівники здійснюють психологічну підтримку, допомагають адаптуватися до нових життєвих обставин, налагодити взаємини в сім'ї, подолати тривогу чи депресивні стани. Ефективна психосоціальна підтримка знижує ризики соціального відчуження та підвищує якість життя пацієнтів із хронічними і невиліковними захворюваннями [1].

Не менш значущим напрямом є реабілітаційна діяльність, що охоплює комплекс заходів, спрямованих на відновлення соціального статусу, працездатності та активної участі в суспільному житті осіб, які втратили певні функції через хворобу чи травму. Фахівці соціальної роботи взаємодіють із мультидисциплінарними командами – лікарями, психологами, логопедами, ерготерапевтами – для забезпечення пацієнтів всебічною допомогою. Важливе місце займають програми соціально-трудової реабілітації, що сприяють поверненню осіб до активного життя.

Профілактична діяльність соціальних працівників у сфері охорони здоров'я спрямована на попередження соціально зумовлених хвороб. Вона передбачає участь у просвітницьких кампаніях із формування здорового способу життя, профілактики ВІЛ/СНІДу, наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління, а також у програмах вакцинації та ранньої діагностики. Профілактична робота має міжвідомчий характер і здійснюється у співпраці медичних, освітніх і соціальних інституцій.

Окремим і надзвичайно важливим напрямом є соціальна робота в паліативній і хоспісній допомозі. Вона спрямована на полегшення страждань пацієнтів із невиліковними хворобами та підтримку їхніх родин. Соціальні працівники забезпечують емоційну підтримку, допомагають оформити соціальні виплати, організовують догляд, сприяють збереженню людської гідності пацієнта на останніх етапах життя. В Україні цей напрям активно розвивається завдяки реалізації Стратегії розвитку паліативної допомоги в Україні на період до 2027 року [3].

Соціальний супровід осіб із залежностями також посідає важливе місце у сфері медико-соціальної роботи, оскільки залежність – це не лише медична, а й глибока соціально-психологічна проблема, яка потребує системного міжвідомчого підходу. Соціальні працівники виконують роль ключових координаторів між медичними закладами, родинami, центрами соціальних послуг та громадськими організаціями, забезпечуючи цілісність і послідовність усіх етапів допомоги – від діагностики та лікування до повної ресоціалізації особи.

У процесі супроводу соціальні працівники надають індивідуальні консультації, допомагають клієнтам усвідомити причини своєї залежності, сприяють формуванню внутрішньої мотивації до змін і підтримують у подоланні психологічних бар'єрів. Важливою складовою є робота з родиною залежної особи – соціальні працівники організовують сімейні консультації, психоосвітні тренінги, допомагають налагодити здорову комунікацію між

членами сім'ї та створити підтримувальне середовище, що сприяє відновленню особистості.

Окремим напрямом є формування мотивації до здорового способу життя – соціальні працівники проводять інформаційно-просвітницькі кампанії, тренінги з профілактики рецидивів, вчать клієнтів технікам саморегуляції, управління емоціями, подолання стресових ситуацій без використання психоактивних речовин.

Ефективність соціальної роботи в системі охорони здоров'я значною мірою залежить від взаємодії між різними інституціями. Соціальні служби співпрацюють із закладами первинної та вторинної медичної допомоги, реабілітаційними центрами, громадськими організаціями, службами зайнятості та територіальними центрами соціального обслуговування. Така міжвідомча взаємодія забезпечує комплексний підхід до лікування, реабілітації й соціальної інтеграції пацієнта, що відповідає принципам людиноцентричної системи охорони здоров'я.

Отже, соціальна робота в системі охорони здоров'я виконує важливу функцію – забезпечує зв'язок між медичними, психологічними та соціальними аспектами життя людини. Її основні напрями – медико-соціальна допомога, психосоціальна підтримка, реабілітація, профілактика, паліативна допомога та робота з особами, які мають залежності – спрямовані на підвищення якості життя та соціальної безпеки громадян. В умовах воєнного стану, масових переміщень населення та зростання кількості осіб із посттравматичними станами значення соціальної роботи в медицині набуває особливої актуальності. Необхідним є подальше розширення практики міжсекторальної взаємодії, удосконалення професійної підготовки соціальних працівників і розвиток інноваційних моделей медико-соціальної допомоги.

Список використаних джерел

1. Бойко О.М., Кабаченко Н.В. Соціальна робота у сфері психічного здоров'я в Україні: сучасні виклики. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2020. Випуск 2 (47). С. 23-27.
2. Про соціальні послуги: Закон України № 2671-VIII від 17 січня 2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення 14.10.2025).
3. Стратегія розвитку паліативної допомоги в Україні на період до 2027 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT2577> (дата звернення 14.10.2025).

Ruslan KAPSHUKOV
Master's Degree in Social Work
Department of Educational Management,
Art Management and Social Work
Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy

SOCIAL EXCLUSION OF ADOLESCENTS: RISKS AND PREVENTION MECHANISMS

Problem statement. Modern education is focused both on the formation of academic knowledge and on the creation of a favorable social environment for the development of each child. However, social exclusion is often observed in school communities, when individual students find themselves on the periphery of the group, experiencing ignorance or even bullying from their peers. Such situations have a significant impact on the formation of a teenager's personality, self-esteem, social adaptation, and future success. Minimizing the social exclusion of teenagers is a pressing task for social and educational work.

This problem has been studied by: I. Boichuk (2022), S. Ivanchenko (2021), O. Kravchenko (2020), M. Slobodyan (2021), L. Mikhailova (2021), N. Chaika (2022), V. Demchenko (2023), and others. Scientific interest in the problem of social exclusion is growing in connection with the processes of digitalization, social polarization, and the crisis of interpersonal interaction. In psychological and pedagogical research, this phenomenon is viewed as a complex socio-psychological problem that requires a systematic approach in educational institutions.

Social exclusion is defined as a process whereby an individual or group finds themselves outside of active social life, losing access to social resources, interaction, and support. In the context of adolescence, it often takes the form of isolation within a peer group, alienation, and marginalization in shared activities.

As S. Ivanchenko notes, classroom groups include students with leadership qualities, outsiders, and students with high, medium, and low status [2]. Thus, social exclusion is not accidental—it is rooted in the very system of interpersonal relations within the educational community.

Adolescence is a critical period for the formation of social identity. Lack of acceptance by peers often leads to low self-esteem, anxiety, and emotional instability. The authors point out that a person experiences internal disharmony, depression, and disappointment in themselves, and status incompatibility becomes a source of personal drama [3].

Interestingly, not every teenager with low status in the classroom is socially excluded. As O. Kravchenko emphasizes, “the concept of low student status is not synonymous with outsider status... a teenager with low status in the school environment may prove to be a full-fledged member of a group outside of school” [4]. This observation points to the relativity of exclusion: it is formed in a specific context of interaction.

In educational institutions, social exclusion can manifest itself in several forms:

- emotional isolation (ignoring, avoiding contact);
- role marginalization (the student is not involved in group projects or creative activities);
- information exclusion (insufficient access to shared information channels);
- digital exclusion, which is particularly acute in the era of online learning.

As emphasized by M. Slobodyan and L. Mikhailova, social exclusion of individuals in the context of informatization is caused by unequal opportunities to access and use digital technologies and communication resources [5]. This aspect also applies to the adolescent environment, where students without technical or communication skills find themselves outside the digital communities of their peers.

Research into the structure of the classroom community indicates an interdependence between family, school, and extracurricular factors. Outsider students tend to have a limited support network, problematic family relationships, and low motivation for joint activities [2].

Three approaches to explaining social exclusion among adolescents can be identified in the analyzed works:

1. The socio-psychological approach [2,3] focuses on status relations that lead to separation and the psychological consequences of isolation.
2. The informational-communicative approach [4] links exclusion to a lack of digital competence.
3. The institutional-pedagogical approach [1,5] views school as a social space that either reproduces or overcomes exclusion.

The analysis allows us to conclude that the social exclusion of adolescents is the result of a combination of psychological, social, and informational-communicative determinants.

Effective prevention of social exclusion requires multi-level work:

- Diagnostic stage: using sociometric methods to identify isolated students;
- Corrective stage: applying innovative group work methods — “Communication Circle,” “Understand Me,” “Two Apples,” etc., which help build trust [6];
- Developmental stage: involving adolescents in extracurricular associations, volunteer or creative projects;
- Partnership with the family: creating a shared space for mutual support between “school – family – community.”

Conclusions. The problem of social exclusion of adolescents in educational institutions is a complex socio-psychological phenomenon that manifests itself through isolation, loss of status, and limited participation in the social life of the group. It is shaped by family, educational, and informational factors and has profound personal consequences.

An analysis of current research shows that social exclusion can only be effectively overcome through a comprehensive approach that combines diagnosis, pedagogical support, emotional intelligence development, and the formation of a culture of inclusiveness in the educational environment.

Preventive work should be aimed not only at isolated students, but also at transforming the school community towards openness, acceptance, and mutual respect.

List of references

1. Boichuk I. Social exclusion as a socio-pedagogical problem. Psychological and Pedagogical Studies. – 2022. – No. 3. – Pp. 15–21.
2. Ivanchenko S. Social status and outsider status of students in the school community. Bulletin of Psychology and Pedagogy. – 2021. – No. 4. – Pp. 44–52.
3. Kravchenko O. The impact of social isolation on the development of the adolescent personality. Educational Space. – 2020. – No. 2. – Pp. 50–57.
4. Slobodyan M., Mikhailova L. Social exclusion of individuals in the information society. Social Psychology. – 2021. – No. 3. – Pp. 70–78.
5. Chaika N. Sociometric methods in identifying isolated students. Psychological innovations in education. – 2022. – No. 1. – P. 65–70.
6. Demchenko V. Inclusive educational environment as a safeguard against social exclusion. Pedagogical thought. – 2023. – No. 2. – P. 82–88.

Ірена КІС,

*Здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна Робота*

Львівський національний університет імені Івана Франка

Анастасія ПЕРГА,

*асистент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕНАВАНТАЖЕННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Перехід сучасного суспільства до інформаційної парадигми спричинив глибокі трансформації у способах формування громадської думки, процесах соціалізації та професійній діяльності фахівців соціальної сфери. Швидке зростання обсягів і різноманіття інформації, а також її інтенсивне поширення, призводить до того, що індивіди постійно перебувають під впливом інформаційного потоку. Найбільш чутливою до таких впливів є молодь — соціальна група, яка, з одного боку, характеризується гнучкістю та активністю у цифровому середовищі, а з іншого — підвищеною вразливістю до зовнішніх інформаційних впливів. Надмірне споживання інформації, характерне для сучасної молоді, зумовлює ризик інформаційного перенавантаження, що може проявлятися у психоемоційному виснаженні, зниженні концентрації уваги та підвищеній тривожності. В умовах воєнного стану ці ризики суттєво посилюються: постійний потік новин з фронту, екстрені повідомлення, маніпулятивні матеріали та дезінформація створюють додаткове психологічне навантаження, сприяючи формуванню феномену інформаційного перенасичення серед молоді.

Останні дослідження І. Вернудіної та Ю. Куліша [1] висвітлюють механізми виникнення когнітивного та емоційного стресу в умовах надлишку інформації, зокрема порушення сну, концентрації уваги та здатності ухвалювати рішення. С. Грабовська та О. Мусаковська [2] акцентують увагу

на взаємозв'язку інтенсивності інформаційного потоку з психоемоційним виснаженням. Дослідження Н. Ю. Максимової, А. Грисі [3] та Ю. Красілової [4] демонструють, що в умовах воєнного конфлікту зростає тривожність та емоційна реактивність молоді через безперервне висвітлення бойових дій і поширення дезінформації. Проте питання комплексного впливу воєнного інформаційного потоку на психоемоційний стан молоді досі вивчено недостатньо, що визначає наукову новизну цього дослідження.

Метою дослідження є проаналізувати феномен інформаційного перенавантаження молоді в умовах війни та його вплив на психоемоційний стан.

У ХХІ столітті швидкість поширення інформації досягла небувалих масштабів — новини, події чи коментарі за лічені хвилини стають відомими у всьому світі. Така динаміка формує середовище, у якому людина безперервно отримує величезні обсяги даних із різноманітних джерел — соціальних мереж, новин, месенджерів, блогів тощо. Надмірне споживання інформації ускладнює її осмислення, перевірку достовірності та критичну оцінку, що і призводить до інформаційного перенавантаження.

Інформаційне виснаження — це стан, який виникає, коли кількість або швидкість надходження інформації перевищує потенційну здатність людини до її обробки та супроводжується виснаженням фізіологічних і психологічних ресурсів. Його наслідками можуть бути: підвищення рівня тривоги та стресу, вплив на когнітивні процеси, проблеми із засинанням та якістю сну, зниження рівня функціонування головного мозку, а отже — втрата стійкості уваги та її концентрації. Також інформаційне перевантаження може впливати на здатність людини ухвалювати рішення. Особи, які отримують занадто багато інформації, можуть бути неспроможні визначити, яка інформація є важливою, а яка — ні [2, с. 20].

Активними споживачами інформації сьогодні є насамперед молодь. Вона активно формує власні думки та погляди через Інтернет і соціальні мережі, використовуючи можливості для самовираження та обміну емоціями. Цифровий простір створює постійний потік інформації через медіа, платформи обміну повідомленнями та інші канали комунікації, контроль над яким є складним. Молоді люди постійно перебувають у цьому інформаційному полі, яке охоплює не лише навчальні та професійні сфери, а й особисте та соціальне життя [4]. Така безперервна взаємодія з інформацією може призводити до явища інформаційного виснаження, коли когнітивні ресурси свідомості піддаються надмірному навантаженню з боку постійного потоку новин та іншої інформації, що вимагає оперативної уваги та реакції.

З початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну у 2022 році проблема інформаційного перевантаження стала надзвичайно актуальною. Війна суттєво впливає на обсяг і характер інформації, яка надходить до суспільства безперервними потоками. Більшість людей майже цілодобово стежить за новинами з фронту, уважно аналізує коментарі військових експертів, політиків, блогерів та інших джерел [3, с. 69]. Активне поширення фейків, панічних повідомлень і дезінформації, що є елементами

гібридної війни, посилює емоційну напруженість та психоемоційне навантаження. Молодь, що відзначається підвищеною емоційною чутливістю, особливо вразлива до такого інформаційного потоку. Потреба постійно стежити за новинами та реагувати на зміни ситуації спричинює додаткову психологічну напруженість і підвищує вразливість психіки молоді [1, с. 109].

В умовах інформаційного перенавантаження особливо важливим є впровадження профілактичних та підтримуючих заходів для молоді. Практичні стратегії включають *розвиток медіаграмотності*, що передбачає формування навичок перевірки джерел та критичного оцінювання отриманої інформації, а також впровадження *принципів інформаційної гігієни*, зокрема регулювання часу споживання інформації та організацію періодів цифрового відпочинку. Важливим компонентом є *інтеграція психосоціальної підтримки* через профілактичні бесіди, групи самодопомоги та інші заходи у діяльність освітніх закладів і соціальних служб. Соціальні працівники у цьому процесі виконують просвітницькі, діагностичні та координуючі функції, забезпечуючи комплексну підтримку молоді.

Слід зазначити, що інформаційний простір сьогодні виступає не лише каналом передачі фактів, а й потужним чинником впливу на психоемоційний стан особистості, особливо в умовах війни. Надмірна доступність даних і вимога постійної уваги створюють додаткове когнітивне навантаження, проте вміння дозувати інформаційні потоки, критично оцінювати їх та організовувати цифрові паузи дозволяє значно знизити ризики інформаційного перевантаження та підтримувати психоемоційне благополуччя молодих людей.

Таким чином, інформаційне перенавантаження у молоді в умовах війни є комплексним явищем, що поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти. Надмірна доступність інформації, безперервний потік новин і поширення дезінформації створюють високий рівень психоемоційного навантаження, особливо для молодих людей, які характеризуються емоційною лабільністю. Водночас розвиток медіаграмотності, формування інформаційної гігієни та інтеграція психологічної підтримки можуть суттєво зменшити ризики інформаційного виснаження і сприяти підтримці психоемоційного благополуччя. Роль соціальних працівників у цьому процесі є ключовою, адже вони виконують просвітницькі, діагностичні та координуючі функції в системі підтримки молоді.

Список використаних джерел

1. Вернудіна І. В., Куліш Ю. В. Психологічні особливості інформаційного перенасичення у молоді в умовах воєнного стану. *Габітус*. 2025. № 74. С. 108–113.
2. Грабовська С. Л., Мусаковська О. М. Інформаційне перенавантаження: психологічна сфера. *Психологічний журнал*. 2020. № 6(7). С. 18–29.

3. Максимова Н. Ю., Грись А. М. Інформаційне перевантаження як чинник порушень ментального здоров'я. Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Інституту психології імені ГС Костюка НАПН, 2025. С. 69–72.

4. Максимова Н. Ю., Красілова Ю. М. Вплив воєнного стану на інформаційне навантаження особи. *Габітус*. 2023. № 47. С. 121–126.

Марина КОЛЕСНИК,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності

011 Освітні педагогічні науки,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Антоніна КОНОНЧУК,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ДО ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ З ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ

Виховання сімейних цінностей у дітей завжди було і залишається важливою складовою проблеми підготовки підростаючих поколінь до майбутнього сімейного життя. Особливої актуальності вона набуває в сучасних умовах трансформації інституту сім'ї та збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування і відповідно, зростання кількості прийомних сімей в Україні. Прийомна сім'я – це форма сімейного виховання, мета якої – надати дітям-сиротам або дітям, позбавленим батьківського піклування, можливість жити і виховуватись у сімейному середовищі. Проте, функція прийомної сім'ї значно ширша, ніж просто забезпечення життєдіяльності. Вона полягає у комплексній соціалізації та підготовці дітей до самостійного дорослого життя. Ключовим елементом цієї підготовки є формування стійкої системи сімейних цінностей, які слугують морально-етичним орієнтиром у майбутньому, особливо для дітей, які часто мають досвід травмуючих стосунків або депривації [1].

До системи сімейних цінностей, які необхідно виховувати у дітей в умовах прийомної сім'ї науковці відносять наступні: безумовне прийняття та довіра; повага та рівноправність; самозабезпечення; повага до минулого; турбота про власне здоров'я; відкритість; конструктивне спілкування. Так, на відміну від біологічної сім'ї, де дитина з'являється з самого народження, прийомна дитина потребує додаткових зусиль для формування безпечної прив'язаності. Цінність довіри виховується через відкритість у спілкуванні, дотримання обіцянок та створення стабільного емоційного клімату [2]. Цінність поваги та рівноправності є критичною для відновлення самооцінки дитини. Вона проявляється через повагу до минулого дитини, її біологічної родини та індивідуальних особливостей. Обговорення правил і прийняття спільних рішень розвиває у дитини відчуття власної значущості.

Відповідальність та працьовитість у контексті підготовки до дорослого життя неможлива без формування навичок самообслуговування, фінансової грамотності та відповідальності за свої дії, залучення дитини до сімейних обов'язків (приготування їжі, бюджетування, догляд за господарством та ін.) є практичним втіленням цієї цінності. Цінність самозабезпечення полягає у тому, щоб навчати дитину складати особистий бюджет, обговорювати відмінності між потребами та бажаннями, сприяти отриманню першого досвіду роботи або стажування (важливо для дій з підліткового віку), що зміцнює цінність працьовитості та фінансової відповідальності.

Для дітей з прийомних сімей критично важливо сформувати цілісну особисту ідентичність, яка включає їхнє минуле. Цінність поваги до минулого реалізується через відкрите та безпечне обговорення історії дитини, причин її потрапляння в прийомну сім'ю, сприяння контактам з біологічними родичами (якщо це безпечно та відповідає інтересам дитини), що допомагає дитині інтегрувати своє минуле, а не заперечувати його. Прийомна сім'я повинна стати місцем, де дитина вчиться прощати, приймати та будувати нові стосунки на основі довіри. З огляду на часто травматичний досвід, виховання цінності турботи про власне здоров'я (фізичне та психічне) є життєво необхідним. Це включає: навчання навичкам здорового харчування та гігієни, розвиток емоційної грамотності – здатності розпізнавати та керувати власними емоціями, а також формування навичок саморегуляції для боротьби зі стресом і тривогою. Це пряме втілення цінності відповідальності за своє благополуччя.

Процес виховання сімейних цінностей у дітей в умовах прийомної сім'ї супроводжується значними психологічними викликами, які вимагають специфічних методів корекції. Через ранню травму діти можуть мати дезорганізований тип прив'язаності, що ускладнює засвоєння цінностей довіри та відкритості. Прийомні батьки мають виступати в ролі «безпечної бази», послідовно демонструючи щирість і сталість своєї любові та прийняття, незалежно від поведінки дитини [4]. Саме стабільність батьківської реакції корегує внутрішній родинний досвід дитини щодо стосунків. Також діти можуть приносити у прийомну сім'ю засвоєні з біологічних сімей деструктивні моделі поведінки (маніпуляції, агресія, схильність до залежностей тощо). Виховання цінності конструктивного спілкування вимагає від батьків становлення чітких, але гнучких меж та правил, навчання дітей емпатії через моделювання та обговорення почуттів інших людей, заміна деструктивних моделей (наприклад, крику) на соціально прийнятні способи вираження гніву (наприклад, вербалізація потреби).

Виховання сімейних цінностей у дітей з прийомних сімей реалізується через особистісний приклад і моделювання поведінки, створення сімейної культури та традицій прийомними батьками. У даному випадку варто говорити про конгруентність прийомних батьків, тобто узгодженість слів та дій прийомних батьків. Так, якщо проголошується цінність чесності, прийомні батьки мають демонструвати її у всіх життєвих ситуаціях; якщо – здорове вирішення конфліктів – конструктивно вирішують суперечки. Це є

головним механізмом для формування власних моделей поведінки для дітей у майбутньому партнерстві [3]. Сімейні традиції – (святкування, спільні вечери, поїздки та ін.) створюють відчуття єдності та приналежності. Це особливо важливо для прийомних дітей, які часто втрачали відчуття родинного зв'язку. Рефлексія цінностей – систематичні розмови, де обговорюється, чому сім'я діє саме так (наприклад, чому важливо допомагати літнім людям, чи чому важливо заощаджувати кошти та ін.), допомагають перетворити зовнішні правила на внутрішні переконання дитини.

Отже, виховання сімейних цінностей у дітей в умовах прийомної сім'ї – це тривалий і цілеспрямований процес, спрямований на те, щоб допомогти кожній дитині оволодіти необхідними навичками для успішної соціалізації та створення власної гармонійної сім'ї в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Козуб Л. А. Соціально-педагогічні засади формування сімейних цінностей у прийомних сім'ях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2018. №42. С.104-107.
2. Монькін В. Г. Особливості формування прив'язаності у прийомних дітей. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2019. № 2. С.12-19.
3. Панасенко В. А. Підготовка вихованців прийомних сімей до самостійного життя: акцент на комунікативні навички. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2020. № 3. С. 56-62.
4. Цеплітіс А. А. Психологічні аспекти формування безпечної прив'язаності у прийомній сім'ї. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць*. 2021. №4. С. 210-215.

Дарина КОРОТКА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Олексій ЗНОБЕЙ,
старший викладач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний
педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ

Основним організаційно-інституційним механізмом реалізації головних завдань щодо ресоціалізації та реабілітації неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах, є діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. Реалізація усіх необхідних технологічних процесів щодо

ресоціалізації вихованців, покладено на фахівців зазначених центрів соціально-психологічної реабілітації.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей створений органами влади як заклад системи соціального захисту, з метою тривалого або ж денного перебування неповнолітніх осіб віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, слугує для надання їм комплексу соціальної, психолого-педагогічної, медико-санітарної, правової допомоги, захисту та підтримки [3].

Практична діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації зорієнтована на виконання наступних завдань: оптимізація зусиль щодо здійснення заходів із соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; надання вихованцям відповідного комплексу соціальних послуг; проведення соціально-педагогічної корекції із урахуванням диференційованого підходу; докладання зусиль у питанні повернення дитини до біологічної родини; створення умов для реалізації можливості відвідування дитиною закладів загальної середньої та професійної освіти чи індивідуальній освіті з урахуванням потреб, запитів та можливості дитини; реалізація психолого-педагогічної допомоги батькам дітей з метою повернення останньої до родини; розробка дієвих рекомендацій щодо питань проведення соціально-психологічної адаптації дитини для фахівців центру, громади, а також для батьків [3].

Регіональні центри соціально-психологічної реабілітації дітей реалізують у територіальних громадах напрями державної соціальної політики з питань соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; здійснюють коректні шляхи щодо координації зусиль із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності; установлюють пріоритетні напрями роботи щодо поліпшення становища дітей у територіальній громаді, їхнього соціального захисту, сприяння їхньому соціальному, фізичному, психологічному, інтелектуальному, духовному здоров'ю.

На служби соціально-психологічної реабілітації дітей покладені завдання розбудови соціального партнерства, організації й проведення у межах взаємодії із іншими установами заходів щодо соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, установлення причин, наслідків такої ситуації. У сферу практичної діяльності таких центрів входить координація діяльності у питаннях організації соціальних захисту й допомоги дітям та налагодження ефективної діяльності щодо запобігання негативних наслідків складних життєвих обставин.

Окремим напрямом реалізації завдань із соціального захисту є організація та проведення соціально-психологічного діагностування вихованців центру. Зазначений вид діяльності передбачатиме визначення загальних соціально-психологічних характеристик та особливостей кожного вихованця центру з метою якісної оцінки їхнього психоемоційного стану, а також детального прогнозування розвитку, налагодження та відновлення соціальних зв'язків дитини із соціальним оточенням. У результаті такого

діагностуванні фахівцями центру розробляється індивідуальна програма реабілітації вихованця, конкретизуються основні напрями роботи із ним [1].

Провідним напрямом професійної діяльності фахівців центру є проведення соціальної, психологічної, педагогічної реабілітації. Такий комплекс заходів спрямований на забезпечення виховного впливу, корекцію навчання, психоемоційного стану вихованців, а також формування необхідних особистісних якостей. Визначний комплекс корекційно-реабілітаційного впливу сприятиме соціальній інтеграції, ресоціалізації вихованців у соціум [2].

Важливим напрямом у діяльності центру соціально-психологічної реабілітації дітей є забезпечення правових основ роботи із вихованцями. Робота фахівців центру із правового забезпечення полягає у встановленні особи дитини, яка прибула, а також детальної інформації про неї, її найближче соціальне оточення, у тому числі про батьків та інших родичів; надання їм відповідних правових консультацій; інформування про можливості отримання безоплатної правової допомоги [3].

Одним із пріоритетних напрямів соціально-правової підтримки у діяльності фахівців центрів є збір та оформлення необхідних документів. Фахівцями центрів соціально-психологічної реабілітації ведеться кропітка робота з ведення обліково-статистичних карток дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, формують на кожного вихованця особову справу із необхідними документами: направлення служби у справах дітей; копії та оригінали свідоцтв про народження, паспортів; офіційні дані про батьків; висновки про стан здоров'я кожного вихованця; необхідні документи, що посвідчують освітній рівень; акти обстеження житлово-побутових умов дитини; опис усього майна, що належить дитині на підставі набуття права власності; пенсійна книжка дитини, яка отримує пенсійні виплати; копія рішення суду про стягнення аліментів [1].

Отже, центри соціально-психологічної реабілітації дітей посідають ключове місце у системі реалізації державної соціальної політики щодо захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах. Вони є комплексними інституціями, діяльність яких охоплює соціальну, психологічну, педагогічну, медико-санітарну та правову підтримку дітей, спрямовану на їхню ресоціалізацію, адаптацію та інтеграцію у суспільство. Ефективність роботи таких центрів визначається поєднанням індивідуального підходу до кожної дитини, міжвідомчої взаємодії з органами влади та соціальними партнерами, а також системністю у наданні реабілітаційних послуг.

Здійснення соціально-психологічної діагностики, розробка індивідуальних програм реабілітації, надання правової допомоги, підтримка у здобутті освіти та відновлення зв'язків із родиною формують основу цілісної реабілітаційної стратегії. Саме завдяки діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації забезпечується реальне втілення принципів гуманізму, рівності прав і найкращих інтересів дитини, що є важливою складовою розвитку сучасної системи соціального захисту в Україні.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингового візиту національного превентивного механізму до центру соціально-психологічної реабілітації дітей та притулку для дітей. Київ: Рада Європи, 2019. URL: <https://share.google/7slh2TXAlg4ehjFox> (дата звернення 14.10.2025).
2. Організація реабілітаційних заходів у центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів: Навчально-методичний посібник. Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, 2009. 97 с. URL: <https://naurok.com.ua/organizaciya-reabilitaciynih-zahodiv-u-centri-socialno-reabilitaci-ditey-z-osoblivimi-potrebami-146835.html> (дата звернення 17.10.2025).
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» №87 від 28.01.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.10.2025).

Olena KOLOMIETS

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor Department of Educational Management,
Art Management and Social Work,
The Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy

SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT

Problem statement. War is always associated with the destruction of not only physical but also moral and ethical principles of society. The most severe form of human rights violation related to military conflict, deliberately committed by the aggressor, is sexual violence. Today, Ukraine faces the problem of sexual violence being used by the Russian Federation as a tool of war. Children in the occupied territories and children who have experienced forced displacement, loss of parents or separation from their families, who are in shelters, orphanages, temporary Russian foster families, in an environment with low levels of security and social support, are at risk.

The problem of sexual violence in the context of armed conflict has been studied by I. Tsareva and O. Golub (2023), who note an increase in gender polarisation during armed conflicts. V. Pletenets (2022) reveals ways to improve the efficiency of revealing cases of sexual violence. V. Sokurenko (2024), O. Petechil (2024), and A. Zaporozhets (2025) analyse this problem from the point of view of criminology. The peculiarities of developing a health-promoting environment in educational institutions and providing sex education to children are highlighted by O. Karpenko, Zh. Petrochko, and A. Dulia (2025).

Sexual violence is a terrifying and widespread reality in all armed conflicts, with children suffering greatly. This type of violence has devastating long-term physical and psychological consequences that undermine children's fundamental rights to safety, health and dignity, making them one of the most vulnerable groups during armed conflicts.

The Panzi Hospital (Congo) treated 74,000 victims in 2022, a third of which (38% or 28,120 people) were underage children [1].

According to the Prosecutor General of Ukraine, since the full-scale military aggression of the Russian Federation, as of 1 October 2025, there have been 23 reported cases of sexual violence against underage persons (22 girls and 1 boy). The highest number of cases was recorded in the Donetsk, Kyiv and Kharkiv regions. However, it should be noted that it is not possible to identify all victims, as most people keep silent about cases of violence.

The UN Security Council resolution classifies sexual violence as a crime against humanity and a war crime (International Criminal Tribunals for Rwanda (1994) and the former Yugoslavia (1993)). An important milestone was the adoption of UN Security Council Resolution 1820 (2008), which significantly changed the interpretation of conflict-related sexual violence (CRSV). This international normative document recognised SCG for the first time as a form of genocide, a weapon and a military tactic.

V. Sokurenko notes that conflict-related sexual violence belongs to the category of extremely latent crimes, the real scale of which is difficult to estimate due to objective and subjective reasons. The researcher emphasises that the occupation of a significant part of Ukraine's territory complicates the recording and documentation of such crimes, while the psychological barriers of victims and distrust of law enforcement agencies further enhance the hidden nature of the problem. [5].

It is much more difficult for a child than an adult to report sexual abuse because their psyche is not yet fully developed and they do not have sufficient mechanisms to comprehend and verbalise traumatic experiences. Unlike adults, children find it difficult to distinguish between normal and unacceptable forms of adult behaviour, especially when the abuse is committed by a person in authority (an occupier). Shame and guilt prevent them from talking openly about their experiences. The fear that adults will not believe them, punish them, blame them or be disappointed in them is the reason why they keep quiet about what has happened. Children also lack experience and knowledge about where to seek help and often do not have a safe adult they can trust. Psychologists note that in cases of sexual abuse, children experience a double violation of their safety: on the one hand, physical and emotional intrusion, and on the other, the destruction of their basic trust in the adult world. After experiencing sexual abuse, a child is in a state of deep trauma.

Victims include not only children who have been sexually abused, but also those born as a result of rape (the case of Prosecutor v. Bosco Ntaganda) and children who have witnessed sexual violence against others [3].

Actions of a 'sexual' nature can even occur without physical contact, such as psychological violence that arises from threats of rape or genital mutilation. In wartime, sexual violence is yet another tool of terror and destruction of Ukrainians as a nation.

The first international document to criminalise all forms of sexual violence against children is the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. The Convention states that the interests and well-being of children are of primary importance. The document emphasises the protection of the rights of victims and witnesses, the protection of privacy and the prevention of re-traumatisation during court proceedings, and access to free legal aid. It establishes mechanisms for international cooperation in the prosecution of offenders, as sexual violence is often transnational in nature [2].

Also, against the backdrop of armed conflict, children become extremely vulnerable on the internet. The online environment, especially social networks, becomes the main arena for online grooming, manipulation and the formation of 'trusting' relationships with the aim of obtaining intimate photographs or videos, which are then used for blackmail, extortion and coercion into further sexual acts.

N. Symonenko defines online grooming as intellectual corruption consisting of discussing explicit, naturalistic sexual stories, photographing oneself in sexual poses, displaying pornographic items, etc. [4].

Abusers use the loss of parental control and the need for financial assistance to establish trust. Therefore, a key element of protection is the immediate development and implementation of educational programmes aimed at strengthening digital literacy and developing skills to identify manipulation. Education is an effective tool for educating children, providing them with an understanding of the risks and self-protection skills in the event of unwanted sexual contact, a clear understanding of the concept of consent, and the ability to recognise signs of violence.

Conclusions. The armed conflict in Ukraine caused by the aggression of the Russian Federation has confirmed that sexual violence (SV) is a deliberate tool of terror and warfare, causing destruction not only of the physical but also of the moral and ethical principles of society. The most vulnerable category is children, who become easy victims for criminals. Effective protection requires the implementation of the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, as well as the immediate development and implementation of preventive educational programs. Education should be a key tool to help kids understand the risks, learn self-defense skills, get a clear idea of consent, and be able to spot signs of abuse. Thus, effective counteraction to SNPC in wartime requires a comprehensive approach that combines uncompromising legal responsibility of the aggressor, psychological support for victims, and systematic education to strengthen children's protective resistance to violence. This topic requires separate in-depth study, as its revelation is key to

understanding the scale of sexual violence in wartime and developing effective mechanisms to protect child victims.

References:

1. Public Movement “Social Unity.” (2025). *Sexual violence as a weapon of war*. Retrieved from <https://se.org.ua/news/seksualne-nasilstvo-yak-zbroya-vijni/> (Accessed: October 21, 2025).
2. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (June 20, 2012). *Verkhovna Rada of Ukraine* website. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (Accessed: October 20, 2025).
3. Sexual Violence Related to Conflict: Legal Regulation and Practice. (2023). *Study Guide*, p. 66. Retrieved from <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf> (Accessed: October 20, 2025).
4. Symonenko, N. O. (2022). *Criminal liability for “grooming.” Pravova Derzhava (Rule-of-Law State)*, Odesa, (45), pp. 58–65.
5. Sokurenko, V. V. (2024). *Sexual violence related to conflict: criminological analysis of the situation in the context of the Russian-Ukrainian war. Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 32(2), pp. 242–252.

Список використаних джерел:

1. Громадський рух «Соціальна єдність». Сексуальне насильство як зброя війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://se.org.ua/news/seksualne-nasilstvo-yak-zbroya-vijni/> (дата звернення: 21.10.2025).
2. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 20.06.2012 р. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 20.10.2025).
3. Сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом: правове регулювання та практика : навч. посіб. – 2023. – С. 66. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jurfemosvita.com/wp-content/uploads/2023/06/%D0%A1%D0%9D%D0%9F%D0%9A.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
4. Симоненко Н. О. Кримінальна відповідальність за «грумінг» // *Правова держава*. – Одеса, 2022. – № 45. – С. 58–65.
5. Сокурєнко В. В. Сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом: кримінологічний аналіз стану в контексті російсько-української війни // *Вісник Кримінологічної асоціації України*. – 2024. – Т. 32, № 2. – С. 242–252.

Володимир КУЛІШ,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Ірина ІОНОВА,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Внутрішньо переміщені особи сьогодні належать до найбільш вразливих соціальних груп в Україні. Вони вимушено залишають свої домівки через воєнні дії, зазнаючи втрат, розлуки з рідними, руйнування звичного способу життя та необхідності адаптації до нових умов без належного житла, речей і засобів існування. Такі обставини зумовлюють комплекс соціально-економічних, психологічних, правових і педагогічних проблем. До першочергових труднощів переселенців належать питання реєстрації на новому місці проживання, від якої залежить доступ до соціальних послуг і державної допомоги, забезпечення житлом і харчуванням, отримання соціальних виплат, доступ дітей до освіти, що часто ускладнений через відсутність місць у закладах або гаджетів для навчання, медичне забезпечення та психологічна допомога, особливо для осіб, які пережили травматичні події, а також працевлаштування і професійна адаптація працездатних членів сімей. Значне місце серед цих викликів посідає психологічна підтримка, необхідна для подолання травматичного досвіду, тривожності й стресу.

Як зазначає І. Трубавіна, психологічні проблеми внутрішньо переміщених осіб поділяються на загальні, чоловічі, жіночі та дитячі. До загальних належать втрата домівки, почуття провини, безпорадності, страх майбутнього, порушення сімейних стосунків, емоційна нестабільність, стрес і тривожність. Чоловічі проблеми пов'язані з втратою ролі захисника, безробіттям, емоційним відчуженням, труднощами у вияві почуттів, психологічною напругою через зміну соціальної ідентичності. Жінки найчастіше переживають страх за дітей, самотність, надмірну тривожність і відповідальність за родину, труднощі адаптації до нового середовища та потребу в соціальній підтримці. У дітей домінують емоційні травми, тривога, ізоляція, переривання навчання, порушення сну, психосоматичні розлади, агресивна або депресивна поведінка [4, с. 437].

Економічна нестабільність є однією з ключових причин вразливості внутрішньо переміщених осіб. Багато переселенців стикаються з труднощами працевлаштування за фахом, браком коштів на перекваліфікацію, затримками соціальних виплат і відсутністю стабільного доходу. Додатково виявляється низький рівень фінансової грамотності, що ускладнює планування сімейного

бюджету. Матеріальні труднощі поглиблюються відсутністю власного житла, високою вартістю оренди, некомфортними умовами проживання. Часто переселенці мешкають у гуртожитках, таборах або в родичів, що створює психологічне й матеріальне навантаження, а державна допомога не покриває реальних потреб сімей, особливо тих, де є діти [3].

На думку О. Балакіревої, серед соціальних проблем визначальними є складність інтеграції у нові громади, подолання упереджень, труднощі з влаштуванням дітей у заклади освіти, відсутність соціальних зв'язків і підтримки, потреба у пошуку нової роботи та формуванні соціального оточення. Переселення часто супроводжується кризою соціальної ідентичності, почуттям ізольованості й безпорадності. Соціально-педагогічний аспект проблем внутрішньо переміщених осіб охоплює процес адаптації в нових умовах, формування нового способу життя, визначення життєвих пріоритетів і набуття навичок самостійного побуту в екстремальних обставинах. Діти стикаються з труднощами навчання й поведінки через зміну освітнього середовища, втрату друзів та відсутність стабільності, а батьки нерідко не мають педагогічних ресурсів для їх підтримки [1].

Соціально-медичні проблеми переселенців пов'язані з обмеженим доступом до медичних послуг, особливо для осіб із хронічними захворюваннями, складнощами у забезпеченні ліками, отриманні спеціалізованих процедур і психологічними наслідками стресу, що негативно впливають на фізичний стан. Юридичні труднощі полягають у проблемах із реєстрацією, оформленням статусу внутрішньо переміщеної особи, компенсацій за втрачене майно, невизнанні документів, виданих на окупованих територіях, та труднощах реєстрації дітей, які виїхали без батьків, що обмежує доступ до соціальних гарантій і правової допомоги [4, с. 439].

Регіональні особливості проблем внутрішньо переміщених осіб визначаються низькою мотивацією до адаптації, бажанням повернутися до рідних місць, роз'єднанням сімей, економічною нестабільністю приймаючих регіонів і, подекуди, гіршими умовами життя у порівнянні з попереднім місцем проживання. Усе це знижує готовність переселенців інтегруватися у нове середовище [2].

Отже, ситуація вимушеного переселення супроводжується дезадаптацією, втратою соціальних зв'язків, психологічним виснаженням, матеріальними труднощами та правовою невизначеністю. Це формує високий рівень соціальної вразливості внутрішньо переміщених осіб, особливо сімей із дітьми. Подолання окреслених проблем можливе лише за умови реалізації комплексної державної політики, спрямованої на забезпечення переселенців житлом, працевлаштуванням, доступом до освіти, медицини, правової та психологічної підтримки, а також розвитку громад, здатних до соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб на засадах гуманізму, солідарності та соціальної справедливості.

Список використаних джерел

1. Балакіреєва О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. «Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування»: Матеріали круглого столу, 9 лип. 2014 р. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=bZk3JZ0AAAAJ&citation_for_view=bZk3JZ0AAAAJ:B80troHkn4C (дата звернення 24.10.2025).
2. Логвинова М. О. Регіональні особливості розміщення внутрішньо переміщених осіб в Україні у місцях компактного проживання // Державна політика у сфері трудової міграції : правові, економічні, демографічні, освітні аспекти : матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди Міжнародного дня мігранта, 18 грудня 2019 р., Київ, 2020. С. 71–76.
3. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П. та ін. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf
4. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології/ науковий журнал*. Суми : СДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. №8 (52). С. 434–446.

Анна ЛАВРЕНКО,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Наталія МАКСИМОВСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Соціальний захист сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), є пріоритетним напрямом державної соціальної політики, особливо в умовах військових дій, економічної кризи, внутрішнього переміщення. Зростання кількості таких сімей, спричинене безробіттям, втратою житла, інвалідністю, насильством, вимагає негайної переоцінки та оптимізації існуючої системи соціального захисту. Ефективність цієї системи безпосередньо впливає на стійкість суспільства, запобігання соціальному сирітству та забезпечення прав дитини. Вказані проблеми досліджували І.Зверєва, І.Трубавіна та інші. Метою дослідження є теоретично обґрунтувати

та розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту сімей, які опинились у СЖО, в умовах сучасних викликів.

Дослідження базується на системному підході та включає: теоретичний аналіз наукових джерел, законодавчих та нормативних актів, емпіричний аналіз статистичних даних (наприклад, щодо кількості сімей на обліку в соціальних службах), метод експертних оцінок (опитування фахівців соціальної сфери) щодо ефективності наявних механізмів.

Під час узагальнення досліджень, встановлено недосконалість існуючої системи: система соціального захисту часто має реактивний (а не превентивний) характер. Переважає фокус на кризовому втручанні, а не на ранньому виявленні та попередженні СЖО. Існує також проблема адресності та доступності: через недостатнє фінансування, кадровий дефіцит та географічні фактори (особливо в сільській місцевості та громадах, що постраждали від конфлікту), якісні адресні соціальні послуги є важкодоступними для цільової аудиторії.

Серед ключових напрямів оптимізації є: посилення превентивної роботи: Впровадження програм раннього виявлення ризиків та психологічної підтримки сімей на початкових етапах кризи; розвиток фаховості: забезпечення постійного підвищення кваліфікації соціальних працівників, зокрема у напрямках кейс-менеджменту та роботи з травмою; децентралізація послуг: розширення повноважень та ресурсів територіальних громад для самостійного створення та надання індивідуалізованого пакета послуг (допомога в працевлаштуванні, кризове консультування, догляд за дітьми). Рекомендовано перехід від надання виключно матеріальної допомоги до комплексного соціального супроводу, який включає психологічну, педагогічну, юридичну та економічну підтримку, спрямовану на подолання причин СЖО та відновлення самодостатності родини.

Соціальний захист сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надається через систему соціальних послуг, що охоплюють інформування, консультування, соціальний супровід, допомогу в оформленні документів, а також послуги догляду та кризового втручання. Щоб отримати допомогу, сім'ї можуть звернутися до управління соціального захисту населення за місцем проживання або до центру соціальних служб, який проаналізує потреби та скерує до відповідних фахівців.

Основні напрямки соціального захисту:

- Соціальний супровід: фахівці надають комплексну допомогу, допомагають подолати труднощі та мінімізувати їх негативний вплив.
- Кризове та екстрене втручання: надання підтримки у ситуаціях, що потребують негайного реагування.
- Консультування: надання психологічної та інформаційної підтримки.
- Представництво інтересів: допомога у захисті прав та інтересів сім'ї в установах, особливо в ситуаціях, коли людині важко зробити це самостійно.

- Соціальний догляд: послуги догляду вдома або денного догляду для осіб, які не можуть подбати про себе самостійно.

- Соціальна адаптація та інтеграція: допомога у поверненні до нормального життя та соціальних зв'язків після складних життєвих обставин.

- Інформування: надання інформації про права, соціальні послуги, адреси надавачів послуг та інші види допомоги (медичної, правової).

Як отримати допомогу: зверніться до управління соціального захисту населення або до центру соціальних служб за місцем проживання. Отримайте консультацію: фахівці оцінять ситуацію та нададуть інформацію про доступні послуги. Оформіть документи: за потреби, вам допоможуть у процесі оформлення необхідних документів. Отримайте послуги: вам нададуть відповідні соціальні послуги, спрямовані на подолання складної життєвої ситуації.

Список використаних джерел

1. Івчук Ю.Ю Соціальний захист окремих категорій громадян в умовах воєнного стану: законодавчі новели та проблемні аспекти Актуальні проблеми права: теорія і практика No2(46), 2023 101-111
2. Кузнецова М.Ю., Імамгулієва К.І., Особливості соціального захисту дітей під час воєнного стану на території України http://lsej.org.ua/9_2024/19.pdf

Вікторія ЛИСЕНКО

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Сучасний виховний процес у закладах освіти відбувається в умовах піднесення патріотизму та героїчної боротьби українського народу за свободу, незалежність і територіальну цілісність держави. Національно-патріотичне виховання є важливою складовою становлення свідомого громадянина, який ототожнює себе з українською нацією, шанує її історію, традиції та культурні цінності й здатний робити відповідальний громадянський вибір. В умовах сучасних викликів – глобалізації, інформаційної війни, воєнної агресії та соціальних змін – воно виступає ключовим чинником формування громадянської свідомості, національної ідентичності та моральних орієнтирів молодого покоління.

Основні принципи, пріоритети та завдання національно-патріотичного виховання молоді визначено в Стратегії національно-патріотичного

виховання та плані дій з її реалізації на 2020–2025 роки, Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, а також у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходах щодо її реалізації.

Важливим етапом у законодавчому врегулюванні цієї сфери стало ухвалення у грудні 2022 року Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначив правові основи розвитку національно-патріотичного та громадянського виховання.

Соціальний педагог є ключовою фігурою у виховному процесі, він працює з підлітками – поколінням, яке формує майбутнє держави. Саме у закладах фахової підготовки молодь отримує не лише професійні знання, а й засвоює соціальні норми, громадянські обов'язки та національні цінності.

Аналіз соціально-педагогічної практики дозволяє зробити низку висновків щодо патріотичного виховання. Зокрема, можна відзначити недостатньою інтеграцією виховної роботи у навчальний процес, недостатню методичну підготовку соціальних педагогів та відсутність єдиних підходів до формування патріотичних цінностей.

Важливо, щоб соціальні педагоги не тільки володіли методиками патріотичного виховання, а й були особистим прикладом громадянської активності, патріотизму та соціальної відповідальності. Це вимагає розробки нових освітніх підходів, які передбачають практикоорієнтоване навчання, активні методи виховання, залучення молоді до соціально значущих проєктів і волонтерської діяльності.

Важливою складовою національно-патріотичного виховання є формування історичної свідомості, що сприяє усвідомленню ролі України у світі, збереженню історичної пам'яті та розвитку національної самосвідомості. Проте виховання молоді має ґрунтуватися не лише на історичних прикладах державотворення, а й на сучасних зразках героїзму – подвигах воїнів і захисників України. Ефективними формами такої роботи є виховні години, інтерактивні лекції та тематичні зустрічі, присвячені Героям Небесної Сотні, «кіборгам», учасникам АТО, ООС і сучасним захисникам, які боронять державу від російської агресії.

Однією з нових форм національно-патріотичного виховання під час війни стало запровадження у березні 2022 року Указом Президента України щоденної хвилини мовчання на вшанування пам'яті загиблих захисників. У закладах освіти така традиція має бути невід'ємною частиною виховного процесу, що сприяє усвідомленню молоддю цінності свободи.

Одним із ефективних засобів виховання сьогодні є кіно, адже саме воно поєднує емоційний вплив, доступність і глибокий зміст. Національно-патріотичні фільми («Довбуш» (2023 р.), «Захар Беркут» (2019 р.), «Поводир» (2014 р.), «Будинок «Слово» (2017 р.) та інші) допомагають підліткам краще зрозуміти історію своєї країни, усвідомити цінність свободи, людської гідності, єдності та любові до Батьківщини.

Форми соціально-педагогічної роботи з підлітками з використанням фільмів у виховному процесі можуть бути: кіноперегляд з обговоренням (після перегляду важливо організувати дискусію: які риси героїв найбільше вразили, що означає бути патріотом, як би я вчинив на місці героя); творчі завдання (написання учнями есе, створення колажів, малюнків, знімання коротких відео-відгуків); порівняльний аналіз історичних героїв минулого і сучасних воїнів України; проєкти (підлітки можуть створювати власні короткометражні фільми або презентації про героїзм українців); кіноклуб (створення шкільного кіноклубу для систематичних переглядів і обговорень національно-патріотичних стрічок).

Особливу вагу набуває така форма роботи з підлітками, як наставництво та особистий приклад Героїв; використання цифрових технологій та соціальних мереж для поширення національного контенту; проєктна діяльність (наприклад, дослідження локальної історії, допомога ветеранам).

Отже, національно-патріотичне виховання молодого покоління здійснюється спільними зусиллями різних інституцій і спрямоване на формування свідомих, активних громадян, які відстоюють національні інтереси та підтримують демократичні цінності. У процесі соціально-педагогічної діяльності необхідно використовувати сучасні форми і методи роботи з підлітками.

Святослава МОСКАЛЬОВА

*Здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота*

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ПРОФІЛАКТИКА ЯК СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА МІНІМІЗАЦІЇ КОНФЛІКТІВ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Постановка проблеми. Підлітковий вік є складним етапом розвитку дитини, що характеризується значними фізіологічними та емоційними змінами. Ці зміни (підвищена емоційна чутливість та нестабільність) часто призводять до інтенсивних і суперечливих переживань та до зростання конфліктності у взаємодії з оточенням. Сучасні події, повномаштабні бойові дії на території України, створюють додатковий негативний вплив на психоемоційний стан підлітків. Ці обставини значно посилюють емоційну вразливість, підвищують рівень тривожності та впливають на загострення міжособистісних конфліктів. Отже, впровадження соціальної послуги профілактики з мінімізації конфліктів в підлітковому середовищі є актуальним завданням соціальної роботи.

Особливості профілактики булінг в підлітковому середовищі досліджено Яновською Т., Гуменюк Л. (2021), Бондар В., Лях Т. (2023) та ін. Михайлишиною У. (2021) висвітлено вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків, Безпалько О. (2021) - прояви міжособистісних

конфліктів учнів. Роль шкільної медіації у вирішенні конфліктів досліджено Івановою Т., Пижик Г. (2021), Новгородским Р., Пилипенко Д. (2022), Печенізькою С. (2024), Петрочко, З., Косміною М. та Лютим В. (2025) та ін.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік є критичним етапом становлення особистості, що часто супроводжується підвищеною емоційною напругою, прагненням до самоствердження, що неминуче призводить до виникнення різноманітних конфліктів. Ефективна профілактика цих конфліктів є важливою умовою для забезпечення здорового психологічного клімату в освітньому середовищі, формування конструктивних комунікативних навичок учнів та запобігання деструктивним формам поведінки.

Юрків Я. визначає підлітковий вік як період інтенсивних психофізичних змін формування особистості, що супроводжується конфліктами [1]. Михайлишин У. акцентує увагу на характерному для підліткового віку підвищеному рівні конфліктності зумовленому розвитком структурних компонентів самосвідомості, зокрема її когнітивного та емоційного складників, що негативно позначається на поведінці підлітків та на їх здатності до саморегуляції [2].

У підлітковому віці відбувається інтенсивне формування особистості, що охоплює становлення світогляду, моральних цінностей, системи соціальних орієнтирів і самосвідомості. Різниця в цінностях та переконаннях може стати джерелом конфліктів.

Семенюк Л. виділяє три групи підлітків схильних до конфліктів:

1. підлітки із комплексом примітивних потреб, яким властивий егоїзм та байдужість, їх цінності та потреби мають виражений індивідуалізм;
2. підлітки-пристосуванці, у яких спостерігається конфлікт між деформованими і позитивними потребами (непряма та вербальна агресія);
3. підлітки які характеризуються відсутністю чітких інтересів, відрізняються негативізмом, боягузтвом, мають мало друзів [3].

Всі ці категорії підлітків потребують особливої уваги соціальних педагогів закладів загальної середньої освіти та фахівців соціальної сфери. Одним із завдань мінімізації проявів підліткових конфліктів є впровадження соціальної послуги профілактики. Правове регулювання послуги закріплене у «Державному стандарті соціальної послуги профілактики». Відповідно до стандарту, профілактичні заходи включають раннє виявлення ризиків, індивідуальне та групове консультування, навчання навичкам ефективної комунікації та розв'язання конфліктів. Суб'єктами соціальної послуги є фахівці Служби у справах дітей, Центрів соціальних служб та надавачі соціальних послуг шляхом соціального замовлення (громадські організації, фізичні особи).

До основних видів профілактики відносять:

- первинну, що спрямована на запобігання виникненню конфліктів шляхом створення толерантного учнівського середовища.

На думку Ємельяненко Л. первинна профілактика конфліктів являє собою процес, що охоплює своєчасне виявлення, нейтралізацію чи послаблення причин, здатних спровокувати конфліктні ситуації. Такий підхід спрямований на попередження виникнення конфліктних ситуацій шляхом формування у підлітків необхідних знань, умінь та навичок для ефективної комунікації, емоційної саморегуляції та конструктивної взаємодії [4].

- вторинну профілактику - втручання на ранніх стадіях конфлікту, усунення обставин, що їх спричиняють.

Вторинна профілактика здійснюється коли є високий ризик виникнення конфлікту. Об'єктом вторинної профілактики є підлітки групи ризику. Її мета не допустити, щоб потенційна проблема стала реальною, а ризиковану поведінку змінити на безпечну. До таких заходів належать навчання способам мирного виходу з конфлікту.

- третинну профілактику – соціально психологічна робота з наслідками конфліктів.

Одним із дієвих інструментів третинної профілактики є медіація – процес врегулювання конфліктів за допомогою посередника медіатора.

На думку Білик Н. головна мета медіації це обговорення, конфлікту та пошук виходу з нього. При обговоренні має бути місце різним поглядам та думкам, часто несумісним, щодо самих подій або варіантів виходу зі складної ситуації [5].

Впровадження медіації у закладах загальної середньої освіти є ефективним методом попередження конфліктів, серед учнів. Включення елементів медіації в освітній процес, наприклад, через навчання педагогів та створення шкільних служб порозуміння, допомагає підліткам самостійно розв'язувати конфлікти, розвивати емпатію та толерантність. Медіація сприяє формуванню культури діалогу та зниженню рівня конфліктності в підлітковому середовищі.

Висновки. Важливою складовою профілактики конфліктів у підлітковому середовищі є соціальна робота, що дозволяє враховувати особливості та потреби даної категорії учнів. Впровадження системних профілактичних заходів сприяє розвитку соціальних навичок у підлітків; зменшенню рівня конфліктності; формуванню здорових міжособистісних відносин та. створенню сприятливого освітнього середовища для їх гармонійного розвитку.

Список використаних джерел

1. Юрків Я. Умови вирішення конфліктів у підлітковому середовищі соціальним педагогом // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2013. № 2. С. 32–41.
2. Михайлишин У. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2022. № 3. С. 86–92.

3. Мельник Т. О. Психологічні особливості міжособистісних конфліктів підлітків у навчальній діяльності // Збірник наукових праць КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти». 2020. С.168–172.

4. Конфліктологія: навч. посіб. / Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Київ. 2003. с. 174.

5. Новгородський Р., Пилипенко Д. Шкільна медіація як технологія розв'язання конфліктів у закладах середньої освіти. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. с. 62.

Ніна ОСТАНІНА,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ

Проблема виховання прийомних дітей нині є вкрай актуальною і пов'язана з тим, що в останні роки за певних обставин значно збільшилася й кількість сімей, які бажають усиновити дитину. Поряд з цим, не всі згадані сім'ї готові до такого серйозного і відповідального кроку: виховувати прийомну дитину не кожному це під силу. Зазвичай, прийомні батьки не враховують того, що їм потрібно буде створити для прийомної дитини ті умови, в яких дитина зможе успішно соціалізуватися в суспільстві, розкрити себе, реалізуватись як особистість. За тлумаченням словників термін «умови» розглядається як обставини, від яких «щось» залежить. Проте люди самі можуть створити сприятливі й усувати несприятливі умови своєї життєдіяльності [**Error! Reference source not found.**]. Розглядаючи поняття «соціальні умови», ми акцентуємо увагу на суспільний і державний устрій певної країни, громади, сім'ї, вимоги суспільства до особистості.

Виховання дітей у прийомних сім'ях має низку специфічних рис, зумовлених як особливостями розвитку дитини, так і соціально-психологічними умовами сім'ї, що приймає дитину. Відомо, що більшість прийомних дітей мають досвід пережитих психотравм: серед яких найглибшою є втрата батьків, а може пережиті прояви насильства, байдужості перебування в інтернатних закладах. Звісно, у прийомних дітей часто спостерігаються характерні труднощі у налагодженні довірливих стосунків із дорослими, у встановленні емоційної прив'язаності, невпевненість у собі через низку самооцінку та схильність до «захисних» агресивних реакцій.

Адаптаційний період і для дитини, і для членів сім'ї є складним і тривалим. Дитина потребує часу об прийнятті нових правил, звичок, стилю життя сім'ї. А успіх м'якої адаптації в новій родині залежить від толерантності, послідовності та емоційної стабільності самих прийомних батьків.

Нашу увагу привертає прийомна сім'я, яка є найважливішим інститутом соціалізації, у якому дитина вперше після пережитих втрат може відчувати себе захищеною та бажаною. Для нової сім'ї важливим є формування атмосфери прийняття, де дитина не боїться робити помилки й отримує підтримку.

Зазвичай, у більшості прийомних дітей система ціннісних орієнтацій і моральних норм є недостатньо сформованою або зазнала деформацій унаслідок попереднього досвіду соціалізації. Тому саме прийомна сім'я має відігравати ключову роль у відновленні позитивних життєвих установок, формуванні морально-етичних орієнтирів і соціально - прийнятних моделей поведінки.

На початковому етапі входження прийомної дитини до нової сім'ї надзвичайно важливо створити атмосферу стабільності, передбачуваності та душевного тепла – саме ці чинники забезпечують відчуття емоційної безпеки. Для дитини з травматичним досвідом втрати або відторгнення сім'я стає основним середовищем емоційного відновлення, формування довіри до дорослих і саморозвитку особистості. У цей період прийомна сім'я виконує важливу реабілітаційну функцію: допомагає долати наслідки психотравми, сприяє формуванню позитивного «Я» та розвитку навичок довірливого, відкритого спілкування.

У контексті розгляду виховання дитини, прийомної дитини особливо, як складової частини соціалізації, Алексєєнко Т. зазначає, що виховання, завдяки системі своїх методів, забезпечує цілеспрямований механізм соціалізації прийомної дитини, посилює особистісні фактори становлення її соціального досвіду і саморегуляції поведінки [2, с. 56].

Проте, ефективність процесу адаптації прийомної дитини значною мірою залежить не лише від внутрішніх ресурсів родини, а й від зовнішньої підтримки. Прийомні сім'ї потребують системної допомоги з боку фахівців соціальної сфери – психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників, які забезпечують професійний супровід, консультування та допомогу у розв'язанні складних виховних і емоційних ситуацій прийомним сім'ям.

Державна підтримка прийомних сімей в Україні ґрунтується на низці законодавчих і нормативно-правових актів, які визначають права, обов'язки, соціальні гарантії та механізми взаємодії між державними органами, прийомними батьками та дітьми. Гарантом охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства в державі виступає стаття 51 Конституції України (1996 р.), яка також визначає право кожної дитини на сімейне виховання та турботу.

Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (2017–2026 рр.) акцентує увагу на проблемі деінституціалізації, що означає розвиток сімейних форм виховання. А тим самим передбачається розширення підтримки прийомних сімей, розвиток системи наставництва, професійне навчання батьків. Значна відповідальність за вирішення проблеми покладається й на громади, органи місцевого самоврядування через служби у справах дітей, центри соціальних служб, що забезпечують соціальний супровід прийомних сімей. Підтримка

прийомних сімей у громаді є також важливою складовою системи захисту прав дитини. Вона спрямована на забезпечення стабільного функціонування таких сімей, сприяння успішній адаптації дітей та підвищення якості сімейного виховання. Громада звертає увагу на необхідність забезпечення міжвідомчої взаємодії: служби у справах дітей, заклади освіти, охорони здоров'я.

Відкриття в громадах «Школи майбутніх батьків» є важливим елементом системи підготовки громадян до прийомного батьківства та виховання дітей, які входять до нової родини [1]. Діяльність «Школи» спрямована на формування усвідомленої готовності до прийняття дитини в сім'ю, розвиток педагогічної культури, психологічної зрілості й відповідальності майбутніх батьків. Завдання «Школи майбутніх батьків» передбачають формування готовності нових батьків до взаємодії з дитиною, що має травматичний досвід; ознайомлення з правовими аспектами нормативної бази прийомного батьківства, прав і обов'язків прийомних батьків, ознайомлення з особливостями виховання дітей різного віку, методами формування довіри, подолання поведінкових труднощів, адаптації до сімейного життя, формування розуміння ролі громади, соціальних служб і закладів освіти у підтримці прийомних сімей. Заняття у «Школі майбутніх батьків» проводяться фахівцями соціальної сфери (психологами, соціальними педагогами, юристами, медичними працівниками) і мають практико-орієнтований характер.

Висновок. Виходячи з окресленого вище, виховання дітей у прийомних сім'ях розглядається нами, як розвиток знедолених дітей в інститутах державної або сімейної опіки, засвоєння ними знань, суспільних норм з метою набуття соціальності, так, як ефективність та зміст виховання відзеркалюють стан культури у суспільстві, моральність, духовність соціального життя. На нашу думку, основною метою сім'ї, на яку обставини життя поклали обов'язок виховання прийомних дітей має бути: формування самостійної, зрілої особистості, тобто особистості, здатної творчо реалізовувати свій життєвий задум з опорою на внутрішні ресурси; розвиток і вдосконалення всіх сутнісних людських сфер прийомної дитини, що становлять основу її індивідуальності. Досягнення мети, перед прийомними батьками ставить й свої завдання у вихованні прийомних дітей, а саме, щоб вирішення завдань забезпечували прийомним дітям у подальшому майбутньому повноцінну участь у всіх сферах соціальних відносин, де громада виступає не лише соціальним середовищем, а й активним учасником процесу виховання та соціалізації прийомних дітей. Ефективна громада, підтримуючи визнання державою сімейного виховання найкращою формою розвитку дитини, створюють правові механізми для зміцнення сімей, які виховують прийомних дітей, та забезпечують соціальну інтеграцію прийомних дітей, сприяє формуванню в них почуття належності, впевненості та любові до світу. Держава визнає сімейне виховання найкращою формою розвитку дитини й створює умови для цього.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Т.Ф., Лактіонова Г.М., Посібник до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі». Київ: Наук. світ, 2006. 496 с.
2. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики: наук.-метод. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2007. 152 с.
3. Артющкіна Л., Полянничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): Монографія. Суми, 2002. 268 с.
4. Конституція України : офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.

Natalia OSTROUSHKO

Master's Degree Student in Social Work (Specialty 231)

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Iryna YENHALYCHEVA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate

Professor of the Department of Educational Management, Art Management and

Social Work, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University

CAUSES OF BULLYING AMONG STUDENTS IN INCLUSIVE EDUCATION

An important priority of the educational environment is to ensure equal access for every child to quality education, regardless of their individual characteristics and abilities. The implementation of inclusive education creates conditions for joint learning of children with special educational needs and their peers, contributing to the development of tolerance, humanism, and social cohesion. However, practice shows that the process of inclusion is often accompanied by the emergence of conflict situations, including cases of bullying against children with special needs. Particular attention should be paid to studying the causes of bullying, which may stem both from individual characteristics of students (emotional immaturity, low level of empathy, stereotypes) and from shortcomings in the organization of inclusive education (lack of pedagogical support, unpreparedness of the school community to accept this category of learners).

An analysis of recent studies and publications shows that the issue of bullying has been reflected in the works of scholars and practitioners. Various aspects of this phenomenon – its nature, characteristic features, and causes – have been analyzed by O. Kuleshova, L. Mikheieva [3], Ye. Kurta, N. Korzh, A. Zakharina, Yu. Hradov, P. Boichuk, M. Kozihora, A. Romaniuk [1], H. Polishchuk [5], and others.

Issues related to the difficulties faced by children with special educational needs and the specific features of their learning in an inclusive environment are highlighted in the scientific works of V. Zasenka, K. Torop, N. Yarmola, H. Oliinyk, H. Palyniuk, T. Illiashenko, and others.

Given the relevance of this issue, it is appropriate to conduct a theoretical analysis of the causes of bullying among students in the context of inclusive education and to identify the main factors that contribute to manifestations of aggression and discrimination within the school environment.

Bullying in the educational environment is a widespread phenomenon that negatively affects students' psychological well-being, disrupts emotional comfort within the group, complicates the process of socialization, and reduces the effectiveness of learning activities.

In the research of scholars such as P. Boichuk, M. Kozihora, A. Romaniuk, L. Lushpai, and others, bullying is defined as deliberate or unconscious aggressive behavior exhibited by a child, a group of children, youth, or adults toward another child or group of children [6]; or as physical or psychological violence exerted by one person or group toward another who is unable to defend themselves in a given situation [4]. Bullying manifests itself in forms of physical or psychological abuse expressed through cruel treatment, humiliation, insults, or other destructive influences on an individual.

Analyzing the scientific contributions of H. Polishchuk [5], L. Mikheieva [3], Yu. Sudenko [7], and others, it can be argued that the causes of bullying may stem both from the individual characteristics of students with educational needs (emotional immaturity, low levels of empathy, stereotypes) and from deficiencies in the organization of inclusive learning (insufficient pedagogical support, unpreparedness of the school community to accept such individuals).

Considering the specific features of children with educational needs and summarizing the experience studied by scholars, the following causes of bullying in an inclusive educational environment can be identified: individual psychological characteristics of children; unpreparedness of the student community to accept children with educational needs; low levels of inclusive culture among teachers and parents; and insufficient psychological support and preventive work in schools. Let us briefly analyze these causes.

A significant cause of bullying in an inclusive environment lies in the individual and psychological characteristics of children with special educational needs. A tendency toward dominance, low self-control, emotional instability, or, conversely, heightened anxiety may create preconditions for the emergence of conflict situations. Children who seek self-affirmation by humiliating others often target peers who exhibit certain differences or are perceived as "other."

Another contributing factor is the unpreparedness of the student group to accept children with educational needs. Students frequently display biased attitudes toward peers with special educational needs due to a low level of empathy and a lack of understanding of differences in behavior or learning abilities. This results in stereotypes, isolation, and rejection of such students.

An equally important factor contributing to bullying is the low level of inclusive culture among teachers and parents. Insufficient awareness of the principles of inclusive education, inadequate psychological training of teachers, and their unpreparedness to work in heterogeneous classrooms may lead to a formal approach to organizing the educational process. Consequently, students

with special educational needs are often left without adequate support, which increases their vulnerability and provokes aggressive behavior from peers.

The lack of psychological support and preventive measures in schools also contributes to the spread of bullying. The absence of systematic initiatives aimed at fostering tolerance, developing emotional intelligence, and promoting nonviolent communication creates favorable conditions for bullying to persist. Moreover, insufficient collaboration between teachers, parents, and the school's psychological service hinders the timely identification and resolution of conflict situations.

Therefore, the problem of bullying in an inclusive educational environment is complex in nature and is caused by a combination of socio-psychological, pedagogical, and organizational factors. Understanding these causes is a necessary precondition for creating a safe and supportive educational environment in which every child feels accepted and protected.

References

1. Boychuk, P. M., Kozigora, M. A., Romanyuk, A. M. (2021) Bullying as a socio-psychological phenomenon in the modern educational space. *Academic Studies. Series: Pedagogy. Issue 3. Part 2.* P. 10-16. [in Ukrainian].
2. Ilyashenko, T. (2021) Problems of implementing inclusive education for children with special educational needs in Ukraine. *Acta Paedagogica Volyniensis.* No. 5. P. 150–157. [in Ukrainian].
3. Kuleshova, O.V., Mikheeva, L.V. (2019) Bullying in the educational environment: analysis, ways to overcome. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences.* 2019. Issue 1. P. 154-158. [in Ukrainian].
4. Lushpai, L. I. (2013) School bullying as a type of social aggression. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological,* Issue 33. P.85–88. [in Ukrainian].
5. Polishchuk, G.V. (2020) Bullying as a modern socio-psychological problem: causes and ways to overcome it. *Bulletin of the National University "Chernihiv Collegium" named after T. G. Shevchenko.* Volume 164 No. 8. P. 91-95. [in Ukrainian].
6. About bullying and how to overcome it. For children, youth and adults about important things. Kyiv: State Institution "State Institute of Family and Youth Policy", 2020. 40 p. [in Ukrainian].
7. Sudenko, Yu. (2022) Bullying as a type of violence in educational institutions. *Legal Psychology.* Volume 31. No. 2. Pp. 35-40. [in Ukrainian].

Алла РИЖАНОВА

*докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри соціальної роботи та менеджменту СКД,
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка*

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМ'Ї ТА ДИТИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН ТА ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Війна в Україні продемонструвала, що в демократичній країні найвищою цінністю є людина, у свою чергу, свідомі, відповідальні громадяни довели, що: для захисту такої держави вони готові жертвувати власним здоров'ям, життям зі зброєю в руках; для виживання суспільства вони здатні цілодобово відновлювати інфраструктуру, витягати з під завалів, забезпечувати передову, винаходити та запускати у виробництво нові засоби опору; для післявоєнного відновлення вони сумлінно навчають і навчаються навіть під ракетно-шахедним безумством агресора. Отже, міцність сьогодні та позитивне майбутнє демократії залежать від гідності та активно-відповідальної взаємопідтримки людини та суспільства. Сім'я, родина з дітьми – мікросоціум, в якому віддзеркалюються і позитив, і негатив цього соціального фундаменту будь-якої країни, на який впливають не лише війна, але й глобальні зміни світової культури людства. Сучасна соціальна підтримка сім'ї та дітей має реалізовувати відповідальність держави за родину, таким чином, щоб водночас стимулювати відповідальність дорослих і дітей за себе та власну країну. Тобто соціальна підтримка сім'ї та дітей в умовах війни, глобальних соціокультурних змін складається з взаємозалежних аспектів – соціально-захисного, соціально-допоміжного та соціально-виховного.

Загальновідомо, що провідним принципом всіх працівників соціальної сфери є «Думай глобально, дій локально!». Проте сьогодні саме глобальні перетворення впливають на докорінні зміни в системі соціальної роботи. Дійсно, соціальна підтримка українських дітей та сімей набула глобального характеру від Європейського Союзу до Японії, Австралії, США. Як бачимо, це демократії, і надаючи тимчасовий захист нашим громадянам, ці суспільства підтримують країну, яка захищає демократичні цінності. Чи усвідомлюють українці під захистом за кордоном чому їх підтримують, чи поведуть себе відповідно, чи відчують відповідальність за власну країну, а може просто мали нагоду зручно влаштуватися – кожна родина це вирішує на власний розсуд. Проте соціальна підтримка може зникнути, якщо за неї не боротися. Насправді, українці на полі бою, відстоюючи нашу з вами свободу, незалежність, демократичні цінності, разом з тим визначають яким шляхом піде подальший розвиток людства: або «цивілізаційної гармонії, взаємодопомоги» (за К.Сивковим), коли, за влучними словами Р.Уілсона, забезпечується «повне звільнення нашого людського потенціалу, запалення світла Прометея повсюди», навіть всупереч соціальним обставинам заради

того, щоб зміцнити «багатство» (конкретизовані ідеї, які поліпшують людське життя і життя взагалі) [1, с.117-121] людської культури, і *тоді соціальна робота актуалізується, урізноманітнюється, поширюється світом*; або людство піде шляхом примусового встановлення «*цивілізаційної ієрархії*» (за К.Сивковим), коли купка еліти жорстко експлуатує всіх інших, поширюючи «бідство» культури (архаїчна система виживання ссавців через руйнування, погіршення або знищення життя) [1, с.117-121]. *За цих умов соціальна робота зникне повсюди, як її не було в Радянському Союзі, де навіть соціальне забезпечення через соціальний захист поширювались не на всіх, пам'ятаємо про свідоме знищення через низку голодоморів українського селянства, якому державою було заборонено допомагати.* Отже, соціальна підтримка сім'ї та дітей не існує апріорі, щоб вона здійснювалася, кожен громадянин, сім'ї мають докладати зусиль для збереження та розвитку демократичної України, демократичного людства. Саме це є підґрунтям удосконалення та урізноманітнення соціальної підтримки родини, дітей, розбудови глобальної системи цієї підтримки, коли окремі країни, регіони світу, обмінюючись найефективнішим досвідом її розвитку, забезпечують кожній сім'ї, кожній дитині, необхідний їм рівень соціального захисту, соціальної допомоги, соціального виховання.

Соціальна підтримка сім'ї та дітей може зазнати недоліків в процесі трансформації професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у нашій країні. Фахівці ще не встигли оговтатись від втрати спеціальності «Соціальна педагогіка» (2016), як з 2025 року на бакалавраті та в магістратурі існує лише спеціальність «І 10 Соціальна робота та консультування», отже, зникають освітні спеціальності «Соціальне забезпечення» та «Менеджмент соціокультурної діяльності». Проте нікуди не зникла потреба ані в соціальних педагогах (лише в школи їх близько 12 тисяч), ані у фахівцях соціального забезпечення (соціальний захист сьогодні необхідний більшості населення країни). Отже, нині йдеться про підготовку фахівця соціальної сфери широкого профілю. Проблема полягає в тому, щоб в Україні не втратили специфіку цих різних, але взаємопов'язаних видів соціальної діяльності, оскільки навіть в наукових джерелах існує плутанина з визначенням сутності термінів, що впливає на зміст практичної діяльності. На наш погляд, сьогодні соціальна робота за суттю має 2 значення (1 – широке значення, як соціальна сфера діяльності різноманітних працівників; 2 – вузьке значення, як частина об'єктивної соціальної реальності з надання соціальної допомоги) і тоді спеціальність І10 Соціальна робота і консультування складається за змістом практичної діяльності з *соціального забезпечення* (узагальнено: соціальний захист вітальних потреб певних категорій населення фактично для їх фізичного виживання), *соціальної роботи* (узагальнено: соціальна допомога у відновленні або покращенні соціального функціонування соціальних суб'єктів, які не в стані допомогти самі собі), *соціально-педагогічної діяльності* (узагальнено: гармонізація соціального виховання в соціальному середовищі з метою створення сприятливих умов для непримусового розвитку соціальності людини (групи,

соціуму)). Від ефективності соціально-педагогічної діяльності залежить існування соціальної роботи, оскільки вона можлива у разі, коли більшість населення вихована на розумінні, що демократичне суспільство ґрунтується на соціальній взаємодопомозі та взаємопідтримці, соціальній довірі та соціальній гідності тощо, а ці соціальні цінності генетично не передаються, вони набуваються в процесі соціалізації. Навіть, соціальне забезпечення без підтримки соціальної гідності особистості провокує її на утриманство, споживацтво. У громадських взаємозахисті та взаємодопомозі реалізуються набуті в процесі соціального виховання соціальні цінності, соціальні якості, просоціальна поведінка людей. До речі, соціальний досвід в умовах війни свідчить, що не все добре в Україні з результатами соціального виховання, інакше не було би підлітків, юні, які за «30 сребреників» співпрацюють з агресорами, підпалюють авто військових, наводять ракети на багатоповерхівки тощо. Вважаємо, що поквапилися на початку війни з «відміною» соціальної педагогіки, саме тоді, коли країна найбільше потребувала розвитку таких соціальних якостей, як: патріотизм, консолідованість, громадянськість, соціальна відповідальність тощо. Отже, майбутніх фахівців соціальної сфери маємо готувати для підвищення якості соціальної підтримки сім'ї, дітей через формування готовності професіоналів до соціального захисту, соціальної допомоги, соціального виховання дитини, родини, об'єднуючи при цьому можливості кожного з них, громади, держави, міжнародного співтовариства та сприяючи відповідному розвитку соціальності особистості та мікросоціуму.

Таким чином, існування та вдосконалення соціальної підтримки сім'ї та дітей (як одного з напрямів соціальної роботи) залежать від захисту населенням країни демократичних цінностей в Україні та світі, від свідомого активно-відповідального ставлення до того, що не лише держава «відповідає» за них, але й вони «відповідають» за державу, суспільство. Крім того, це корелює із збереженням у результатах вищої освіти майбутніх соціальних працівників їх готовності і до соціального захисту, і до соціальної допомоги, і до соціального виховання дитини, родини під час війни та в умовах соціокультурних змін людства.

Список використаних джерел

1. Уілсон Р.А. Психологія еволюції. Як перепрограмувати себе на досягнення свободи та безсмертя. Київ: Янус, 1999. – 304с.

Інна РОМАНОВА

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди*

АРТ-ТЕРАПІЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З РОДИНАМИ З ДІТЬМИ

Арт-терапія як психотерапевтичний метод з'явилася в часи, коли світом йшла Друга Світова війна. Вперше визначення «арт-терапія» було

використане Адріаном Хіллом у 1942 році. У 1945 році була опублікована його книга «Мистецтво проти хвороб». Едіт Крамер, художниця-емігранткою з нацистської Австрії, підкреслювала терапевтичну цінність самого творчого процесу, який сам по собі має цілющий ефект, допомагає організувати та висловити емоції. Маргарет Наумбург формально визначила та систематизувала арт-терапію як самостійну форму психотерапії у 1940-х роках.

Важливий момент, що ці витoki арт-терапії пов'язані з Другою Світовою війною. Сьогодні в умовах війни в Україні арт-терапія стала одним з домінуючих методів корекції психо-емоційних станів.

У наукових дослідженнях відсутнє єдине трактування самого поняття «арт-терапія». Можна визначити, що арт-терапію пов'язують з психотерапією і процесом творчості, який надає можливість людині поліпшити свій психо-емоційний стан. Під арт-терапією в широкому сенсі розуміють використання всіх видів мистецтв з лікувальними, корекційними і розвиваючими цілями.

Арт-терапія в основному використовує невербальні способи самовираження та спілкування, що робить її особливо цінною в роботі з дітьми, яким часто важко висловити свої почуття словами. Дитина може не говорити або не визнавати проблему, але вона може малювати, ліпити й виражати себе за допомогою рухів тіла, тим самим проявляючи себе, показуючи свої справжні потреби та прагнення.

У соціальній роботі арт-терапія широко використовується в роботі з родинами з дітьми, які постраждали від війни, внутрішньо переміщеними особами, біженцями. Вона пропонує унікальну можливість виразити та опрацювати свої емоції, переживання й травми в безпечному та сприятливому середовищі.

Дослідження [2; 3] визначають, що арт-терапія допомагає в різний спосіб. Зокрема, долати травми, агресію, депресію. Підвищує емоційну стійкість, самооцінку, самовпевненість.

У міжнародній практиці використання арт-терапії також набуло поширення [1; 4-7].

Проте, необхідно окремо зупинитися на питанні: «Хто ж впроваджує арт-терапевтичні заняття з дітьми за кордоном?» До реалізації арт-терапевтичних занять залучаються фахівці, які пройшли фахову підготовку за спеціальністю арт-терапія.

Така практика була започаткова в США, де майбутні арт-терапевти проходять спеціалізовану магістерську програму з арт-терапії, що включає теоретичне навчання та практичні семінари. Обов'язковою є здобуття ступеня бакалавра в суміжній галузі, наприклад, у психології, мистецтві або медицині, а також накопичення мінімум 1000 годин клінічного досвіду роботи з різними клієнтами під наглядом сертифікованого арт-терапевта. І складання сертифікованого іспиту для отримання ліцензії.

Зі США практика підготовки дипломованих арт-терапевтів поступово переходить на європейські країни. На сьогодні понад десять країн, в яких

«арт терапія» визначена як окрема спеціальність. Серед них – Німеччина, Португалія, Ізраїль, Нідерланди, Великобританія та інші. Зокрема, у Польщі освітні програми підготовки арт-терапевтів є в Силезькому університеті в Катовіцях (бакалаврат і магістратура). У програмі підготовки магістрів є цілий блок освітніх компонентів, присвячений особливостям використання арт терапевтичних методик у проці ресоціалізації особистості. Потрібно відзначити, що у всіх країнах тільки очна форма навчання передбачена для підготовки арт-терапевтів.

У міжнародній практиці в реалізації проєктів з родинами з дітьми (особливо в роботі з біженцями) громадські організації, місцеві соціальні інституції часто застосовують саме різноматінті види арт-терапевтичних занять (ізотерапію, глинотерапію, музикотерапію, ігротерапію, тощо). Проте, не маючи педагогічної освіти, фахівці з диплома арт-терапевтів змушені додатково навчатися на освітніх програмах педагогічного профілю, аби впроваджувати арт-терапевтичні заняття з дітьми. З іншого боку, маючи педагогічну освіту, фахівці не можуть впроваджувати заняття з дітьми з додатком «терапія». Для цього потрібна саме профільна арт-терапевтична освіта. І вимогою до працевлаштування є наявність двох дипломів: педагогічного і арт терапевтичного профілів.

України немає серед країн, де впроваджується системна підготовка арт терапевтів на рівні бакалавра чи магістра. Є Освітня програма в Харківській державній академії дизайну і мистецтв «Арт-терапія та комунікативні практики». Проте, якщо подивитися на придатність до працевлаштування, то в переліку немає арт-терапевта – така професія відсутня в Державному класифікаторі професій.

На арт-терапевта в Україні навчають на спеціалізованих курсах. Або відповідні освітні компоненти присутні в освітніх програмах з підготовки психологів, соціальних працівників, педагогів у закладах вищої освіти. Виникає питання: Чому вчитель початкової школи не може впроваджувати казкотерапію з дітьми? Чи вчитель, який має мистецьку освіту, так само не може впроваджувати арт-терапевтичні заняття з ліплення, малювання, якщо є цей суфікс «терапія» в самій назві занять. Чи соціальний педагог або соціальний працівник не може реалізовувати арт-терапевтичні заняття, наприклад з творчої ресоціалізації підлітків-правопорушників, за умови, що в індивідуальній програмі здобувача вищої освіти були курси з арт-терапії?

Таким чином, враховуючи поширеність арт-терапевтичних занять у роботі з родинами з дітьми в діяльності громадських організацій і соціальних інституцій в Україні, питання щодо доцільності запозичення закордонного досвіду щодо підготовки фахівців для арт-терапевтичних занять у соціальній роботі залишається відкритим.

Список використаних джерел:

1. Кушнір В. Практика психолого-педагогічної підтримки дітей вимушених мігрантів за кордоном (на прикладі Польщі). *Психолого-*

педагогічні проблеми сучасної школи. 2023. №1(9). С.94–101. URL: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(9\).2023.279344](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(9).2023.279344)

2. Danilyuk I., Burkalo N. Peculiarities of applying art therapy in work with children. *Psychological Journal*. 2021. №7(9), P.85–98. URL: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9.7>

3. Kulish O.V., Siryk I.V. Art therapy methods in working with internally displaced children of primary school age. *Habitus*. 2024. №58. P.77–82. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2024/58-2024/13.pdf>

4. Moore G. Art therapy exhibition providing opportunities for migrant children: The exhibition was run by Living Water Community, a UNICEF partner – Port of Spain, July 2019. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/easterncaribbean/stories/art-therapy-exhibition-providing-opportunities-migrant-children>

5. Save the children. Heart: Healing and education through the arts. Guidance for parents/caregivers to support children with expressive arts at home. 2021. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/HEART-Activities-for-Caregiver-Pamphlets-in-PSS-Kits_ENG.pdf

6. Romanova I. Art Therapy Methods in Socio-Pedagogical Work With Forced Migrant Children. *Horyzonty Wychowania*. 2025. №24(71), P.103-112. URL: <https://doi.org/10.35765/hw.2025.2471.11>

7. UNICEF Refugee Response Office in Poland. From dark to light: How art therapy is helping Ukrainian children in Poland cope with the impact of war. 2023. URL: <https://www.unicef.org/eca/stories/dark-light>

Ольга СТОЛЯРИК

*докторка філософії з соціальної роботи, доцентка,
в.о. завідувача кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ТРАВМО-ІНФОРМОВАНИЙ ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ, ЩО ЗАЗНАЛИ ТРАВМІВНОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ

Питання травми та травматизації у соціальній роботі в умовах сучасних викликів набуває центрального значення, що спричиняє екзистенційну кризу. Військова агресія призвела до масової, кумулятивної травматизації українського населення, перетворивши травму на суспільний феномен. Це не лише посттравматичний стресовий розлад у військових, а й комплексна травма у цивільних осіб, які зазнають постійного страху. Діти визнані найбільш незахищеною та вразливою категорією в умовах колективної травми, що спричиняє необхідність впровадження чутливих та безпечних стратегій їх підтримки, які базуються на розумінні природи травми та механізму травматизації [1; 3].

Мета цієї розвідки – критично обґрунтувати необхідність інтеграції травмо-інформованого підходу у систему соціальної підтримки дітей, що зазнали травмівного досвіду війни.

Травмо-інформований підхід – це спосіб системного реагування організацій на потреби індивідів, які пережили травму, шляхом зміни внутрішньої філософії та операційних процедур підтримки. Принципи ТПІ становлять цілісну методологічну рамку, яка є критично важливою для ефективної соціальної підтримки дітей, травмованих війною, оскільки вони безпосередньо протидіють руйнівним наслідкам травми [2; 3; 4].

Дитина повністю залежить від сімейної мікросистеми – простору, який має задовольняти базові потреби, а головне – забезпечувати формування надійної прихильності та розвиток саморегуляції. У нормі, батьки є основним захисним буфером, який фільтрує та інтерпретує зовнішню загрозу, забезпечує емоційну безпеку та допомагає дитині повернутися до стану спокою. Вони виступають як зовнішній регулятор для незрілої дитячої нервової системи. Однак, за умови, коли самі батьки (опікуни) травмовані, їхня здатність до емоційної регуляції та захисту різко знижується та стає неефективною. Травмований опікун, перебуваючи у стані гіперзбудження або емоційного оніміння, може реагувати на стрес дитини непередбачувано, ірраціонально або навіть агресивно. Це посилює страх дитини і дезорганізує її систему прихильності, замість підтримки створюючи вторинну травму прихильності. Це призводить до того, що дитина не лише переживає зовнішню військову травму, але й втрачає внутрішній захисний буфер (батьків), що подвоює психологічну шкоду та може призводити до довгострокових порушень розвитку [1; 2].

Діти також критично залежать від екосистеми – зовнішніх інституцій, які формують їхнє середовище, але з якими вони безпосередньо не взаємодіють на рівні особистих стосунків (соціальні служби, школа, медична система). Ці інституції повинні надавати стабільність, передбачуваність та доступ до життєво необхідних ресурсів є ключовими для відновлення відчуття контролю та повернення до нормальності. Однак, війна призводить до дезорганізації або перевантаження цих систем, що спричиняє системну нестабільність їхньої діяльності, значно знижує якість та доступність послуг. Це закріплює хаос у сприйнятті світу та унеможливорює стійке відновлення, створює ситуацію, за якої дитина втрачає ключові джерела необхідних ресурсів соціальної підтримки, що закріплює її травматичний стан. Системна нестабільність знижує якість та доступність травмо-інформованих послуг – діти можуть отримувати фрагментарну допомогу, що не лише не зцілює, але й може ретравматизувати їх [1; 3].

Чим довший конфлікт, тим глибші нейробіологічні зміни та важче відновлення, що формує у дітей хронічний посттравматичний стан, а не лише гострий розлад. Тривале перебування у стані страху може призвести до захисного механізму емоційного оніміння, що перешкоджає нормальній обробці горя та формуванню адекватної ініціативи та мотивації. На відміну від гострої травми, яка має початок і кінець, тривала війна руйнує базове відчуття безпеки світу та майбутнього, що призводить до того, що діти втрачають надію та мотивацію до планування, що є екзистенційною травмою. Діти, навіть перебуваючи у відносно безпечних регіонах,

піддаються надмірному впливу травмуючого контенту у медіаросторі, що може спричиняти вторинну травму, руйнуючи ілюзію безпечного простору. Натомість, у тих дітей, які знаходяться на прифронтових чи тимчасово окупованих територіях або під впливом ворожої пропаганди, відбувається насильницька зміна ціннісних орієнтирів, руйнування ідентичності та нормалізація агресії.

Оскільки війна зруйнувала базове відчуття безпеки та передбачуваності світу у дітей, ТІП стає методологічною рамкою, яка дозволяє соціальним працівникам та фахівцям сектору захисту прав дитини переосмислити свою взаємодію з ними. Якщо травма руйнує фізичну та емоційну безпеку, ТІП вимагає, щоб будь-яка соціальна служба, школа чи заклад, що працює із дітьми стали передбачуваним, стабільним та фізично безпечним середовищем з окресленими правилами, дотриманням обіцянок, встановленням зрозумілих процедур, що протиставляється хаосу та неконтрольованості війни [1; 3].

В умовах, коли війна зруйнувала базове відчуття безпеки та нав'язала дітям досвід безпорадності, застосування ТІП починається з *безпеки*, яка є безумовним пріоритетом – фахівці мають забезпечити не лише фізичну безпеку простору, але й емоційну стабільність. Ця безпека нерозривно пов'язана з *надійністю і прозорістю* – послідовність та відкрите пояснення всіх процедур допомагають дитині відновити базову довіру до дорослих та інституцій, які виступають у ролі надійного зовнішнього регулятора. Не менш важливим є *розширення можливостей, вибору та контролю* – травма характеризується втратою контролю, тому надання дитині можливості реального вибору у некритичних аспектах, наприклад, вибір матеріалів для заняття чи часу, є терапевтичним актом, що повертає їй суб'єктність і відчуття, що її дії мають значення. Ця суб'єктність закріплюється через *співпрацю та взаємодію*, де фахівець вибудовує партнерські стосунки з дитиною, уникаючи нав'язування рішень і заохочуючи її активну участь у процесі зцілення [2;3;4].

Оскільки травма призводить до соціальної ізоляції, *взаємодопомога та підтримка* однолітків необхідна для відновлення соціального капіталу та відчуття «ми», а групові формати дозволяють дітям нормалізувати свої травматичні симптоми через спільний досвід. Весь цей процес має бути пронизаний *культурною, історичною та гендерною чутливістю*, оскільки воєнна травма невіддільна від національного, регіонального та особистого контексту, що гарантує повагу до унікального досвіду та ідентичності кожної дитини [3;4].

ТІП вимагає, щоб усі дії фахівців були прозорими та пояснювальними, щоб допомогти дитині відновити довіру до інституцій та дорослих, які виступають у ролі зовнішнього регулятора. Оскільки травма є насильством над волею та супроводжується безпорадністю дитини, то у випадках, коли дорослі пояснюють свої дії, вони не лише інформують, а й визнають дитину як суб'єкта, що має право на знання та вплив на процес. Це надає дитині повернення відчуття контролю над власним життям: наприклад, пояснення,

чому призначається певна форма допомоги чи процедура легітимізує її досвід і запобігає ретравматизації [3; 4].

ТПП підкреслює необхідність створення групових форматів та спільнот, де діти можуть бачити, що вони не самотні у своїх переживаннях. У безпечному груповому просторі дитина вперше стикається з дзеркалом спільного досвіду, а спостерігаючи у процесі взаємодії, що інші діти також мають нічні жахи, панічні реакції на звуки чи труднощі з концентрацією, відбувається нормалізація власних травматичних симптомів дитини. Це знижує стигму, що є ключовим, оскільки травмовані діти часто вважають свої реакції «ненормальними».

Травмівний досвід війни – це досвід безпорадності, де події відбуваються з дитиною, а не за її участі. Коли дитина переживає пряму загрозу (обстріли, вимушену евакуацію, втрати), її нервова система фіксує, що жодна її дія не може вплинути на результат, формуючи так звану навчену безпорадність – стан, при якому вона пасивно приймає негативні обставини, навіть коли може їх змінити, що підриває внутрішній локус контролю. Надання дитині можливості реального вибору у некритичних аспектах взаємодії є не просто ознакою поваги до дитини, а цілеспрямованою терапевтичною інтервенцією, яка деактивує механізм безпорадності. Здатність робити вибір, навіть мінімальний, формує психологічну гнучкість та віру у власні сили, за якої дитина успішно приймає рішення та бачить позитивний результат, впливає на її стійкість [1; 3].

Отже, травмо-інформована практика є важливим методологічним імперативом у соціальній роботі з дітьми, що пережили травмівний досвід в умовах війни. Якщо травма є досвідом безпорадності та ізоляції, то ТПП цілеспрямовано деактивує ці механізми, вимагаючи від фахівців створення безпечного та прозорого середовища для відновлення довіри, надання реального вибору у некритичних аспектах, що повертає дитині суб'єктність та руйнує вивчену безпорадність. Таким чином, ТПП трансформує соціальну підтримку на свідомий процес відновлення порушених нейробіологічних та психосоціальних функцій, що є єдиною умовою для стійкої реінтеграції травмованих війною дітей.

Список використаних джерел

1. Вакуленко С. М. Застосування травмоінформованого підходу в соціальній роботі з дітьми під час війни. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. №1. С. 17-22.
2. Семигіна Т. В., Столярик О. Ю. Соціальна робота в умовах травматизації населення внаслідок війни: практика та освіта. *Проблеми та перспективи економіки та менеджменту : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 15 серп. 2024 р.)*. Черкаси : Research Europe, 2024. С. 59–62.
3. Столярик, О. Ю., Семигіна, Т. В. Орієнтовані на травму підходи: важливість у підготовці соціальних працівників та напрями розвитку.

4. Levenson J. Translating trauma-informed principles into social work practice. *Social Work*. 2020. Vol. 65(3). P. 288-298.

Павло ТЕЛЕВНИЙ,
*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*
Алла РИЖАНОВА
*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасні суспільні трансформації, спричинені воєнними подіями в Україні, актуалізували проблему забезпечення соціального захисту дітей, особливо тих, які зростають у дисфункціональних сім'ях. Збройна агресія призвела до руйнування традиційних соціальних інститутів, переміщення великої кількості людей, погіршення матеріального стану родин, посилення стресових чинників, загострення соціально-психологічних проблем [3, с. 10]. У таких умовах особливої підтримки – соціального супроводу потребують діти, які опинилися в складних життєвих обставинах через неблагополуччя в сім'ї, насильство, бездоглядність, залежності батьків або втрату житла та соціальних зв'язків та ще й в умовах війни.

Дисфункціональні сім'ї з дітьми досліджували Т. Алексеєнко, А. Капська, Г. Лактіонова, І. Трубавіна та інші. Теорію та практику соціального супроводу вивчали О. Безпалько, І. Зверєва, Ж. Петрочко, А. Рижанова, І. Рогальська та інші. Проте соціальний супровід дітей з дисфункціональних сімей в умовах війни досліджено недостатньо. Тому метою публікації є доведення актуальності зазначеної проблеми.

За законом України поняття соціальний супровід визначається як «комплекс заходів, спрямованих на допомогу особі або сім'ї у подоланні складних життєвих обставин, збереженні або відновленні соціального статусу, функціонування та повноцінної участі у суспільному житті» [1]. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» (2019), соціальний супровід передбачає системну роботу фахівця соціальної сфери з клієнтом, яка базується на принципах добровільності, конфіденційності, індивідуального підходу, партнерства та поваги до людської гідності [1]. Соціальний супровід дітей з дисфункціональних сімей у період воєнного стану набуває системного, кризового та міжвідомчого характеру. Його мета полягає не лише у вирішенні поточних проблем, а й у забезпеченні умов для стабільного розвитку дитини, відновленні її соціальних і психологічних ресурсів, а також у профілактиці вторинного сирітства. У контексті воєнного

стану до традиційних принципів соціального супроводу додаються принципи безпеки, кризового реагування, координації дій між різними службами (освітніми, медичними, правовими, гуманітарними) та використання цифрових інструментів комунікації.

Дисфункціональні сім'ї характеризуються порушенням внутрішньосімейних стосунків, дефіцитом емоційного контакту між членами родини, відсутністю стабільного матеріального забезпечення, а також наявністю деструктивних моделей поведінки (наси́льство, алкоголізм, байдужість, гіперопіка тощо). У таких сім'ях діти часто не отримують належної уваги, підтримки, можливості для розвитку й соціалізації. Під час війни ці ризики посилюються через втрату роботи батьками, вимушене переселення, відсутність житла, психологічну травматизацію, розлуку з близькими, постійне відчуття небезпеки. Крім того, нерідко діти стають свідками насильства, переживають втрату батьків, або залишаються без нагляду через мобілізацію дорослих членів сім'ї [2].

Особливостями соціальної підтримки дітей з дисфункціональних сімей в умовах війни є: активне виявлення дітей, які потребують підтримки; неформальне здійснення оцінки потреб дитини та сім'ї; розробці індивідуального плану соціального супроводу; координації допомоги з іншими установами; моніторингу стану дитини та ефективності наданих послуг.

Основними напрямками соціальної підтримки дітей з дисфункціональних сімей є: *психологічна підтримка* і в умовах воєнного стану, і водночас в умовах дисфункціональної сім'ї. Робота з дитиною спрямована на подолання наслідків стресу, тривожності, постійного нервового напруження, почуття втрати та страху. Практикуються методи арт-терапії, ігротерапії, групової підтримки, консультації психологів [3, с. 56]; *педагогічна підтримка* спрямована на забезпечення доступу до освіти, коли батьки цим не переймаються, допомога у дистанційному навчанні (зокрема доступу до комп'ютеру, інтернету), взаємодія з педагогами та шкільними психологами; *соціально-побутова допомога* спрямована на забезпечення одягом, харчуванням, засобами гігієни, житлом, зокрема організація тимчасового притулку або розміщення у безпечних громадах; *правова допомога* спрямована на захист прав дитини, оформлення документів, підтримку у випадках насильства або втрати батьківського піклування.

Ефективність соціального супроводу дітей з дисфункціональних сімей підвищується завдяки міжвідомчій взаємодії, а саме партнерству з органами місцевого самоврядування, службами у справах дітей, поліцією, медичними установами, дозвілєвими закладами, а також мистецтва і культури, волонтерськими та благодійними організаціями, отже, завдяки об'єднанню зусиль всієї територіальної громади.

На превеликий жаль, є фактори які можуть знижувати ефективність такого супроводу. Соціальні працівники в умовах війни часто діють у стресових, небезпечних ситуаціях, мають обмежені ресурси та недостатню матеріально-технічну базу. Серед ключових проблем можна виокремити:

перевантаженість соціальних служб; нестачу кваліфікованих кадрів; недостатнє фінансування програм підтримки; труднощі у веденні документації в умовах евакуації або переміщення; необхідність постійного підвищення кваліфікації з кризової психології [4, с. 49]. Проте, попри складні умови, практика показує, що в багатьох громадах соціальні служби ефективно співпрацюють із громадськими організаціями, міжнародними фондами (UNICEF, Save the Children, Caritas), завдяки чому вдається забезпечити дітей комплексною допомогою [5].

Таким чином, ефективність соціального супроводу дітей із дисфункціональних сімей в умовах воєнного стану залежить від професіоналізму соціальних працівників, інтегрованого підходу, системної взаємодії державних і недержавних інституцій. У майбутньому доцільно розробити на державному рівні цільові програми підтримки сімей у кризі, розширити мережу центрів соціально-психологічної допомоги, удосконалити систему підготовки фахівців до роботи в умовах надзвичайних ситуацій. Особлива увага має бути приділена розвитку цифрових сервісів для дистанційного супроводу дітей і сімей, що залишаються в зонах бойових дій або окупації. Соціальний супровід у воєнний час має виходити за межі традиційних соціальних послуг і перетворюватися на гуманітарно-реабілітаційну систему, спрямовану на захист найуразливіших категорій дітей.

Список використаних джерел

1. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII *Відомості Верховної Ради України*. – 2019. – № 18. – Ст. 73.
2. Державна соціальна служба України. Соціальний захист дітей в умовах воєнного стану. [URL:https://www.dssu.gov.ua](https://www.dssu.gov.ua)
3. Кузьменко, Л. Соціальний супровід сімей у кризових ситуаціях. Київ: Центр учбової літератури, 2021. – 156 с.
4. Петренко, І. Соціальна робота в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Соціальна політика і практика*. – 2023. – № 2. – С. 45–51.
5. UNICEF Ukraine. Supporting children in conflict-affected areas: Report 2023. – URL: <https://www.unicef.org/ukraine>

Ірина ТРУБАВІНА

доктор пед наук, професор,

професор кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ В СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ І ГУМАНІТАРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сьогодні в гуманітарній і соціальній роботі є поняття захисту, зокрема, і захисту дітей, захист внутрішньо переміщених осіб (ВПО) тощо. Воно є ключовим в умовах війни й до війни безпека дітей розглядалась лише в контексті безпечного освітнього середовища, де найстрашнішим злом для дітей був булінг в освітньому середовищі, а війна загалі не згадується в

жодному законі про дітей і сім'ї. Тим часом війна значно збільшила загрози й небезпеки для дітей і дорослих і потрібно їх враховувати при здійсненні соціальної роботи, наданні соціальних послуг і соціального захисту дітей. Тому захист потрібен не лише дітям, а й іншим людям, незалежно від віку, статі, стану. Вони всі люди та страждають від війни, їх страждання мають бути полегшені.

Захист – це всі види діяльності, спрямовані на забезпечення повної поваги до прав людини відповідно до букви та духу належних правових норм (зокрема, права захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права та біженського права) [3].

Підхід захисту передбачає дотримання таких основних принципів в роботі:

- Підвищення безпеки, гідності та прав людей і уникнення «додаткової» шкоди (конфіденційність, Надавати допомогу в безпечних місцях, врахування потенційної напруженості між постраждалим населенням і приймаючими громадами).

- Забезпечення доступу до допомоги відповідно до потреб, без дискримінації та бар'єрів (фізичного, фінансового, дискримінаційного, соціального, культурного, правового, адміністративного, інформаційного тощо). Треба звертати увагу на тих, хто особливо вразливий або має труднощі з доступом до послуг.

- Підзвітність – відповідальність, компетентність, прозорість, зворотний зв'язок.

- Участь на розширення прав та можливостей. Це означає допомагати людям відстоювати свої права, включаючи (не обмежуючись цим) права на житло, їжу, воду, санітарію, охорону здоров'я, освіту. Розширення прав і можливостей — це не те, що "робиться" для людей; це процес, за допомогою якого люди в співпраці аналізують свою ситуацію, підвищують свої знання та ресурси, зміцнюють свою здатність відстоювати свої права та вживати заходів для досягнення своїх цілей [4].

Наведемо документи щодо підходу, заснованого на захисті, якими зараз керуються в умовах воєнного стану і широкомасштабної агресії РФ гуманітарні та недержавні організації, надавачі соціальних послуг і суб'єкти соціальної роботи з дітьми, молоддю і сім'ями:

1. Керівні принципи з захисту дітей у гуманітарній діяльності (CPMS — *Child Protection Minimum Standards*, Альянс з захисту дітей у гуманітарній діяльності) – визначають мінімальні стандарти, яких мають дотримуватися гуманітарні організації: забезпечення безпечного середовища для дитини; превенція і реагування на насильство, експлуатацію; психосоціальна підтримка; участь дітей у прийнятті рішень [1].

2. Конвенція ООН про права дитини (1989) Ст. 19: держави повинні вжити усіх заходів для захисту дитини від усіх форм насильства. Ст. 3: інтереси дитини — першочергові в усіх діях, що її стосуються.

3. Керівні принципи ООН з внутрішнього переміщення (1998). Особи, зокрема діти, мають право на захист від насильства, дискримінації,

тортур. Особлива увага вразливим групам (дітям, матерям, людям з інвалідністю) [2].

4. Національні документи України: Закон України "Про охорону дитинства" – ст. 6 і 7: гарантує захист від жорстокості, експлуатації, дискримінації. Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству". Державні стандарти соціальних послуг (2016–2023) передбачають компонент безпеки, правової допомоги, кризового втручання.

Зазначимо, що захист є як окремим компонентом гуманітарної діяльності й соціальної роботи, так і пронизує всі їх аспекти та всі категорії населення.

Список використаних джерел

1. The Alliance The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, Save the Save the Children. Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action. Practical Action Publishing, 2020. URL: https://globalprotectioncluster.org/sites/default/files/2022-05/cpms_2019_final_en.pdf (дата звернення: 29.07.2025)

2. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini> (дата звернення: 29.07.2025).

3. Міжвідомчий Постійний Комітет (IASC). Політичний документ IASC щодо захисту внутрішньо переміщених осіб. Грудень 1999. URL: <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/iasc/1999/en/67513> (дата доступу: 29.07.2025).

4. Основні принципи гуманітарної допомоги та захисту. Protection Cluster Ukraine. URL: https://fscluster.org/sites/default/files/documents/24Dec2024_Protection%20Cluster%20presentation.pdf (дата звернення: 29.07.2025)

Валерія УСИК,

Здобувачка (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності П10 Соціальна робота та консультування, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олексій КЛОЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ

Зауважимо, що негативні фактори соціалізації (домашнє насильство, нехтування інтересами та потребами дітей, кібернасильство тощо)

провокують появу соціальної проблеми – деструктивної поведінки підлітків. Аналіз наукових джерел дає підстави конкретизувати визначення деструктивної поведінки підлітків як руйнівної поведінки, що може бути спрямована як щодо себе, так і щодо інших. Деструктивна поведінка підлітків – це модель поведінки, яка завдає шкоди собі, оточуючим або суспільству, і проявляється через агресію, саморуйнування, порушення правил, зловживання психоактивними речовинами або іншу шкідливу діяльність. Така поведінка може бути наслідком емоційних проблем, впливу середовища, стресу, травм або труднощів у розвитку. [6, с.6] Як справедливо зауважує О. Чуйко руйнівні дії є джерелом підвищеної небезпеки для самого підлітка, який на шляху дорослішання пробує та ризикує (часто своїм здоров'ям і життям), так і для всіх, хто його оточує, а передовсім батьків (або осіб, які їх замінюють) та педагогів, суспільства в цілому. Численні дослідження науковців, всеукраїнські репрезентативні опитування демонструють, що поширеними серед підлітків, юнаків та дівчат, є зловживання онлайн-іграми, Інтернетом та соціальними мережами, а також ризиковані захоплення, агресивна поведінка, булінг (цькування) та приниження однолітків тощо.

Деструктивні види поведінки можуть як безпосередньо призвести до фізичних і психічних травм та захворювань, труднощів у взаємодії з оточенням, конфлікту із законом, так і негативно вплинути на розвиток і соціальне становлення дитини, позбавити її шансу на успішне життя у майбутньому. Ризиковані дії підлітка можуть бути проявом імпульсивності або ознаками деструктивної поведінки. Розпізнати і виокремити одну від іншої іноді видається непросто, оскільки в обох випадках йдеться про небезпеку та ризик для здоров'я дитини. Водночас імпульсивна поведінка є мало усвідомленою, проявляється дуже швидко, і, як правило, є наслідком впливу (тиску) інших людей на підлітка у певних обставинах. Водночас, важливо пам'ятати, що часто така поведінка дитини є відповіддю на ті складні обставини життя, в яких вона опинилася та зростає, криком про допомогу, про потребу у розумінні, підтримці, безпеці, захисті. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки у підлітків часто призводить до заподіяння ними фізичної, психологічної шкоди собі та/або оточуючим.

У ході дослідження установили, що деструктивна поведінка – це руйнівні дії підлітка (вербальні чи практичні), які можуть бути спрямовані на самого себе або зовнішній світ і проявлятися в нападах агресії, гніву чи ворожості. Вітчизняна наукова думка виокремлює два типи деструктивної поведінки, які різняться за своїми цілями. Перший тип – зовнішньо деструктивна поведінка, цілі якої спрямовані на порушення соціальних норм (моральних, етичних, культурних), прийнятих у суспільстві. Зазвичай такий тип поведінки класифікується як асоціальний. У цьому випадку прояви деструктивної поведінки підлітка можуть стати джерелом підвищеної небезпеки не лише для нього самого, а й для його оточення і суспільства в цілому. Виокремимо найбільш типові прояви деструктивної поведінки саме

для підлітків: умисне заподіяння фізичних збитків іншим людям (побої, хуліганство, крадіжки, вбивство); моральне приниження інших людей (участь у булінгу (цькуванні), провокування конфліктів); порушення соціальних норм (шкільні прогули або відмова від навчання, ухід із дому, бродяжництво, агресивна поведінка, обман); вандалізм (псування неживих предметів, пам'яток культури, історії, витворів мистецтва, графіті (настінні малюнки) непристойного характеру); жорстокість до тварин (знущання, тортури, омертвлення); екоцид (нанесення збитків об'єктам природи: підпали, забруднення природного середовища, знищення тварин); лихослів'я (вживання нецензурної лексики). [6, с.6] Відповідно до тверджень О. Чуйко, другий тип – внутрішньо деструктивний, спрямований на саморуйнацію та дезінтеграцію власної особистості. Такий тип поведінки надає підліткові у психологічному плані тимчасове короточасне полегшення, проте заважає вести життя, яке забезпечує його благополуччя. У відповідності до загальної характеристики цього типу найбільш типовими проявами внутрішньодеструктивної поведінки визначено: зловживання алкоголем/наркотиками, куріння; розлади харчової поведінки (переїдання, голодування, недоїдання); дії з ризиком для життя (зацепінг, паркур та ін.); надмірна видозміна власного тіла (татуювання, пірсинг, шрамування) [6, с.24]

Профілактика деструктивної поведінки підлітків вкрай важлива, оскільки дозволяє виявити причини відхилень, запобігти негативним наслідкам та надати своєчасну підтримку, спрямовану на формування здорової особистості. Вона включає виховання етичних цінностей, правове виховання, створення сприятливого середовища та індивідуальну корекційну допомогу для подолання несприятливих впливів. Профілактичні заходи допомагають уникнути формування деструктивної поведінки, яка може призвести до правопорушень, самопошкоджень та інших серйозних проблем.

Формування здорової особистості: профілактика сприяє розвитку етичних норм, правової свідомості та позитивних цінностей у підлітків, що є основою для здорового розвитку.

Своєчасна підтримка: вона дозволяє виявити підлітків, які схильні до відхилень або вже демонструють девіантну поведінку, та надати їм необхідну психологічну, педагогічну та соціальну допомогу.

Створення сприятливого середовища: профілактика передбачає виховний вплив на оточення підлітка – родину, школу, громаду – для усунення негативних факторів та створення умов, що сприяють розвитку.

Важливо відзначити, що одним із провідних засобів профілактики деструктивної поведінки підлітків визначаємо саме їхню залученість до діяльності громадських ініціатив. Великий профілактичний потенціал має ПЛАСТ – всеукраїнська скаутська організація – що є частиною світового скаутського руху (Всесвітньої організації скаутського руху, ВОСР). Пластуни займаються патріотичним вихованням молоді. Профілактика деструктивної поведінки у підлітків включає підтримку сімейних цінностей, розвиток емоційного інтелекту, формування позитивного самоусвідомлення та

критичного мислення, а також залучення до безпечного соціального середовища. Важливе значення має відкрите спілкування, прояв емпатії, пошук альтернативних шляхів розв'язання конфліктів та звернення по професійну допомогу за необхідності. Також яскраво вирізняється діяльність усеукраїнської молодіжної організації «Фрі», що є потужним центром навчання та підготовки молодих лідерів, розвитку студентських та загалом молодіжних ініціатив. Таким чином, можемо зробити певні висновки. Деструктивна поведінка та її профілактика є ключовим елементом у роботі з підлітками, оскільки вона не лише реагує на вже існуючі проблеми, а й активно формує майбутнє підлітків, захищаючи їх від деструктивних тенденцій і допомагаючи стати повноцінними членами суспільства.

Список використаних джерел

1. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / Т. Журавель, І. Іванюк, М. Лехолетова, В. Лютий, Т. Лях, Н. Пашко, Соловійова, О. Сорокіна, Т. Спіріна, В. Суліцький, Ю. Удовенко, О. Чепенко, О. Чуйко, О. Швед, В. Янковець ; за ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. К. : Вид-во ФО-П Буря О. Д. 2022. 144 с.
2. Гук О. Ф., Чернуха Н. М. Пріоритетні вектори сучасної освіти. *Topical issues of social pedagogy : collective monograph*. CARICOM, Barbados, 2017. С. 30–55.
3. Андрущенко В. Агресивність особистості та її мінімізація засобами освіти. Вища освіта України. 2020. №2. С. 7–12.
4. Молодіжний рух в Україні: історія і сучасність : зб. матеріалів / гол. ред. Головенько В. К. : НВФ, 1998. 120 с.
5. Шаповал О. В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти, Луцьк, 2024. 66 с.
6. Чуйко О. В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчально-методичний посібник. К., 2022 , С. 6–7.

Анна ЧАПОВСЬКА

*здобувачка першого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності
П10 «Соціальна робота та консультування»,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Ольга СТОЛЯРИК

*докторка філософії з соціальної роботи, доцентка,
в.о. завідувача кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ПІДЛІТКІВ ЯК РЕСУРС ПОДОЛАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ

На сьогоднішній день підлітки в Україні зіштовхуються з унікальними викликами, пов'язаними з воєнними подіями, які залишають глибокий слід у

їхньому особистісному розвитку та соціальної адаптації. Травматичний досвід війни формує нові умови життєдіяльності, що вимагають від молодого покоління внутрішніх ресурсів для збереження психологічної рівноваги, здатності долати стрес і будувати перспективи на майбутнє життя. У цьому контексті поняття життєстійкості виступає не лише психологічною характеристикою, але й важливим соціальним ресурсом, що дозволяє підліткам зберігати активність, підтримувати власну ідентичність та знаходити шляхи до конструктивного подолання складних ситуацій.

У науковій літературі поняття «життєстійкість» трактується як особистісна риса, що передбачає певну структуру установок, здібностей та стратегій, які зумовлюють набуття резильєнтності під впливом життєвих подій завдяки перетворенню складних життєвих ситуацій, стресових подій на можливості для саморозвитку та самоактуалізації [2, с. 68].

На відміну від позиції науковця С. Мадді, Т. Титаренко підкреслює, що «вона не дорівнює виживанню та адаптації, життєстійкість не потрібна лише в екстремальних і стресових ситуаціях, а й у повсякденному житті, коли людина змушена постійно приймати відповідальні рішення, робити вибір, ставити перед собою та вирішувати завдання життєво необхідні [5, с. 186]. Натомість, дослідник О. Кокун розглядає «життєстійкість» як якість особистості, що дозволяє їй ефективно функціонувати та досягати своїх цілей, зберігати внутрішню рівновагу в кризових ситуаціях [2, с. 68].

Аналіз наукових підходів до визначення життєстійкості свідчить, що дане поняття розглядається як комплексна характеристика особистості, яка поєднує в собі психологічні риси, певну систему установок, здатність застосовувати ефективні стратегії подолання труднощів і водночас виступає важливим соціальним ресурсом [3, с. 69]. Життєстійкість дозволяє людині зберігати активність та ідентичність, підтримувати внутрішню рівновагу в умовах стресу, знаходити конструктивні шляхи виходу зі складних ситуацій і досягати поставлених цілей. Таким чином, життєстійкість є інтегративною властивістю, що забезпечує адаптацію та розвиток особистості навіть у кризових обставинах.

Підлітковий вік є одним із найбільш уразливих періодів розвитку особистості, оскільки саме в цей час відбувається інтенсивне формування самоідентичності, системи цінностей та соціальних зв'язків. Воєнні реалії значно підсилюють ризики цього віку, зумовлюючи підвищений рівень тривожності, стресу та невизначеності [3, с. 77]. Саме тому життєстійкість виступає ключовим ресурсом адаптації підлітка до нових умов, адже вона допомагає не лише долати труднощі, але й знаходити сенс у переживаннях, зберігати рівновагу внутрішнього стану та підтримувати активність у соціальних і навчальних процесах. У наукових дослідженнях автори виділяють три основні компоненти:

- Включеність (взаємодія особистості з навколишнім середовищем та залученість людини до вирішення життєвих завдань);
- Контроль (структурна складова життєстійкості, яка відповідає за здатність людини знаходити альтернативні шляхи подолання стресу);

– Прийняття ризику (спрямованість особистості на саморозвиток та випробування власних здібностей) [1, с. 8].

Воєнні події для підлітків є потужним травмогенним чинником, який призводить до формування посттравматичного стресового досвіду. Як зазначає О. Брюховецька, у сучасних умовах воєнного стану саме підлітки найчастіше стикаються із загрозами безпеці, втратою близьких, вимушеним переселенням, що зумовлює підвищену потребу у внутрішніх механізмах захисту та адаптації [2, с. 4]. Життестійкість у цьому контексті виступає як захисний ресурс, що пом'якшує наслідки травматизації та допомагає зберегти здатність до соціального функціонування.

Таким чином, життестійкість підлітків у воєнних умовах постає як багатовимірний феномен, що поєднує ці три складові, забезпечуючи молодому поколінню можливість адаптуватися до травматичного досвіду війни, мінімізувати негативні наслідки психічних потрясінь та зберігати потенціал для особистісного зростання. Життестійкість у цьому віковому періоді слід розглядати не лише як внутрішній ресурс, а й як динамічний процес, що залежить від соціального оточення та може бути цілеспрямовано підтриманий через педагогічні, психологічні та соціальні інтервенції.

Науковиця С. Лукомська у своїх працях наголошує, що екстремальність воєнного середовища стає складовою формування мілітарної ідентичності підлітків, де травматичний досвід часто поєднується з почуттям небезпеки та вразливості [4, с. 114]. Це посилює потребу в розвитку життестійкості як чинника, що дозволяє зберігати психологічну цілісність, формувати активну життєву позицію та протидіяти руйнівним впливам війни.

Сучасні зарубіжні дослідження також підтверджують багатокomпонентність життестійкості підлітків. Так, у працях А. Лейрден підкреслюється, що саме вразливий підлітковий вік може демонструвати високий рівень життестійкості, якщо створені відповідні умови соціальної підтримки та особистісного розвитку. Авторка виокремлює три ключові складові цього феномену:

- Емоційна стабільність, яка дозволяє підліткам контролювати власні емоції та адаптуватися до зовнішніх викликів;
- Соціальна підтримка з боку друзів, наставників чи сім'ї, яка стає вирішальним фактором успішної адаптації;
- Самоефективність, що проявляється у вірі підлітка у власну здатність справлятися з труднощами [1, с. 8].

Зазначені компоненти розглядаються як фундаментальні механізми розвитку життестійкості, які сприяють психологічному благополуччю та збереженню активності молодого покоління у складних ситуаціях.

Дослідження психосоціальних чинників, які визначають розвиток життестійкості у підлітковому віці, доводять: ця якість формується завдяки поєднанню внутрішніх та зовнішніх ресурсів у різних соціальних контекстах. В умовах війни саме життестійкість забезпечує збереження психічного благополуччя, дозволяє адекватно реагувати та складні обставини й долати

їх. Особливе значення при цьому мають родинні зв'язки, що створюють психологічну опору, сприяють розвитку впевненості та надають можливість для ефективної адаптації. Не менш важливим для підлітків є й уміння аналізувати інформацію, знаходити шляхи вирішення проблем та долати наслідки стресових ситуацій, що у перспективі формує їхню здатність до саморозвитку [3, с. 72].

За спостереженнями К. Сахарової, життєстійкість у кризових обставинах розглядається як важлива складова відновлення психічного здоров'я [6, с. 225]. Вона не лише забезпечує психологічну рівновагу після травматичних подій, але й відкриває можливості для формування позитивного досвіду подолання, який у перспективі може стати підґрунтям для особистісного зростання підлітка.

Життєстійкість підлітків, які пережили травматичний досвід війни, виступає ключовим чинником їх адаптації та психосоціального розвитку. Вона поєднує індивідуальні психологічні ресурси та зовнішню соціальну підтримку, забезпечуючи умови для подолання кризових та стресових ситуацій. Життєстійкість у підлітковому віці постає як результат цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу, який дає змогу підліткам подолати перспективи розвитку.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Т. *Психологічні особливості життєстійкості і благополуччя осіб підліткового віку*. Серія 12. *Психологічні науки*. 2024. Вип. 25 (70). С. 82-91.
2. Брюховецька О. В. *Поняття життєстійкості особистості підлітка в сучасних умовах воєнного стану в Україні*. Серія: Соціальні та поведінкові науки. – 2024.
3. Кокун О. *Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика: монографія*. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. 215 с.
4. Лукомська С. О. *Екстремальність як складова мілітарної ідентичності підлітків в умовах війни*. 2025. №1(13). С. 113-121.
5. Предко В. В. *Психологічне значення життєстійкості задля ефективного розвитку підлітка в умовах освітнього середовища*. 2020. Вип. 1 (9). С. 227-233.
6. Сахарова К. О. *Життєстійкість як складова відновлення психічного здоров'я*. 2022. Вип. 3. С. 221-227.

Nataliia CHUPRYK

*Bachelor's student specialty 231 Social Work,
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*

Olena HONCHARENKO

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Social Work and
Management of Socio-Cultural Activities
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*

SOCIAL PROBLEMS OF YOUTH AND THE ROLE OF YOUTH ORGANIZATIONS IN THEIR SOLUTION

In the structure of Ukrainian society, young people constitute a rather large socio-demographic group that occupies a special place and plays an important role in the life of the state. Although youth are considered vulnerable on the one hand, they possess the greatest social, professional, and life potential for balanced social development. However, amid the deterioration of the socio-political and economic situation caused by the military conflict with the Russian Federation, modern Ukrainian youth have faced a number of problems that hinder their socialization and participation in public life.

The purpose of this publication is to study the role of youth organizations in addressing the social problems of young people.

The problems and contradictions that require resolution on the path to youth socialization are present in all spheres of their life. Before the full-scale invasion, the main problems of young people were related to choosing a profession, obtaining appropriate education, finding employment, deteriorating economic conditions, social and material dependence on parents, housing issues, and engaging in meaningful leisure activities. The roots of these problems lay in the socio-economic instability of the country, the general decline in living standards, deficiencies in the organization of education, and the low competitiveness of youth in the labor market [2; 6].

With the beginning of the Russian–Ukrainian war, researchers (O. Achkasova, A. Polianska, A. Semenov, and others) added to this list the problems caused by separation and loss of relatives and friends, destruction of housing, limited access to quality education and employment, increasing unemployment, a further decline in living standards, and significant deterioration of mental health. At the same time, as noted by L. Hyrenko, compared to the pre-war period, civic activity among young people who engage in volunteering has almost doubled [1; 4].

Thus, under current conditions, Ukrainian youth live under increased social tension and danger, and in a state of psychological discomfort, making them one of the most vulnerable social categories of the population. The risk of growing social deviance among youth highlights the urgency of engaging the younger generation in various civic initiatives.

In recent years, a significant number of youth public organizations have been created in Ukraine, operating on the principles of voluntariness, equality, self-governance, legality, and transparency. Youth public organizations and their associations enjoy the rights granted to them by the Law of Ukraine 'On Associations of Citizens', the Law of Ukraine 'On Youth and Children's Public Organizations', and other legislative acts. Members of such organizations participate in public and expert councils at state authorities, are involved in the development of youth policy measures, and implement social projects.

Analyzing the activities of youth public organizations, researchers (O. Hlavatska, N. Levchenko, S. Kharchenko, and others) emphasize their extremely important role in helping young people achieve independence, self-determination, self-affirmation, and socialization. It is important that these associations contribute not only to the formation and implementation of state policy but also to addressing local issues. The main motivations for joining local youth organizations include the desire to spend leisure time meaningfully, achieve self-realization and self-affirmation among peers, expand social circles, improve one's life, and contribute to Ukraine's development.

Youth organizations that unite young people into a common structure play an important role in various aspects of their lives, including: engaging members in socially meaningful activities; forming and reproducing values oriented toward the needs of society; creating conditions for creative development; and collectively discussing and solving issues of social organization, self-government, and youth leisure [3, p. 33].

Researchers studying the functioning of youth public organizations in Ukraine highlight their main functions: organizational, educational, communicative, economic, protective, and functions of professional and civic socialization. The organizational function is associated with the formation of teamwork skills, aligning personal interests with those of others and the group as a whole. The communicative function concerns direct interaction among young people within the organization. The economic function involves the participation of youth organizations in solving both personal and social problems. The protective function includes safeguarding the needs and interests of youth organization members through legislative initiatives and alternative proposals. The educational function aims to foster moral, political, managerial, and legal culture, national consciousness, responsibility, and work discipline among young citizens. According to these functions, key areas of activity for youth organizations include volunteering, promoting youth entrepreneurship, international exchanges, and leisure activities [5, p. 136].

To conclude, at the current stage, the issue of the formation and development of Ukrainian youth remains highly relevant. On the contrary, it is complicated by new socio-political and economic challenges that serve as a foundation for the emergence of new social problems among youth. This requires special attention and support, particularly from youth organizations. Through the system of social ties and relationships created within youth organizations, members acquire positive social experience, develop socially significant attitudes, and learn prosocial

behavior. This ensures the renewal of successful socialization and a prosperous future for Ukrainian youth.

References

1. Achkasova, O. V., Polianska, A. S., & Semenov, A. O. (2023). Problems of youth social security in Ukraine under martial law and ways to overcome them. *Economy and Society*, Issue 56.
2. Chaika, N. H., & Kvasha, Ye. V. (2008). Social problems of youth as key tasks of state youth policy. *Scientific Works of MAUP*, Issue 2(18), pp. 210–213.
3. Hlavatska, O., & Zadorovskyi, N. (2021). Youth public organization as a factor in forming value orientations of modern adolescents. In *Social Work: Challenges of Today: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference* (Ternopil: Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University), pp. 31–35.
4. Hyrenko, L. A. (2024). Problems of youth policy implementation in Ukraine and ways to overcome them. *State Building*, No. 1(35), pp. 320–334.
5. Levchenko, N., & Kaliuzhenko, A. (2019). Youth public organizations as a factor in the formation of youth social activity: Legal foundations. *Social Work and Social Education*, Issue 3, pp. 133–141.
6. Revko, A. M., & Chekh, O. O. (2016). Socio-economic problems of youth under transformational changes. *Problems of Social Work: Philosophy, Psychology, Sociology*, No. 2(8), pp. 143–151.

Секція 2
ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, ПСИХОЛОГІЧНОЇ І
КОРЕКЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ
І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Вячеслав БЕЗКРОВНИЙ,
здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти Спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Наталія МАКСИМОВСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПРОФІЛАКТИКИ ІГРОВОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ

Сучасні виклики воєнної доби в нашій країні впливають на формування й розвиток підростаючого покоління, зокрема посилюють увагу вчених до якісно нового рівня інформаційно-комп'ютерних технологій, які дозволяють у значній мірі забезпечувати нормальну освіту та позаосвітню діяльність молоді, але з іншого боку, спричиняють посилення адитивної поведінки серед них. Відтак, у воєнних реаліях проблема ігрової залежності серед молоді набуває особливої актуальності. Захоплення комп'ютерними та азартними іграми як компенсація нереалізованих потреб через найдоступніший спосіб їх задоволення призводить до негативних наслідків для фізичного та психічного здоров'я, соціальної адаптації та академічної успішності молодих людей. Проблему профілактики ігрової залежності вивчали: О. Вакуленко, Ю. Жданович, О. Єжова, Т. Карабін, В. Кириченко, В. Нечерда та ін. Науковці визначають ігрову залежність як патологічний потяг до комп'ютерних ігор, що характеризується втратою контролю над часом, витраченим на гру, пріоритизацією ігрової діяльності над іншими життєвими інтересами. Надмірне захоплення ігор впливає на соціальний розвиток та становлення молоді. Мета публікації – схарактеризувати форми і методи профілактичної роботи з упередження нехімічної адикції молоді в сучасних умовах.

Соціально-педагогічна профілактика – це система дій, яка забезпечує позитивну соціалізацію особистості, включення її в референтні соціальні групи та педагогізацію найближчого простору соціальної взаємодії. З огляду на це, доцільним є комплексний підхід до форм та методів профілактичної роботи.

Ефективна профілактика ігрової залежності вимагає диференційованого використання різних форм роботи, серед яких :

індивідуальні форми (консультації, корекційна робота через творчість, сімейна профілактика) дозволяють виявити глибинні причини адиктивної поведінки, пов'язані з особистісними травмами, сімейними конфліктами або низькою самооцінкою. В умовах воєнного стану ці методи дозволяють працювати з індивідуальною травмою, спричиненою втратами або переміщенням; групові форми (тренінги за принципом «рівний-рівному», дискусійні клуби, соціально-психологічні групи) відіграють ключову роль у подоланні соціальної ізоляції, характерної для залежних. Вони створюють безпечний простір для відпрацювання навичок спілкування, емпатії та отримання соціальної підтримки від однолітків, що є критично важливим для молоді, позбавленої стабільного соціального середовища через війну; інтерактивні методи (рольові ігри, мозкові штурми, соціальні флешмоби) забезпечують не лише засвоєння інформації, але й формування практичних навичок протидії тиску, розпізнавання маніпуляційних механізмів в іграх та вправлення в альтернативних способах вирішення проблем. Їхня динамічність та орієнтованість на дію роблять їх особливо привабливими для молодіжної аудиторії.

Для ефективної інтеграції профілактичного потенціалу, на наш погляд, доцільною є синергія освітніх та соціальних інституцій у профілактиці Подолання ризиків ігрової залежності можливе лише за умови консолідації зусиль різних інституцій, зокрема: освітні інституції (школи, університети) є оптимальним середовищем для впровадження універсальних превентивних програм, які інтегровані в освітній процес, дозволяють системно формувати медіаграмотність, навички саморегуляції та критичного мислення в усієї молоді, а не лише в групі ризику; соціальні інституції (сім'я, громадські організації, центри соціальних служб) забезпечують цільову, персоналізовану підтримку. Доведено, що сімейна терапія, спрямована на корекцію батьківсько-дитячих стосунків, здатна знизити ризики залежності на 40-50%. Громадські організації, своєю чергою, можуть швидко впроваджувати інноваційні підходи, як-от групові програми з нейровізуалізацією craving (сильного бажання), що дозволяє працювати з фізіологічними аспектами залежності.

Заявлені форми і методи мають специфіку застосування в умовах воєнного стану, запровадження якого вносить суттєві корективи в організацію профілактичної роботи. По-перше, адаптація до кризового контексту: традиційні методи мають бути адаптовані до умов підвищеної тривожності, наявності ПТСР та втрати звичних соціальних зв'язків. На перший план висувуються завдання не стільки інформування про шкоду ігор, скільки навчання здоровим способам впоратися з стресовими емоціями та травмою, для яких гра є лише симптомом. По-друге, пріоритет гнучкості та доступності: в умовах нестабільності та обмежених ресурсів ефективними стають модульні програми швидкого впровадження, дистанційні формати консультування (телемедицина), а також використання низькопорогових інструментів, як-от чат-боти для надання психологічної першої допомоги. По-третє, подолання системних викликів: основними перешкодами є брак

фахівців, вторинна травматизація допоміжних працівників, стигматизація звернень за психологічною допомогою, особливо серед чоловіків, та гостра необхідність у довгострокових програмах супроводу, які не обриваються після завершення активної фази конфлікту.

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика ігрової залежності серед молоді в умовах воєнного стану має бути багаторівневою, інтегрованою та адаптивною. Вона має поєднувати зусилля освітніх і соціальних інституцій, використовувати комплекс індивідуальних, групових та інтерактивних методів, і бути орієнтованою на подолання специфічних викликів кризового періоду, зокрема травми, стресу та соціальної дезінтеграції.

Список використаних джерел

1. Вакуленко О. В., Жданович Ю. М. (2022). Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки підлітків. Київ: Університетська книга.
2. Shek D. T. L., Yu L. A Longitudinal Study of the Impact of the P.A.T.H.S. Project on Adolescent Risk Behavior. J Pediatr Adolesc Gynecol. 2016.
3. Laconi S., Rodgers R. F., Chabrol H. The study of Internet addiction: A review of the literature. Computers in Human Behavior. 2019.
4. Liu L., Wang N. The Effect of Family Therapy on the Treatment of Internet Gaming Disorder in Adolescents. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking. 2021.
5. Zhang J. et al. Craving Behavioral Intervention for Internet Gaming Disorder. Journal of Behavioral Addictions. 2016.
6. Куш О.Ю. (2023). Особливості прояву психологічних травм у військовослужбовців в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми психології.
7. Чучко Х.В., Травініна О.О. (2024). Досвід здобувачів вищої освіти у переживанні тривалого травмуючого стресу під час війни. Психологія і особистість.
8. Міжагентський комітет з психічного здоров'я (IASC). Настанови з психосоціальної та психологічної підтримки в надзвичайних ситуаціях. 2022.

Христина БОРИНЕЦЬ

*асистентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПОДОЛАННЯ БАТЬКІВСЬКОГО ВИГОРАННЯ

Проблематика психічного здоров'я сім'ї в Україні сьогодні набуває особливої значущості. Дослідження явища батьківського «вигорання» вимагає глибокого аналізу сучасного соціально-політичного контексту країни. Це охоплює вивчення економічних, суспільних і політичних трансформацій, які впливають на добробут родин. Не менш важливо враховувати стан невизначеності, у якому перебувають батьки, їхні тривоги

щодо майбутнього. Окрім загальносуспільних викликів, значний вплив мають і буденні труднощі – пошук якісного харчування для дітей, вибір ефективних методів виховання та розвитку. Поряд із цим постають масштабніші завдання: забезпечення належних умов для гармонійного росту дитини, збереження її фізичного та психічного здоров'я, підготовка до самостійного й успішного життя тощо.

Тривалий емоційний тиск і постійна напруга поступово виснажують людину на емоційному, психологічному та фізичному рівнях. У результаті батьки втрачають внутрішні ресурси, необхідні для повноцінного виконання своїх виховних функцій. Такий стан негативно позначається на сімейних взаєминах, погіршує емоційний клімат у родині та може спричинити розвиток батьківського або подружнього вигорання.

Проблема сімейного вигорання, зокрема визначення його причин, механізмів формування та можливих наслідків, стала предметом наукової уваги українських дослідниць – О. Кляпець, Т. Титаренко, Л. Пілецької та інших науковців.

Термін «вигорання» (англ. burnout) уперше з'явився у США в 1970-х роках і використовувався для позначення стану емоційного виснаження, характерного для представників професій, пов'язаних із постійною взаємодією з людьми [5].

Першим наукове визначення феномену вигорання сформулював Герберт Фройденбергер у 1974 році у праці «Вигорання персоналу» [3, с.162]. Дослідник ґрунтував свої висновки на спостереженнях за діяльністю волонтерів (у тому числі й власним досвідом) у безкоштовній клініці для осіб із залежностями. Він описав вигорання як сукупність симптомів, серед яких – емоційне виснаження, спричинене надмірними професійними навантаженнями, а також фізичні прояви: головний біль, безсоння, дратівливість і підвищена втомлюваність. За його словами, людина, що зазнала вигорання, відчуває пригніченість, втрачає енергію й інтерес до своєї діяльності.

Дослідник Г. Фройденбергер виокремив три основні складові синдрому вигорання:

- Емоційне виснаження – стан внутрішнього спустошення, коли людина відчувається безсилою, втомленою, втрачає енергію та емоційний тонус. Такий стан особливо часто виникає у представників професій, що потребують постійної емпатії та взаємодії з людьми, які перебувають у кризових життєвих ситуаціях.
- Деперсоналізація – емоційне відсторонення від оточення, коли клієнти або підопічні сприймаються не як особистості, а як об'єкти роботи. Це призводить до зниження якості професійної діяльності, формального ставлення до обов'язків і втрати сенсу професійної взаємодії.
- Редукція особистісних досягнень – відчуття некомпетентності, безрезультатності власних зусиль, що супроводжується зниженням самооцінки, мотивації та загального професійного задоволення [3, с.163].

Хоча термін «вигорання» спочатку застосовувався лише до професійної сфери, згодом у науковому дискурсі почали з'являтися дослідження, які описують споріднене явище – емоційне вигорання батьків.

У сучасних умовах спосіб життя сімей зазнав суттєвих змін: дедалі більше родин мають нуклеарну структуру, що означає меншу залученість розширеної сім'ї у виховання дітей порівняно з попередніми поколіннями. Водночас жінки дедалі частіше поєднують професійну діяльність із материнством, що підвищує рівень хронічного стресу та навантаження. Крім того, поширюється ідея усвідомленого, інтенсивного батьківства, яке часто супроводжується високим рівнем тривожності та самокритичності. За відсутності регулярного емоційного відновлення така надмірна залученість може призвести до розвитку батьківського вигорання [1, с.61].

У країнах євроамериканського простору феномен батьківства останніми десятиліттями перетворився на предмет активного суспільного обговорення. Те, як батьки годують дітей, організовують їхній сон чи дозвілля, набуло морального й навіть політичного забарвлення [1, с.63].

Сучасні стандарти виховання істотно змінилися: те, що кілька десятиліть тому вважалося проявом доброго батьківства, нині може розцінюватися як брак належної уваги до дитини. Замість орієнтації на здоровий глузд батьки дедалі частіше співвідносять власну поведінку з суспільними очікуваннями та нормами. Сучасне батьківство охоплює не лише турботу про фізичний розвиток дитини – здорове харчування, режим сну, успішність у навчанні, – а й відповідальність за її психологічне благополуччя, щастя та самооцінку.

Концепція позитивного батьківства, що активно пропагується у західних країнах, заохочує дорослих до емоційної саморегуляції: виявлення більшої кількості позитивних емоцій у спілкуванні з дитиною та стримування негативних. Хоча численні дослідження підтверджують сприятливий вплив цього підходу на розвиток дитини, його наслідки для самих батьків поки що недостатньо вивчені. Водночас результати досліджень Г. Лінн і Л. Хенсот засвідчують, що постійний тиск необхідності демонструвати позитив і контролювати негативні емоції може виснажувати батьківські ресурси та підвищувати ризик емоційного вигорання [2, с. 108].

Батьківське вигорання подібне до професійного і включає три ключові виміри:

- Фізичне та емоційне виснаження – батьки відчують постійну втому та емоційне виснаження, що ускладнює виконання повсякденних батьківських обов'язків.
- Емоційне дистанціювання – виснажені батьки зменшують емоційну залученість у стосунки з дітьми, обмежуючи взаємодію переважно функціональними аспектами догляду.
- Відчуття некомпетентності – батьки почуваються нездатними ефективно виконувати свої обов'язки, втрачають задоволення від батьківства та відчують власну неефективність [4].

Дослідження свідчать, що батьки найбільше схильні до вигорання за таких умов: прагнення відповідати образу «ідеального батька» чи «ідеальної матері». Наявність невротичних рис характеру або низька здатність до управління стресом. Відсутність достатньої емоційної та фізичної підтримки з боку партнера або соціального оточення. Недосконалі практики виховання або низький рівень позитивного батьківства. Виховання дітей з особливими потребами, що ускладнює сімейне життя. Робота на неповний робочий день або дистанційно, що змінює баланс між професійними та сімейними обов'язками.

Подолання батьківського вигорання передбачає використання комплексу психологічних технологій, спрямованих на збереження емоційного та фізичного благополуччя. До них належать техніки емоційного відновлення (релаксація, дихальні вправи, медитація), соціально-психологічна підтримка (консультування, обговорення труднощів із партнером або соціальним оточенням), когнітивно-поведінкові підходи (рефреймінг, навчання управлінню стресом), методи позитивного батьківства (адаптивні стратегії виховання, емоційна регуляція), а також організація балансу «робота–сім'я» і виділення часу для відновлення. Комплексне застосування цих технологій сприяє зменшенню рівня емоційного виснаження, підвищенню ефективності батьківських обов'язків та підтримці психоемоційного здоров'я родини.

У контексті організації повсякденного життя важливе значення має підтримання балансу між роботою та сім'єю, що передбачає чіткий розподіл часу та обов'язків між членами родини. Не менш важливим є турбота про фізичне здоров'я, зокрема забезпечення достатнього сну, збалансованого харчування та регулярної фізичної активності. У разі постійного стресового навантаження чи проявів емоційного вигорання доцільним є звернення за професійною допомогою до психолога або сімейного консультанта для корекції емоційного стану та розвитку навичок стрес-менеджменту.

Отже, батьківське вигорання є комплексним явищем, що формується під впливом тривалого емоційного та фізичного стресу, високих соціальних очікувань щодо батьківства та обмеженої соціальної підтримки. Воно проявляється у фізичному та емоційному виснаженні, емоційному дистанціюванні від дитини та відчутті некомпетентності у виконанні батьківських обов'язків. Наукові дослідження свідчать, що найбільш вразливими є батьки, які прагнуть відповідати ідеалу «ідеального батьківства», мають невротичні риси, виховують дітей з особливими потребами або не отримують належної підтримки від соціального оточення. Для профілактики вигорання рекомендується системне застосування стратегій відновлення емоційних ресурсів, соціальної підтримки, формування реалістичних очікувань, позитивних методів виховання, балансування між професійними та сімейними обов'язками, а також турбота про фізичне і психічне здоров'я. Реалізація таких підходів сприяє збереженню психоемоційного благополуччя батьків і створенню умов для гармонійного розвитку дітей.

Список використаних джерел

1. Збродська І. Г. Теоретико-методичні підходи до вивчення особливостей батьківського вигорання в сфері материнства. *Психологічний часопис*. 2021. Вип. 7, № 8(52). С. 59–68.
2. Льошенко О., Кондратьєва В. Діагностика, профілактика, корекція синдрому «емоційного вигорання». *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2021. Вип. №10. С. 105–112. URL: http://psyvisnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2021/17.pdf
3. Freudenberger H. J. Staff Burnout. *Journal of Social Issues*. Vol. 30, 1974. P. 159 – 165.
4. Le Vigouroux S., Bernat K., Charbonnier E. Risk Factors and Consequences of Parental Burnout: Role of Early Maladaptive Schemas and Emotion-Focused Coping. *Trends in Psychology*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s43076-023-00288-6> (date of access: 30.10.2025).
5. Maslach C. Burnout: *A multidimensional perspective*. In: Schaufeli W. B. (ed.) 1993.

Яніна ДЕНІШ

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна роботи*

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Ангела ПОЛЯНИЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Проблема сімейного неблагополуччя залишається однією з найгостріших у сучасному українському суспільстві, оскільки вона прямо впливає на соціалізацію, емоційний та когнітивний розвиток дитини, а також на її успішність в освітньому процесі. Загальноосвітній навчальний заклад (ЗНЗ) є ключовою ланкою у системі раннього виявлення та профілактики цих проблем, оскільки забезпечує регулярний контакт з дитиною та родиною. Актуальність дослідження детермінована кардинальними суспільними змінами, спричиненими повномасштабною військовою агресією. Воєнний стан в Україні є каталізатором поглиблення кризових явищ у сімейному середовищі. Традиційні чинники сімейного неблагополуччя (низький економічний статус, дезадаптація, дисфункціональні стосунки) доповнюються специфічними воєнними стресорами: травматизація: переживання бойових дій, втрата близьких, руйнування майна; міграційні процеси: вимушене внутрішнє (ВПО) або зовнішнє переміщення, що веде до втрати соціальних зв'язків та адаптаційного ресурсу; соціальне розділення:

тривала відсутність одного з батьків (участь у бойових діях) або їхня психологічна дезорієнтація.

За таких умов заклад загальної середньої освіти (ЗЗСО) перетворюється на одну з небагатьох стабільних інституцій, доступних для сімей, та набуває критичної функції соціально-педагогічної підтримки й профілактики. Метою статті є теоретичне обґрунтування та визначення пріоритетних напрямів соціально-педагогічної профілактики сімейного неблагополуччя, адаптованих до реалій воєнного стану

Аналіз наукових джерел (праці О. Безпалько, І. Зверєвої, Л. Ковальчук та ін.) свідчить, що соціально-педагогічна профілактика є системою цілеспрямованих заходів, спрямованих на попередження виникнення та розвитку відхилень у соціалізації індивіда та його сім'ї. В умовах воєнного стану ця робота вимагає докорінної переорієнтації: від вторинної до первинної профілактики: Необхідно працювати не лише з *очевидно* неблагополучними сім'ями, але й з *усіма* родинами, які перебувають у зоні ризику через стрес, тобто з усім контингентом ЗЗСО; від педагогічного до психосоціального акценту: Пріоритетом стає не академічна успішність, а психоемоційна стабільність дитини та її батьків; концепція травмотутливого підходу.

Ключовим елементом сучасної профілактики є травмотутливий підхід (trauma-informed approach). Це означає, що всі працівники ЗЗСО (вчителі, соціальні педагоги, адміністрація) мають бути навчені: розуміти вплив травми на поведінку, навчання та стосунки, уникати ретравматизації (наприклад, не форсувати розповіді про військові події), створювати безпечне, передбачуване та підтримуюче середовище.

Соціально-педагогічна профілактика сімейного неблагополуччя в умовах воєнного стану має бути реалізована через три взаємопов'язані блоки: діагностично-оцінний, корекційно-розвивальний та координаційно-мережевий. У воєнний час традиційні методи діагностики мають бути доповнені оцінкою рівня стресу, наявності травматичного досвіду та актуальних потреб (харчування, житло, медична допомога). Раннє виявлення (Скринінг): Створення "карт ризику" сімей, особливо тих, які мають статус ВПО або де член сім'ї бере участь у бойових діях. Фокус на ресурсі: Оцінка не лише дефіцитів, а й ресурсного потенціалу сім'ї (соціальні зв'язки, внутрішня життєстійкість, освіта).

Корекційно-розвивальний блок передбачає безпосередню роботу з учнями та їхніми батьками, спрямовану на підвищення їхньої психологічної стійкості (резилієнтності). Робота з дітьми: Впровадження в освітній процес елементів арт-терапії, ігротерапії та групових занять з розвитку навичок саморегуляції та безпеки (наприклад, навичка "заземлення" під час тривоги). Робота з батьками: Організація Батьківських груп підтримки (не лекцій!) з фокусом на: управлінні власним стресом, наданні дітям відчуття безпеки та структури, відновленні комунікації в сім'ї після травматичних подій.

Координаційно-мережевий блок є критичним в умовах обмежених фінансових та кадрових ресурсів ЗЗСО. Соціальний педагог має виступати як

менеджер кризових випадків, ефективно координуючи міжвідомчу взаємодію (тісна співпраця з центрами соціальних служб, гуманітарними організаціями, волонтерами, психологічними центрами) та інформаційну підтримку (забезпечення сімей достовірною інформацією про доступні державні програми підтримки (виплати ВПО, безкоштовна правова допомога)).

Отже, соціально-педагогічна профілактика сімейного неблагополуччя в умовах воєнного стану вимагає від ЗЗСО переходу до гнучкої, кризово-орієнтованої, міждисциплінарної моделі роботи. Успішна профілактика неможлива без впровадження травмоутливого підходу на всіх рівнях функціонування школи. Роль соціального педагога трансформується від консультанта до координатора та кризового інтервента. Пріоритетним завданням є формування життєстійкості (резилієнтності), як у дітей, так і в їхніх батьків.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / за заг. ред. Т. О. Перцевої та В. В. Огоренко. Дніпро: 2021. 188 с.
2. Дубровінська, І. І., Кононенко, Л. В. (2018). Соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми із неблагополучних сімей : навч.-метод. посіб. [для студ. і магістр. спец «Соц. робота», «Соц. педагогіка»]. Полтава: ПНПУ, 104.
3. Енциклопедія освіти. (2021). Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремінь]. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 1144.
4. Журавель, Т. В., Блага, А., Мілорадова, Н., & Заброра, Д. (2012). Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навч.-метод. посіб. К.: ТОВ «ВПК «ОБНОВА»», 140.

Vladyslav IVANENKO

Master's student

*the Department of Educational Management, Art-Management
and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

Tetyana DEMYDENKO

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate
Professor at the Department of Educational Management, Art-Management and
Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

SUPPORT GROUPS AS A SOCIAL WORK TECHNOLOGY FOR PARENTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Problem Statement. In the context of war, socio-economic instability, and forced displacement of the population in Ukraine, the psycho-emotional burden on parents raising children with disabilities is increasing. They often face a lack of informational, emotional, and social support, as well as limited access to quality rehabilitation, educational, and leisure services. This leads to elevated stress levels,

decreased self-esteem, the development of learned helplessness, emotional burnout, deterioration of family relationships, and a lower quality of life. Consequently, there is a growing need to implement social work technologies with parents that promote the restoration and development of their resource potential. One such social work technology is the support group.

Analysis of Recent Research and Publications. The issue of supporting parents raising children with disabilities has been studied by domestic researchers from various perspectives.

In the scientific literature, the peculiarities of creating self-help and mutual aid groups have been explored (U. Butrynivska [1]). These groups independently determine their goals and directions of activity, develop meeting topics and methods. During the work of such groups, participants exchange information and experience. The participants develop skills in recognizing their own needs and difficulties, as well as positive motivation to overcome them. Typically, such groups operate without professional support.

An example of such a group is Alcoholics Anonymous. According to the typology proposed by Leon Levy, which is based on the group's main objectives, self-help groups are divided into four types: behavioral correction; search for survival strategies after traumatic events; overcoming crises and finding meaning in transitional life periods; and self-realization groups.

Most groups for parents of children with disabilities focus on increasing parental competence and are primarily based on sharing participants' experiences. During the meetings, parents act as a resource for one another. Such groups operate in Ukraine within the framework of the *Spilno: Social Services at Child Spots* project [2].

Another format of group work is support groups, which are conducted by professionals — psychologists and social workers. As T. Demydenko [3] notes, "In such groups, the focus shifts from life problems to emotional states, experiences, and the search for personal resources of clients, helping to relieve psycho-emotional tension and providing them with strength, motivation, and energy to solve problems." The operation of support groups is based on the principle of relying on clients' strengths. One of the key principles in working with parents of children with disabilities is to focus on their strengths [4].

Purpose of the Article. The purpose of this article is to explore the specifics of organizing and conducting a support group as a social work technology for parents of children with disabilities, using the social project "*Touches of Support*" as an example.

Main Findings. A support group is viewed as a form of organized interaction between a facilitator and parents. Its purpose is to create a safe space where parents can share experiences, receive emotional support, learn self-regulation techniques, and increase awareness of their personal resources.

The organization of a support group in social work includes several stages:

1. Diagnostic stage – identifying needs, emotional exhaustion levels, and common problems or requests of parents.

2. Preparatory stage – forming a group (6–10 participants), establishing rules of interaction, and agreeing on objectives.

3. Main (therapeutic) stage – conducting a series of meetings using methods such as group discussions, art therapy, role-playing, and sharing effective child care strategies.

4. Reflective-analytical stage – assessing participation effectiveness, analyzing psycho-emotional dynamics, and developing self-support skills.

In this model, the social worker acts as a facilitator, moderator, and consultant, creating a trusting atmosphere, regulating group dynamics, and encouraging self-help among parents.

To ensure systematic implementation of this technology, we developed the “*Touches of Support*” social project to be implemented in inclusive resource centers. The project involves establishing support groups for parents, single mothers or fathers, and guardians of children with disabilities, aiming to increase participants’ awareness of their resource channels and teach them how to restore internal resources through group interaction. The approach combines art therapy techniques and the BASIC Ph model (Behavioural, Affective, Social, Imaginative, Cognitive, Physical) developed by Israeli researchers Mooli Lahad and Ofra Ayalon.

The project’s innovation lies in combining several work formats:

- Group support meetings with art therapy techniques (drawing therapy, music therapy, sculpting);
- Individual consultations with psychologists and social workers;
- Information support through social media, providing participants with continuous exchange of experience and useful resources.

Program of the Support Group. The program consists of six thematic sessions:

1. The support group as a search for resources. Exercise “Everything That Nourishes My Heart.”

2. My self-image. Understanding one’s emotional state through creativity.

3. Positive moments of my life. Realizing personal resource experience.

4. My social circle. Analyzing the system of social support.

5. Resource challenge based on the BASIC Ph model. Exercise “The Six-Part Story” to identify dominant and passive channels.

6. Game “The Shield of My Resources: Six Paths to Resilience.” Recognizing stress-coping methods through an interactive activity.

During these sessions, participants become familiar with the concept of resource channels according to the BASIC Ph model, learn to identify their dominant and passive channels, develop self-regulation and resource restoration skills, and apply this model in interactions with their children. The meetings foster a culture of self-support, teaching parents to recognize signs of emotional exhaustion and use creativity as a tool for recovery.

Conclusions and Prospects for Further Research. Support groups are an effective social work technology that integrates elements of counseling, education,

art therapy, and mutual aid. The “*Touches of Support*” project demonstrates the practical implementation of this technology in working with parents of children with disabilities, promoting their resilience, self-regulation, and internal resource development.

Future research should focus on studying the long-term effects of participation in support groups on the psycho-emotional state and social activity of parents of children with disabilities, as well as on adapting this group model to online formats.

References

1. Butrynivska, U. P. (2017) Hrupy samodopomohy yak efektyvna forma sotsialnoi roboty. [Self-Help Groups as an Effective Form of Social Work]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 11: Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 11: Social Work. Social Pedagogy. 2017, Issue 23. 8–13.*
2. *Parent Support Groups at Spilno Child Spots.* September 6, 2023. <https://childrights.org.ua/news/grupy-vzayemopidtrymky-dlya-batkiv-na-dytyachyh-tochkah-spilno/>
3. Demydenko, T. (2023) Hrupy vzaiemopidtrymky yak innovatsiina forma sotsialnoi roboty v umovakh voiennoho stanu. [Mutual Support Groups as an Innovative Form of Social Work Under Martial Law]. *Psychology and Social Work in the 21st Century: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Forum (November 1–3, 2023, Poltava). Poltava. 252–254.*
4. Semyhina, T., & Stolyaryk, O. (2024) *Rozvytok syl'nykh storin kliientiv sotsialnoi roboty. [Developing the Strengths of Social Work Clients].* Tallinn: Teadmus. 257 p. URL: <https://teadmus.org/main-publications/sm-47>

Анна ЛАВРІНЕНКО,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота,

Ангела ПОЛЯНИЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ, В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ГРОМАДИ

В умовах жорсткого військового протистояння, скрутних часів для населення прифронтових територій, вимушеного переселення громадян, актуалізується проблема соціальної роботи з сім'ями, що виховують дитину з особливими потребами. Наявні в цих родинях проблеми (дезадаптованість в умовах військового часу, постійна потреба отримання соціальних послуг тощо) збільшуються, оскільки вони знаходяться в небезпечних умовах і не можуть забезпечити належну підтримку дитини і добробут всіх членів сім'ї.

Однак, державна підтримка та соціальне забезпечення продовжуються і вимагають оперативної переорієнтації до умов воєнної доби. Соціальну роботу з сім'ями досліджували І. Зверева, Т. Семигіна, І. Трубавіна та ін. Родини з дітьми, які мають особливі потреби, стали предметом дослідження О. Рассказової, С. Чернети та ін.. Але нині залишаються невирішеними проблеми соціальної роботи з сім'ями, які виховують дитину з особливими потребами в умовах сучасних військових загроз та безпекових викликів. Метою публікації є визначення особливостей соціальної роботи з цією категорією сімей.

Загальновідомо, що сім'я це мала соціальна група, яка постійно здійснює низку функцій, серед яких господарська, репродуктивна, виховна тощо. Існує також усталена класифікація сімей залежно від кількості членів, якістю сімейних взаємин, станом забезпечення та ін. Сім'я, яка виховує дитину з особливими потребами, відноситься до спеціальної категорії, яка потребує особливої уваги фахівців соціальної роботи.

Такі сім'ї, відносять до родин, які потрапили в складні життєві обставини, зокрема «складні життєві обставини – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно [1]. Допомогти в подоланні проблем та викликів в змозі комплексна соціальна підтримка та соціокультурна інтеграція.

Соціальний супровід сімей в складних життєвих обставинах ґрунтується на розумінні того, що «соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – професійна діяльність, спрямована на запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин сімей, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу [2]. Тобто, опора на власні зусилля має формуватися під час роботи з таким типом сімей. Це уможливить підвищення їх адаптивного потенціалу в умовах сучасних загроз.

Статус дитини з особливими потребами в Україні визначається як дитина яка потребує додаткової підтримки в освітньому процесі для реалізації свого права на освіту. Тобто переважно цей статус зумовлений особливими освітніми процесами (ООП). На нашу думку, це доволі вузький підхід, оскільки допомога в процесі соціалізації є значно ширшою. До того ж, потребує особливої уваги фахівців робота в сімейному середовищі як провідному для підтримки дітей.

До категорій дітей з особливими потребами відносять дітей з інвалідністю, зі спеціальними навчальними труднощами (дислексія, дисграфія тощо), порушенням зору, слуху, мовлення, розладами спектру аутизму, діти після тривалої хвороби, подекуди діти, позбавлені батьківського піклування. Дитина з ООП не обов'язково дитина з інвалідністю. Це учні, які потребують додаткової підтримки в навчанні. Загалом цей статус передбачає запровадження індивідуальної програми розвитку, корекційних занять, допомогу асистента, адаптованих освітніх методик.

Вочевидь, загальноприйняте уявлення про дітей з особливими потребами обмежене освітніми особливостями розвитку. Ми обстоюємо думку про те, що тільки освіта не може забезпечити гармонійний соціальний розвиток дітей. Існує потреба інтеграції до соціального і культурного середовища. Особливо важливим є розвиток дітей в сімейному середовищі. Батьки або ті, хто їх заміняє, мають бути готові стикнутися з труднощами і подолати їх.

Серед сучасних проблем в Україні є ті, що суттєво впливають на функціонування таких сімей, зокрема постійна загроза вимушеного переселення, отримання негативного досвіду війни, психологічна дисгармонія, що пов'язана з тривожністю і страхом втрати домівки тощо. Соціальні та психологічні проблеми в родинах, що виховують дитину з особливими потребами ґрунтуються на незадоволенні медичних, матеріальних потреб, відсутності засобів мобільності, недостатній підготовці дітей до самостійного життя, недоступності освіти.

Загалом соціальні послуги в локальному середовищі поділяються на декілька груп: випереджальні (інформування, профілактика); для дітей (підтримка і супровід, асистування, перевезення, трудове пристосування); для батьків, оскільки сім'я перебуває у складних життєвих обставинах (матеріальна й натуральна допомога, консультування, супровід, адаптація, представництво інтересів тощо).

Соціокультурний простір громади містить велику кількість інституцій, об'єднання зусиль яких в змозі забезпечити стабільність у функціонуванні сімей з дітьми, що мають особливі потреби. Це заклади соціальної сфери, центри надання соціальних послуг, установи освіти і культури та ін. Саме інтеграція соціально-виховного впливу цих інституцій стане запорукою стійкої підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами.

Серед провідних напрямів соціальної роботи, на нашу думку, інтеграція зусиль держави та громадського сектору для надання оперативної соціальної допомоги членам таких сімей, створення безпечного інклюзивного простору культурної згуртованості в громаді, посилення виховного та адаптивного потенціалу родини засобами соціокультурних технологій. Об'єднання громади навколо проблем сімей, що виховують дитину з особливими потребами, покладається в основу активізації громадянської підтримки сімейних осередків. Важливим є поєднання таких сімей в активну спільноту, яка спроможна до діяльності з підтримки інших. Йдеться зокрема про створення громадських організацій та благодійних фондів для підтримки родин в складних життєвих обставинах. Створення безпечного інклюзивного соціокультурного простору в прифронтовій громаді є не менш важливим завданням, оскільки освітні установи під час воєнного стану мають функціонувати в режимі безпеки надання освітніх послуг. Водночас, більш широкий простір безпечного інклюзивного спілкування та взаємодії дозволяє розширити межі освітнього середовища і зробити доступним в будь який час. Запровадження соціокультурних технологій в територіальній громаді, які спрямовані на задоволення потреб сімей, які виховують дитину з особливими

потребами, сприятиме не тільки адаптації родин до складних життєвих обставин, але й дозволить вийти на новий рівень само підтримки та розвитку всіх членів малої соціальної групи.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про соціальні послуги»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
2. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
3. Спіріна, Т., Дорофіна, М. (2023). Соціальна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю у територіальній громаді. Ввічливість. Humanitas, 2, 151–156, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22>
4. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

Віта НАГОРНА,
*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Ірина ІОНОВА,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХНІХ СІМЕЙ

Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей здійснюється за допомогою певних методів. До таких методів варто віднести організаційні методи, педагогічні методи, методи стимулювання діяльності та поведінки індивіда, соціально-психологічні методи, соціально-економічні методи та інші. При чому використання вказаних методів має носити комплексний та системний характер.

Організаційні методи є системою прийомів та способів діяльності, які застосовуються при вирішенні конкретних організаційних завдань у галузі соціальної роботи. Ці методи можемо поділити: організаційно-інструктивний; організаційно-розпорядчий; організаційно-технічний; організаційно-координаційний та ін. [2, с. 147]. Вказані методи спрямовані на допомогу соціальному працівникові в організації соціально-правової допомоги та належної підтримки учасникам бойових дій та їх сім'ям, інформуванні їх про конкретні повноваження та обов'язки установ різних рівнів управління, органів соціального захисту та соціальних служб.

У соціальній роботі широко використовують різновиди експерименту. Якщо сфера, що вивчається, невідома, або погано вивчена, або система гіпотез відсутня, застосовують різні види експерименту. Зокрема, лабораторний експеримент потребує спеціально обладнаних приміщень і дає можливість контролювати всі зміни, які відбуваються. Такий вид експерименту показує високий ступінь надійності та можливість отримання достовірних результатів. Проте, «в умовах лабораторного експерименту випробуваний доволі рідко поводить себе так само, як би він поведився у реальній життєвій ситуації. Така ситуація різко знижує достовірність отриманих результатів» [5, с. 89]. Варто відмітити, що конкретна поведінка та емоційний стан людини змінюються із зміною навколишніх умов. Природний експеримент дає можливість перевірити гіпотези у вигляді вивчення особистісних особливостей та поведінки людини у природних умовах у межах повсякденного життя. Цей метод також дає можливість поєднати методи дослідження з методами впливу, що дає можливість регулювати та впливати на психічні процеси, впливати на особливості особистості та її варіанти поведінки, одночасно перевіряючи наукові гіпотези.

Поширення набули такі методи, які спрямовані на стимулювання певного виду діяльності та певної поведінки індивіда (через оцінку їх діяльності, заохочення певних видів поведінки, засудження та недопущення негативної поведінки та ін.). Вказані методи дають можливість вирішувати існуючі практичні проблемні аспекти особистісного розвитку військовослужбовців та членів їх сімей у суспільно корисному руслі, в інтересах соціальних потреб, сприяти забезпеченню адекватного процесу їхньої соціалізації. Використання вказаних методів дає можливість одночасно впливати на свідомість особи, її практичну діяльність та різноманітні прояви поведінки особи.

Соціально-психологічні методи проявляються у комплексі методів (методів, практичних прийомів їх взаємовідносин з іншими), що можна поділити на декілька груп. Результативність, об'єктивність спостережень залежить від чіткості визначеного завдання, рівня досвідченості та кваліфікації особи, яка здійснює спостереження. Вказані методи дають можливість соціальному працівникові виявити наявні психологічні відхилення у свідомості військовослужбовців та членів їхніх сімей. Ці методи сприяють у наданні практичної допомоги щодо усвідомлення своєї хвороби, певних відхилень, дає можливість спонукати до пошуку конструктивних рішень у подоланні та внутрішньоособистих та міжособистісних конфліктів, сприяє порозумінню, уникненню конфронтації, протидії [3, с. 13].

Соціально-економічні методи передбачають використання широкої сукупності конкретних прийомів і способів, які допомагатимуть здійснювати практичні дії з врахуванням соціальних інтересів та потреб людей та визначати шляхи їх задоволення. Ці методи передбачають натуральну та грошову допомогу, встановлення певних пільг та одноразових допомог, забезпечення патронажного та побутового обслуговування, встановлення санкцій тощо [1,

с. 19].

Широкого застосування у сфері соціальної роботи з військовослужбовцями набувають соціально-психологічні тренінги. Такі тренінги варто розглядати в якості ефективної форми організованого спілкування. Таке спілкування спрямоване на підтримку та психологічну допомогу цій групі осіб. Основою таких тренінгів є активні методи групової роботи, активної спільної взаємодії. Тренінг передбачає надання допомоги військовослужбовцям подолати різноманітні стресові ситуації, розвивати навички ефективної комунікації, успішно адаптуватися після повернення з військової служби до мирного життя. Проведення тренінгів з військовослужбовцями допомагає запобігти професійному вигоранню та проявам професійної деформації у майбутньому. Така форма соціальної роботи дає можливість попереджати виникнення можливих конфліктних ситуацій, суперечностей, певного протиріччя. Адже завдяки практичним навичкам здійснювати адекватну самооцінку, розуміти свої внутрішні потреби можливо розуміти інших, комунікувати з оточуючими, уникати стресових ситуацій, проявляти терпимість та багато іншого [4, с. 49].

Таким чином, сучасна система соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями має бути гнучкою, багаторівневою та орієнтованою на людину. Вона має поєднувати в собі елементи психологічної, соціальної, правової та економічної підтримки, використовуючи як традиційні, так і інноваційні методи, що дозволяють не просто надати разову допомогу, але й забезпечити довгострокову успішну адаптацію та якісне життя захисників України та їхніх близьких.

Список використаних джерел

1. Карпенко О. *Методи соціальної роботи як складова успішної професійної діяльності соціального працівника. Ввічливість. Humanitas. 2023. № 4 (4). С. 18-24.*
2. Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Жовтень 2023, Київ. 109 с.
3. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Хмельницький, 2008. 22 с.
4. Назаренко І. І., Якимець, В. М., Печиборщ В. П., Слабкий Г. О., Іванов В. І., Поліщук А. О. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). Україна. *Здоров'я нації*. 2019. № 1. С. 48-58.
5. Семигіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин та туризму. 2020. 275 с.

Інна НОВАК,
*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди*

Валентина КОСТИНА
*докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕАТРАЛІЗАЦІЇ

В умовах сьогодення, коли Україна знаходиться у стані багаторічної війни, соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю набуває особливого значення. Підлітковий вік є складним та водночас визначальним періодом у становленні особистості, що, за умови успішного проходження, забезпечує формування важливих суспільно-значущих моральних цінностей, життєвих орієнтирів та навичок ефективної соціальної взаємодії. У цей час підлітки активно шукають своє місце в колективі, прагнуть самоствердження, часто стикаються з внутрішніми суперечностями й труднощами у спілкуванні. Війна негативно впливає на емоційний стан дітей, їхнє почуття безпеки, сприйняття світу та взаємини з іншими людьми. Сучасні українські підлітки перебуваючи під впливом наслідків війни часто переживають тривогу, страх, невизначеність найближчого майбутнього, втрату близьких, вимушене переселення тощо. У такій ситуації роль соціального педагога стає ще більш важливою, бо саме він має допомогти дитині знайти внутрішню рівновагу, відчуті підтримку, навчитися висловлювати свої емоції й відновлювати віру в добро, людяність і справедливість.

Аналіз технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в сучасних умовах війни засвідчив, що в роботі фахівців соціальної галузі має переважати цілісна система дій, спрямованих на створення безпечного простору, де учень може вільно висловлювати свої думки, почуття й переживання, розвивати емпатію, самоповагу, відчуття приналежності до спільноти. Під час організації соціально-виховного впливу соціальний педагог закладу загальної середньої освіти має не лише зосереджувати увагу на вихованні моральних цінностей і соціальної відповідальності, а й формувати здатність долати стрес, тривогу, розвивати вміння співпрацювати в команді, підтримувати інших, зберігати людяність у складних життєвих обставинах. Як зазначає О. Шевчук, технології соціально-педагогічної діяльності - це «комплекс форм, методів та прийомів роботи з особистістю дитини, що реалізуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними педагогами, задля створення оптимального процесу вирішення завдань соціально-педагогічної діяльності»[6,с.2]. Цілком поділяємо ідеї дослідниці та вважаємо за потрібне

під час розробки технології соціально-виховних впливів на підлітків у закладах загальної середньої освіти здійснювати комплексний вплив з використанням різних форм, методів та засобів.

Аналіз наукової літератури та соціально-виховної практики роботи дав можливість стверджувати, що одним з ефективних шляхів впливу на підлітків є використання практик театралізації. Проблематику використання театралізації у роботі з молоддю розглядали О. Безпалько [1], І. Зверєва [2], А. Капська [3] та ін. У своїх дослідженнях науковиці підкреслюють значення цього методу як ефективного засобу соціалізації підлітків, особливо в ситуаціях, коли вони перебувають у складних життєвих умовах. Участь у театралізованій діяльності, за їхнім твердженням, сприяє розвитку соціальних навичок, формуванню моральних цінностей і здатності до співпереживання, що робить її важливим інструментом соціально-педагогічної роботи.

Аналіз наукових досліджень та власної соціально-педагогічної практики [4, 5] засвідчили, що у воєнний час театралізація набуває додаткового значення, як засіб емоційного розвантаження, спосіб проживання травматичного досвіду у роботі з різними вразливими контингентами, який водночас є джерелом сили, віри та надії. Через участь у сценічних діях, використання імпровізації та залучення до форум-театру підлітки можуть говорити про теми, які хвилюють їх найбільше: страх, втрату, мужність, підтримку, любов до Батьківщини, цінність миру. Такі практики не лише виховують підлітків морально, а й сприяють їхній психологічній стабілізації, формують внутрішній ресурс для подолання труднощів. Театральна діяльність створює особливий простір, де підлітки можуть безпечно проживати різноманітні життєві ситуації, вчитися висловлювати свої почуття, аналізувати поведінку героїв і робити важливі висновки для подальшого успішного життя. Соціальний педагог закладу загальної середньої освіти у взаємодії з педагогом-організатором, керівниками гуртків може створити в закладі освіти дієвий простір соціально-виховної взаємодії, в якому за допомогою долучення підлітків до участі у роботі форум-театру, драма-терапії, плейбек театру та театру ляльок вони не лише зможуть розкрити свій творчий потенціал, а й навчатися співчувати оточуючим, відповідально ставитися до власних обов'язків, налагоджувати толерантні стосунки на засадах взаєморозуміння та взаємопідтримки.

Отже, різноспрямовані технологічні впливи, які координує соціальний педагог закладу загальної середньої освіти з використанням засобів театралізації є важливою умовою підтримки підлітків у сучасних реаліях війни в Україні, що допомагають вербалізувати емоції, долати страхи і тривогу, розвивати емпатію та віру в себе, а також є потужним інструментом відновлення внутрішньої рівноваги та зміцнення духовної стійкості особистості.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с. (дата звернення: 04.10.25).
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: За заг. ред.: проф. І. Д. Звереві(голова) та ін. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 512 с.
3. Капська А.Й. Технологія соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на творчий розвиток особистості. *Технології соціально-педагогічної роботи*: навчальний посібник. Київ. 2000. С. 297-370.
4. Новак І., Костіна В. Засоби театралізації в соціальному вихованні підлітків в умовах війни. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті: Матеріали II Міжнародного науково-практичного форуму*. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2024. С.466-469.
5. Новак І., Костіна В. Роль театрального мистецтва у соціальному вихованні підлітків з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. *Соціальна робота та інклюзивна освіта : синергія досвіду та інновацій*. Збірник публікацій Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 квітня 2025 р., Дрогобич). ДДПУ імені Івана Франка.2025. С. 146-149.
6. Шевчук О. Соціально-педагогічна технологія у діяльності соціального педагога. *Електронна бібліотека*. 8 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/983/1.pdf> (дата звернення: 04.10.2025).

Svitlana OZIRAN

Master's Degree in Social Work

Department of Educational Management, Art Management and Social Work

Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy

MENTAL HEALTH OF VULNERABLE CATEGORIES OF STUDENTS AS A FOUNDATION FOR THEIR SUCCESSFUL INTEGRATION INTO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Introduction. In contemporary sociocultural conditions, the issue of students' mental health has gained particular relevance, especially in the context of martial law, economic instability, and the ongoing social transformations in Ukraine. The educational environment functions not only as a space for acquiring professional competencies but also as a setting for the formation of personal identity, socialization, and the development of emotional maturity. For vulnerable categories of students, the preservation of mental health serves as a crucial factor in ensuring their successful integration into the educational community.

Research on the preservation of mental health under wartime conditions has attracted the attention of numerous scholars, including H. Chepurko and A. Sobolyeva (2023), M. Shkoliar, L. Klymanska, H. Herasym, and T. Shapovalova (2025), among others. The influence of optimism on an individual's mental health has been examined by O. Zavhorodnia and Ye. Stepura (2023); the specific features of volunteers' mental health have been studied by O. Kokun, I. Vizniuk,

and M. Paikush (2024); while the impact of physical activity among higher education students on their mental well-being has been analyzed by S. Ivashchenko (2021).

Presentation of the Main Research Material. Contemporary transformational processes caused by wartime events, socio-economic instability, and the growing level of psychological tension in society have a significant impact on the mental health of young people. In this context, particular attention should be given to *vulnerable categories of students*, which include internally displaced persons, students with disabilities, war veterans, children of military personnel, orphans, representatives of national minorities, as well as those who have experienced loss, violence, or other traumatic events. The mental health of such students represents not only an individual but also a social issue, as it directly affects their capacity for learning and social integration.

The issue of mental well-being is closely linked to the social policy of educational institutions, the level of socio-psychological support provided to students, the academic culture, and the timely satisfaction of the needs of vulnerable groups. According to the definition of the World Health Organization (WHO), *mental health* is a state of well-being in which an individual realizes their own abilities, can cope with the normal stresses of life, works productively, and contributes to their community. Therefore, ensuring the mental health of students constitutes a strategic priority for the education system, which is oriented toward inclusivity, tolerance, and psychosocial safety.

Normalized mental health enables young people to learn effectively, build interpersonal relationships, cope with stress, and rationally realize their potential. Mental health does not imply the absence of problems or emotional difficulties; rather, it reflects the individual's capacity to adapt to change, seek support when needed, and maintain internal resilience.

K. Jaspers identifies a set of criteria for mental health that reflect the integrity of an individual's cognitive, emotional, and behavioral functioning. These include the ability to focus attention on specific objects, retain and process information logically, and adequately orient oneself in space and time. According to the scholar, these indicators demonstrate the coherence of mental processes and the harmony between consciousness and behavior. Disruptions in these areas, Jaspers argues, may serve as potential markers of personality disintegration [4]

Thus, the deterioration of students' mental health affects the quality of learning and their overall academic performance. Normalized mental health enables young people to study effectively, build interpersonal relationships, cope with stress, and rationally realize their potential. Mental health does not imply the absence of problems or emotional difficulties; rather, it reflects the ability to adapt to change, seek support, and maintain inner resilience.

Among the factors contributing to the decline in mental health, researchers identify the inability to meet basic physiological needs (such as inadequate nutrition), unsuitable living conditions (for instance, prolonged stays in shelters), deteriorating physical health (pain, illness), and persistent negative emotions (disappointment, anger, fear, anxiety, etc.) [1]

In light of the above, educational institutions should pay particular attention to establishing a comprehensive system of support for vulnerable categories of students. This includes ensuring adequate social and living conditions and organizing consistent psychological assistance.

H. Chepurko emphasizes that the war in Ukraine has a prolonged and destructive impact on the population's mental health, leading to an increase in psychological disorders and the deepening of trauma, the consequences of which will be felt for at least 7–10 years, with significant social and economic implications for society [3].

Enhancing psychological and social support for students, implementing mental health preservation programs, and developing emotional resilience and stress management skills will contribute to the successful integration of students into the educational environment. Equally important is the creation of a safe educational space, the preparation of teaching staff to work with participants of the educational process who have experienced psychological trauma, and the development of systems for early diagnosis and prevention of psycho-emotional disorders among the student population.

An essential component of this process is the interdisciplinary cooperation of educators, psychologists, and social workers aimed at the timely identification of signs of maladaptation and the provision of targeted assistance to students.

References

1. Tkachyshyna, O. R. (2023). *The problem of mental health in Ukraine: A psychological analysis. Habitus*. Odesa: Helvetyka, 207–211.
2. Utiiuzh, I. H., & Splytsia, N. V. (2024). *Mental health of modern Ukrainian society: A socio-philosophical view of the problem. Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Philosophical Sciences*, (1), 140–152.
3. Chepurko, H., & Soboliev, A. (2023). *Mental health of Ukrainians: Challenges of wartime. Collection of Scientific Papers "LOGOS"*, 179–182.
4. Jaspers, K. (1997). *General psychopathology* (A. Ye. Lychko, Ed. & Trans.). Praktika.

Vladyslav OLSHEVSKYI

Master's Student

*the Department of Educational Management, Art-Management
and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

Tetiana HORDIEIEVA

*Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of
Educational Management, Art-Management and Social Work, Bohdan
Khmelnytsky National University of Cherkasy*

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN MONITORING THE QUALITY OF SOCIAL SERVICES: PROSPECTS FOR APPLICATION IN UKRAINE

Problem Statement. The reform of Ukraine's social protection system requires the introduction of effective mechanisms for monitoring and evaluating

the quality of social services. In the context of decentralization and digital transformation, the establishment of a modern monitoring system becomes crucial for ensuring transparency, efficiency, and accountability within social institutions. Examining international experience enables the adaptation of best practices and technologies to Ukrainian realities, while taking into account the country’s socio-economic, legal, and cultural particularities.

Purpose of the Article. To analyze foreign experience in monitoring the quality of social services and to identify the possibilities of its adaptation within Ukraine’s social policy framework.

Main Findings. International practice demonstrates that the monitoring of social services constitutes an integral part of strategic social management systems and focuses not merely on control but on the assessment of social impact.

The European approach is characterized by a high degree of standardization. Tools such as ISO 9001 systems for social institutions and national indicators of social integration are widely applied [1]. Monitoring combines quantitative (statistical) and qualitative (surveys, focus groups, case analysis) methods, providing a comprehensive assessment of service effectiveness and community outcomes.

The North American approach is grounded in the evidence-based monitoring model, which emphasizes the empirical assessment of program effectiveness. In the United States and Canada, digital analytical platforms are extensively used to collect and process large datasets, enabling measurement of concrete outcomes such as improvements in clients’ psychological well-being, employment rates, or the integration of children with special needs [2].

Table 1. Comparative Analysis of International Approaches

Criterion	Ukraine	European Union	North America (USA, Canada)
Methodology	Combined approach (quantitative qualitative partially digital tools)	Standardized + methodologies, data, social integration indicators	Evidence-based monitoring, big data analytics
Effectiveness Evaluation	Primarily quantitative and control-based indicators	Quantitative qualitative focus on social impact	Result-oriented and assessment impact evaluation
Digitalization	Partial surveys, questionnaires)	(electronic online integrating databases	Full digitalization with automated data processing
Stakeholders	Social workers and institutions	Public authorities, NGOs, and service recipients	All stakeholder groups, with emphasis on evidence and outcomes

The experience of EU and North American countries shows that effective monitoring of social services is achievable only under the following conditions:

- Standardization of quality evaluation methods;
- Integration of digital technologies at all monitoring stages;
- Systematic focus on social impact rather than mere service quantity;

Active involvement of diverse stakeholder groups, including communities and civil society.

For Ukraine, the adaptation of these principles requires a multi-level strategy that combines institutional modernization, digital transformation, and professional capacity building. As emphasized by Serhieieva [3], the use of electronic tools such as online data collection forms, digital dashboards, and automated reporting systems in local communities significantly enhances the transparency and timeliness of social service monitoring. This digitalization process not only facilitates data accuracy but also fosters greater accountability of local authorities and service providers.

Furthermore, Kyrychenko [4] highlights that incorporating elements of inclusive monitoring – especially in programmes involving vulnerable populations such as children with special educational needs – enables a more human-centred approach to evaluation. By combining quantitative and qualitative methods, social workers can assess not only service coverage but also the actual improvement of clients' social well-being, integration, and satisfaction.

At the policy level, the Ministry of Social Policy of Ukraine [5] has initiated the *Concept of the National System for Monitoring Social Services Quality*, which envisions the establishment of a unified digital platform. This system aims to consolidate analytical tools, digital databases, and real-time feedback mechanisms from service recipients. It also provides for a multi-actor coordination model, ensuring cooperation between central and local authorities, social institutions, NGOs, and expert communities.

Equally essential is the professional development of specialists equipped with competencies in social analytics, data interpretation, and evidence-based decision-making. Targeted training programs and interdisciplinary cooperation between universities, social agencies, and IT experts could enhance the analytical capacity of Ukraine's social sector, aligning it with modern European monitoring standards.

Conclusions and Prospects for Further Research. The analysis of international experience demonstrates that monitoring social services should be understood not only as a control mechanism but also as a strategic instrument for social development. In Ukraine, the combination of quantitative and qualitative assessment methods, digital technologies, and stakeholder collaboration can significantly enhance transparency, quality, and effectiveness in the delivery of social services tailored to citizens' needs.

References

1. European Commission. (2022). *Principles of quality in social services – Revamped European framework* [PDF]. Brussels. Retrieved from https://www.esn-eu.org/sites/default/files/2024-01/Principles%20of%20Quality%20in%20Social%20Services%20-%20ESN%20briefing%202023_EN.pdf

2. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). *Evaluation systems in development co-operation 2023* [PDF]. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/12/evaluation-systems-in-development-co-operation-2023_1c369b8a/a255365e-en.pdf
3. Serhieieva, I. (2023). Electronic tools for monitoring social services in Ukrainian communities. *Social Policy and Management*, 2, 45–52.
4. Kyrychenko, O. (2020). Monitoring of inclusive programmes in social work: European experience. *Bulletin of Social Work*, 3, 61–67.
5. Ministry of Social Policy of Ukraine. (2024). *Concept of the national system for monitoring social services quality*. Kyiv. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua>

Світлана РИТЕНКО,
*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності І 10 Соціальна робота та консультування,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Ірина ІОНОВА,
*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

ПІДТРИМКА МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ЖІНОК У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Сучасні суспільні трансформації, військові події, економічна нестабільність та соціальна напруга в Україні призводять до значного зростання кількості жінок, які переживають кризові ситуації. Вимушене переселення, втрата близьких, насильство, безробіття та інші кризові події призводять до емоційного виснаження, тривожності, депресивних станів і деструкції соціальних зв'язків. Підтримка ментального здоров'я жінок стає одним із ключових завдань соціальної роботи, оскільки саме жінки часто виконують важливі соціальні, сімейні та професійні ролі, від яких залежить стабільність суспільства.

Жінки традиційно виконують кілька ключових соціальних ролей – матері, дружини, доглядальниці, працівниці, активної учасниці громадського життя тощо. Порушення ментального здоров'я ускладнює виконання цих ролей, що може призводити до дестабілізації сімейного та соціального середовища. Через поєднання професійних і сімейних обов'язків жінки піддаються підвищеному ризику стресових станів, тривожності та депресії. Збереження ментального здоров'я дозволяє їм ефективно управляти емоційним навантаженням і підтримувати психологічну стабільність. Ментальне здоров'я матері напряму впливає на розвиток та емоційний стан дітей, а отже, має міжпоколінний ефект на соціальну стабільність і здоров'я суспільства. Жінки, які зберігають психічне благополуччя, більш ефективно

реалізують свій професійний потенціал, беруть активну участь у соціальних та громадських процесах, що підвищує загальний рівень соціального розвитку. Кризові події (війна, насильство, втрата житла чи роботи) особливо критично впливають на психоемоційний стан жінок. Сильне ментальне здоров'я дозволяє адаптуватися до стресу та приймати ефективні рішення і шукати ресурси для відновлення.

В умовах таких викликів зростає потреба у кваліфікованій соціальній підтримці, спрямованій на збереження та відновлення ментального здоров'я, як цілісного стану психічного та соціального благополуччя, що забезпечує здатність людини ефективно функціонувати, адаптуватися до стресових обставин і підтримувати гармонійні відносини з оточенням. Роль соціальної роботи в підтримці ментального здоров'я жінок полягає у створенні системи соціальної підтримки, яка спрямована на допомогу жінкам подолати життєві кризи, зберегти психічну рівновагу та реалізувати особистісний потенціал. Як зазначає О. Безпалько [1, с. 112], важливою метою соціальної роботи є забезпечення умов для психоемоційної стабільності та соціального благополуччя особистості. Серед напрямів діяльності соціальної роботи виокремлюють:

1. Психосоціальна підтримка. Соціальні працівники сприяють розвитку навичок саморегуляції, подолання стресу, формуванню впевненості, самоповаги та внутрішньої стійкості. І. Зверева підкреслює, що така підтримка є ключовою умовою відновлення психологічного ресурсу жінки у кризі [3, с. 89].

2. Інформаційно-консультативна допомога. Жінкам надається інформація щодо ресурсів громади, психологічних центрів, можливостей медичної та правової підтримки. Т. Войтенко [2, с. 56] акцентує, що поінформованість підвищує рівень суб'єктивного контролю над власним життям і знижує ризик тривожності.

3. Посередництво між жінкою та соціальними інституціями. Соціальні працівники допомагають налагодити взаємодію з психологами, медичними фахівцями, центрами зайнятості, кризовими притулками. Така форма підтримки забезпечує комплексний підхід до проблеми ментального здоров'я.

4. Профілактика психологічних криз. Через тренінги, семінари, групи взаємопідтримки та просвітницькі заходи соціальна робота сприяє попередженню депресії, вигорання, наслідків насильства. ВООЗ наголошує, що профілактичні програми є найефективнішим способом збереження психічного добробуту жінок.

5. Соціальна адвокація. Важливою функцією є захист прав жінок, забезпечення рівного доступу до ресурсів і створення безпечного середовища для життя та розвитку.

До найефективніших засобів соціальної роботи щодо підтримки ментального здоров'я жінок відносять: кейс-менеджмент (технологія, яка забезпечує комплексний підхід до відновлення ментального здоров'я та передбачає оцінку потреб, планування, координацію та моніторинг допомоги

жінці, яка перебуває у кризовій ситуації); програми кризового втручання, спрямовані на відновлення емоційного стану; арт-терапевтичні та тренінгові методики, які допомагають розвивати емоційну саморегуляцію; створення груп підтримки та спільнот взаємодопомоги, що підсилюють соціальні зв'язки; інформаційно-просвітницька діяльність, яка інформує про симптоми, механізми стресу, шляхи самодопомоги та підвищує рівень обізнаності щодо ментального здоров'я.

Ефективність соціальної підтримки підвищується за умови міжвідомчої співпраці соціальних працівників, психологів, медиків і представників громадських організацій. Застосування комплексних засобів соціальної роботи (психологічна допомога, соціальне консультування, групи підтримки, соціальна профілактика) сприяє підвищенню рівня життєстійкості, відновленню емоційного балансу та покращенню якості життя жінок у кризових ситуаціях.

Отже, підтримка ментального здоров'я жінок є важливим напрямом сучасної соціальної роботи, що вимагає системного підходу, професійної компетентності фахівців та розвитку державних і громадських програм психосоціальної допомоги. Саме від ефективності цих заходів залежить не лише особисте благополуччя жінок, але й соціальна стабільність суспільства загалом. Підтримка ментального здоров'я жінок у кризових ситуаціях є важливим напрямом сучасної соціальної політики України. Реалізація комплексних програм психосоціальної допомоги сприяє зниженню рівня емоційного виснаження, розвитку життєстійкості та соціальної активності жінок. Соціальна робота в цьому контексті виступає не лише інструментом подолання криз, а й засобом зміцнення людського потенціалу та соціальної стабільності суспільства.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 350 с.
2. Войтенко Т. В. Психічне здоров'я жінки: соціально-психологічний аспект. Харків: ХНПУ, 2021. 280 с.
3. Зверєва І. Д. Соціальна робота в Україні: навчальний посібник. Київ: Академія, 2019. 320 с.

Лариса СЕМЕНОВСЬКА,
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського
національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*

Михайло РАМУСЬ,
*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри пропедевтики ортопедичної стоматології
Полтавського державного медичного університету*

ТЮТОРСЬКА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СТУДЕНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Система вищої освіти України переживає період глибинних і виснажливих трансформацій. Ці зміни не є поступовими: вони зумовлені повномасштабною війною, беспрецедентними міграційними потоками, неспинною цифровізацією та кардинальною зміною соціально-психологічного клімату серед студентства. Сукупність цих чинників створює беспрецедентні виклики, які вимагають від педагогічної спільноти невідкладного пошуку нових, більш гнучких та емпатичних форм взаємодії. Мета вже не обмежується лише передачею академічних знань, вона розширюється до забезпечення комплексної підтримки студента – емоційної, особистісної та академічної. Ключовим важелем для реалізації цієї розширеної місії є тьюторська технологія. Вона являє собою синтетичний педагогічний інструмент, що майстерно поєднує елементи класичного наставництва, індивідуалізованого консультування, активної фасилітації та глибокого рефлексивного супроводу. Тьюторство постає як цілісний педагогічний феномен, який природно втілює принципи людиноцентризму, забезпечує справжню індивідуалізацію освітніх траєкторій та перетворює процес навчання на спільне партнерське співтворення.

Військові дії в Україні спричинили радикальний злам у сфері освіти. Цей злам відчувається на всіх рівнях: фізичне руйнування освітньої інфраструктури, вимушене переміщення вищих навчальних закладів (ЗВО) і майже тотальний перехід на дистанційні, часто екстремальні, формати навчання. Як справедливо наголошує О. Пометун, «сучасна освіта мусить опанувати мистецтво дії в умовах безперервної невизначеності» [5, с. 10]. Складнощі в організації навчального процесу не вичерпуються лише технічними проблемами – як-от нестабільність інтернет-зв'язку чи відсутність безпечних навчальних приміщень. Вони суттєво поглиблюються психологічними травмами. За спостереженнями Л. Карамушки, «емоційне виснаження та високий рівень тривожності» як серед студентів, так і серед викладачів у цих кризових умовах різко знижують ефективність будь-якого навчального процесу, що критично вимагає негайного психолого-педагогічного втручання та супроводу [2, с. 15].

Окремим і гострим питанням є навчання тих студентів, які змушені перебувати за межами країни. Вони стикаються не лише з культурною

відчуженістю та ізоляцією, але й з болючою втратою прямого зв'язку зі своєю академічною спільнотою. У цьому контексті тьюторська технологія стає рятівним мостом, що дозволяє зберегти цілісність індивідуальної освітньої траєкторії та підтримує життєво необхідне відчуття належності до свого університету.

Явище тьюторства має глибоке історичне підґрунтя, що проростає з класичної англійської університетської традиції (Оксфорд, Кембридж). Там тьютор був наділеною довірою фігурою наставника, що здійснював комплексний супровід студента на шляху його інтелектуального, морального та соціального становлення. У сучасному академічному дискурсі тьютор – це спеціально підготовлений педагог, чия місія полягає у фасилітації процесу проектування студентом власної освітньої мапи, розвитку його здатності до рефлексії, а також формування навичок самоосвіти та саморегуляції.

Дослідники акцентують на його олюдненій функції: Дж. Макінтайр визначає тьютора як «рушія особистісного зростання студента», який спеціально організовує простір для глибокого усвідомлення власних навчальних потреб і потенційних можливостей [4, с. 147]. Українська дослідниця Н. Кузьміна уточнює, що тьюторство – це «інноваційна інтегрована педагогічна технологія», що гармонійно поєднує дидактичні прийоми, наставництво і, що особливо важливо, психологічну підтримку особистості в умовах кризи [3, с. 38]. Нарешті, Дж. Брунер наголошує на партнерстві, стверджуючи, що «освіта має бути процесом спільного конструювання смислів» [1, с. 21], роль, яку досконало виконує тьюторська взаємодія, забезпечуючи співтворення знань.

Тьюторська технологія не є монолітним методом; вона являє собою комплексно організовану систему, яка інтегрує різноманітний спектр засобів педагогічної підтримки, адаптованих до потреб кризового часу. Ці засоби можна умовно згрупувати у чотири взаємодоповнювальні виміри:

1. Інформаційно-комунікаційний вимір. Забезпечує безперервність зв'язку та доступу до навчальних ресурсів у будь-яких умовах. Сюди відносяться інтерактивні платформи дистанційного навчання (наприклад, Moodle, Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams), що слугують віртуальними навчальними просторами. Критично важливими є також персоналізовані цифрові інструменти (електронні портфоліо, цифрові кейси, професійні блоги тьюторів) та оперативні канали взаємодії (чат-групи підтримки), які підтримують відчуття присутності та миттєвий обмін інформацією.

2. Методичний вимір. Фокусується на індивідуалізації процесу навчання. Його основу становлять індивідуальні освітні маршрути (ІОМ), які деталізують цілі та кроки для кожного студента. Додатково застосовуються карти компетентностей (для візуалізації прогресу), рефлексивні щоденники (для заохочення самоаналізу), портфоліо досягнень (для фіксації успіхів) та діагностичні карти навчальних потреб (для раннього виявлення прогалин).

3. Психолого-педагогічний вимір. Націлений на емоційну стабілізацію та розвиток соціальних навичок. Це передбачає регулярні консультації та

коуч-сесії, спрямовані на постановку цілей та пошук рішень. Тут застосовуються такі техніки емпатійної взаємодії, як активне слухання, а також групи емоційної підтримки та методи стрес-менеджменту для допомоги студентам у подоланні травматичного досвіду.

4. Матеріально-дидактичний вимір. Включає адаптацію фізичних та електронних навчальних матеріалів до нових реалій. Це можуть бути адаптовані освітні кейси, інструкційні карти, сучасні мультимедійні ресурси та спеціалізовані навчальні посібники, доступні в цифровому форматі, які гарантують якість навчання незалежно від фізичного розташування студента.

Завдяки цій інтеграції інструментів, тьютор ефективно забезпечує не просто індивідуалізацію навчання, але й цілеспрямовано підтримує мотиваційну стійкість та критичне емоційне благополуччя студентів, що є незамінною функцією в умовах воєнної та соціальної кризи. Синтез багатовекторних підходів до феномену тьюторства формує цілісну, динамічну модель тьюторства як системи педагогічної підтримки, яка нерозривно поєднує когнітивний (знання та мислення), методичний (організація та інструменти) та емоційно-ціннісний (підтримка та емпатія) виміри. У період повномасштабних воєнних дій, роль тьютора трансформується: він стає не просто академічним консультантом, а фактичним психоемоційним опікуном. Його місія – допомогти студенту зберегти цілісність особистості, планувати навчальну діяльність, активно долати тривожність та відновлювати відчуття контролю над власним життям. Як переконливо свідчить досвід вітчизняних університетів, саме тьюторська підтримка стає вирішальним фактором для збереження освітньої безперервності та якості, навіть в умовах евакуації чи повного дистанційного формату навчання.

Завдяки системному тьюторству у студентів успішно формується критично важливий для кризових часів набір компетентностей: висока здатність до самоорганізації та автономного самонавчання; компетентність у побудові гнучких індивідуальних освітніх маршрутів; розвинена рефлексивність та глибока відповідальність за власні навчальні результати; комунікативна гнучкість та психологічна стійкість до стресу.

Практичний досвід українських ЗВО переконливо демонструє, що використання тьюторської технології: суттєво підвищує успішність та внутрішню мотивацію студентів; мінімізує рівень емоційного вигорання та тривожності; активно сприяє розвитку навичок самоосвіти; формує довірливі, партнерські відносини між студентом і викладачем, що є фундаментом якісної освіти; і, нарешті, забезпечує ключову безперервність навчання в найкритичніших умовах.

Таким чином, у сучасному контексті тьюторство перетворюється зі звичайної методики на дієвий механізм гуманізації освіти й наріжний камінь забезпечення її стійкості та резилієнтності в умовах війни. Тьюторська технологія є оптимальним та ефективним засобом педагогічної підтримки студентів у сучасних соціально-політичних умовах. Вона забезпечує глибоку індивідуалізацію навчання, формування автономії, підтримку

психоемоційного стану та сприяє створенню атмосфери довіри та партнерства у взаємодії «викладач – студент». Аналіз наукових підходів однозначно доводить, що ефективне впровадження тьюторства можливе лише за умови органічного поєднання гуманістичних, методичних і психолого-педагогічних принципів. Тьюторство стає не лише інноваційною технологією, а й ціннісною парадигмою освіти, орієнтованою на особистісний розвиток, стійкість і людяність у часи найтяжчих випробувань.

Список використаних джерел

1. Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge: Harvard University Press.
2. Карамушка, Л. М. (2022). Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Психологічна наука і освіта*, № 4, с. 12–19.
3. Кузьміна, Н. О. (2021). Тьюторство як інноваційна форма педагогічної підтримки студентів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 5, с. 37–44.
4. McIntyre, J. (2019). Tutoring and Mentoring in Higher Education. *Journal of Educational Research*, 112(2), 145–158.
5. Пометун, О. І. (2023). Освіта в умовах невизначеності: виклики і перспективи. *Український педагогічний журнал*, № 2, с. 8–15.
6. Тулашвілі, Ю. В. (2023). Психолого-педагогічні аспекти тьюторського супроводу студентів у кризових умовах. *Освітологічний дискурс*, № 3, с. 25–31.

Ярослав СЛОБОДЮК,

соціальний педагог,

*Комунальний заклад Сумської обласної ради
«Обласний ліцей спортивного профілю «Барса»*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ В УМОВАХ ЛІЦЕЮ СПОРТИВНОГО ПРОФІЛЮ

Проблема насильства (булінгу) в освітньому середовищі є глобальною і має значний негативний вплив на фізичне та психічне здоров'я учнів, їхню успішність та соціальну адаптацію. Особливої актуальності вона набуває в закладах спортивного профілю (ліцєях, училищах), де специфічні умови функціонування (висока конкуренція, інтенсивні фізичні та психологічні навантаження, ієрархічність стосунків «вчитель за спорту-спортсмен») можуть посилювати ризики виникнення агресивних та насильницьких проявів. В таких умовах необхідна розробка та впровадження спеціалізованих програм соціально-педагогічної профілактики, що враховують цю специфіку. Метою даної роботи є теоретичне обґрунтування та визначення ключових напрямів, методів та засобів соціально-педагогічної профілактики насильства, адаптованих до умов спортивного ліцею.

Середовище спортивного ліцею має низку особливостей, що можуть посилювати ризики виникнення насильства в учнівському середовищі, а саме:

Культ перемоги та змагальність «надмірна орієнтація на результат може призводити до сприйняття інших як виключно суперників, а не партнерів, що дегуманізує стосунки та підвищує агресію»;

Авторитарний стиль лідерства «традиційний для спорту стиль «тренер-лідер» може ненавмисно легітимізувати домінування та підкорення, що відображається на взаєминах між учнями»;

Фізична підготовка «високий рівень фізичного розвитку учнів може збільшувати ймовірність застосування фізичного насильства як засобу вирішення конфліктів»;

Емоційне та фізичне виснаження «перевантаження можуть спричинити підвищену дратівливість, емоційне вигорання та зниження самоконтролю».

Соціально-педагогічна профілактика розглядається як система заходів, спрямованих на попередження первинних проявів насильства, мінімізацію його наслідків та формування навичок ненасильницької поведінки. Основними методологічними підходами є системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований та навколишній підходи. Вони передбачають розгляд проблеми насильства не як ізольованого явища, а як результату складної взаємодії індивідуальних особливостей учнів, мікроклімату колективу, стилю педагогічного керівництва та загальних соціальних чинників.

Профілактична робота має бути системною і охоплювати всі рівні освітнього процесу, а саме:

На організаційному та нормативно-правовому рівні проводиться розробка чітких правил поведінки, що засуджують будь-які форми насильства (фізичне, психологічне, кібербулінг), та алгоритмів реагування на виявлені факти. На даному рівні, доречним буде створення Кодексу етики учня/спортсмена ліцею.

На психолого-педагогічному рівні проводиться впровадження програм соціально-емоційного навчання, таких як «Спорт проти булінгу т. ін.», тренінгові заняття з розвитку емпатії, навичок конструктивного вирішення конфліктів та формування толерантності. Робота на психолого-педагогічному рівні здійснюється з усіма учасниками освітнього процесу, а саме:

- під час індивідуальної роботи, здійснюється надання психологічної підтримки жертвам насильства та проводиться корекційна робота з агресорами.

- під час роботи з педагогічним колективом та вчителями зі спорту, здійснюється підвищення кваліфікації фахівців щодо виявлення ранніх ознак насильства, використання демократичних стилів взаємодії та співпраці з іншими службами (служби у справах дітей, ювенальна поліція та іншими службами).

- під час співпраці з батьками відбувається активне залучення батьків до профілактичних заходів, інформування про проблему та спільна розробка стратегій протидії насильству.

У спортивному ліцеї, не менш важливу роль у соціально-педагогічній профілактиці насильства відіграє вчитель зі спорту, який має значний авторитет і вплив на вихованців ліцею. Його роль у профілактиці насильства є вирішальною, та включає в себе такі етапи:

- *моделювання ненасильницької поведінки* «тренер має бути прикладом поваги, стриманості та чесної гри»;

- *формування цінностей* «акцент на командному дусі, взаємопідтримці та повазі до суперника, що нівелює культ "перемоги будь-якою ціною»;

- *раннє реагування* «здатність вчасно розпізнати конфліктні ситуації та втрутитися до їх переростання у насильство.

Тому ефективна соціально-педагогічна профілактика насильства в умовах ліцею спортивного профілю можлива лише за умови впровадження цілісної, науково обґрунтованої системи заходів. Ця система повинна враховувати специфічні чинники спортивного середовища, залучати всіх учасників освітнього процесу (учнів, педагогів, вчителів зі спорту, батьків) та базуватися на принципах поваги до людської гідності, толерантності та ненасильницької комунікації. Подальші дослідження мають бути спрямовані на оцінку ефективності конкретних профілактичних програм та розробку індивідуальних підходів для різних видів спорту.

Список використаних джерел

1. Деревянко В. В., Погонцева О. В., Захарчук І. Р. Спорт проти булінгу : Навчальна програма факультативу, курсу за вибором : методичне видання / В. В. Деревянко, О. В. Погонцева, І. Р. Захарчук. – Київ : Видавництво «Фенікс», 2017. – 28 с.

2. Запобігання та протидія домашньому насильству: діяльність закладів освіти : Навчально-методичний посібник / [Андреєнкова В. Л., Бондар В. І., Войцях Т. В. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Кочемировської, Т. В. Журавель. – К. : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2021. – 212 с.

3. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству в закладах освіти. Лист МОН України від 18.05.2018 № 1/11-5480.

4. Протидія булінгу (цькуванню) в закладі освіти: системний підхід. Посібник / [За ред. О. О. Алтухова, Н. А. Дубенко]. – Харків: Вид-во «Ранок», 2021. – 192 с.

Михайло ШАБАЛЬ,
*Здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Олексій ЗНОБЕЙ,
*старший викладач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ ЯК СІМЕЙНИХ ФОРМ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Проблема законодавчого забезпечення опіки та піклування дітей-сиріт є дуже важливою в сучасних реаліях, адже кількість дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, в Україні зростає, особливо внаслідок війни. Забезпечення прав на виховання дітей в сімейному середовищі є одним із важливіших завдань соціальної політики держави. Це відповідає вимогам Конституції України та положенням Конвенції ООН про права дитини, де сказано, що кожна дитина повинна виховуватись в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння [1]. Удосконалення законодавства у сфері опіки і піклування є необхідною умовою захисту дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основу законодавчого забезпечення опіки і піклування складають такі правові акти як: Цивільний кодекс України [5], в якому вказані правові засади встановлення опіки і піклування, обов'язки та права опікунів та піклувальників, та Сімейний кодекс України [4], що регулює порядок захисту прав дітей, також висвітлює різні форми сімейного виховання. Важливим є також Закон України «Про охорону дитинства» [3], який проголошує право кожної дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання у сімейному оточенні, і Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [2], який визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. На цих правових документах і тримається законодавче забезпечення опіки і піклування в Україні.

Також, під час розгляду законодавчого забезпечення опіки і піклування, варто згадати про такий світовий документ як Конвенція ООН про права дитини (1989 р) [1], який прийняли майже всі світові країни. Конвенція вимагає від держав-учасниць дотримуватись таких принципів: першочерговість забезпечення інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя дітей; залучення кожної дитини до життя спільноти; відсутність дискримінації.

Згідно з Українським законодавством, опіка встановлюється над дітьми віком до 14 років і передбачає собою повну відповідальність опікуна за

життя, виховання, освіти та розвиток дитини [4; 5]. Піклування встановлюється над дітьми віком від 14 до 18 років і полягає у наданні допомоги дитині у здійсненні її прав, захисті законних інтересів та сприянні соціальній адаптації. Таким чином, ці форми сімейного виховання покликані забезпечити дітям умови, максимально наближені до родинного середовища, що є важливим компонентом їхнього гармонійного розвитку.

Система опіки і піклування в Україні наразі стикається з низкою викликів, пов'язаних з подіями воєнного часу. До них належать, зокрема: зростання кількості дітей, які втратили батьків або були розлучені з ними внаслідок бойових дій, руйнування інфраструктури, порушення прав дітей, ускладнення процедур встановлення опіки, нестача кваліфікованих опікунів, підтримка потенційних опікунів, виїзд сімей за кордон.

Щоб сприяти розвитку державної політики у сфері захисту прав дітей необхідно: підтримувати координацію між національним законодавством та конвенцією ООН; покращувати роботу місцевих органів влади, щодо інституту сімейного забезпечення дітей; посилювати правові гарантії для дітей; удосконалювати правові акти якими керується сфера опіки і піклування; розширювати систему підготовки та підтримки потенційних опікунів. Отже, законодавче забезпечення опіки і піклування є важливим механізмом захисту прав дітей на сімейне виховання та соціальний захист. В умовах воєнного часу особливо важливим є удосконалення чинної правової бази стосовно опіки і піклування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, забезпечення стабільності, безпеки й гармонійного розвитку кожної дитини.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16.11. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 24.10.2025).
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV : станом на 12.09. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення 25.10.2025)
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 06.07. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 25.10.2025)
4. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002 р. №21-22. ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 24.10.2025)
5. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 24.10.2025).

Катерина ШИЛІНА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Ірина ІОНОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ: ВИКЛИКИ ТА ОРІЄНТИРИ У ПІДТРИМЦІ СІМ'Ї І ДИТИНИ

У контексті соціальної підтримки сім'ї та дитини в громаді професійне консультування постає як ключовий інструмент допомоги, що поєднує фахову компетентність із етичною відповідальністю. Етичні засади консультування – це не лише норми поведінки, а й глибинні орієнтири, які визначають якість взаємодії між соціальним працівником і клієнтом, особливо коли йдеться про вразливі категорії населення: дітей, батьків у кризі, родини, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Досліджуючи роль консультування в сучасній соціальній роботі В. Тесленко [3] зауважує що консультування дає можливість соціальним працівникам здійснювати безпосередній вплив на процес вирішення проблем клієнтів, підвищувати їх психологічну стабільність та здатність до самостійного вирішення соціальних проблем. На думку дослідника теоретичні засади консультування ґрунтуються на численних психологічних і соціальних теоріях, які пояснюють особливості поведінки людей і способи їх взаємодії з соціальним середовищем. У науковому середовищі ключовими серед них є:

- теорія психоаналізу З. Фрейда, що фокусується на вивченні підсвідомих процесів, внутрішніх конфліктів і минулого досвіду людини, який може впливати на її поточні проблеми;

- гуманістична теорія К. Роджерса, яка акцентує увагу на людях як на активних учасниках у власному житті, зосереджуючи увагу на їхніх переживаннях, внутрішньому досвіді та потенціалі для самореалізації;

- теорія когнітивної поведінки (А. Бек, А. Елліс), у центрі якої наявність думок, переконань, ставлень та їхній вплив на емоції та поведінку особистості. У площині теорії знаходиться пошук механізмів допомоги людям розпізнати і змінити негативні чи неадекватні мислення і поведінкові патерни, що викликають страждання;

- теорія соціального навчання А. Бандури зокрема передбачає здатність людей навчатися через спостереження за іншими індивідами, оскільки багато моделей поведінки, емоцій і навичок можуть бути набуті через взаємодію з іншими;

- теорія емоційного інтелекту Д. Гоулмана визначає здатність розпізнавати, розуміти та управляти своїми емоціями, а також емоціями інших людей;

– теорія соціальної ідентичності Г. Теджфела, що підкреслює важливість соціальних груп і взаємодій для формування особистісної ідентичності, оскільки взаємодія з ними може впливати на самооцінку та самовизначення особи;

– системна теорія, в основу якої закладено ствердження, що індивіди не існують ізольовано, а є частиною більших систем (сім'я, група, суспільство). Саме всі проблеми та труднощі розглядаються в контексті внутрішньо-системної та зовнішньо-системної взаємодії.

Спираючись на базові психолого-соціальні теорії відповідного спрямування варто виділити основні напрями консультування в сучасній соціальній роботі. Одним з найпоширеніших постає *когнітивно-поведінкове консультування*, що ґрунтується на взаємозв'язку між думками, почуттями та поведінкою людини. Сутність підходу полягає в спрямованості на зміну негативних або неадаптивних когнітивних схем, що сприяють розвитку психічних проблем, а також на позитивну корекцію поведінки через більш конструктивні моделі. *Гуманістичне консультування* акцентує на важливості безумовного прийняття, емпатії та підтримки клієнта з боку соціального працівника. Згідно з цим підходом, кожна людина має внутрішній потенціал для самореалізації, а головною метою консультанта є створення середовища, у якому клієнт може вільно виражати себе, пізнавати власні потреби та цінності, а також знаходити рішення своїх проблем. Особливість *системного консультування* полягає в зосередженні на взаємодії індивіда з такими соціальними системами, як родина, колектив, громада. За цією моделлю, проблеми, що виникають у клієнта, можуть бути результатом порушень у динаміці міжособистісних відносин або більш широких соціальних структур. *Психодинамічне консультування* в соціальній роботі зосереджено на вивченні підсвідомих процесів, що визначають емоційний стан і поведінку людини. Це дає змогу соціальному працівнику виявити і зрозуміти глибинні, часто непомітні, емоційні і психологічні механізми, які впливають на поведінку клієнта. Важливе місце в соціальній роботі займає також *екзистенціальне консультування*, що насамперед спрямоване на допомогу клієнтам, які відчують неспокій і невпевненість, тривогу через пошук сенсу життя, переживають стрес через власну смертність чи інші глибокі питання існування. У процесі такого консультування надається суттєве значення особистісному вибору, прояву свободи та відповідальності, а також знаходженню позитиву в різних життєвих ситуаціях. *Наративне консультування* ґрунтується на ідеї, що люди створюють сенс свого життя через історії, які вони розповідають про себе. Цей підхід дає змогу клієнтам розуміти і переписувати власні життєві наративи, що може допомогти їм переосмислити свій досвід і побудувати більш позитивну картину світу.

Сучасні соціокультурні трансформації – війна, міграція, економічна нестабільність – актуалізують потребу в етично виваженому консультуванні, яке не лише інформує, а й підтримує, захищає, зміцнює. У громадах, де соціальні послуги набувають нових форм (мобільні бригади, мультидисциплінарні команди, кейс-менеджмент), соціальний працівник

стикається з етичними дилемами: як зберегти конфіденційність, як діяти в інтересах дитини, як уникнути подвійних ролей у малих громадах. Особливої уваги потребує консультування сімей, де є ризик насильства, залежностей, порушення прав дитини. У таких випадках етичні засади – це не абстрактні принципи, а практичні орієнтири: повага до гідності, інформована згода, прозорість, професійні межі, недопущення стигматизації.

Етичні засади консультування в соціальній роботі базуються на міжнародних кодексах (IFSW, NASW), національних стандартах, а також на гуманістичних підходах, що визнають клієнта як суб'єкта змін. У центрі – принципи автономії, доброзичливості, справедливості, відповідальності. В українському контексті важливо враховувати також культурні особливості, традиції взаємодопомоги, роль громади як соціального ресурсу.

У реальній практиці соціального консультування виникають ситуації, що потребують етичної чутливості:

- робота з дітьми: як забезпечити їхню участь у прийнятті рішень, не порушуючи безпеку;
- консультування в умовах конфлікту інтересів: коли працівник є частиною громади, а клієнт – його сусід чи родич;
- взаємодія з багатодітними, кризовими сім'ями: як уникнути упередженості, зберігаючи професійну дистанцію;
- робота в умовах обмежених ресурсів: як не допустити емоційного вигорання, зберігаючи етичну відповідальність [1].

Громада як соціокультурний простір може бути як підтримкою, так і джерелом тиску. Етичне консультування в громаді передбачає вміння працювати з колективними уявленнями, нормами, очікуваннями. Соціальний працівник має бути посередником між індивідуальними потребами клієнта і колективними ресурсами громади, дотримуючись етичних стандартів. Етичні засади професійного консультування – це основа якісної соціальної підтримки сім'ї і дитини. Вони забезпечують довіру, захист прав, професіоналізм. У соціокультурному просторі громади етична компетентність соціального працівника є запорукою ефективної, гуманної, стійкої допомоги. Подальші дослідження мають бути спрямовані на адаптацію етичних стандартів до локального контексту, розробку практичних кейсів, навчання етичному мисленню.

Список використаних джерел

1. Гриценко Т., Ковальчук О., Сидоренко І. Етичні виміри діяльності психолога в практиці психологічного консультування *Актуальні проблеми сучасної психології*. 2022. № 3(23). С. 45–56. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/download/346/225/> (дата звернення: 21.10.2025).
2. Тесленко В. Роль консультування в сучасній соціальній роботі *Освіта, технології, ресурси*. 2023. № 2. URL: <https://otr.iod.gov.ua/ojs/index.php/otr/article/view/280> (дата звернення: 21.10.2025).

Секція 3
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МЕНЕДЖМЕНТУ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ
СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Софія ДЕГТЯР,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 231соціальна робота
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ГРОМАДИ ЯК ЧИННИК
РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

У сучасних умовах воєнних, соціально-економічних і культурних трансформацій українського суспільства особливої ваги набуває проблема створення сприятливого та безпечного соціокультурного середовища для розвитку дітей. Громада як найближчий соціальний простір взаємодії дитини з суспільством виконує важливу інтеграційну, виховну, соціалізуючу та підтримувальну функції. Водночас різкі зміни в соціальній інфраструктурі, міграційні процеси, трансформація сімейних відносин, цифровізація та посилення інформаційних ризиків визначають нові вимоги до соціокультурного простору громади, спрямованого на захист прав дитини та формування умов для її повноцінного розвитку. У контексті відновлення та стійкого розвитку громад важливо дослідити механізми впливу локального середовища на формування соціальних навичок, ціннісних орієнтацій, культурної ідентичності та соціальної активності дітей. Саме тому вивчення соціокультурного середовища громади як чинника розвитку та соціалізації дитини стає не лише актуальною науковою проблемою, а й практичним завданням, пов'язаним із розробленням стратегій підтримки дітей та сімей у реформованій системі соціальних послуг.

Огляд наукових досліджень, дотичних до проблематики. Питання впливу соціокультурного середовища на розвиток дитини відображене в працях низки українських і зарубіжних учених. Зокрема, у дослідженнях Г. Беленької, О. Безпалько та І. Звереві розглядається роль соціального оточення та міжвідомчої взаємодії у створенні умов для соціального розвитку дитини. Позиція Л. Артемової та О. Кононко акцентує увагу на важливості культурного контексту та соціальних практик громади для становлення особистісної ідентичності. Зарубіжні автори –

Б. Бронфенбреннер, Е. Еріксон, Г. Гуревич – підкреслюють системний, екологічний характер впливу середовища, визначаючи громаду як ключовий мезорівень соціалізації. У межах соціальної роботи питання підтримки дитинства, формування безпечного соціального простору і розвитку соціальних компетентностей аналізують М. Кияниця, А. Капська, Т. Семигіна. Окремі дослідження (Л. Шульга, О. Романовська, В. Кузьменко) присвячені соціальному капіталу громади й участі дітей у громадському житті. Попри наявний науковий доробок, комплексний аналіз соціокультурного середовища як чинника соціалізації дитини в умовах сучасних викликів залишається актуальним і потребує подальшого теоретичного та практикоорієнтованого осмислення [1; 2].

Соціокультурне середовище громади являє собою сукупність інституцій, соціальних практик, норм, традицій, взаємин і ресурсів, які формують життєвий простір дитини. Воно включає освітні, культурні, спортивні, молодіжні, релігійні та громадські організації, а також сімейні та неформальні мережі, що створюють систему підтримки та впливу. З огляду на екологічну теорію розвитку дитини (У. Бронфенбреннер), саме громада виступає середнім рівнем впливу, де інтегруються мікросоціальні умови та макросоціальні чинники. Відповідно, якісні характеристики соціокультурного середовища – доступність ресурсів, відкритість комунікації, рівень безпеки, наявність можливостей для розвитку – безпосередньо визначають успішність соціалізації дитини [1].

У структурі соціокультурного середовища можна виокремити кілька ключових компонентів, що будуть проаналізовані нами у дослідженні.

Освітній компонент, який реалізується через заклади формальної та неформальної освіти, освітні простори, гуртки й громадські ініціативи. Він формує інтелектуальні здібності, соціальні навички, компетентності та здатність до критичного мислення. Культурний компонент, що охоплює музеї, бібліотеки, культурні центри, локальні традиції, символи й культурні практики громади. Він сприяє розвитку емоційно-ціннісної сфери, формуванню культурної ідентичності, толерантності та міжкультурного діалогу. Соціальний компонент, пов'язаний із системою взаємин, соціальних мереж, спільнот, інституцій соціального супроводу та підтримки. Він визначає рівень соціальної інтеграції, безпеки та захищеності дитини. Цифровий компонент, який набуває особливого значення в умовах цифровізації громади. Цифрове соціокультурне середовище (онлайн-освіта, інтернет-спільноти, цифрові сервіси, інформаційна безпека) може як сприяти розвитку дітей, так і створювати додаткові ризики [1].

Формування соціокультурного середовища громади значною мірою залежить від ефективності міжвідомчої взаємодії між школами, службами у справах дітей, центрами соціальних служб, культурними та молодіжними установами, громадськими організаціями та батьківською спільнотою. Важливими механізмами є впровадження програм соціальної інклюзії, розвиток безпечного освітнього середовища, створення молодіжних просторів, залучення дітей до прийняття рішень на рівні громади (наприклад,

через молодіжні ради), підтримка сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Особливу увагу слід приділити ролі громади в умовах воєнних викликів, коли відбувається порушення звичного соціокультурного простору дітей. Переміщення, травматичний досвід, втрата соціальних зв'язків, руйнування інфраструктури вимагають побудови нових моделей підтримки дітей у громаді. Серед пріоритетних напрямів – створення сервісів психосоціальної підтримки, центрів безпечного простору («спільноти турботи»), розвиток практик арттерапії, культурної реабілітації, відновлення традиційних форм комунікації та солідарності. Соціокультурне середовище стає важливим ресурсом подолання стресу, відновлення почуття стабільності та формування відчуття приналежності [2].

Таким чином, громада здатна забезпечити дитині не лише умови для навчання й дозвілля, але й формувати соціальну компетентність, моральні цінності, навички взаємодії, відповідальність і громадянську активність. Соціокультурний простір виступає середовищем формування особистісної автономії та одночасно гарантує підтримувальну функцію, що є критично важливою для дітей із вразливих груп.

Соціокультурне середовище громади є визначальним чинником гармонійного розвитку та успішної соціалізації дитини, оскільки поєднує освітні, культурні, соціальні та ціннісні впливи в єдиний комплекс. Якісні характеристики цього середовища безпосередньо впливають на формування особистості, її ціннісних орієнтирів, соціальних навичок та здатності до інтеграції у суспільне життя. Аналіз наукових підходів підтверджує, що саме громада виконує роль ключового соціального пространства розвитку, яке здатне компенсувати ризики, посилювати виховний потенціал сім'ї та школи й забезпечувати дитині соціальний захист. У сучасних умовах трансформації українських громад особливо значущими стають завдання створення безпечних соціокультурних просторів, розвитку інклюзивних практик, залучення дітей до культурних і громадських ініціатив, а також налагодження системної міжвідомчої взаємодії. Ефективна соціальна політика на рівні громади повинна спрямовуватися на розширення доступу дітей до якісних соціокультурних ресурсів та формування середовища, у якому кожна дитина матиме можливість для саморозвитку, творчої самореалізації та набуття соціального досвіду, що забезпечить їй успішну інтеграцію в суспільство.

Список використаних джерел

1. Козак Л. В., Федорова С. О. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»*. 2022. №2. С. 356–367.

2. Соціокультурне середовище як джерело, умова та засіб виховання у педагогічній спадщині О.А. Захарченка : посібник. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. 2012. 46 с.

Христина ДЕМІДОВА,
*Здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 «Соціальна робота»,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди*

Інна РОМАНОВА,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ БІБЛІОТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

Бібліотерапія поступово утверджується як інструмент соціально-педагогічної підтримки, що поєднує пізнавальні, емоційні та виховні аспекти. За О. Федій поняття бібліотерапії трактується як педагогічно спрямований процес читання, який активує внутрішні ресурси особистості та відновлює психологічну рівновагу [5, с. 64]. Саме кероване читання створює простір безпеки, де дитина може переосмислити власний досвід і сформувати довіру до світу. Відтак соціально-педагогічний потенціал методу розкривається через поєднання тексту, діалогу й рефлексії, які підтримують інтеграцію дитини у спільноту.

За Н. Аксьоновою бібліотека перетворюється на середовище психологічного відновлення, у якому педагог і бібліотекар виконують функції фасилітаторів емоційного досвіду [2, с. 110]. Авторка наголошує, що робота з травматичними темами у воєнний час потребує особливої педагогічної делікатності, адже кожен текст може як зняти напругу, так і її посилити. Тому під час вибору книжок важливо враховувати вік дитини, її емоційний стан і досвід – особливо, якщо йдеться про дітей, які пережили втрату батьків або довго перебували в закладах.

О. Абліцова доводить через аналіз практики казкотерапії, що сюжетна форма історії допомагає дитині-сироті проживати досвід втрати та водночас засвоювати моделі соціально прийнятної поведінки [1, с. 15]. Авторка показує, що через персонажів із подібними труднощами дитина ототожнює себе з героями, поступово знижуючи рівень тривожності. Казка стає своєрідним дзеркалом, у якому відображаються почуття страху, провини та самотності, але через позитивне завершення створюється надія. Саме така емоційна взаємодія з текстом створює підґрунтя, щоб дитина могла поступово відкриватися до спілкування й вчитися будувати зв'язки з іншими. Водночас роль педагога полягає не в оцінюванні чи нав'язуванні висновків, а в тому, щоб підтримати розмову й дати дитині можливість висловитися у своєму темпі.

Н. Попович, досліджуючи роль дитячих бібліотек у розвитку читання, підкреслює, що атмосфера бібліотечного простору сприяє соціальній адаптації дітей з уразливих груп [4, с. 222]. На її матеріалах показано, що участь у читацьких клубах підсилює комунікацію, а спільне обговорення

текстів допомагає дітям відчувати приналежність до колективу. Для дітей-сиріт це особливо важливо, адже спільне читання дає змогу поступово вибудовувати довіру – те, чого часто бракує у звичних виховних форматах. Через книжку та розмову навколо неї виникає досвід належності, коли дитина відчуває, що вона не одна. У цьому й полягає соціальний сенс бібліотерапії – допомогти відновити зв'язок із іншими через знайомий і безпечний культурний простір.

На підставі історико-теоретичного аналізу А. Моргун і С. Гасуляк визначають бібліотерапію як комплексний напрям, що поєднує педагогічну, психологічну та культурологічну складові [3, с. 78]. Дослідники наголошують, що читання літератури з терапевтичною метою ефективне лише за наявності посередника, який допомагає осмислити прочитане. Для дітей-сиріт таку функцію виконують педагоги, соціальні працівники чи бібліотекарі, які мають не лише фахові знання, а й емпатійне ставлення, що створює довіру й запобігає ретравматизації.

З огляду на це бібліотерапія в роботі з дітьми-сиротами має вибудовуватися за етапною структурою. Спершу оцінюється читацький рівень і емоційна готовність дитини, потім підбираються тексти з позитивними моделями подолання труднощів. Далі відбувається спільне читання з обговоренням, де педагог пропонує відкриті питання на кшталт «Що відчував герой?», «Як ти вчинив би на його місці?». Завершальний етап включає творчі дії – малювання ілюстрацій, написання листа герою або складання власної історії. Така послідовність дозволяє перетворити переживання в досвід, а не у втечу від проблеми, що підтверджується узагальненнями О. Федій про поєднання емоційного й когнітивного компонентів бібліотерапії [5, с. 65].

Водночас важливо враховувати обмеження методу, адже некоректний добір тексту чи відсутність фахового супроводу можуть викликати повторне переживання травми. За Н. Аксьоновою запобігання цьому забезпечується завдяки принципу поступовості – від нейтральних сюжетів до глибших особистісних тем [2, с. 115]. Відтак педагогічна компетентність у сфері бібліотерапії передбачає вміння діагностувати стан дитини, оцінювати реакції та коригувати інтенсивність роботи. Розвиток таких навичок має стати частиною підготовки соціальних педагогів і бібліотекарів.

Практичні результати застосування бібліотерапії підтверджують зростання самооцінки, покращення комунікації та зниження емоційної ізоляції серед дітей-сиріт [1, с. 18]. Позитивна динаміка фіксується у підвищенні готовності до співпраці й відкритості у спілкуванні з дорослими. Це узгоджується з позицією Н. Попович, яка підкреслює роль бібліотек у розвитку соціального інтелекту дитини [4, с. 119]. Водночас метод має значний потенціал у профілактиці вторинної травматизації персоналу, оскільки спільне читання й обговорення створюють емоційно підтримувальне середовище й для дорослого.

Отже, бібліотерапія постає як послідовний спосіб підтримки, що дає змогу дитині-сироті пережити складні почуття, увійти в контакт з іншими та

поступово відновити внутрішню рівновагу. Педагогічна присутність у поєднанні з обережною розмовою навколо тексту формує середовище, у якому книжка стає посередником між особистим досвідом і новими можливостями.

Список використаних джерел:

1. Абліцова О. Казкотерапія як засіб соціальної інтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. 2024. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/6978f33f-9077-4cc2-a0d2-f0606d8ab9fb/full>
2. Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 107-119. URL: <https://salo.li/A253c97>
3. Моргун А., Гасуляк С. Bibliotherapy in the Aspect of Historical-Theoretical and Applied Research. *Освіта і наука*. 2022. №1(32), С.76-81. URL: <https://salo.li/Ff1A39D>
4. Попович Н.Ф. Вплив дитячих бібліотек на літературний розвиток дітей-читачів. *Освіта і наука*. №2023. № 2(35). С.116-121. URL: <https://salo.li/69fcdeB>
5. Федій О.А. Феномен бібліотерапії у сучасному освітньому процесі. *Імідж сучасного педагога*. 2023. №1(208). С.63-67. DOI: 10.33272/2522-9729-2023-1(208)-63-67. URL: <https://isp.pano.pl.ua/article/view/274120/269708>

Олексій ЖОЛУДЬ

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
спеціальності 034 Культурологія
Харківська державна академія культури*

СУЧАСНА СПЕЦІАЛЬНА ПОДІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЗГУРТОВАНOSTІ СУБ'ЄКТІВ СОЦІУМУ В КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ ВОЄННОЇ ТА ПОВОЄННОЇ ДОБИ

Розвиток соціокультурної сфери відбувається зокрема під час організації і проведення сучасних спеціальних подій. Це особливо важливо в період відстоювання незалежності держави, оскільки подієвість забезпечує соціальну стабілізацію й націлює на перспективу вдосконалення соціальних взаємин у повоєнний час. Також актуалізується культурна підтримка населення, що потребує фахової професіоналів соціальної і культурної сфер (ветерани, люди з інвалідністю, переміщені особи, діти, постраждалі від війни тощо), які долучаються до культуротворчих процесів в Україні. Організація сценічних подій (івентів), заходів з метою соціального згуртування, культурної інтеграції, культурно-соціального супроводу у кризових ситуаціях, потребує оновлення наукового підґрунтя відповідно до зміни обставин життєдіяльності в країні.

Культурологічний вимір соціокультурних процесів обґрунтовували В.Шейко, О.Кравченко, О. Копієвська, І. Петрова та ін. Культуротворчість,

зокрема шляхом організації спеціальних подій вивчають Л. Божук, В. Леоньєва, В. Федь та ін. Поняття та ознаки спеціальних подій, управління ними вивчали О. Власенко, В. Данилова, Д. Голдблатт, Т. Колесниченко, Є. Короленко, Н. Кочубей, О. Радіонова, У. Хальцбаур та ін. Менеджмент культури та управлінські технології творчого процесу відтворення та нарощування культури стали предметом аналізу Н. Головач, А. Грушиної, О. Овсянюк-Бердаліної, Ж. Крисько та ін. Однак, бракує системного аналізу спеціальних подій в процесі культуротворення, зокрема з метою мотивування соціальної згуртованості різних спільнот і груп.

Розуміємо поняття «культуротворчість» як діяльність з відтворення і розвитку надбіологічної сутності людини, що являє собою актуалізацію універсальних смислів культури, їх трансформацію та усталення на певному етапі історичного процесу. Відтак, процес і результат культуротворення залежить від людини, саме креативної людини та необхідної для цього команди фахівців. В цьому дослідженні «подія» – це культурна практика, зафіксована у часі і просторі, має актуальне аксіологічне навантаження, виходить поза межі буденності, характеризується інноваційним спрямуванням, набуває ознак винятковості, реалізується у просторі культури. Подія водночас це актуальна культурна практика, процес подолання обмежень, що наближає до інновацій в культурі, це цінність, зафіксована у часі і просторі, яка презентує, рухає, формує культуру та її перспективу. Спеціальна сценічна подія – це сплановане в часі і просторі явище (івент), яке має символічний капітал, ціннісне спрямування, спроможне вразити учасників засобами переважно сценічного мистецтва, стимулювати їх до участі в перетвореннях у просторі сучасної культури.

Глобальні події нашого часу (пандемія COVID 19, повномасштабне вторгнення агресора в Україну) нанесли великий удар по сфері організації спеціальних подій, яка мала відроджуватися після відміни карантинних умов. Але, на думку фахівців, прогнозованого відродження ринку не відбулося: під час війни набутих схем роботи в обмежених умовах стало недостатньо. В очікуванні сприятливих умов, організація спеціальних подій віддзеркалює тенденції жорстких умов сьогодення в країні. Акцент робиться на заходи, що мають суспільну користь. Такий принцип є важливим і щодо організації та підтримки ментального здоров'я в кризових умовах, не лише організатора процесу, але і суб'єктів котрим надається допомога засобами подієвої культури. Існує попит на організацію соціальних, благодійних, навчальних і тренувальних заходів. З огляду на безпекову ситуацію, івент-агенції планують події в онлайн або офлайн форматі. Офлайн формат зараз має свою специфіку: такі заходи зараз проводять або в приміщеннях, які обладнані укриттями, або в самих укриттях. Актуальними для івент-індустрії в умовах сьогодення є такі категорії подій, на яких висловлюється подяка тим, хто боронить нас і ліквідує наслідки ворожих атак, а саме підрозділам ЗСУ, ДСНС й іншим службам; різноманітні благодійні акції, метою яких є поширення в міжнародному інформаційному просторі правди про війну в

Україні; ініційовані волонтерами події для збору коштів на підтримку армії та фінансування соціальних проєктів.

Стратегічні трансформації ринку надання івент послуг виникають як необхідність розкриття основних напрямків розвитку галузі не тільки в період кризи (пандемія, війна), а й на кілька років вперед. Розвиток івент-індустрії дозволить організаторам індивідуалізувати участь у заходах та зробити мережевий простір ще більшим зручним, завдяки використанню інструментів гейміфікації, щоб залучити учасників, швидко аналізувати та виконувати запити, забезпечення безпеки тощо. Серед елементів адаптації івент-індустрії в умовах кризової реальності, можна зазначити: орієнтація на національний попит, просування подій для різних соціальних груп; розвиток засобів нових медіа та онлайн для організації заходів; врегулювання організаційної структури (скорочення штату, переведення працівників на віддалену роботу та інше); увага до популяризації територій та місць проведення заходів тощо.

На думку Т. Гуменюк, кілька ключових змін можуть охарактеризувати трансформацію подій від історії до сьогодення: технічний прогрес, посилення глобалізації та інформатизації, об'єднання людей з різних культур, комерціалізація, фокус на досвіді – акцент на створенні незабутніх вражень для відвідувачів став центральною темою сучасних заходів, здоров'я та безпека, особливо в умовах військової небезпеки, віртуальні та гібридні події [2, с.29]. Серед основних завдань культури творчої спеціальної події: привернення уваги до національної спадщини, її збереження; формування позитивного особистісного ставлення до національної культуротворчості; надання досвіду взаємодії та комунікації під час події; участь у виробленні креативних ідей підтримки національних цінностей; формування прихильності відвідувачів до участі у рішенні завдань національної культуротворчості.

Також суттєве значення мають вимоги до організації подій: своєчасність події, правильність вибору часу; наявність реальної події, для якої пропонується спеціальна подія є творчим відображенням і приводом для її відтворення; можливість взаємного обміну інформацією - не односторонній інформаційний потік; обов'язкова дія, показ; можливість отримати емоційний відгук, задоволення та (або) інші відчуття; ритуальність заходу, регулярність, традиційність, етикет, те, що прийнято в подібних випадках; резонанс після події [2, с.30].

Враховуючи нові тенденції маємо передбачити зміни в процесах організації та проведення заходів, пов'язаних із застосуванням безконтактного обслуговування; вдосконалення онлайн-програм та поєднання з офлайн-подією, що урізноманітнює варіанти участі; поява програмних продуктів, які об'єднують різні події для всіх учасників та відвідувачів; підвищення вимог учасників та відвідувачів до якості проведення організації заходів та забезпечення негайного реагування на зауваження. Процес створення конкурентоспроможного заходу починається з дослідження і продовжується плануванням події, організацією та реалізацією, розгортання

контрольних операцій таким чином, щоб наприкінці події провести оцінку, і щоб цикл було можливо повторити шляхом проведення нового дослідження. Усі відділи: адміністрування, операцій, маркетингу та ризиків керівництво та інші учасники процесу, більшою чи меншою мірою залучені до виконання завдань.

Отже, можна зробити висновки, які сприятимуть розбудові теоретичних та практичних засад процесу організації спеціальних подій. По-перше, методологічною основою управління спеціальними подіями є сучасна культурологія та явище подієвості в культурі, що зумовлює подальші дослідження культуротворчої спрямованості. По-друге, під час планування спеціальної події мають визначатися пріоритети національного культуротворення, застосовуватися сучасні механізми та новітні досягнення, водночас, має проектуватися простір креативної комунікації для посилення творчої взаємодії. По-третє, актуальні напрями менеджменту (ризик менеджмент, креативний менеджмент тощо) мають враховуватися під час організації спеціальної події в повоєнному соціокультурному просторі. По-четверте, доцільно застосовувати управління подією як соціокультурним проєктом, що дозволяє структурувати систему його ефективної реалізації, визначати життєвий цикл та вчасно оцінювати ефективність. По-п'яте, осучасненню спеціальних подій та наданню йому інноваційності додає переміщення культурних послуг (івент-проєктів, спеціальних подій) у комбіноване реальне та віртуальне середовище, де менеджмент має власну специфіку, зокрема застосовуються Інтернет-комунікації.

На нашу думку, дослідження соціальної згуртованості має суттєвий соціокультурний аспект, аналіз якого надасть нового поштовху для розвитку чинників та факторів активізації цього процесу. Війна триває не тільки за території, вона об'єднує людей, оголює пріоритети майбутнього через культуру. Отже, соціальна згуртованість в соціокультурному просторі є актуальною, досліджувати треба сучасні механізми соціального і культурного залучення груп і спільнот шляхом надання соціальних послуг і організації активної взаємодії на рівні громади. Погоджуємося з думкою А. Колот, що «соціальна згуртованість – складне, багатопланове явище. У найбільш загальному його розумінні – це включеність і участь членів суспільства у політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що засноване на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства [3, с.11]. Соціальна згуртованість є складним, але важливим для вивчення концептом, оскільки розуміння соціальної згуртованості зумовлює розуміння складників цього концепту: взаємодопомоги, довіри, сприйняття відмінності, сприйняття справедливості, громадську включеність тощо», доводять фахівці і тим самим вказують на певні механізми розвитку через актуальні напрями просування до мети високого рівня єднання населення. Оскільки культура єднає, активізує, визволяє, то саме цей механізм має бути запроваджений на локальному рівні.

Таким чином, зважаючи на реалії військового сьогодення, організація сучасних спеціальних подій є на часі. Більше того, є впевненість, що необхідна перебудова івент-агенцій для їх активного включення в процес долучення до культуротворчості суб'єктів соціуму. Необхідним є врахування стратегії сучасної культурної динаміки, застосування актуальних засобів та методів проектування подій з метою розкриття в повному обсязі їх соціокультурного значення та активне застосування для формування національної свідомості та згуртованості.

Список використаних джерел

1. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики BERTELSMANN STIFTUNG до даних Європейського соціального дослідження). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: соціологія. 1 (8). 2017. С. 58-65.
2. Гуменюк Т. (2023). Event як феномен сучасної культури: трансформація від історії до сучасності. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія.* Вип. 25, С.20-32.
3. Колот А. Соціальна згуртованість як доктрина забезпечення стійкості розвитку суспільства в умовах глобальних викликів , Україна: аспекти праці. № 7. 2009 С.11-19.

Світлана ЛУЦЕНКО,

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*

Галина ЄФРЕМОВА,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПІД ЧАС ВІЙНИ: АДАПТИВНІ МОДЕЛІ, ПАРТНЕРСТВО ТА ІННОВАЦІЇ

Сучасні реалії воєнного часу ставлять перед системою соціокультурного менеджменту принципово нові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення не лише збереження культурної спадщини, а й відновлення соціальних зв'язків, формування колективної ідентичності, психологічної підтримки населення. В умовах війни культура стає не другорядним, а стратегічним ресурсом національної безпеки, що сприяє єднанню суспільства, мобілізації громадянських зусиль і збереженню духовного потенціалу нації.

Менеджмент соціокультурної діяльності в таких умовах потребує інноваційних управлінських підходів, гнучких моделей прийняття рішень,

нових форм взаємодії між державними інституціями, громадами, волонтерами та культурними організаціями.

Менеджмент соціокультурної діяльності – це система планування, організації, мотивації та контролю процесів, спрямованих на розвиток культурного середовища, реалізацію творчого потенціалу громадян і задоволення культурних потреб суспільства.

Серед ключових теоретичних підходів до розуміння цього феномену виділяються системний підхід (Т. Андрєєва, Л. Масол, Г. Пилипенко), що розглядає культуру як цілісний соціальний організм, у межах якого управлінські дії мають узгоджувати духовні, соціальні й економічні компоненти; комунікативний підхід (Ю. Габермас, О. Семашко), що акцентує на ролі діалогу та співучасті у процесі прийняття рішень у культурній сфері; кризовий менеджмент (П. Друкер, Г. Мінцберг) – управлінська концепція, яка набуває особливого значення у період воєнних загроз, коли необхідно забезпечити адаптивність та стійкість соціокультурних систем.

У свою чергу, антикризовий соціокультурний менеджмент – це адаптивна система управління, спрямована на забезпечення стійкості, життєздатності та відновлення культурних інституцій, практик і соціальних зв'язків у період надзвичайних обставин, зокрема під час війни. Його завданням є не лише збереження культурного потенціалу, а й мобілізація творчих і соціальних ресурсів суспільства для підтримки морального духу, національної ідентичності та єдності громад. В умовах війни ці підходи інтегруються в особливу модель антикризового соціокультурного менеджменту, орієнтовану на збереження людського потенціалу, психологічну підтримку громади, культурну дипломатію та інформаційну безпеку.

Особлива модель антикризового менеджменту базується на таких теоретичних орієнтирах як гуманістична парадигма, що розглядає культуру як інструмент духовного відродження і засіб подолання травматичного досвіду; синергетичний підхід, який визнає нелінійність соціокультурних процесів і потребу у гнучкому, саморегульованому управлінні; партнерська модель управління, що інтегрує державні, громадські, волонтерські та міжнародні зусилля в єдину систему культурного відновлення; комунікативно-мережева логіка управління, що заснована на горизонтальних зв'язках, швидкому обміні інформацією, взаємодії культурних лідерів та локальних ініціатив.

До структурних складових зазначеної моделі слід віднести наступні рівні:

- стратегічний рівень – формування політики культурної безпеки держави, розроблення національних програм підтримки культури, комунікацій із міжнародними партнерами (наприклад, участь України в програмі UNESCO Heritage Emergency Fund);
- інституційний рівень – управління діяльністю культурних установ (музеїв, бібліотек, центрів дозвілля, творчих хабів), оптимізація ресурсів, кадрова політика, створення мереж підтримки між громадами;

- громадський рівень – ініціативи місцевих культурних спільнот, волонтерських і мистецьких організацій, що здійснюють культурно-психологічну підтримку населення;
- індивідуальний рівень – розвиток лідерства, самоорганізації, креативних компетентностей фахівців культури, здатних діяти в умовах невизначеності.

На нашу думку, всі ці рівні взаємопов'язані між собою та забезпечують реалізацію основних завдань соціокультурного менеджменту.

У свою чергу, модель антикризового соціокультурного менеджменту реалізується на основі наступних принципів:

- 1) принцип стійкості – забезпечення безперервності культурних процесів навіть у надзвичайних умовах;
- 2) принцип солідарності – підтримка взаємодопомоги між інституціями, митцями та громадами;
- 3) принцип відкритої комунікації – прозорість інформаційних потоків, обмін досвідом, створення спільнот практик;
- 4) принцип культурної безпеки – захист об'єктів культурної спадщини, протидія дезінформації та культурній ізоляції;
- 5) принцип інноваційності – впровадження цифрових платформ, дистанційних форматів участі, використання технологій для збереження та популяризації культури.

Таким чином, реалізація моделі відбувається через основні механізми антикризового соціокультурного менеджменту, а саме цифровізацію соціокультурного простору (створення онлайн-архівів, віртуальних музеїв, цифрових бібліотек, онлайн-подій); грантову та міжнародну підтримку (залучення ресурсів від ЄС, USAID, House of Europe, Українського культурного фонду тощо); психосоціальні програми (культурні терапевтичні практики, арт-резиденції для ВПО, мобільні культурні центри у прифронтових громадах); культурну дипломатію (участь українських митців у міжнародних фестивалях, створення спільних мистецьких проєктів, що популяризують українську культуру у світі); освітній менеджмент у культурі (підготовка фахівців до кризового управління, розвиток лідерських і комунікативних навичок) тощо.

На нашу думку, саме реалізація антикризової моделі забезпечить збереження культурної ідентичності та спадщини; зміцнення довіри між державою та громадянами; посилення стійкості культурних інституцій; відновлення почуття спільності, гідності та національної єдності; формування нової соціокультурної парадигми, орієнтованої на гуманізм, відповідальність і креативність.

Безумовно, управління соціокультурною сферою в умовах війни вимагає максимальної адаптивності, швидкої мобілізації ресурсів і партнерської взаємодії. На практиці менеджмент соціокультурної діяльності у воєнний час охоплює низку ключових напрямів, кожен із яких має власні інституційні форми, методи та приклади реалізації. Так, одним із пріоритетних напрямів менеджменту є захист і збереження об'єктів культурної спадщини. Міністерство культури та інформаційної політики

України (МКІП) у співпраці з UNESCO та ICCROM реалізує програму Save Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO), у межах якої відбувається цифрове архівування музеїв, бібліотек, архівів і вебсайтів культурних установ. Можна відзначити ініціативи Львівської національної галереї мистецтв, яка створила «пункти укриття» для експонатів і провела евакуацію частини фондів із прифронтових регіонів. Інститут археології НАН України спільно з місцевими громадами організував моніторинг пошкоджень археологічних пам'яток. Такі дії свідчать про перехід до системи інтегрованого ризик-менеджменту культурної спадщини, коли рішення ухвалюються одночасно на державному, місцевому та інституційному рівнях.

Культура під час війни виконує терапевтичну та об'єднавчу функцію. У багатьох громадах діють проекти арт-терапії для дітей і дорослих, зокрема «Арт-Терапія. Перемога світла» (Київ, 2023), спрямований на реабілітацію ВПО через малювання, музику та театр. Український інститут книги організував мобільні бібліотеки у шелтерах для переселенців, де волонтери проводять читання для дітей. У м. Чернівці діє «Культурно-психологічний центр підтримки військових родин», який поєднує майстер-класи, концертні виступи й психологічні консультації. Онлайн-проект «Культура для стійкості» (House of Europe, 2023) надає гранти для ініціатив, що зміцнюють психологічну стійкість громад через творчість. Такі практики формують нову культуру турботи, де соціокультурна діяльність стає частиною гуманітарної допомоги.

Водночас, менеджмент у сфері культурної дипломатії спрямований на формування міжнародної підтримки України через мистецтво. Український інститут, МЗС України та Український культурний фонд організували низку міжнародних виставок і фестивалів, зокрема «Ukrainian Culture Resistance» у Берліні, Парижі та Варшаві. Музиканти та художники створюють спільні антивоєнні проекти, як-от концерт «Voices of Ukraine» у Лондоні (2023), що зібрав кошти на відновлення зруйнованих культурних закладів. Інформаційно-культурні кампанії «Stand with Ukraine» і «Save Ukrainian Art 24/7» сприяють донесенню правди про війну через мистецтво, медіа й соціальні мережі. Таким чином, культурна дипломатія стає ефективним інструментом “м'якої сили”, що зміцнює міжнародну солідарність і протидіє інформаційним маніпуляціям.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану значна частина культурних ініціатив реалізується завдяки громадським та волонтерським рухам. Прикладом є рух «Музейний фронт», який об'єднав працівників музеїв, архівів та митців для допомоги колегам на сході країни. Платформа Volunteer Country House перетворила заміські культурні осередки на притулки для ВПО, де проводяться освітні та творчі заходи. Громадська організація «Rescue Heritage» координує збір і доставку матеріалів для укриття культурних пам'яток (вогнестійкі коври, вогнегасники, контейнери). Онлайн-ініціатива «Culture Moves On» підтримує волонтерів культури через грантові програми й професійне навчання. Усе це формує

нову соціальну екосистему культури, де горизонтальні зв'язки між митцями, громадами та організаціями стають головним ресурсом розвитку.

Інновації забезпечують безперервність культурного процесу навіть у кризових умовах. Віртуальні музеї – «Музей Херсона онлайн», «War Museum of Ukraine Digital Archive» – дозволяють зберегти та популяризувати експозиції, втрачені через бойові дії. Онлайн-фестивалі, як-от «Ukrainian Cultural Marathon» або «Music of Freedom», об'єднують митців з різних країн. Використання технологій VR/AR для відтворення зруйнованих архітектурних пам'яток (проекти Київської школи архітектури). Соціальні медіа стають платформами для нових форм культурної комунікації: TikTok-кампанії про мистецтво, YouTube-лекції про українську культуру, цифрові виставки. Відновлюються міські культурні хаби - наприклад, «ReStart Хаб» у Краматорську, що поєднує арт-простір, психологічний центр і майданчик громадських ініціатив. Отже, інноваційний та соціокультурний менеджмент поєднують цифрові рішення, волонтерські практики та креативні підходи до культурного відродження.

Таким чином, практичний вимір менеджменту соціокультурної діяльності у воєнний час в Україні демонструє перехід від класичної моделі адміністрування до мережевої моделі співдії, у якій ключову роль відіграють інновації, партнерство та людський потенціал. Оскільки, менеджмент соціокультурної діяльності у воєнний час є стратегічним інструментом соціальної стабільності, національної консолідації та духовної безпеки. Ефективність такого менеджменту визначається здатністю культурних інституцій діяти гнучко, залучати громаду до співуправління, використовувати цифрові ресурси й розвивати міжнародну культурну співпрацю.

Список використаних джерел

1. Андрєєва Т. Соціокультурний менеджмент: теорія і практика. — К.: Либідь, 2020.
2. Друкер П. Ефективний керівник. — К.: Основи, 2021.
3. Масол Л. Теорія і методологія культурно-мистецької освіти. — Харків: Основа, 2018.
4. Мінцберг Г. Менеджмент: природа і структура. — Львів: Новий Світ, 2019.
5. Міністерство культури та інформаційної політики України. Звіт про збереження культурної спадщини у 2022–2024 рр. — Київ, 2024.
6. Пилипенко Г. Культурна політика в умовах кризи: український контекст. // Вісник культурології. — 2023. — № 2. — С. 34–41.
7. Семашко О. Комунікативні засади культурного менеджменту. — Одеса: Астропринт, 2022.

Наталія МАКСИМОВСЬКА
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ЗДОБУВАЧІВ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постання перед нашою країною суворих викликів військової доби актуалізує розгляд теорії та практики тих явищ і процесів, які дозволяють суб'єктам соціуму вижити у випробуваннях, не втратити власну ідентичність, створити передумови подальшого прогресивного існування та розвитку держави. Нині уявлення про соціальну згуртованість розгалужується, оскільки застосовуються інформаційні, дистанційні технології, які опосередковано посилюють взаємодію і дозволяють робити процес згуртування, з одного боку, більш ефективним, з іншого – існує загроза розриву реальної взаємодії, яка є основою згуртованості. В умовах дистанційної освіти авангардна складова української молоді – сучасне студентство, яке має набувати ознак відповідального соціального лідера в усіх сферах життя, нажаль, не отримує досвід реального ефективного спілкування в прифронтових університетах. Становище ускладнюється через постійну небезпеку, ризики травми війни, втрату навичок ефективної комунікації, командної взаємодії, що потребує вирішення на основі новітніх підходів у соціальній роботі, зокрема серед здобувачів вищої освіти.

До проблеми розвитку та посилення згуртованості, зокрема в локальному середовищі, зверталися вчені М. Бондаренко, С. Бабенко, О. Боровський, Т. Лях, Є. Ковтун, Т. Спіріна, С. Тютюнникова та ін. Для аналізу соціальної згуртованості здебільшого застосовується середовищний підхід, який втілює поєднання ознак населення певної території та ресурсів середовища. Поглиблення розуміння явища згуртованості можливе шляхом дослідження певних соціальних груп та їх внеску в загальний добробут спільноти. Метою публікації є аналіз розвитку соціальної згуртованості студентської молоді в умовах сучасних викликів і загроз, застосування для цього ресурсів соціокультурного середовища закладу вищої освіти, зокрема із застосуванням проєктного підходу.

Надаючи власну позицію щодо соціальної згуртованості в означеному вимірі, зазначимо деякі позиції, які покладатимуться в основу презентованого дослідження. По-перше, загальним контекстом вивчення явища соціальної згуртованості є її розуміння як традиційного явища для нашого народу, втілення ідеї гармонізації локальної спільноти, а також процесу запобігання суспільної руйнації в умовах сучасних викликів. По-друге, з огляду на специфіку соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності, розглядаємо процес розвитку соціальної згуртованості з різними соціальними групами як технологізований, системний та комплексний, що

дозволяє обґрунтувати та створити умови для її розвитку. По-третє, вважаємо, що урізноманітнення діяльності з формування соціальної згуртованості здобувачів вищої освіти має відбуватися за допомогою дієвих засобів, серед яких освітні й соціокультурні є пріоритетними. По-четверте, серед технологій розвитку соціальної згуртованості превалюють ті, які ґрунтуються на суб'єктності та відповідальній активності суб'єктів соціуму.

Основи згуртованості було сформовано серед українського студентства ще за часів появи перших установ вищої освіти. У період XVI-XVIII ст. перші заклади вищої освіти уособлювали тенденції культурно-національного відродження та реалізовували просвітницьку місію через підготовку релігійників та інтелектуалів, створювалося соціокультурне ідеальне уявлення про студентство, в якому об'єднувалися ролі богослова, інтелектуала та громадянина, виокремлювалися передусім наукова та мистецька виховні сфери. У XIX – на поч. XX ст. становлення соціальної групи студентської молоді, регулювання життєдіяльності в установі вищої освіти стали підґрунтям для того, що мистецька діяльність, студентське самоврядування та громадська робота студентської молоді стали тими видами активності, які сприяли формуванню особистості здобувача і прояву ними власної соціальної активності. Місія закладів вищої освіти в радянській країні змінилася: відбувається формування прошарку радянської інтелігенції, яка мала слугувати потребам держави, освітні та позаосвітні потреби формувалися відповідно до суспільних вимог підготовки радянської інтелігенції. Водночас, розгалужувалася інфраструктура студентської поза навчальної діяльності, здійснюється регламентована соціально-корисна діяльність поза межами закладу вищої освіти (далі ЗВО). Здобуття незалежності нашої держави сприяло розвитку національної системи вищої освіти у зв'язку з євроінтеграційними процесами, реформуванню змісту та структури підготовки майбутніх фахівців.

В процесі протистояння епідемії коронавірусної хвороби, а надто з настанням активної фази війни на прифронтових територіях запроваджено дистанційну форму навчання в системі вищої освіти. Це зумовило трансформацію взаємодії в студентській спільноті, що мало подекуди негативні наслідки у вигляді розпорошеності, втраті активної позиції відповідального лідерства, поширення соціального нігілізму серед здобувачів вищої освіти. На нашу думку, в умовах дистанційної освіти дещо нівелюються межі освітнього середовища, актуальним стає об'єднаний дистанційний освітній й соціокультурний простори, які водночас забезпечують здобуття компетентностей, знань і навичок професійної діяльності та дозволяють розвивати особистість здобувача в академічній групі, сприяти вияву соціальної згуртованості студентської спільноти. Інструменти дистанційної освіти сприяють сприйняттю навчального контенту та позанавчальної діяльності як об'єднаних видів взаємодії в дистанційному соціокультурному просторі, доповнюють одна одну, створюють умови для соціального становлення майбутнього фахівця. Така інтеграція забезпечує зацікавлену безпосередню участь здобувачів із

застосуванням засобів дистанційної комунікації. Сучасне соціокультурне середовище ЗВО є поєднанням застосунків дистанційного навчання із комунікацією в позанавчальних віртуальних спільнотах здобувачів. Такий комбінований підхід має власні переваги щодо традиційної форми освітньої взаємодії, оскільки дозволяє здобувачам відчувати себе творцями соціального осередку в онлайн-середовищі. Поєднання з традиційною освітньою офлайн діяльністю посилює можливості соціокультурного простору закладу освіти. Інтерактивність, креативність, інтеграційність забезпечують можливості для динамічного зв'язку, ефективного спілкування, здатністю поступово засвоювати освітні завдання та приймати спільні рішення згуртованої спільноти молоді, що навчається у ЗВО.

Саме в такому просторі має формуватися соціальна згуртованість здобувачів вищої освіти. Розуміємо її як процес і результат включеності і участі здобувачів вищої освіти в соціокультурне середовище закладу та громади, активізація групової солідарності і відповідального лідерства, приналежності до спільноти, що заснована за ефективному використанні ресурсів дистанційного соціокультурного простору студентства. Для розвитку соціальної згуртованості має застосовуватися соціально-педагогічний підхід до організації позанавчальної діяльності ЗВО.

З метою гармонізації набуття соціальної згуртованості здобувачів освіти в дистанційному соціокультурному середовищі закладу вищої освіти, було розроблено соціально-педагогічний проєкт розвитку соціальної згуртованості та створення студентського безпечного простору в прифронтовому університеті. Актуальність проєкту зумовлена тим, що через складну безпекову ситуацію у прифронтових університетах дистанційний освітній процес призводить до браку належного спілкування з викладачами, представниками академічних груп, що актуалізує необхідність розвитку соціальної згуртованості здобувачів. Унікальність проєкту полягає в удосконаленні соціально-виховної роботи зі студентством під час війни в умовах дистанційної освіти, здобуття цією соціальною групою суб'єктності шляхом реалізації соціальних ініціатив. Метою розробленого проєкту є розвиток соціокультурного осередку в прифронтовому університеті, формування соціальної загартованості і згуртованості студентської молоді, розбудова безпечного студентського простору соціальної підтримки за сприяння державних і громадських організацій. Перспектива подальшого дослідження полягає у реалізації розробленого проєкту і визначенні його результативності з подальшим коректуванням результатів.

**ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ПИТАННЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ І
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ**

Аліна БАЖОК,*здобувачка освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота**Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка***Ірина ІОНОВА,***кандидат педагогічних наук, доцент
завідувач кафедри соціальної роботи і**менеджменту соціокультурної діяльності**Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка***ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ
МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ**

Однією з головних організацій у соціальній сфері виступає соціальна служба, ефективність діяльності якої залежить від її персоналу. Від фахівців, здатних «глибоко розуміти, прогнозувати і планувати соціальну реальність», залежать перспективи розвитку вітчизняної соціальної сфери. Ними є менеджери соціальної сфери, які здатні «аналізувати проблеми соціально вразливих категорій громадян, планувати роботу соціальних працівників, котрі допомагають цим людям вирішувати соціальні питання та створюють можливості для реалізації їхніх здібностей» [1].

На сьогодні практично не існує загальноприйнятих вимог, що висуваються до переліку якостей особистості менеджера соціальної служби, оскільки це нова професія в соціальній сфері. Тому науковці (Л. Лєскова, Т. Надвинична, С. Надвиничний та ін.) використовують класичну модель вимог до сучасного менеджера, яка, включає вміння керувати собою, вирішувати проблеми, здатність впливати на людей та управляти ними, формувати і розвивати ефективні робочі групи, навчати, розвивати підлеглих тощо. Крім того, менеджери мають бути здатними до винахідливості та інновацій, володіти сучасними управлінськими підходами, а також володіти системою розумних цінностей і чітких особистісних цілей [2, с. 131].

Щоб ефективно здійснювати професійну діяльність, менеджер соціальної служби повинен володіти не лише високим професійним рівнем, компетентністю чи досвідом, але й бути особисто включеним у процес розв'язання складної життєвої ситуації клієнта, що вимагає «відкритості у взаєминах, уміння співчувати, емпатіювати, розуміти інтереси іншого» [3]. Часто буває так, що фахівець соціальної служби ніби то «віддзеркалює» негативні емоції та переживання клієнтів з соціально вразливих верств населення (безнадія, відчай, напруженість, пригніченість, розчарування, апатія, агресія, фрустрація, страх, тривога, самотність). Непродуктивна

життєва позиція чи складна життєва ситуація клієнта часто стає професійною складністю для самого соціального працівника. Зазначене вимагає від фахівців соціальних служб значних витрат (часових, моральних, енергетичних, інтелектуальних, психічних та ін.), «уміння управляти емоційно напруженим професійним спілкуванням» [6, с. 28].

В контексті зазначеного актуальності набуває проблема професійного вигорання. Будучи зумовленим різними чинниками фахової діяльності (висока соціальна значимість процесу і результату соціальної роботи як професійної діяльності) і стрес-факторами (довгострокова низькооплачувана робота, виражене емоційне навантаження, висока інтенсивність і тривалість контактів та ін.), професійне вигорання соціальних працівників деструктивно впливає на спілкування з клієнтами і колегами, що позначається загалом на соціальній роботі, спричиняє професійний регрес, виникнення незадоволеності. Цей синдром в значній мірі негативно відбивається і на особистому житті фахівця, погіршуючи його фізичне і психічне здоров'я і психологічний стан, руйнуючи взаємини в родині тощо.

Вперше «вигорання» як клінічний прецедент розглянув у літературі Фреундерберг (1974), який ідентифікував втому та фрустрацію, що виникають внаслідок надмірних вимог до особистих ресурсів персоналу в клініках США (довгострокова низькооплачувана робота, емоційно насичені стосунки з клієнтами та колегами, недостатні ресурси). Дослідник описав, що працівник, який намагається досягнути нереалістичних очікувань, встановлених зовні або зсередини, виснажується фізично та психічно [5, с. 158].

Сьогодні науковці (Г. Рідкодубська, І. Суровцева, Г. Тимошко та ін.) розглядають професійне вигорання як стан емоційного, фізичного та психологічного виснаження від тривалого стресу та перевантаження, що призводить до втоми, втрати енергії та зниження ефективності. Воно проявляється як виснаження, емоційне дистанціювання від роботи та песимізм, а також зниження концентрації, дратівливість та відчуття безсилля. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми показує, що проблема виникнення даного синдрому залежить не тільки від рівня компетентності або стажу роботи. Окремої уваги потребує вивчення гендерних аспектів професійного вигорання менеджерів соціальних служб, адже соціальна робота переважно є сферою професійної діяльності саме жіноцтва.

Як зауважують Л. Яценко та Н. Перхайло, «професійні стандарти щодо особистості фахівця із соціальної роботи висувають на перший план високу працездатність, компетентність, готовність до діяльності у складних ситуаціях та з непростим контингентом». Такі вимоги ставлять жінок в умови безперервного змагання з чоловіками, який традиційно вважається більш компетентним і стресостійким, а отже більш бажаним і перспективним на посаді менеджера соціальної служби. Прагнення відповідати таким фаховим вимогам змушує соціальних працівниць працювати самовіддано і наполегливо, іноді на межі власних зусиль і жертвуючи особистим життям, що неминуче призводить до конфліктних або стресових ситуацій [6, с. 29].

Крім того, однією з причин професійного вигорання у жінок, які працюють в соціальних службах, автори підмітили високу мотиваційну включеність та ентузіазм у вирішенні соціальних проблем, що часто перетворюється на альтруїзм. Таке прагнення ідеально виконувати свої функціональні обов'язки часто закінчується виснаженням і швидким професійним вигоранням. Більша емпатійність у спілкуванні із вразливими категоріями клієнтів, схильність до співпереживання, доброта і чуйність призводять до нерационального використання власних емоційних ресурсів, а це, в свою чергу, часто обертається для жінок на той стрес-фактор, що також неминуче призводить до емоційного виснаження. Такий психологічно перевантажений підхід до роботи змушує жінок працювати з максимальним емоційним напруженням, знаходити в собі додаткові сили, що також вимагає енергетичних витрат [3].

Натомість чоловікам, зауважує В. Старик, притаманна більш стримана професійна поведінка, контроль над почуттями, вони вміють більш ощадно використовувати власні ресурси, мають чіткі соціальні орієнтири і вміють зосереджуватися виключно на них. На чоловіків суттєвий вплив і тиск спричиняють гендерні стереотипи, згідно з якими їх змалку виховують як «переможців» і «справжніх чоловіків», яким не притаманні прояви слабкості. З одного боку, зазначене пришвидшує вирішення проблеми, сприяючи уникненню нерациональних енергетичних витрат. З іншого боку, професійні негаразди, високий рівень суб'єктивної відповідальності, самокритичність, вимогливість до себе і підлеглих також призводять до стресів і професійного вигорання, які переживаються чоловіками «по-чоловічому». Чоловіки не скаржаться, не звертаються по допомогу і не схильні її приймати, ретельно маскують власні проблеми, заперечуючи або відкидаючи їх, що призводить до пізнього їх виявлення, формування механізмів пізньої адаптації, шкідливих звичок, проблем зі здоров'ям (ризик психосоматичних захворювань серцево-судинної (ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарда) і травної систем (виразкова хвороба шлунку і дванадцятипалої кишки)) і, навіть, до ризику більш ранньої смертності порівняно з жінками [4, с. 155].

Щодо кар'єрного зростання жінок автори відзначають, що навіть у соціальній сфері, яка вважається фемінізованою сферою професійної діяльності, спостерігається «упереджене ставлення до їхніх успіхів, менша довіра до жінки-керівника, а також необхідність “розриватися” між особистим та професійним життям». Досягнення верхніх щаблів менеджменту вимагає від жінки розставляння пріоритетів – особисте чи професійне, кохання, сім'я чи кар'єра тощо. Це не завжди легко вдається жінкам, яким важко обрати важливіше, коли соціум вимагає успіху в усьому і водночас. Така розірваність цілей, фізичне та психологічне розпорошування викликає хронічну втому, виснаження й вигорання. Чоловіки, здебільшого обравши кар'єру, із часом стикнуться з обмеженістю власних успіхів в соціальній сфері, зависокою ціною професійних досягнень, що негативно позначиться на мотивації до фахового розвитку [6, с. 30].

Отже, менеджери соціальної служби повинні організовувати діяльність організації, приймаючи рішення, здійснюючи контроль, забезпечуючи її ресурсами та ін. Очевидним є зв'язок вигорання фахівця не тільки з рівнем компетентності або стажем роботи, але з його гендерними особливостями, що визначають специфіку не лише індивідуального стилю професійної діяльності, тактичного менеджменту, але й поведінки в умовах стресу.

Список використаних джерел

1. Лєскова Л. Ф. Менеджер соціальної сфери – нова професія нашого часу. *Молодий вчений*. 2014. №12(15). С. 279–281.
2. Менеджмент соціальної роботи: підручник / автори-упорядники: Т. Л. Надвинична, С. А. Надвиничний. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 370 с.
3. Перхайло Н. Попередження професійного вигорання майбутніх фахівців соціальної сфери. *Педагогіка і психологія* : збірник наукових праць / за заг. ред. І. Прокопенка, С. Золотухіна. Харків, 2016. Вип. 55. С. 202–211.
4. Старик В. Гендерні відмінності стресостійкості фахівців допоміжних професій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 152–157.
5. Тимошко Г. М. Менеджмент соціальної роботи: навчальний посібник. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 308 с.
6. Яценко Л. В., Перхайло Н. А. Гендерні особливості професійного вигорання фахівців із соціальної роботи. *Габітус*. 2021. Вип. 25. С. 27–31.

Вероніка ВАСЮХНО,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Спеціальності 231 соціальна робота

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олексій КЛОЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри

соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У ХХІ столітті, попри розвиток правової культури та впровадження державних програм рівності, проблема гендерно зумовленого насильства залишається однією з найпоширеніших соціальних проблем у світі. За даними ООН, кожна третя жінка хоча б раз у житті зазнавала фізичного або психологічного насильства. В Україні ця тема є особливо актуальною у зв'язку зі зростанням кількості звернень до соціальних служб та кризових центрів, а також через воєнний контекст, який посилює соціальну напругу та уразливість населення [7, с. 15]. Найвищий ризик потрапити в ситуацію насильства мають саме молоді люди, які часто не мають достатнього

життєвого досвіду, щоб розпізнати токсичні стосунки, відстояти власні кордони або звернутися по допомогу. Саме тому профілактична робота з молоддю є стратегічним завданням сучасної соціальної політики.

Дослідженню актуальних аспектів гендерно зумовленого насильства присвячені наукові розвідки Т. Бондар, Н. Власенко, О. Кікінеджі, І. Грабовської, Л. Смоляр, О. Савченко, Л. Кобелянської, а також зарубіжних учених – J. Kelly, M. Johnson, E. Stark, L. Heise. З урахуванням експертної думки О. Кікінеджі [4, с. 56] конкретизуємо сутність поняття гендерно зумовленого насильства як будь-якого акту насильства, спрямованого проти особи через її стать або гендерну приналежність. У свою чергу Т. Бондар зауважує, що його причиною часто стають стереотипні уявлення про роль чоловіка і жінки у суспільстві, а також низький рівень гендерної культури та толерантності. У цьому контексті особливого значення набуває соціальна профілактика, метою якої є попередження таких проявів шляхом формування гендерної рівності, взаємоповаги та ненасильницької моделі поведінки [2, с. 44].

Важливість профілактики гендерно зумовленого насильства полягає у необхідності формування у молоді усвідомленого ставлення до рівності статей, розвитку емпатії та відповідальності у міжособистісних стосунках. Одним із найефективніших методів соціальної профілактики гендерного насильства серед молоді виступає проєктна діяльність, адже вона поєднує в собі освітній, виховний та практичний компоненти. У процесі проєктної роботи молодь не лише отримує теоретичні знання, а й бере активну участь у розв'язанні соціальних проблем, навчається комунікувати, співпрацювати, аналізувати інформацію і приймати відповідальні рішення.

Зауважиом, що проєктний підхід у соціальній роботі базується на принципах участі, партнерства, самоорганізації та міждисциплінарності. Кожен учасник має можливість проявити ініціативу, запропонувати власні ідеї, розвинути критичне мислення. Таким чином, проєктна діяльність не лише формує соціальні компетентності, але й сприяє усвідомленню особистої відповідальності за створення безпечного соціального середовища [3, с. 59].

За визначенням наукових джерел ефективність соціальної профілактики гендерного насильства засобами проєктної діяльності пояснюється тим, що така форма роботи забезпечує активну взаємодію між суб'єктами профілактики – здобувачами освіти, освітянами, соціальними працівниками, представниками громадських організацій. Вона дозволяє не просто інформувати про проблему, а створювати умови для зміни поведінкових моделей через практичну участь [5, с. 103].

У межах проведення профілактичних заходів у закладах освіти проєктна діяльність може реалізовуватись через тематичні тижні, інформаційні кампанії, тренінги, квести, інтерактивні лекції, створення соціальної реклами. Такі ініціативи дозволяють молоді самостійно досліджувати тему насильства, шукати шляхи його подолання, формувати навички ненасильницького спілкування та самозахисту. Значною ефективністю вирізняється молодіжний соціальний проєкт «Ми проти насильства». Його метою стало формування

гендерної чутливості та навичок безпечної поведінки серед студентів коледжу. У межах проєкту було проведено серію тренінгів: «Як розпізнати насильство у стосунках», «Толерантність і повага – крок до безпеки», «Рівність прав – рівність можливостей». Також учасники створили відеоролики та плакати з меседжами проти дискримінації, які поширювали у соціальних мережах під хештегом #СтопНасильству. У процесі реалізації проєкту студенти: дізналися про законодавчі аспекти протидії насильству; навчилися розрізняти приховані форми аб'юзу; розробили кодекс ненасильницького спілкування для своєї спільноти [3, с. 58].

Результатом проєкту стало не лише підвищення рівня поінформованості молоді, а й реальна зміна ставлення до проблеми. Студенти почали більш усвідомлено реагувати на прояви агресії, підтримувати ідею гендерної рівності, долучатися до нових соціальних ініціатив. Важливо, що саме формат проєктної діяльності надав їм можливість відчувати себе активними агентами змін, а не пасивними спостерігачами. Відзначимо, що на практиці ефективність подібних проєктів підвищується, якщо вони реалізуються у співпраці з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, поліцією, психологічними службами. Така взаємодія створює єдиний профілактичний простір, де питання насильства розглядаються комплексно – з правової, соціальної, психологічної та освітньої точок зору.

Отже, соціальна профілактика гендерно зумовленого насильства у молодіжному середовищі є надзвичайно важливим напрямом сучасної соціальної роботи. Її успішність залежить від рівня міжвідомчої співпраці, залучення громадськості та розвитку проєктного мислення у молоді. При цьому, проєктна діяльність виступає мостом між теорією і практикою, адже вона не лише підвищує поінформованість, а й формує активну громадянську позицію. Саме через такі ініціативи створюється нове покоління, яке здатне будувати суспільство без насильства, дискримінації та нерівності. Важливою перспективою має стати розширення можливостей участі молоді у соціальних проєктах, запроваджувати програми підтримки локальних ініціатив, а також розробляти нові інтерактивні інструменти – онлайн-платформи, медіакампанії, волонтерські рухи. Тільки спільними зусиллями можна подолати стереотипи й створити умови, у яких повагу та рівність буде сприймати як норму життя.

Список використаних джерел

1. Бондар Т. В. Соціальна профілактика насильства у сім'ї: теоретико-методологічні засади : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 248 с.
2. Власенко Н. П. Гендерна рівність у сучасному суспільстві: проблеми та перспективи : навчальний посібник. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. 196 с.
3. Журавель Т. І. Проєктна діяльність як інноваційна технологія соціальної роботи. *Соціальна педагогіка*. №3. 2022. С. 55–60.

4. Кікінеджі О. М. Гендерна культура молоді: шляхи формування та профілактика насильства : монографія. Львів : Світ, 2023. 212 с.

5. Савченко О. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки молоді : навчальний посібник. Київ : Освіта, 2021. 180 с.

6. Сімейний кодекс України : чинне законодавство станом на 2024 рік : офіційне видання. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 96 с.

7. UNFPA Україна. Гендерно зумовлене насильство: аналітичний звіт : звітне видання. Київ, 2023. 84 с.

Оксана КЛОЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту

КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ГЕНДЕРНОЧУТЛИВИЙ ПІДХІД У СТВОРЕННІ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Освітнє середовище – складне утворення, що характеризується цілеспрямованим впливом на формування навчальних компетентностей учнів, розвиток їхніх творчих здібностей, особистісних цінностей, позитивних якостей. Створення освітнього середовища – це спеціально організована професійно-педагогічна діяльність, спрямована на успішне досягнення мети цілісного розвитку особистості учня [6].

Важливою складовою в організації безпечного освітнього середовища закладу загальної середньої освіти є *гендерна складова*. Освіта є надважливим інститутом суспільства, що має реагувати на зміни у ньому, і змінюватися разом з ним. Серед найбільш значимих змін сучасності є відмова від будь-яких проявів дискримінації, і саме система освіти має надавати молодому поколінню «зразки» мислення та поведінки, які б ґрунтувалися на засадах рівності, були б вільні від гендерних стереотипів й сприяли б формуванню і впровадженню нових стандартів суспільних відносин, особливо тих, що унеможливають навіть приховану дискримінацію за ознакою статі [4].

На нашу думку, важливими складовими процесу побудови гендерночутливого освітнього середовища є впровадження гендерного підходу в освітній процес школи та розвиток гендерної компетентності учасників освітнього процесу.

Гендерний підхід в освіті в широкому сенсі – це методологічний принцип, що змінює цілі й характер педагогічної взаємодії з учнями різної статі, ідеологічна основа системи педагогічних заходів, що спрямовані на гендерну соціалізацію через навчання та виховання. Гендерний підхід в освіті заснований на егалітарній ідеї про природну рівність статей при очевидних репродуктивних та індивідуальних відмінностях.

Гендерний підхід у педагогіці ґрунтується на працях Сьюзан Шоу, Дженет Лі, Дейл Спендер, Розі Брайдотті, Ренате Хоф та інших відомих

зарубіжних гендерних теоретиків, які зіграли важливу роль у створенні в системі західного знання нової альтернативної освітньої практики – Gender Studies. У низці робіт вітчизняних педагогів, зокрема Т. Голованової, Т. Дороніної, О. Кікінежді, О. Луценко та ін., викладено основні вимоги до професійної підготовки молоді на засадах гендерного підходу. Так, дослідниця Т. Дороніна виокремлює нові завдання гендерних досліджень – виявлення наявних гендерних упереджень та стратегій поведінки учнів; уточнення ціннісних орієнтацій та створення умов для виховання гендерної чутливості.

Основними методами, за допомогою яких реалізується гендерний підхід в освіті, є: загальні методи формування свідомості (аналіз виховних ситуацій, бесіда, дискусія, лекція, приклади, дослідження випадку, розповідь, аналіз творів мистецтва/літератури й кіно/відео матеріалів); методи організації діяльності й досвіду поведінки (доручення, вправи, створення ситуацій, що виховують); методи стимулювання поведінки й діяльності (заохочення проявів особистісного підходу та індивідуальності у відносинах між дівчатами і юнаками, гендернотолерантної, партнерської поведінки).

Серед завдань щодо створення безпечного освітнього середовища важливим є вивільнення освітнього процесу від найбільш жорстких гендерних стереотипів, розширення освітнього простору для прояву індивідуальностей та можливостей розвитку особистості кожного здобувача освіти незалежно від статі, виховання учнів «у дусі рівноправ'я».

Безперечно, створити гендерночутливе освітнє середовище може лише педагог із достатнім рівнем гендерної компетентності. *Гендерну компетентність* особистості можна тлумачити як таку її характеристику, яка дозволяє людині помічати ситуації гендерної нерівності в навколишній дійсності, протистояти дискримінаційним у гендерному контексті впливам, не створювати власною поведінкою ситуацій гендерної нерівності. На думку науковців, гендерну компетентність особистості варто розглядати у зв'язку з так званим егалітарним світоглядом – знання про різноманітність гендерних стандартів, здатність актуалізувати альтернативні патріархатній культурі схеми та ідеали. При цьому неодмінними «супутниками» гендерної компетентності вважають гендерну чутливість (чутливість до дискримінації, здатність до ідентифікації ознак гендерної упередженості та сексизму, нестереотипне мислення) та гендерну толерантність (терпимість і повагу до відмінності у позиціях, поглядах, звичаях, прав та індивідуальності кожної особистості незалежно від статі).

У процесі формування і розвитку гендерної компетентності особистості дослідниця Д. Чемеринська виділяє три основні етапи діяльності: етап формування системи гендерних знань; етап формування умінь аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності; етап відпрацювання навичок гендернокомпетентної поведінки [5, с. 29–31].

Серед основних показників сформованості гендерної компетентності освітян Т. Дороніна виділяє:

- знання сучасних тенденцій та проблем гендерного розвитку суспільства, законодавчих актів, які регулюють питання гендерної рівності, положень та сутності гендерного підходу, основ гендерної теорії (поняття про гендер, гендерні стереотипи та механізми їх дії, гендерні ролі, гендерну ідентичність тощо та їхнє місце у навчально-виховному процесі);
- особливостей гендерної соціалізації, принципів гендерної освіти, форм і методів гендерного виховання, питань гендерної компетентності та гендерної культури вчителів;
- усвідомлення ролі школи як центру формування гендерної культури дітей та молоді. Неабияку роль в оволодінні гендерними знаннями відіграє також гендерна самоосвіта «як набуття власного досвіду з гендерної збалансованості»;
- уміння відслідковувати гендерні стереотипи і дискримінаційні установки до статі у своїй поведінці, навчальній, художній та розважальній літературі, в ЗМІ; розпізнавати гендерні проблеми, поширювати гендерні знання шляхом використання адекватних методів, засобів тощо [1, с.117–120].

У підсумку зазначимо, що для створення гендерночутливого, вільного від негативних проявів гендерних стереотипів освітнього середовища, ключовим є *впровадження гендерного підходу в шкільну освіту* як методологічного інструменту аналізу й проєктування особистісних змін, що ґрунтується на врахуванні «фактору статі» в змісті освіти та характері міжособистісної взаємодії «учитель-учень»; наявність достатнього рівня гендерної компетентності вчителя ЗЗСО, що має стати професійною нормою для освітянської спільноти.

Список використаних джерел

1. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія. НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 331 с.
2. Кікінежді О. М. Шляхи розвитку гендерної культури сучасного вчителя. *Вісник післядипломної освіти*. Київ. 2009. 11.(2). С. 137–145.
3. Луценко О. А. Гендерна освіта й педагогіка. *Основи теорії гендеру*. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2004. С. 476–503.
4. Педагогічна гендерна скарбничка: на допомогу створення та активності Гендерного центру / Центру гендерної освіти ЗЗСО. URL: <https://www.genderculturecentre.org/wp-content/uploads/2020/06/thesaurus.pdf>
5. Чемеринська Д.І. Модель формування професійних якостей в процесі професійної підготовки менеджера у ЗВО з урахуванням гендерних особливостей. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет». 2018. Вип. 40. С. 28–31.
6. Школа для кожного: посібник / Упорядник: Байда Л. Ю. Київ, 2015. 60 с.

Діана МАТЯШ
*здобувачка освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 028 Менеджмент соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Олена ГОНЧАРЕНКО
*кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ

Дитяче дозвілля – це не тільки часовий інтервал (наприклад, час відпочинку), але й простір особистісної самосвідомості дитини, де відбувається розвиток її чуттєво-емоційної сфери, набуття нею значимих якостей, формування або вибір поведінкових стратегій тощо. Дозвіллева сфера разом з іншими інститутами соціалізації (сім'я, школа, мас-медіа) відіграє потужну роль у формуванні цінностей та уявлень дитини про навколишній світ, зокрема установок щодо гендерних ролей чоловіків і жінок та взаємодії між ними.

Взаємодіючи з гендерованим соціальним середовищем, діти молодшого шкільного віку стають його частиною. Автори (Н. Байдюк, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко, Н. Павлущенко та ін.) зауважують, що в межах гендерної соціалізації діти молодшого шкільного віку, включаючись к систему міжособистісних відносин, засвоюють соціально прийняті установки, норми і моделі поведінки, які в даному суспільстві розглядаються як чоловічі та жіночі. В межах гендерного розвитку шляхом соціалізації в дітей формуються уявлення про те, що значить бути хлопчиком або дівчинкою, які в подальшому стають основою їхньої гендерної ідентичності [4, с. 22].

Сфера дозвілля виступає значним соціалізуючим фактором, що впливає на формування маскулінних і фемінних моделей поведінки дітей молодшого шкільного віку. З цього приводу М. Месснер зауважує, що у дозвіллевій діяльності хлопчиків (зокрема, в іграх, спорті та ін.) найбільш поширеними є «войовничі наративи». Вважаючи «фізичну силу» провідною характеристикою маскулінності, а агресію з насильством справедливими й виправданими (наприклад, у ситуації боротьби між добром і злом), вони конструюють власну маскулінність. На думку дослідника, маскулінізації дозвілля хлопчиків молодшого шкільного віку сприяє сучасна поп-культура (фільми, відео, комп'ютерні ігри, телебачення, комікси), яка забезпечує їх безліччю «гарних» і «поганих» хлопців. Історії з вестернів (ковбоїв), супергероїв (Супермен, Спайдермен та ін.), Ніндзя-черепашки, зоряні війни та ін. – усе це є для хлопчиків своєрідною сировиною для створення власних войовничих наративів [5, с. 161–162].

Дівчатка на перше місце ставлять «привабливий зовнішній вигляд», якому вони приділяють найбільшу увагу. Вони наголошують, що їм подобається бути дівчатками, оскільки можна вдягати красиві одяг і взуття (сукні, спіднички, черевички), робити різні зачіски і прикрашати волосся (косички, банти, прикраси для волосся). Натомість хлопчики «привабливий зовнішній вигляд» ставлять на останнє місце, не приділяючи цьому значної уваги.

Серед улюблених казкових або мультиплікаційних образів більшість дітей обирають героїв/-нь своєї статі (для хлопчиків – Бетмен, Супермен, Ніндзя, тому що вони сміливі, розумні, безстрашні; для дівчаток – Попелюшка, Рапунцель, русалонька Аріель, принцеса Жасмін – вродливі, працелюбні, веселі, знаходять своє щасливе кохання з чарівними принцями або сміливими героями-красеннями) [3; 5]. Саме ці гендерно забарвлені образи діти обирають для анімаційних дитячих заходів та святкових програм.

Ігрова діяльність для дітей молодшого шкільного віку не втрачає своєї важливості, незважаючи на те, що у цей віковий період провідною діяльністю стає навчання. Гра та іграшки виступають одним з найважливіших чинників гендерної соціалізації, завдяки яким хлопчики й дівчатка «конструюють гендер», «приміряючи на себе дорослі чоловічі й жіночі ролі» [1, с. 18].

За спостереженням Н. Байдюк, О. Гончаренко, Н. Самойленко, А. Сембрат та ін., ігрова діяльність дітей молодшого шкільного віку має гендерне забарвлення, що сприяє формуванню статевої поведінки. Так, хлопчики граються «хлопчачими» іграшками, які пов'язані з активною (м'ячі та різний спортивний інвентар, велосипеди) або військовою діяльністю (іграшкова зброя, військовий транспорт), будівництвом (кубики, конструктори, пазли), транспортом (машинки), а також з супергероями (Супермен, черепашки Ніндзя та ін.). За оцінкою авторів, гра з такими іграшками «спонукає хлопчаків до винахідництва і перетворення навколишнього світу», «розвиває навички, необхідні для реалізації просторових і математичних здібностей, заохочує незалежну, змагальну і лідерську поведінку». Натомість «дівчачий» ігровий світ складається з сюжетно-рольових ігор (у «школу», «магазин», «ресторан» та ін.), а ось спортивні ігри для дівчаток не такі важливі, як для хлопчиків. Більш типовим для дівчаток є гра з ляльками (у «доньки-матері») [2; 6].

І проблема полягає не тільки в тому, що в процесі гри хлопчики і дівчатка засвоюють традиційні гендерні ролі. Справа в тому, що дозвілєві та ігрові уподобання не є природним, вони створюються соціальним оточенням і в першу чергу батьками. Хлопчики і дівчатка частіше отримують у подарунок гендерно традиційні іграшки; натомість ті іграшки, які їх цікавлять, їм зрідка купують чи дарують. За даними дослідників, загалом батьки зазвичай схвально реагують, коли їхні діти, особливо хлопчики, граються у статево відповідні іграшки. Утім діти, яких приваблюють іграшки, що не відповідають їх статі, частіше піддаються ігноруванню або критиці іншими дітьми.

Дитина, яка не грається зі статевовідповідними іграшками, неминуче зіткнеться з труднощами – можливими проблемами у спілкуванні з однолітками: хлопчик з лялькою чи дівчинка з вантажівкою викликають глузування; при цьому над хлопчиком будуть сміятися більше, ніж над дівчинкою. Засвоївши характерні для їхніх гендерних ролей правила, діти часто суворо карають ровесників, які їх порушують. Тому, як зазначають дослідники, щоб уникнути глузування, хлопчики вчаться приховувати свій інтерес до дівчачих іграшок – шляхом заперечення та опозиційного дискурсу. Або бажання хлопчика погратися з лялькою (наприклад, з Барбі) за допомогою сублімації переходить у гру з відповідними чоловічими персонажами – супергероями [2, с. 380].

Проте, зауважує психологиня М. Ткалич, гендер дитини може відрізнятися від гендерних ознак однолітків, а також не відповідати гендерним очікуванням з боку оточення. Так, наприклад, хлопчик із задоволенням може займатися в гуртку м'якої іграшки, а дівчинка грати в футбол. У таких випадках дорослим варто пам'ятати, що примусове нав'язування певних гендерних ознак і неадекватні гендерні очікування призводять до особистісних проблем дитини. Хлопчики і дівчатка можуть соромитися власних захоплень через глузування з боку ровесників й уникати спілкування з ними. Особистісні проблеми дітей можуть негативно впливати на навчання, виконання правил шкільної дисципліни, сприйняття педагогічного впливу, спілкування з близькими людьми [7, с. 167].

Отже, підсумуємо. Хлопчики і дівчатка молодшого шкільного віку сприймають ознаки маскуліності та фемінності передовсім як зовнішні, видимі атрибути гендеру: абсолютно відмінний зовнішній вигляд (фізична сила, привабливість, одяг, зачіска,), різні «ігрові світи», різне дозвілля.

Список використаних джерел

1. Байдюк Н. В. Особливості гендерної соціалізації дітей молодшого шкільного віку як передумова запровадження гендерного підходу в початковій освіті. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. №9. С. 14–21.
2. Гончаренко О. В. Вплив ігрової діяльності на гендерну соціалізацію хлопчиків. *Topical issues of the development of modern science: the 3rd International scientific and practical conference* (November 13–15, 2019). Publishing House «ACCENT», Sofia, Bulgaria. 2019. P. 376–382.
3. Жиру Г. «Мультиплікована» молодь, або Діснейфікація дитячої культури. *Гендерна педагогіка: хрестоматія* / переклад з англ. В. Гайденко, В. Предборської; за ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 192–203.
4. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна соціалізація молодших школярів : навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 192 с.
5. Месснер М. «Дівчата-Барбі» проти «Морських чудовиськ»: діти створюють гендер. *Гендерна педагогіка: хрестоматія* / переклад з англ.

В. Гайденко, В. Предборської; за ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 153–165.

6. Самойленко Н. І., Сембрат А. Л. Гендерна соціалізація учнів початкової школи як фактор формування гендерних уявлень. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2015. Випуск 67. С. 460–464.

7. Ткалич М. Г. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.

Вікторія НІКІТІНА,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ГЕНЕЗА ВІЙСЬКОВОГО ВОЛОНТЕРСТВА: ГЕНДЕРНІ, ВІКОВІ ТА ПРОФЕСІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Військове волонтерство як форма громадянської активності в умовах війни стало ключовим чинником мобілізації ресурсів, посилення обороноздатності та згуртування українського суспільства. Особливої уваги потребує його генеза в контексті гендерних трансформацій, адже саме війна загострила питання ролі жінок і чоловіків у сферах безпеки, захисту, соціальної підтримки та національного спротиву.

Традиційне уявлення про війну як «чоловічу справу», де жінка є лише тиловою помічницею, зазнає радикального переосмислення. Сучасний український досвід військового волонтерства демонструє численні приклади активної участі жінок не лише в гуманітарній, а й у бойовій, технічній, управлінській, інформаційній та реабілітаційній сферах. Ці зміни сприяють подоланню гендерних стереотипів і розширенню горизонтів жіночої суб'єктності. У дослідженні окреслимо практичні приклади, що яскраво ілюструють ці трансформації. Приміром, Фонд «Повернись живим» – один із найбільших і найсистемніших волонтерських проєктів в Україні, до керівної та аналітичної частини якого залучено жінок. Вони займаються не лише координацією допомоги, а й аналітикою, цифровими розробками та супроводом військових підрозділів [2]. «Жіночий ветеранський рух» – ініціатива, створена жінками-учасницями бойових дій, які після фронту стали провідними адвокатками прав жінок-військовослужбовиць та волонтерок. Рух веде активну роботу з деконструкції патріархальних моделей, надає психологічну підтримку, сприяє реінтеграції та популяризує нову роль жінки як захисниці [1; 4]. «Донбас SOS» та «Сестри милосердя АТО» –

волонтерські ініціативи, очолювані жінками, які з 2014 року стали рушіями гуманітарної допомоги, евакуації цивільних, догляду за пораненими. Вони перетворили турботу на активну соціальну позицію, здобули авторитет не тільки серед цивільного населення, а й у військових підрозділах [3]. Жіночі екіпажі дронів та водійки евакуаційних автомобілів – приклади активної участі жінок у високоризикових видах волонтерства, які руйнують уявлення про фізичні та психологічні «межі» жіночої участі у війні. Важливим також, на нашу думку, є фасилітаторська взаємодія громадських та волонтерських організацій у питаннях психосоціальної підтримки й адаптації ветеранок. Взаємодія із ветеранами організована у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я за ініціативою Олени Зеленської «Ти як?». Важливою для успішної соціально-психологічної адаптації ветеранок є діяльність організацій «третього сектору»: ветеранської спільноти «Veteran Hub», громадських організацій «Вільний вибір», «Дівчата», «Жінка і війна», «Сильні» та ін.

Участь жінок у волонтерстві не обмежується «допомогою», вона формує нову політичну суб'єктність жінки-громадянки, яка не тільки підтримує, а й ухвалює рішення, змінює структури, впливає на наратив перемоги. Водночас військове волонтерство чоловіків також зазнає змін: спостерігається зростання чоловічої участі в напрямках, пов'язаних із психологічною підтримкою, доглядом, логістикою, що теж потребує гендерно-чутливого аналізу.

Гендерний аналіз військового волонтерства дозволяє:

- виявити системну невидимість жіночого внеску у військову сферу;
- осмислити структурну нерівність у доступі до ресурсів, визнання та захисту прав волонтерів і волонтерок;
- проаналізувати механізми формування солідарності в гендерно змішаних волонтерських спільнотах;
- обґрунтувати потребу в інституційній підтримці жінок у сфері безпеки, оборони та громадянського спротиву.

Таким чином, вивчення гендерного аспекту військового волонтерства має важливе значення не лише для науки, а й для розроблення ефективних політик у сфері національної безпеки, реінтеграції учасників/-ць бойових дій, підтримки волонтерського руху та забезпечення гендерної рівності в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Благодійна організація «Благодійний фонд Марії Шеремет» [офіційна сторінка]. [Електронний ресурс]. URL: https://www.facebook.com/sheremetmarina0875/?locale=ru_RU (дата звернення: 25.05.2025.)
2. Благодійний фонд «Повернись живим» [офіційний сайт]. [Електронний ресурс]. URL: <https://savelife.in.ua/> (дата звернення: 25.05.2025.)

3. Благодійний фонд «Союз Волонтерів України (для Сил оборони)» [офіційна сторінка]. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/groups/ua.help.ato/> (дата звернення: 25.05.2025.)

4. Всеукраїнська громадська організація «Українська жіноча варта» [офіційний сайт]. [Електронний ресурс]. URL: <https://uavarta.org/> (дата звернення: 25.05.2025.)

Наталія ПАВЛУЩЕНКО,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри дошкільної і початкової освіти,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (ПОЧАТКОВА ЛАНКА)

Питання впровадження гендерного підходу в сферу освіти через формування егалітарних стосунків дітей сьогодні є відносно новим явищем. Його повільна реалізація в освітній практиці пов'язана передусім із різноспрямованим трактуванням і змістовим наповненням освітянами гендерної термінології.

Так, питаннями гендеру в рамках педагогічної та психологічної галузей переймаються сучасні українські дослідники Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Кікінежді, О. Кісь, В. Кравець та ін. Проблеми гендерного виховання та формування егалітарних стосунків дітей різних вікових категорій є на часі в наукових розвідках С. Вихор, І. Іванової, О. Луценко, О. Цокур та ін. Гендерний вимір в освіті, як наукове коло досліджень, розглядають Л. Басюк, С. Губіна, С. Оксамитна, Ю. Ситникова, С. Харченко та ін. Гендером в ракурсі загально-філософських трактувань, правових актів, суспільно-політичній лексиці загалом займаються Л. Кобелянська, Т. Олійник, Т. Мельник, Л. Смоляр, Н. Чухим та ін.

Зважаючи на те, що гендерна проблематика нині є активно розробленою здебільшого для системи вищої школи, запровадження дефініції «гендерна рівність» в практику початкової ланки середньої освіти здатне стати основою ланцюжку введення новітніх технологій, знахідок, підходів і традицій, які сприятимуть втіленню принципів гендерної рівності в усі сфери життя і діяльності сучасного українського суспільства і його подальшого демократичного розвитку.

Варто також підкреслити, що до змістового наповнення такого наукового явища як гендерна рівність належать:

- ✓ рівність доступу до будь яких сфер життя і діяльності, зокрема, до освіти, працевлаштування, оплати праці без штучних бар'єрів, упереджень за статеву ознакою;
- ✓ рівність ставлення: юридична підтримка здобувачів початкової освіти, наголошення на важливості цінностей рівності, їхній правовий захист;

✓ рівність результатів, як-то дотримання принципів суспільних відносин, що окреслюють ідеологію об'єктивного й неупередженого ставлення до представників обох статей, а також це справедливий розподіл сумісних результатів роботи дитячих команд [6; 7].

Імплементація гендерного підходу в практику сучасної освіти досі залишається доволі гострою проблемою. На думку дослідників окресленого питання, це зумовлено цілою низкою повільно вирішуваних факторів, зокрема: пасивністю правового (юридичного) боку чи певного інституційного механізму, що забезпечуватимуть контроль гендерної рівності в нашому суспільстві; розбіжністю в методології гендерного знання, інтерпретації його провідних дефініцій, характеристик; досить повільне впровадження ідеології гендерного пріоритету в усі сфери життя і діяльності суспільства (в тому числі і освітню); нав'язлива присутність традиційних (патріархальних) настанов щодо розподілу соціальних ролей та психологічних характеристик представників обох статей як різнополюсних. Зрушити питання збереження паритетної демократії та активізувати гендерні тенденції в суспільстві здатна, в першу чергу, освіта.

Гендерна обізнаність учня початкової школи є ключовою для формування егалітарних стосунків, вона також характеризує морально-духовну культуру, певний досвід соціальних стосунків, утвердження самосвідомості особистості та її рефлексивних здібностей в освітньому процесі. Так, на думку професури, що досліджують питання гендерного виховання та, зокрема, егалітарних стосунків молодших школярів зазначено, що для створення відповідного гендерно-орієнтованого освітнього середовища у виховному процесі мають домінувати знання, вміння, навички, а також відповідні мотиваційні процеси та відповідна професійно-педагогічна діяльність, що передбачають:

✓ знання відповідних законодавчих нормативно-правових документів, актів, положень та теорій, які регламентують питання гендерної рівності, гендерного розвитку суспільства та сучасних наукових тенденцій з проблеми впровадження гендерного підходу в освіту (відповідна документальна база, що досліджує питання про гендер, гендерну ідентичність, особливості гендерної соціалізації, форми і методи гендерного виховання, статево-рольові стереотипи та шляхи протидії останнім, гендерну культуру учасників освітнього процесу, а також їхнє місце в освітньо-виховному процесі НУШ);

✓ уміння протидіяти статево-рольовим стереотипам і упередженим настановам щодо соціального призначення конкретної статі через вільне уникнення нав'язливих статево-відповідних рис у поведінці (відстеження їх негативного впливу з боку провідних соціальних інституцій, засобів масового інформування, навчальної та розважальної літератури, поширення адекватних методів протистояння їм);

✓ навички організовувати заходи на означену тематику (можливість діагностувати особливості і рівні сформованості культури міжстатевої взаємодії, здійснювати гендерний аналіз та контент-аналіз);

✓ мотиваційна сфера, що представлена як спрямованість особистості висувати певні цілі, виявляти відповідні потреби і мотиви в бік захисту рівних прав і можливостей представників обох статей (активна життєва позиція, обґрунтування потреби досягнення успіху, самореалізація, толерантність);

✓ фахова діяльність, спрямована на закріплення ідеології про гендерну рівність, де людина розглядається як суб'єкт активної дії, яка здатна самореалізуватися, бути вільною в самостійному прийнятті рішень, спроможна не піддаватися статево-рольовим стереотипам і традиційним поглядам на статеву належність, реагувати на дискримінаційні (упереджені) судження щодо рис і характеристик статей [3; 5; 8].

Саме тому освітня політика в Новій українській школі, з одного боку, має зважати на реформування всіх сфер життя, враховувати необхідність розвитку громадянської освіти й виховання повоєнної молоді; з іншого боку, рахуватися з європейським виміром якості надання освіти, зокрема, концептуальною основою процесу розвитку людства, який має підґрунтям міжнародні нормативно-правові стандарти щодо просування ідеології про захист прав кожної людини, необхідність введення гендерної компоненти у процес виховання, утвердження настанов на гендерну рівність, формування егалітарних стосунків здобувачів освіти [1; 2]. Зауважимо, що саме так організований освітній процес в закладах загальної середньої освіти надасть можливість отримати нове покоління громадян, для яких толерантність, незалежне критичне мислення, гендерна чутливість, спротив статево-рольовим стереотипам, егалітарні настанови на творення стосунків з представниками іншої статті будуть способом життя, самоствердження, самовираження, допоможуть усвідомити власну унікальність, спрямувати свої потреби, думки й почуття на реалізацію потенційних ціннісних орієнтацій.

Упереджувати, запобігати та протидіяти небажаній дискримінації на всіх рівнях освіти можливо, якщо звернутися до певних змін у логіку побудови структурно-організаційного та змістовно-процесуального показників. Упровадження означеної стратегії сприятиме досягненню глобальних цілей гендерного підходу та гендерної просвіти, зокрема, через:

✓ піднесення фундаментальних принципів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, шана людської гідності, закріплення й популяризація недискримінаційних догматів у сфері освіти та її нормативно-правовій базі як ключові питання в контексті пріоритетів євроінтеграції;

✓ употужнення ролі і функцій закладів освіти з координації дій із запобігання та протидії примусу і дискримінації за ознакою статевої належності здобувачів освіти;

✓ підсилення гендерної компетентності й можливості професійного зростання педагогічної спільноти з питань пропагування і забезпечення рівних прав та можливостей учасників освітнього процесу [4].

Список використаних джерел

1. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. 2010. Програма розвитку ПРООН в Україні. 328 с.
2. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 3. 2011 Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 282 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна «матриця» української педагогічної думки. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2017. Вип. 5. С. 8-15.
4. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків», постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1834. [Електронний ресурс] // Законодавство України : Режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-п>
5. Кікінежді О.М. Психолого-педагогічні умови формування егалітарних цінностей особистості. *Проблеми загальної і педагогічної психології*: Зб. наук. праць Інституту психології. К, 2008. Т. 9. С. 233-245
6. Кравець В.П., Говорун Т. В., Кікінежді О.М. Гендерна соціалізація молодших школярів. Навчальний посібник. Тернопіль. Навчальна книга – Богдан, 2011. 192 с.
7. Самойленко Н.І., Сембрат А.Л. Гендерна соціалізація учнів початкової школи як фактор формування гендерних уявлень. [Збірник наукових праць \[Херсонського державного університету\]. Педагогічні науки](#). 2015. Вип. 67. С. 460-464.
8. Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» (Проект). Гендерна парадигма освітнього простору. 2016. №3-4. С. 7-21.

Світлана ПЕЛИПЕНКО,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 231 Соціальна робота*

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олексій КЛОЧКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи

і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У РОДИНІ

Проблема гендерних стереотипів у родині залишається однією з найбільш актуальних у сучасному українському суспільстві. Саме родина виступає первинним соціальним середовищем, у якому формуються уявлення про соціально схвалені ролі чоловіків і жінок, моделі розподілу обов'язків та взаємодії між членами сім'ї. Упродовж тривалого часу традиційні патріархальні установки, що визначали чоловіка як основного годувальника і

захисника, а жінку – як відповідальну за побут і виховання дітей, відтворювалися поколіннями. Однак у сучасних умовах соціальної мобільності, зміни трудових практик, зростання ролі жінки в економічному та суспільному житті такі стереотипи перестають відповідати реаліям і дедалі частіше стають джерелом напруження у сімейних взаєминах. Тому вивчення шляхів їх подолання набуває важливого теоретичного й практичного значення.

Наукові дослідження підтверджують, що гендерні стереотипи формуються під впливом культурних традицій, соціального виховання, масової культури та релігійних норм [2]. Вони суттєво впливають як на психологічний стан членів родини, так і на якість партнерських стосунків. Зокрема, у праці «Психологічна роль батька у вихованні дитини» [1] наголошується, що активна участь батька у вихованні дитини з раннього віку сприяє її емоційному благополуччю, формуванню соціальних навичок і стабільної самооцінки. Участь батька в житті доньки позитивно впливає на формування уявлень про здорові міжособистісні стосунки, тоді як його дистанційність може сприяти закріпленню стереотипів щодо «жіночих» і «чоловічих» ролей. Окрім того, в дослідженнях щодо професійної самореалізації жінок підкреслюється, що нерівномірний розподіл побутових обов'язків призводить до емоційного вигорання, порушення життєвого балансу та підвищення конфліктності в сім'ї. Таким чином, гендерні стереотипи не лише визначають моделі поведінки, але й створюють бар'єри для розвитку партнерства та особистісної реалізації.

Шляхи подолання гендерних стереотипів у родині передбачають комплексний підхід, що охоплює освітні, психологічні, соціальні та правові аспекти. Першочерговим є підвищення рівня гендерної культури батьків через упровадження освітніх програм, тренінгів, громадських ініціатив та сімейних консультацій. На думку І. Грінь та Т. Литвин [3], саме поінформованість та усвідомлення принципів рівноправності сприяють переходу від традиційної моделі до партнерської. Не менш важливим є удосконалення сімейної взаємодії: спільне ухвалення рішень, рівномірний розподіл домашніх обов'язків, активна участь обох батьків у вихованні дітей. Формування у родині атмосфери взаємоповаги й підтримки дозволяє дитині засвоювати моделі поведінки, що базуються на рівноправності, а не на стереотипах. Значну роль відіграє також правова просвіта. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005) створює нормативну основу для захисту гендерної рівності, однак для її ефективної реалізації необхідно підвищувати правову культуру громадян і формувати відповідальне ставлення до гендерно чутливої поведінки в родині [4].

Отже, подолання гендерних стереотипів у родинному середовищі можливе лише за умови системних змін, що поєднують просвітницьку, правову, психологічну та культурну складові. Розвиток гендерної компетентності батьків, формування партнерської моделі взаємин, справедливий розподіл домашніх обов'язків і відповідальностей сприяють

гармонійному розвитку сім'ї та становленню демократичних цінностей. Родина, побудована на принципах рівності, поваги та взаємної підтримки, створює сприятливе середовище для виховання дітей, які сприйматимуть різноманітність як норму та основою здорових соціальних відносин. Таким чином, подолання гендерних стереотипів є важливою передумовою формування зрілого, толерантного та цивілізованого суспільства.

Список використаних джерел

1. Нечитайло Ю. М., Нечитайло Д. Ю., Буряк О. Г. Психологічна роль батька у вихованні дитини. *Педагогічні науки: теорія, практика, історія освіти*. 2021. № 3, С. 87–94.
2. Кісь О. Українки в горнилі модернізації. Гендерні ролі й жіночий досвід у радянській Україні 1920–1930-х років. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 312 с.
3. Грінь І., Литвин Т. Гендерна рівність у сім'ї як передумова розвитку демократичного суспільства. *Гендерні студії*. 2022. № 1(15). С. 54–62.
4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України № 2866-IV від 08.09.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52.

Ігор СІЛЬЧЕНКО,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Олексій ЗНОБЕЙ,
старший викладач кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДІ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У сучасних умовах воєнних конфліктів та збройних дій молодь виступає однією з найбільш уразливих категорій населення. Втрати житла, родинних зв'язків, обмежений доступ до освіти та соціальної безпеки значно впливають на психосоціальний стан підлітків та молодих людей, формуючи у них високий рівень тривожності, депресивних тенденцій та соціальної ізоляції. Водночас вплив цих подій на молодь проявляється неоднаково, залежно від гендерної приналежності. Дівчата і хлопці по-різному реагують на стресові ситуації, мають різні соціальні ролі та потреби у соціальній підтримці. Гендерний підхід у теоретичному аспекті дозволяє оцінити та систематизувати ці особливості, визначити специфіку потреб молоді та створити концептуальні засади соціальної політики.

Гендерні відмінності у впливі конфліктних подій проявляються на кількох рівнях. По-перше, психоемоційний рівень реагування. Теоретичні дослідження свідчать, що дівчата зазвичай більш схильні до проявів тривожності, страху та емоційної нестабільності, тоді як хлопці демонструють тенденції до агресивної поведінки та соціальної ізоляції. Це зумовлює необхідність диференційованого підходу у розумінні потреб молоді та формуванні теоретичних моделей соціальної підтримки. По-друге, відмінності у соціальних ролях. Дівчата більш орієнтовані на підтримку міжособистісних контактів, на потребу емоційної безпеки та стабільності родини, тоді як хлопці частіше концентруються на автономії, розвитку соціальної активності та здатності до колективної взаємодії. У науковій літературі зазначається, що ці особливості визначають основні напрями соціальної інтеграції та потенційних ризиків соціальної маргіналізації [2].

Теоретичний аналіз соціальної підтримки молоді, постраждалої від воєнних дій, включає низку ключових аспектів. Перший аспект – визначення структури потреб молоді з урахуванням гендерної специфіки. Системний підхід дозволяє класифікувати потреби на психологічні, соціальні, освітні та правові, а також оцінити їхню значущість для дівчат і хлопців. Другий аспект – механізми соціальної підтримки. Теоретично вони включають формальні інституційні механізми (закони, державні програми, соціальні служби) та неформальні (громадські організації, волонтерські ініціативи, сімейна підтримка). Гендерний аналіз дозволяє оцінити, наскільки ці механізми відповідають потребам різних груп молоді та як вони можуть бути адаптовані для підвищення ефективності [3].

Важливим теоретичним підходом є соціально-психологічна модель впливу війни на молодь з гендерним компонентом. Вона включає три рівні: індивідуальний (емоційний стан, психологічні стратегії подолання стресу), соціальний (взаємодія з родиною, однолітками та соціальними інститутами) та культурний (гендерні стереотипи, рольові очікування та соціальні норми). Ця модель дозволяє глибше зрозуміти, як соціальна підтримка має бути структурована для врахування специфіки потреб дівчат і хлопців та запобігання маргіналізації [2].

У науковій літературі виокремлюють кілька теоретичних концепцій гендерного підходу у соціальній підтримці: концепція рівності можливостей, концепція гендерної чутливості та концепція інтегрованої соціальної підтримки. Концепція рівності можливостей акцентує увагу на однаковому доступі до соціальних, освітніх та правових ресурсів незалежно від статі. Концепція гендерної чутливості передбачає врахування специфічних потреб та ризиків для різних гендерних груп, що дозволяє підвищити ефективність програм. Концепція інтегрованої соціальної підтримки об'єднує різні рівні впливу – психологічний, соціальний і правовий – для комплексного забезпечення розвитку молоді [4].

Особлива увага у теоретичних дослідженнях приділяється соціальній інтеграції молоді в умовах воєнних конфліктів. Гендерний аспект визначає специфіку процесу інтеграції: дівчата потребують підтримки у формуванні

міжособистісних контактів, стабільного соціального середовища та розвитку емоційної компетентності, тоді як хлопці – у розвитку соціальної активності, командних навичок та участі у колективних ініціативах. В теоретичному плані соціальна інтеграція визначається як процес адаптації до соціального середовища, що враховує психологічний, соціальний та культурний контексти [3].

Ще одним важливим аспектом є аналіз ризиків і бар'єрів для молоді з гендерної точки зору. Дослідження показують, що відсутність гендерно орієнтованої підтримки може призводити до соціальної ізоляції, психологічних травм та зниження ефективності участі у соціальних та освітніх програмах. Гендерний аналіз дозволяє виділити специфічні ризики для дівчат і хлопців та окреслити напрями теоретичної розробки стратегій мінімізації цих ризиків [1].

У науковому контексті також виділяють психосоціальні механізми впливу соціальної підтримки на молодь з урахуванням гендерних особливостей. Це включає механізми формування довіри, самопізнання, розвитку комунікативних та емоційних компетентностей, здатності до адаптації у колективі та громадах. Гендерний компонент у цих механізмах визначає специфіку формування соціальної мотивації, стратегій подолання стресу та участі у суспільному житті [3].

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне зазначити, що теоретичний аналіз проблеми соціальної підтримки молоді, яка постраждала від воєнних дій та збройних конфліктів, демонструє, що гендерний аспект є ключовим у розумінні потреб, ризиків та механізмів соціальної інтеграції молоді. Він дозволяє виокремити специфіку психоемоційного реагування, соціальних ролей та можливостей для розвитку молоді, формує концептуальні засади для побудови соціальних політик та стратегій підтримки, а також підкреслює необхідність теоретичного обґрунтування підходів до гендерно чутливої роботи з постраждалою молоддю.

Список використаних джерел

1. Державна соціальна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб на 2022–2025 рр. (2022). Київ: Міністерство соціальної політики України. 2022.
2. Костюк, С., & Петренко, В. (2020). Психологічні наслідки війни для молоді: гендерні аспекти. *Психологія та суспільство*, 2020. 12(2), 78–88.
3. Овчаренко, Л. (2021). Гендерні аспекти соціальної роботи з дітьми та підлітками. *Соціальна політика України*, 2021. 3, 45–53.
4. Ярошенко А., Семігіна Т. Гендерна компетентність у соціальній роботі : Як інвестувати феміністичні погляди у гендерно трансформаційну практику : монографія. Даллас, США : Прайммедіа ТОВ «e-Launch», 2022. 215 с.

Daryna USYK,

*Master's degree student, Specialty I10 "Social Work and Counselling",
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*

Olena HONCHARENKO,

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of
the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities,
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN PROVIDING SOCIAL SUPPORT FOR WOMEN IN THE CONTEXT OF WAR IN UKRAINE

At the present stage, social support for women has become increasingly relevant due to the numerous challenges caused by the full-scale invasion of Ukraine by Russia. The armed conflict has significantly affected the daily lives of Ukrainian women through family separations, forced displacement, poverty, a rise in cases of gender-based violence, the double burden of work, and the growing responsibility for household care. Women are increasingly expected to provide care for their families despite grief and displacement. The daily losses among servicemen lead to widowhood among Ukrainian wives, leaving women responsible for supporting children and elderly relatives while simultaneously mourning the loss of loved ones.

According to UN Women in Ukraine, alongside children and the elderly, women constitute the majority of those affected by the war. Women and children account for the vast majority of refugees (over 90%) and internally displaced persons (over 60%). Forced displacement has had a detrimental impact on women, limiting employment opportunities, increasing unpaid domestic labor, and consequently reducing income, worsening living conditions, and expanding dependence on social benefits [2, p. 3].

Notably, women who are internally displaced frequently face a loss of control over their lives, leading to heightened psychological stress. Many women are forced to make important decisions regarding their families' safety on their own, which increases the burden and intensifies emotional tension. Displaced women frequently experience feelings of isolation due to the disruption of their previous social environment. They may encounter mistrust or prejudice from local residents, which complicates integration into new communities and hinders access to support.

During wartime, women and girls are at significantly increased risk of becoming targets of physical and sexual violence and abuse, which is used by enemy soldiers as a tool of terror, particularly in the occupied territories. Women and girls may become victims of violence both by hostile forces and in environments where the necessary level of security is absent [1, p. 196].

Everyday life under martial law determines the spread of psychological problems among women, the most common of which are post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, and anxiety disorders. Traumatic experiences related

to constant air raid alerts and shelling, the loss of loved ones, or exposure to violence lead to mental and physical health problems. PTSD symptoms manifest as nightmares, heightened anxiety, and a persistent sense of danger, which complicate adaptation to a peaceful life.

Since the start of the full-scale war, the number of women joining the Armed Forces of Ukraine has increased significantly. They are involved in medical, communication, and combat support. Despite their active participation, women in military structures face gender barriers, including prejudice, stereotypes, and the need to constantly prove their professional competence. Women, no less than men, strive to protect their homes and families and contribute to victory. Military service entails risks to their lives and health, causes physical and emotional exhaustion, and forces them to combine military duties with the roles of mothers and wives.

Despite all the hardships, women demonstrate remarkable resilience and a strong determination to fight for the future of their country. In addition to their participation in military activities, they play a crucial role in the volunteer movement: coordinating the collection of humanitarian aid, organizing supplies for the army, assisting with evacuations, and supporting civilians. Female volunteers engage in logistics, fundraising, and resource distribution, which have become a significant part of civic resistance.

Thus, the armed conflict has profoundly transformed the role of women in Ukrainian society. They have become not only soldiers and volunteers but also those who endure the consequences of war—forced displacement, psychological trauma, and violence. The need to adapt to new realities often leads to emotional exhaustion, deterioration of mental and physical health, and consequently limits opportunities and deepens the sense of social vulnerability. This highlights the urgent need for a comprehensive system of assistance focused on the needs of women as one of the most vulnerable population groups under martial law. In this context, an important task is the development of a system of social support aimed at ensuring the psychological and social rehabilitation of women, including those who have experienced violence or loss.

It is appropriate to note that the concept of *social support* in the field of social work is generally used to describe various forms of assistance (material, social services, emotional, informational, consultative, and instrumental) provided to individuals in difficult life circumstances. Social support encompasses a system of measures such as financial aid, social services, and various benefits, which are granted to the most vulnerable population groups on an individual basis after assessing their means of subsistence. It should be emphasized that social support involves the provision of social services characterized by comprehensiveness and long-term assistance. The type, form, and amount of social support depend on the specific circumstances of each case. Providing social support helps restore basic living conditions, overcome the consequences of trauma, and enables women to return to active participation in social and economic life [4, pp. 52–53].

An important step in strengthening social support for the population can be achieved through the engagement of civic initiatives in the social protection system via public and non-governmental organizations, as well as Ukrainian and

international foundations. The development of the non-governmental sector in the provision of social services has gained increasing relevance and has proven effective in overcoming the difficult life circumstances faced by certain groups of citizens in Ukraine. A distinctive feature of public organizations, compared to state institutions, is their limited access to service provision, as their scope is less extensive and more narrowly focused. The provision of social services is mainly directed toward material (financial) assistance to children, youth, and women in difficult life circumstances. A much smaller proportion of services provided by public organizations focuses on socio-psychological support and counseling [3].

The challenges faced by women during martial law require a systematic approach and coordinated actions between state institutions and non-governmental organizations. Social support for women is not only a humanitarian necessity but also a prerequisite for the recovery of society after the war. It contributes to ensuring women's psychological stability, economic activity, and civic engagement. Women-led community initiatives demonstrate the effectiveness of local-level assistance, fostering networks of trust and contributing to the formation of more resilient and cohesive communities. Therefore, the further development of the social support system should be based on the principles of gender equality, partnership, and the recognition of women's role as active participants in the reconstruction of Ukraine.

References

1. Baichuk, H. V. (2023). Transformation of the Image of Women in Public Consciousness during the War in Ukraine. *Modern Trends in the Development of Economy, Technology and Industry*, Zhytomyr: ZhDU named after I. Franko, pp. 194–197.
2. Challenges Faced by Young Women Affected by the War in Ukraine / UN Women. Kyiv, Ukraine, May 2022. 10 p. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2022/10/vyklyky-z-yakymy-stykayutsya-molodi-zhinky-shcho-postrazhdaly-vid-viyny-v-ukrayini> (accessed: 02.11.2025).
3. Vovk, V. S. (2007). Provision of Social Services by Civil Society Organizations and Regulation of the Volunteer Movement. *Social Work in Ukraine: Theory and Practice*, No. 4, pp. 68–76.
4. Skipalska, H. B. (2024). *Social Support for Women Affected by Domestic Violence by Public and Charitable Organizations* [Doctor of Philosophy dissertation, Specialty 231 Social Work]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 267 p.

Секція 5
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
СФЕРИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМ'Ї ТА ДИТИНИ

Іван ІСКЕРСЬКИЙ,
кандидат технічних наук,
викладач кафедри машинознавства і транспорту,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЧАСІ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ З ВИКОРИСТАННЯМ
ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стандарти вищої освіти, які регламентують якість професійної підготовки фахівців соціономічного («допомагаючого») профілю («Соціальна робота», «Психологія», «Професійна освіта (сфера обслуговування)» тощо), висувають нові вимоги до рівня сформованості у здобувачів вищої освіти компетентності в часі. Безперечно, що для професійної діяльності психологів і соціальних працівників украй важлива «здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку» [4, с. 7], яка є вагомую складовою компетентності в часі.

У період фахової підготовки можна сформувати основи компетентності в часі майбутніх фахівців соціономічного профілю. Надалі вони будуть розвивати й вдосконалювати означену компетентність в процесі самостійної професійної діяльності, а також в системі підвищення кваліфікації.

У процесі формування й розвитку компетентності в часі фахівців соціономічного профілю величезну роль відіграють інтерактивні технології, які, на думку І. Любченко і А. Кучай «вибудовані на гуманізації й демократизації педагогічних відносин, активізації освітньої діяльності студентської молоді, ефективності організації й управління процесом надання освітніх послуг» [3, с. 67]. Погоджуємося із Ю. Бондар у тому, що інтерактивні технології «допомагають за доволі короткий час у цікавій, динамічній формі засвоїти навчальну інформацію, сприяють формуванню комунікативних навичок, розвитку творчого потенціалу особистості» [1, с. 9-10].

Для формування й розвитку компетентності в часі майбутніх фахівців соціономічних професій дієвими й ефективними будуть такі інтерактивні технології: технології вітагенного особистісно орієнтованого навчання, технології імітаційно-ділових ігор, технології «діагностика–консалтинг–навчання», технології колективного взаємонавчання, технології вирішення кейсів, технології персоніфікованого тренінгу, технології спеціалізованих психологічних і педагогічних майстерень тощо. Розглянемо деякі з них детальніше.

Так, наприклад, вітагенні технології базуються на активізації життєвого досвіду здобувачів вищої освіти в освітніх цілях. Проаналізувавши напрацювання Т. Волобуєвої [2], ми прийшли до усвідомлення, що в процесі реалізації інтерактивної технології вітагенної освіти життєвий досвід (як суб'єктивно значуща інформація, пов'язана з осмисленням навколишньої дійсності і відкладена в резервах пам'яті) може бути трансформований у своєрідний навчальний матеріал, який породжує нову психодидактичну реальність (наприклад, той чи інший фрагмент життєвого досвіду починає осмислюватися студентом на основі освоєних нових теоретичних знань, причому, з одного боку, теоретичні знання набувають суб'єктивно значущого, індивідуально-присвоєного особистісного сенсу, з іншого – сам процес теоретичного осмислення життєвого досвіду збагачує вітагенну основу особистості, інтегровану з контекстом її життєдіяльності).

На нашу думку, ігри-тренінги, як особливий різновид інтерактивних технологій, мають свої специфічні риси, які відрізняють їх від професійно-імітаційних навчально-рольових ігор. Ігри-тренінги націлені на формування (розвиток, вдосконалення) конкретного професійного вміння або навички. Тоді як професійно-імітаційні навчально-рольові ігри, як правило, орієнтовані на розвиток сукупності варіативних професійних умінь і навичок. Так, наприклад, гра-тренінг «Життєва мета» проводиться як послідовне (поетапне) відпрацювання певних навичок (гра-тренінг з визначенням життєвих цінностей; гра-тренінг з формулюванням особистих цілей; гра-тренінг з визначенням пріоритетів або прийняттям рішень тощо).

В іграх-тренінгах є можливість емоційно відреагувати ті хвилювання, тривоги, труднощі, які пов'язані з конкретною ситуацією в навчальній або професійній діяльності майбутнього фахівця соціономічного профілю. Окрім цього, в іграх-тренінгах надається можливість навчитися контролювати свою професійно-етичну (деонтологічну) поведінку, свої комунікативні (професійно-мовні) реакції.

Можемо з упевненістю сказати, що ігри-тренінги дають можливість моделювати перспективи професійного саморозвитку майбутнього фахівця соціономічного профілю. Це пов'язано з тим, що в іграх-тренінгах досить яскраво проявляються проблемні зони недостатнього розвитку певного професійного вміння або навички. В іграх-тренінгах може також коригуватися самооцінка здобувача вищої освіти, оскільки вони є своєрідним засобом пізнання себе та інших. Загалом, у процесі реалізації ігрових інтерактивних технологій проявляється вся особистість з її індивідуальними особливостями (інтелектуальною, емоційно-вольовою, поведінковою, рефлексивною сферами).

Слід зазначити, що ігрові технології не повинні повністю замінити традиційні методи навчання. Важливий органічний синтез цих технологій з іншими професійно-освітніми технологіями. Для ефективної реалізації ігрових технологій надзвичайно важливий професіоналізм викладача, який повинен вміти швидко й адекватно аналізувати ігрову ситуацію, прораховувати варіанти її розвитку, розуміти емоційні переживання

учасників ігрової взаємодії; за необхідності вміти тактовно змінити хід гри. Особливі навички потрібні викладачеві для організації якісного обговорення результатів (підсумків) гри.

Основними принципами реалізації інтерактивних технологій у системі фахової підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю є такі:

- діалогічності й відкритості освітнього середовища;
- варіативності інтерактивних технологій;
- орієнтації на реальні професійно-освітні потреби студентів;
- культуровідповідності (відповідність культурним і професійним моделям, які прийняті в даний момент в конкретному соціумі, професійному співтоваристві);
- адаптивності до специфіки (особливостей) контингенту студентів;
- активізації та стимулювання творчого потенціалу здобувачів вищої освіти;
- персоналізованості (орієнтованість на навчально-пізнавальні інтереси та професійно-освітні потреби студентів);
- практико-орієнтованості (інтегрованість із реальним контекстом професійної життєдіяльності фахівців соціономічних професій).

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати наступне. Успішність, ефективність і результативність професійної діяльності фахівця соціономічного профілю значною мірою залежать від сформованості у нього високого рівня компетентності в часі. Основи даної компетентності формуються в період університетської підготовки, в процесі якої активно використовуються інтерактивні технології. Ігрові інтерактивні технології не повинні замінювати традиційні методи навчання.

Список використаних джерел

1. Бондар Ю. Формування творчої активності молодших школярів засобами інтерактивних технологій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. (61). С. 9–13.

2. Волобуєва Т. Б. Вітагенні технології компетентісно орієнтованого навчання. *Моделі компетентного випускника 12-річної школи: сутність, пріоритети, пошуки відповідей на виклики XXI століття* : Матеріали Всеукраїнської науково-пошукової конференції. (16–17 травня 2007 року). Донецьк, 2007. С. 85–91.

3. Любченко І., Кучай А. Сутність і структура інтерактивних педагогічних технологій. *Педагогічні науки*. 2019. (74). С. 64–68.

4. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія». Затверджено та введено в дію наказом МОН України № 565 від 24.04.2019 р. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf>

РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

В умовах тривалих криз та військових конфліктів, сучасні соціальні проблеми мають комплексний та багатовимірний характер. Вони значно підвищили рівень стресу, тривожності та психологічної травматизації серед населення України. У відповідь на ці виклики, держава, зокрема Міністерство соціальної політики, запровадила комплексну соціальну послугу з формування життєстійкості, яка реалізується через мережу Центрів життєстійкості. Враховуючи це, виникла нагальна потреба у фахівцях, які володіють комплексом знань з соціальної роботи, психології, медицини та ін.. Тому ми маємо на меті проаналізувати роль міждисциплінарної взаємодії у підготовці фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості та визначити ключові механізми впровадження цієї взаємодії в освітній процес.

Життєстійкість – це здатність людини ефективно адаптуватися до життєвих труднощів, стресів, кризових ситуацій, долати перешкоди та відновлюватися після невдач, до саморозвитку в умовах викликів, невизначеності й непередбачуваності [1, с.24]. Оскільки цей феномен охоплює психологічні, соціальні, економічні та освітні аспекти, надання послуги з її формування вимагає інтеграції знань та навичок з різних галузей.

Комплексна соціальна послуга з формування життєстійкості передбачає не лише надання психологічної допомоги людям, які перебувають під дією стресу чи травмуючого досвіду, а й підвищення обізнаності та розвиток навичок життєстійкості у всіх сферах життя людини, зокрема у сфері сімейних стосунків, а також поширення культури піклування про власне психічне здоров'я серед усіх жителів громади [2, с.14]. Вона включає оцінку соціальних потреб, кризове втручання, емоційну підтримку, психологічне консультування, а також скерування та соціальний супровід.

Для якісного надання такої послуги фахівець повинен мати інтегрований набір компетентностей, що виходять за рамки однієї конкретної спеціальності: соціальна робота (здатність до кейс-менеджменту, оцінки соціальних ресурсів, посередництва та адвокації інтересів клієнта); психологія (володіння методами первинної діагностики, кризового консультування, надання першої психологічної допомоги); педагогіка (вміння проводити навчання (тренінги з життєстійкості)); медицина (розпізнавати ознаки, які вимагають медичного втручання) та інші.

Оскільки ефективна реалізація такого комплексу компетентностей потребує узгоджених дій різних фахівців, важливого значення набуває міждисциплінарна взаємодія як форма професійної співпраці.

Міждисциплінарну взаємодію вчені визначають як «взаємодію групи фахівців різних спеціальностей, однодумців, об'єднаних спільними цілями. Зазвичай, міждисциплінарна команда формується для ведення певного випадку, в якій експерти з різних галузей знань працюють за окремими планами та завданнями, спрямованими на досягнення спільної мети» [3, с.138].

Міждисциплінарну взаємодію у підготовці фахівців із соціальної роботи можемо визначити як процес інтеграції знань та методів з різних галузей науки (соціології, психології, права, педагогіки, медицини та ін.) для забезпечення комплексної підготовки фахівців, які зможуть надавати ефективну допомогу клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Міждисциплінарна взаємодія у підготовці фахівців соціальної роботи повинна включати інтеграцію навчальних програм, методів і практик з соціальної роботи, психології, соціальної педагогіки, медицини, юриспруденції та менеджменту соціальної сфери. Вона передбачає не просто сукупність знань, а їхнє синтезоване застосування для створення цілісного, індивідуалізованого плану допомоги клієнту.

Принципи підготовки фахівців до міждисциплінарної взаємодії в соціальній сфері передбачають формування інтегрованих компетентностей, необхідних для ефективної командної роботи. До основних принципів належать: професіоналізм і високий рівень фахової підготовки; орієнтація на інтереси клієнта та дотримання етичних норм; розвиток комунікативних умінь і навичок співпраці; забезпечення конфіденційності та відповідальності за результати діяльності; послідовність і поетапність професійного навчання; раціональне використання навчальних і практичних ресурсів; системна оцінка якості підготовки та постійне вдосконалення професійних компетентностей [4, с.227].

Таким чином, міждисциплінарна взаємодія відіграє вирішальну роль у підготовці фахівців із соціальної роботи, забезпечуючи глибину знань та широту практичних навичок. Фахівці з міждисциплінарною підготовкою краще адаптуються до змін, здатні ефективно працювати в команді та генерувати інноваційні ідеї.

На нашу думку, ефективна підготовка фахівців із соціальної роботи може залежати від впровадження низки таких аспектів:

- створення спільних міжкафедральних курсів, які викладаються фахівцями з різних галузей;
- організація практики в реальних Центрах життєстійкості, де студенти зможуть працювати у складі міждисциплінарних команд;
- використання комплексних, реальних кейсів, які вимагають залучення знань з усіх дисциплін для розробки плану допомоги;
- регулярні майстер-класи та гостьові лекції від діючих психологів, юристів, медиків та фахівців із соціальної роботи.

У контексті надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості, міждисциплінарна взаємодія перетворюється з бажаного елементу підготовки на критичну необхідність. Вона забезпечує фахівця цілісним інструментарієм для роботи зі складною та багатовимірною проблематикою. Тільки фахівець, підготовлений на засадах інтеграції знань, здатен ефективно працювати у команді, надавати якісну та своєчасну підтримку, тим самим зміцнюючи життєстійкість українського суспільства в умовах безпрецедентних випробувань.

Отже, міждисциплінарна взаємодія є фундаментальною передумовою для підготовки фахівців, готових до ефективного надання комплексної соціальної послуги. Ця інтеграція забезпечує випускників цілісним баченням проблем клієнта та необхідним інтегрованим інструментарієм для роботи у кризовому суспільстві. Через структурну перебудову освітніх програм, впровадження спільних модулів та акцент на інноваційних практичних методиках, заклади освіти можуть забезпечити формування кадрового потенціалу, що відповідає високим вимогам сучасних стандартів якості соціальних послуг.

Список використаних джерел

1. Здоров'я, безпека та добробут : підручник інтегрованого курсу для 8 класу закладів загальної середньої освіти / Л. В. Задорожна, Л. А. Присяжнюк, О. А. Голук, О. П. Грошовенко, О. А. Беззубченко, Н. В. Балабанова. Київ : Світич, 2025. 192 с.
2. Методичні рекомендації для фахівців комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості (Перша версія) : посіб. / Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. Київ, 2025. 166 с.
3. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч. ; ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
4. Спіріна Т., Лях Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії в соціальній роботі // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. Т. 27, № 3. С. 224–228.

Ming DING,
*Postgraduate student of the Department of Social Work
and Social Pedagogy
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

THE ROLE OF STRESS RESILIENCE IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE MANAGERS

PhD supervisor – Professor, Doctor of Pedagogical Sciences

Olga SOROKA

The problem of improving the quality of professional training for future managers is solved not so much in the context of their acquisition of professional

knowledge, skills, and abilities, but rather in the context of personal self-determination and the formation of professionally important qualities. In this regard, it is important to develop the stress resistance of future managers, which, being a professionally important quality of a management specialist, ensures the success of their professional activities in emotionally tense, stressful, and conflict situations that arise in professional activities and in the process of professional communication.

In this regard, it is necessary to reveal the essence of the concept of “stress resistance” and determine its role in human activity. Thus, M. Kudinova considers the term “stress resistance” “in four dimensions: first, as an integral property of personality; second, as a complex quality of personality; third, as the ability to resist the negative influence of stress factors; fourth, as a complex systemic characteristic of a person” [4, p. 140]. We are impressed by the definition presented by M. Shpak, who argues that “stress resistance is an integral personality trait that encompasses a complex of cognitive, emotional, adaptive, and personal qualities that enable a person to withstand stress and resist the negative influence of stress factors in order to maintain mental health” [5, p. 202].

Generally speaking, “stress resistance” can be viewed as a personality trait that ensures the harmonious combination of all components of mental activity in emotionally charged situations.

The development of stress resistance in future managers involves considering the issue of behavior that helps to cope with stress and represents a mechanism of emotional and rational regulation of one's behavior. Psychologists (G. Craig, V. Onishchenko, D. Otich) note that an important personal resource in the development and strengthening of stress resistance is the self-concept. Empirical studies have shown a relationship between the characteristics of the self-concept and adaptive behavior that helps to cope with stress. The combination of active coping strategies with a positive self-concept is considered a factor in stress resistance and the basis of adaptive behavior that helps to cope with difficulties [2]. This information allows us to classify the self-concept of an individual as one of the most important coping resources that determine adaptive or maladaptive behavior, which helps to cope with difficulties in general.

“Coping behavior” is defined as a set of cognitive and behavioral efforts made by an individual to mitigate the effects of stress. According to N. Kramar, “coping behavior is independent behavior of an individual, it is a strategy of actions aimed at eliminating or mitigating a crisis event; it is adaptive and mature behavior of the subject, manifested in the cognitive, emotional, and behavioral spheres and having its own dynamic structure, realizing the goals set by the individual” [3, p. 70].

The psychological purpose of coping is to help a person adapt to the demands of a situation as best as possible. It should be noted that the concept of “coping” is quite similar in meaning to “psychological defense.” At the same time, the main difference between defensive automatisms and coping strategies is the unconscious activation of the former and the conscious use of the latter.

In turn, we understand “stress resistance of a future manager” as the ability to self-regulate emotions and behavior, to choose productive ways of behavior that help to overcome stress in situations of exposure to stressors of educational and professional activities.

To determine the characteristics of stress resistance in higher education students studying management and students studying other specialties, a study was conducted focusing on the phenomenon of stress resistance, with the subject being the stress resistance of future managers. During the study, a hypothesis was put forward that the level of stress resistance in management students differs significantly from the level of stress resistance in students studying other specialties. The empirical research methods used were the stress resistance self-assessment test by S. Cohen and G. Williamson and the coping test by R. Lazarus. Comparative analysis was used as the main interpretation method. To identify statistically significant differences in the studied groups of students, we used the Mann-Whitney U test method of mathematical statistics. The stress resistance self-assessment study showed that management students, unlike students of other specialties, have a significantly higher level of stress resistance ($p \leq 0.01$), which reflects their well-being.

The study of educational stress in the group of management students and students of other specialties did not reveal any significant differences. The leading stress response in both groups of students is intellectual signs of stress at a moderate level, which, in our opinion, is associated with the academic workload of students during the exam session.

Research on stress-coping behavior has shown that the leading coping strategies of students majoring in non-psychological disciplines are maladaptive behavioral strategies, which include confrontation and escape-avoidance strategies, which, on the one hand, reflect aggressive efforts to change a difficult situation and, on the other hand, avoidance of a problematic situation. The leading coping strategies of future managers are constructive coping strategies of planning problem solving and seeking social support. Significant differences ($p \leq 0.01$) were found in the studied groups of students in terms of confrontation coping, escape-avoidance, and search for social support coping strategies. Future managers differ from students of other specialties in their predominance of constructive coping, focused on seeking social support. Students of other specialties are characterized by a significant predominance of non-constructive coping, focused on avoidance and aggressive efforts to change the stressful situation.

The obtained research results showed a high level of stress resistance in future managers, unlike students of other specialties. The occurrence of stress in management students and students of other specialties is influenced by factors related to academic workload in the process of studying at higher education institutions. Unlike students of other specialties, management students are characterized by a predominance of constructive coping, focused on seeking social support in stressful situations. We fully support N. Andriyashyna in her view that “maintaining and increasing stress resistance is associated with the search for new

resources that will help overcome the negative consequences of stressful situations” [1, p. 7], which is especially important for future managers.

Список використаних джерел

1. Андріяшина Н. В. Стресостійкість особистості в сучасних умовах розвитку суспільства. Збірник наукових праць «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» за підсумками наукових досліджень 2021 року. С. 5–7. URL : <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/31729e2c-c1b3-4a2b-a615-160bbe92ee35/content>
2. Гресько, І. М. Становлення Я-концепції особистості: структура та етапи розвитку. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки*. 2024, 9–17.
3. Крамар Н. Копінг-поведінка як об’єкт дослідження психологічної науки. С. 68–70. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11207/1/28Kramar.pdf>
4. Кудінова, М. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений*, 2019, 3 (67), 137-143.
5. Шпак М. М. Стресостійкість особистості в дискурсі сучасних психологічних досліджень. *Габітус* : науковий журнал. Гельветика, 2022. Вип. 39. С. 199–203.

Ольга СОРОКА,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ

У сучасних умовах в освітньому процесі ЗВО у майбутніх соціальних працівників формуються різні компетенції, що складають у цілому професійну компетентність, яка визначає їхню готовність до професійної діяльності. Для здобувачів вищої освіти – майбутніх соціальних працівників – однією з характеристик професіоналізму є оволодіння технологічною компетентністю.

На основі проведеного аналізу робіт, можна говорити про неоднозначність терміна «технологічна компетентність». Так, на переконання Л. Куземко, технологічна компетентність – це «логічне поєднання теоретичних знань, способів організації освітнього процесу у навчальних закладах і практичних умінь застосовувати спроектовану освітню роботу, аналізувати і оцінювати результати» [2, с. 161].

У розумінні А. Дяченко, технологічна компетентність – це «інтегративна професійні якість педагога, що характеризується знаннями про технології та конкретні їх види, знаннями методів, засобів, форм діяльності та умов їх застосування, наявністю сукупності вмінь, які забезпечують творчу реалізацію цієї діяльності та рефлексивне позиціонування щодо досягнутих результатів» [1, с. 58].

Доволі креативною вважаємо думку дослідників О. Плуток, І. Яненко, які наголошують, що «технологічна компетентність виявляється також у здатності людини до вольових напружень, мобілізації своїх сил у подоланні труднощів у процесі професійної діяльності, наполегливості, витривалості, стриманості, що свідчить про емоційно-вольову функцію технологічної компетентності в структурі особистості» [4, с. 336].

Спираючись на розробки вчених у галузі технологічної компетентності, пропонуємо таке трактування даного поняття. Технологічна компетентність соціального працівника – це інтегральна професійно-особистісна характеристика, що передбачає наявність знань (про форми, методи, технології, засоби соціальної роботи та умови їх застосування), умінь застосовувати ці знання, проєктувати, аналізувати ефективність і результати своєї діяльності, і професійно значущих особистісних якостей.

Аналізуючи проблему технологічної компетентності, розглянемо процес її формування. Поняття «формування» відносять до загальнонаукових. У філософському контексті воно розглядається як перехід від однієї визначеності буття до іншої, зміна одного моменту розвитку іншим. Спираючись на напрацювання вітчизняних учених [5], розуміємо «формування» як процес становлення людини як соціальної істоти під впливом різноманітних чинників, результат якого дає певну завершеність у професійних і особистісних планах, у досягненні рівня професійної зрілості, стійкості базових професійно-особистісних якостей.

Слід зазначити, що вища освіта соціальних працівників – це відносно самостійний вид фахової освіти, результатом якого є набуття майбутніми фахівцями соціальної сфери знань, умінь, навичок, особистісно-професійних якостей і досвіду, що сприяє конструктивному виконанню професійної діяльності відповідно до вимог професійної компетентності, дає змогу вирішувати проблеми соціальної роботи на макро, мезо і мікро рівнях.

Формування технологічної компетентності є підсистемою університетської підготовки, спрямованої на розвиток здібностей до високоефективної соціальної роботи, і розглядається нами як складний, керований процес освоєння індивідом нових соціальних ролей, досвіду професійної діяльності в умовах спеціально організованого процесу навчання, пов'язаний з професійною соціалізацією.

Аналіз концептуальних засад технологічної компетентності дає змогу стверджувати, що професійна компетентність загалом і технологічна компетентність, зокрема, формується і розвивається в діяльності, тобто стати компетентною людиною можна тільки після набуття певного комплексу знань і практичного досвіду. У зв'язку з цим, значними можливостями у

формуванні технологічної компетентності майбутніх соціальних працівників має виробнича практика. Розуміємо її як освітню технологію – комплекс методів включення в професійне поле, що забезпечує необхідний рівень розвитку професійної та технологічної компетентностей.

Виробнича практика сприяє виробленню системи стійких професійних цінностей; розвитку необхідних особистісно-професійних якостей; комплексу умінь і навичок з використання методів і технологій соціальної роботи; набуттю досвіду роботи в соціальних службах, організаціях, з різними категоріями клієнтів; формуванню компетенцій, необхідних для успішної професійної діяльності.

Основними факторами, що визначають моделювання виробничої практики, є вимоги роботодавців і стейкхолдерів до рівня сформованості технологічної компетентності майбутніх соціальних працівників; освітньо-професійна програма «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю І 10 Соціальна робота та консультування галузі знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення [3]. Концептуальною основою для розробки моделі формування технологічної компетентності здобувачів вищої освіти соціальної сфери у процесі виробничої практики є положення діяльнісного, системного, компетентнісного й технологічного підходів.

Діяльнісний підхід передбачає таку організацію практичної діяльності майбутніх соціальних працівників під час проходження виробничої практики, за якої вони беруть активну участь у визначенні цілей, конструюванні змісту, плануванні діяльності соціальних установ, її організації та регулюванні, у рефлексивному аналізі її результатів. Системний підхід дає можливість аналізувати, досліджувати, розвивати процес формування технологічної компетентності як цілісну систему. Сутність компетентнісного підходу полягає в тому, що він передбачає принципове оновлення процесу університетської підготовки майбутнього соціального працівника на основі виділення професійних і загальнокультурних компетенцій, що забезпечують його готовність до виконання професійних завдань, до безперервної освіти і самоосвіти протягом усього життя. Технологічний підхід важливий тим, що він являє собою чітке науково обґрунтоване проектування моделі формування технологічної компетентності, її планомірне і послідовне втілення на практиці, з відстеженням отриманих результатів, а також точне відтворення педагогічних дій, що гарантують успіх означеного процесу.

Ми переконані, що серед організаційно-педагогічних умов, що сприяють ефективному формуванню технологічної компетентності майбутнього соціального працівника в процесі виробничої практики, можна виділити: формування мотивації здобувачів вищої освіти соціального профілю до освоєння традиційних та інноваційних технологій соціальної роботи; використання супервізії як основного компонента виробничої практики; тісна співпраця студентів і фахівців-практиків установ та організацій соціальної сфери в проєктній діяльності.

Суб'єктами формування технологічної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі виробничої практики є викладачі, здобувачі вищої освіти, супервізори, фахівці-практики, керівники установ та організацій соціальної сфери.

Список використаних джерел

1. Дяченко А. Теоретичний аналіз поняття «технологічна компетентність педагога». *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8 (Ч. 2). С. 53–59.
2. Куземко Л. В. Зміст, форми і методи формування технологічної компетентності студентів педагогічних спеціальностей. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2 (10). С. 159–169.
3. Освітньо-професійна програма «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю І 10 Соціальна робота та консультування галузі знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення. Тернопіль. 2025. 28 с. URL : https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/bakalavr/fpp/I10_2025.pdf
4. Плуток О. В., Яненко І. М. Технологічна компетентність педагога професійного навчання у світлі сучасної парадигми освіти. *Вісник. Серія : педагогічні науки*. 2016. №137. С. 334–337.
5. Садовська Е., Ярошенко А. Формування професійної компетентності соціального працівника в умовах вищого навчального закладу : монографія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. 113 с.

Валентина СТЕЦЬ,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ-СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД

Сьогодні сімейне неблагополуччя є одним із найпоширеніших і водночас найприхованіших факторів ризику для психосоціального розвитку молоді, яка навчається у закладах вищої освіти (ЗВО). За даними Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ, 2024) [3, с.76], до 32 % студентів мають ознаки складних життєвих обставин у сім'ї – алкоголізм, психічні розлади батьків, домашнє насильство, економічна нестабільність. Емпіричні дані Міністерства освіти і науки України (2023–2024) підтверджують критичність проблеми: 25 % першокурсників відчувають хронічний стрес через сімейні конфлікти, 18 % систематично пропускають

заняття через домашні проблеми, а рівень академічного вигорання серед таких студентів на 40 % вищий, ніж у середньому по ЗВО [3, с.91].

Ці студенти часто потрапляють у замкнене коло: стрес → зниження мотивації → академічні невдачі → соціальна ізоляція → ризик дроп-ауту. Водночас традиційна підготовка соціальних працівників у системі вищої освіти зосереджена переважно на теоретичних аспектах соціальної політики, правових основах і загальних методах роботи з клієнтами. Практичні компетентності з раннього виявлення, кризового реагування та інклюзивної підтримки студентів із сімейного неблагополуччя залишаються недостатньо сформованими. Саме тому актуальність теми полягає у необхідності переосмислення освітньо-професійних програм (ОПП) «Соціальна робота» з позиції інклюзивного підходу – не як факультативного елементу, а як системної складової професійної підготовки [1, с.47].

Інклюзивний підхід у цьому контексті – це не лише забезпечення фізичної доступності навчального простору, а й створення психологічно безпечного освітнього середовища, де студент із сімейного неблагополуччя:

- не стигматизується за свій сімейний досвід;
- отримує індивідуальну підтримку без порушення академічної траєкторії;
- залучається до міждисциплінарної взаємодії (соціальний працівник + куратор + психолог + адміністрація).

Згідно з рекомендаціями UNESCO (2020), інклюзивна освіта передбачає: раннє виявлення (скринінг через кураторів і соціальних працівників), індивідуальний план супроводу, емпатійне ставлення викладачів та культуру поваги до різноманітності досвіду [4, с.87]. У системі вищої освіти це означає перехід від реактивної моделі («проблема виникла – реагуємо») до проактивної – соціальний працівник працює на запобігання кризи, а не лише на її подолання.

Інклюзивний підхід у підготовці соціальних працівників включає [5, с.211]:

1. Формування чутливості до ознак сімейного неблагополуччя (емоційна замкнутість, часті пропуски, соматичні скарги).
2. Розвиток навичок кризового втручання (алгоритми реагування на суїцидальні натяки, агресію, депресивні стани).
3. Міждисциплінарну співпрацю (ЗВО ↔ ЦСССДМ ↔ психіатрична служба).
4. Саморефлексію фахівця (робота з власними стереотипами щодо «проблемних сімей»).

Для перевірки ефективності такого підходу було проведено пілотне дослідження серед 20 студентів-магістрів спеціальності «Соціальна робота» Львівського національного університету імені Івана Франка. Розроблено та апробовано 3-годинний тренінг «Виявлення та підтримка студентів із сімейного неблагополуччя», що складався з чотирьох блоків:

- Лекція (90 хв): «Сімейне неблагополуччя: ознаки, вплив на студента».

- Рольові ігри (60 хв): «Як реагувати на пропуски, замкнутість, емоційні спалахи».
- Кейс-стаді (60 хв): аналіз реальних анонімних ситуацій (наприклад, студентка, яка плаче після дзвінка додому).
- Рефлексія (30 хв): «Мої дії завтра на практиці».

До і після тренінгу застосовувалися: опитувальник емпатії (IRI, Davis, 1980), тест на знання ознак сімейного неблагополуччя та самооцінка впевненості у реагуванні на кризу [6, с.35].

Результати:

- Емпатія зросла з 59,3 до 76,8 балів (+29,5 %).
- Знання ознак неблагополуччя – з 48 % до 94 % (+46 п.п.).
- Впевненість у реагуванні на кризу – з 35 % до 88 % (+53 п.п.).

Якісні дані (фокус-група):

«Раніше я вважала, що пропуски – це лінь. Тепер розумію, що це може бути крик про допомогу» (*студентка*). «Рольова гра з «агресивним студентом» дала алгоритм: спочатку безпека, потім слухання, потім – до психолога» (*студент*).

Практичні рекомендації:

1. Включити 6-годинний модуль «Робота з сімейним неблагополуччям» до освітньо-професійних програм «Соціальна робота» (бакалаврат і магістратура) як обов'язковий.
2. Розробити протокол реагування у ЗВО:
 - Куратор – виявляє ознаки;
 - Соціальний працівник – складає індивідуальний план;
 - Психолог – проводить діагностику;
 - Адміністрація – забезпечує конфіденційність.
3. Запровадити систему менторства: студенти-старшокурсники (після тренінгу) підтримують першокурсників із сімейного неблагополуччя.
4. Створити онлайн-платформу для обміну кейсами між ЗВО та ЦСССДМ.

Отже, інклюзивний підхід у підготовці соціальних працівників є ефективним інструментом профілактики кризових станів у студентів із сімейного неблагополуччя. Короткий тренінг значно підвищує компетентності майбутніх фахівців, що підтверджує необхідність системної інтеграції таких модулів до ОПП.

Список використаних джерел

1. Корняк В. І. Соціальна робота в умовах інклюзії: виклики вищої освіти / В. І. Корняк // Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія: Соціальна робота. – 2023. – № 12. – С. 45–56.
2. МОН України. Статистика вищої освіти: аналіз ризиків дроп-ауту. – Київ, 2023. – 120 с.

3. ЦСССДМ. Звіт про стан сімейного неблагополуччя в Україні. – Київ, 2024. – 85 с.
4. UNESCO. Inclusion in Education: A Guide for Policy Makers. – Paris, 2020. – 112 p.
5. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 06.09.2018 № 2545-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 41. – Ст. 342.
6. Davis M. H. A multidimensional approach to individual differences in empathy / M. H. Davis // JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology. – 1980. – Vol. 10. – P. 85.

Вадим ТЕРЕЩЕНКО,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності І 10 Соціальна робота та консультування,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Ірина ІОНОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ МЕНЕДЖЕРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У сучасних умовах соціальні служби функціонують у складному, динамічному середовищі, що характеризується зростанням запитів від населення, обмеженістю ресурсів та необхідністю міжвідомчої взаємодії. Менеджер соціальної роботи, як ключова фігура в організації та координації соціальних послуг, стикається з високим рівнем професійного навантаження, багатозадачністю та необхідністю оперативного прийняття рішень. У таких умовах ефективно управління часом стає не лише інструментом підвищення особистої продуктивності, а й чинником забезпечення якості соціальних послуг.

Проблематиці тайм-менеджменту присвятили свої праці такі відомі науковці та практики, серед яких: Б. Трейсі [2] (як ухвалювати ефективні рішення, здобути фінансову незалежність, налагоджувати особисті та кар'єрні стосунки), Д. Аллен [3] (як відокремлювати важливі справи від другорядних, як правильно пріоритизувати справи, як підвищити власну організованість та заощаджувати час), Ч. Дахіт [6] (як використати наші інтелект, енергію та час, щоб досягти максимального результату, доклавши мінімум зусиль»), Т. Ферріс [5] (як віддавати роботі мінімум часу, отримуючи максимум результату), Б. Олівер [1] (як зрозуміти, що насправді для нас є важливим, а що не варте наших уваги та часу) та інші. Серед вітчизняних вчених питання впровадження технологій тайм-менеджменту в організаціях висвітлювали у своїх працях Т. Сівашенко, Л. Скібіцька, В. Щелкунов, Ю. Чичкан-Хліповка.

Поняття тайм-менеджменту передбачає свідомий контроль за кількістю витраченого часу на певні види робіт, що має позитивний вплив на продуктивність і якість роботи. С. Огінок та А. Лесюк [4], вивчаючи теоретико-методологічні основи аналізу поняття «тайм-менеджмент» дійшли висновку, що насамперед «тайм-менеджмент» це складова частина самоменеджменту, основною метою якого є визначення інструментів і принципів ефективного керування часом, наявними ресурсами, командними ролями, навіть емоціями, досягнення балансу між роботою (навчанням) та особистим життям. Тайм-менеджмент – це чітка система дій, мета якої правильне планування завдань з продуманим розподілом часу на виконання кожного. Головна мета тайм-менеджменту – робити якомога більше, мінімізуювши часові витрати та знизивши рівень стресу людини.

Тайм-менеджмент у професійній діяльності менеджера соціальної роботи набуває особливого значення, оскільки дозволяє оптимізувати робочі процеси, зменшити ризики професійного вигорання, підвищити ефективність командної взаємодії та забезпечити сталість соціальних інтервенцій. Водночас, аналіз практики свідчить про недостатній рівень сформованості тайм-менеджмент компетентностей у фахівців соціальної сфери, що зумовлює потребу в цілеспрямованому розвитку відповідних навичок. Для того, щоб контролювано управляти часом та використовувати його продуктивно, розроблені спеціальні технології, які називають технологіями тайм-менеджменту, серед яких:

Класичні техніки:

- матриця Ейзенхауера: розподіл завдань за терміновістю та важливістю (4 квадранти);
- метод Pomodoro: робота блоками по 25 хвилин з короткими перервами;
- SMART-цілі: постановка чітких, вимірюваних, досяжних, релевантних і обмежених у часі цілей;
- техніка GTD (Getting Things Done): систематизація завдань у списки, контексти, проекти;
- метод ABC/123: ранжування завдань за пріоритетом.

Ментальні моделі:

- принцип Парето (80/20): 20% зусиль дають 80% результату – фокус на ключових завданнях;
- закон Паркінсона: «робота займає весь час, відведений на її виконання» – обмеження часу стимулює ефективність;
- закон Етана: «що можна зробити за 2 хвилини – зроби одразу».

Цифрові інструменти:

- Trello, Asana, Notion – для управління завданнями та проектами.
- Google Calendar, Outlook – для планування зустрічей, нагадувань.
- RescueTime, Toggl – для трекінгу часу та аналізу продуктивності.
- Forest, Focus Booster – для концентрації та уникнення прокрастинації.

Інструменти саморефлексії:

- щоденник часу: запис усіх дій протягом дня для аналізу хронофагів;

- оцінка енергетичних піків: визначення часу доби, коли продуктивність найвища;
- тижневий огляд: регулярна оцінка виконаних завдань і корекція планів.

Попри наявність загальних підходів до тайм-менеджменту, специфіка соціальної роботи – її емоційна насиченість, непередбачуваність ситуацій, необхідність балансування між адміністративними та гуманітарними функціями – вимагає адаптації існуючих моделей до реалій професійної діяльності менеджера соціальної сфери. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні проблеми та розробці практичних інструментів, зокрема тренінгових програм і методичних рекомендацій, спрямованих на розвиток тайм-менеджмент компетентностей.

Список використаних джерел

1. Беркмен Олівер. 4000 тижнів. Тайм-менеджмент для смертних / пер. з англ. Назар Старовойт, Остап Гладкий. 2-ге вид. К. : Лабораторія, 2022. 176 с.
2. Брайан Трейсі. Звички на мільйон доларів. Як збільшити свій прибуток / пер. з англ. Юрій Григоренко. Харків. «Віват», 2019. 288 с.
3. Девід Аллен. Як упорядкувати справи. Мистецтво продуктивності без стресу / пер. з англ. К. Козачук, Н. Кузьменко. К: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 392 с.
4. Огінок С., Лесюк А. Теоретико-методологічні основи аналізу поняття «тайм-менеджмент». Економіка та суспільство. Випуск № 56. 2023 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-66> (дата звернення 29.10.2025)
5. Тімоті Феррісс. Працюй чотири години на тиждень. Нова психологія успіху / пер. з англ. Ірина Грипа. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 432 с.
6. Чарлз Дахітт. Кмітливіші, швидші, кращі. Секрети продуктивності в житті та бізнесі / пер. з англ. Лесь Герасимчук. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 326 с.

Андрій УШАКОВ

*аспірант кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор

Ольга СОРОКА

Сучасне суспільство характеризується зростанням соціальної напруженості й конфліктогенних ситуацій, загостренням суперечностей на

особистісному, груповому та соціальному рівнях функціонування людини. У цих умовах все більш актуальним стає формування конфліктологічної компетентності у представників соціономічних професій, що дає змогу попереджати та ефективно вирішувати конфліктні ситуації в соціальному просторі. Високу значимість конфліктологічної компетентності фахівців із соціальної роботи важко переоцінити, оскільки їхня професійна діяльність безпосередньо спрямована на надання допомоги людям у підвищенні здатності соціального функціонування та максимально можливої успішної інтеграції в суспільство шляхом ефективного вирішення різного роду проблем, суперечностей і конфліктів.

Погоджуємося із О. Цісецьким, Х. Зборовською в тому, що «недостатньо сформована конфліктологічна компетентність особистості – одна з вагомих причин виникнення конфліктів у виробничій сфері» [3, с. 138].

У просторі соціальної роботи можна виділити три сфери, в яких виникають конфлікти і необхідність роботи з ними, це: трудовий колектив соціальної служби, сфера взаємодії з клієнтами в процесі роботи з ними і особистий (сімейний, професійний) простір одержувача соціальних послуг. Таким чином, найважливішою умовою успішної професійної взаємодії соціального працівника з різними учасниками соціального простору є його конфліктологічна компетентність.

Що стосується терміну «конфліктологічна компетентність», то на даний час у науковій літературі немає єдиного загальноприйнятого визначення, до кінця не схарактеризована його структура та складові. Так, на думку Л. Котлової, «конфліктологічна компетентність відноситься до соціальної компетентності, а тому вона містить перцептивну, комунікативну, міжособистісну й управлінську компетентності, реалізує прикладні (ситуативні) аспекти спеціальної професійної діяльності» [2, с. 130].

Колектив авторів вважають, що «конфліктологічна компетентність передбачає звернення до науково-теоретичної бази, формування та розвиток конфліктологічних умінь і навичок, до набуття практичного досвіду вирішення конфліктів із метою зменшення деструктивного впливу та переведення їх у конструктивне русло» [1, с. 453].

Погоджуємося із дослідниками (С. Калаур, В. Калінін, О. Климентьева, І. Тітаренко) в тому, що конфліктологічна компетентність розглядається як основа становлення професіоналізму в усіх сферах діяльності, як найважливіша складова професійної та загальнокультурної компетентності.

Формулюючи визначення конфліктологічної компетентності, науковці відносять до нього: 1) комплекс знань, умінь і навичок ефективної взаємодії в конфлікті; 2) вміння особистості, соціальної групи знизити ризик розвитку конфліктної ситуації в негативній формі і перевести її в конструктивне русло; 3) здатність ефективно комунікувати в конфлікті; 4) володіння низкою конфліктологічних компетенцій у сфері діагностики, прогнозування, цілепокладання, активізації стратегій запобігання та вирішення конфлікту; 5) готовність вирішувати конфліктологічні завдання і виконувати трудові

обов'язки в умовах конфлікту в професійній діяльності; 6) здатність і готовність здійснювати діяльність з профілактики та врегулювання конфлікту, при необхідності виконувати функції медіатора тощо (І. Козич, Ю. Костюшко, А. Лукашенко, Л. Мухіна, І. Тітаренко та ін.).

У контексті даного дослідження, конфліктологічна компетентність соціального працівника розглядається нами, як інтегративна освіта, що передбачає конфліктологічні знання, вміння та властивості особистості, які визначають його готовність і здатність успішно виконувати трудові функції, ефективно взаємодіяти з усіма учасниками соціального простору в умовах конфліктогенного середовища, забезпечуючи високу якість надання соціальних послуг.

Спираючись на аналіз зазначених вище досліджень і власні погляди на розуміння даної проблеми, ми представили структуру конфліктологічної компетентності соціального працівника, що містить п'ять компонентів (табл. 1).

Таблиця 1

Структура конфліктологічної компетентності соціального працівника

Компоненти	Змістове наповнення компонента
Гностичний (когнітивний)	Містить комплекс наукових знань в галузі конфліктології, психології, професійно-етичних норм діяльності соціального працівника. Це знання: про сутність конфлікту, його функції, причини, структуру та динаміку розвитку; специфіку та види конфліктів, що виникають у просторі соціальної роботи; про методи та способи управління конфліктом, включаючи його прогнозування, попередження та вирішення; про психологічні особливості особистості, її стани та поведінку в конфліктній ситуації; про вікові та специфічні особливості психології різних категорій громадян, які є потенційними отримувачами соціальних послуг; про нормативні та морально-етичні регулятори поведінки в ситуації конфлікту, про корпоративну та професійну етику соціального працівника
Ціннісно-мотиваційний	Передбачає ціннісні та мотиваційні установки: на сприйняття конструктивних функцій конфлікту, що дають змогу виявити проблеми і протиріччя, що лежать в його основі, і, отже, вирішити їх; на гармонізацію відносин з людьми, прагнення до співпраці та діалогу, толерантне і терпиме відношення до інших точок зору; на усвідомлене сприйняття і розуміння особистості партнера (опонента), емпатійне й шанобливе ставлення до неї, прагнення до безумовного й безоціночного прийняття; на використання ефективних методів і стратегій розв'язання конфлікту; на дотримання професійно-етичних норм у конфліктних ситуаціях; на постійне підвищення своєї конфліктологічної компетентності, прагнення до саморозвитку й самоосвіти

	Продовження таблиці 1
Проектувально-прогностичний	Поєднує прогностичні та проектувальні вміння й навички: вміння прогнозувати можливості виникнення конфлікту з метою його запобігання на стадії виникнення суперечностей; вміння здійснювати оптимальний вибір конфліктної стратегії на основі аналізу конфліктної ситуації та психологічних особливостей опонентів; навички проектування діяльності з управління конфліктом, підбір найбільш ефективних форм, методів і засобів управління; навички моделювання безконфліктної поведінки в проблемних, суперечливих ситуаціях; вміння передбачати дії опонентів, їхню поведінку, методи і стратегії конфліктного протистояння
Операційно-діяльнісний (поведінковий)	Охоплює володіння вміннями, навичками та здібностями: застосування різних методів і технологій управління конфліктами (діагностики, профілактики та вирішення конфліктів); організації та проведення переговорів, посередництва, медіації; побудови гуманістичних взаємин з партнером спілкування на основі емпатії, толерантності, доброзичливого та шанобливого ставлення до нього; ефективної комунікації в конфліктній ситуації, включаючи навички рефлексивного та нерефлексивного слухання, вміння в чіткій, точній і коректній формі висловлювати свою думку, точку зору, позицію тощо; спостереження та оцінювання особистісних особливостей, емоційних станів і поведінки учасників конфлікту; вибору ефективних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях, враховуючи індивідуально-психологічні особливості та психічні стани опонентів; управління власними емоційними станами (гнівом, образою); впливу на опонента, на відносини, цілі, мотиви конфліктної поведінки, мотивування на конструктивне розв'язання конфлікту; дотримання професійно-етичних норм у конфліктних ситуаціях
Рефлексивно-оціночний	Складається з умінь і здібностей рефлексивної культури: вміння здійснювати самоаналіз і самооцінку своїх знань, умінь і якостей особистості з точки зору конфліктологічної компетентності; моніторинг власної поведінки, прояву емоційних реакцій у різних ситуаціях спілкування; здатність організовувати процес самопізнання та оцінку свого професійного розвитку

У комплексі виокремлені складові конфліктологічної компетентності забезпечують конструктивне функціонування професійної діяльності та дозволяють виконувати трудові функції в ситуаціях прогнозованого або реального конфлікту з суб'єктами соціального простору.

Ми переконані, що будучи компонентом професійної компетентності соціальних працівників, конфліктологічну компетентність необхідно формувати одночасно з набуттям спеціальної підготовки в системі вищої фахової освіти.

Список використаних джерел

1. Голубєва М., Жарук І., Гірник А. Психолого-педагогічний зміст термінів «конфліктна компетентність» та «конфліктологічна компетентність». *Матеріали конференцій МЦНД*, 2022 (13.05.2022; Хмельницький, Україна). С. 449–454.

2. Котлова Л. О. Конфліктологічна компетентність в системі безперервної освіти. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад* : зб. наук. праць матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 квітня 2017 р., м. Київ, Національний авіаційний університет / наук. ред. Н. П. Муранова. К. : НАУ, 2018. С. 130–133.
3. Цісецький О., Зборовська Х. Конфліктологічна компетентність керівника. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2012. Випуск 17. С. 134–141. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26359/1/%D0%A6%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%9E.pdf>

Костянтин ЩЕРБИНА,
*аспірант кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

ПОТЕНЦІАЛ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

Будь-яка галузь сучасного наукового знання не стоїть на місці, більше того, зазнаючи істотних змін, підлягає перегляду під впливом процесів, що відбуваються сьогодні в суспільстві. Більшою мірою це стосується управлінської сфери. В основному це пов'язано не стільки зі спробами описати процеси, що зачіпають проблеми менеджменту, скільки з пошуками методів і засобів підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі менеджменту з тим, щоб вони без особливих труднощів знаходили шляхи виходу з виникаючих проблемних ситуацій.

Сучасні складні ринкові умови диктують нові правила підготовки управлінців. Тому сьогодні актуальним є застосування нестандартних організаційних форм навчання, однією з яких є тренінг, орієнтований на вимоги ринку праці і здатний забезпечити комплексом знань, умінь і навичок, завдяки яким молодий фахівець максимально швидко зможе адаптуватися до професійної діяльності.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених організації та проведенню тренінгів (В. Вишківська, В. Зливков, Т. Котенко, С. Лукомська, Е. Панасенко, О. Сорока та ін.), існує ціла низка питань, що стосуються впровадження подібної форми навчання в закладах фахової передвищої освіти, які вимагають уточнення та визначення. Традиційно освітній процес у закладах різного рівня акредитації передбачає застосування таких видів навчальних занять, як лекції, семінари, практичні та лабораторні. Комплексне застосування цих форм навчання дає можливість сформулювати базові знання, вміння й навички в певному напрямі. При цьому вагоме значення надається

не тільки теорії, а й практичному застосуванню отриманих знань. Адже максимально ефективно засвоєння матеріалу можливе тільки в разі практичного опрацювання студентами певних дій. Для цього пропонуємо використовувати тренінг.

Нам імпонує визначення тренінгу, запропоноване О. Сорокою: «це нетрадиційна форма організації навчання, спосіб організації активності його учасників з метою здобуття спеціальних знань, вироблення на цій основі умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності» [3, с. 261]. Повністю підтримуємо групу дослідників у тому, що «тренінг дає простір для: створення ситуацій переживання; колективної рефлексії; створення учасниками різних особистісних смислів; розгортання процесів самопізнання, самооцінювання, саморозвитку» [1, с. 95].

Важливим є те, що тренінг містить комплекс вправ, які мають наукову основу і здійснюються за спеціальною методикою. Серед активних методів навчання тренінг займає чільне місце. Пріоритет у розробці тренінгових підходів належить закордонним дослідникам (Я. Морено, К. Роджерс, К. Рудестам). «Головною метою тренінгу, на думку Т. Котенко, є очікувана поведінка майбутнього спеціаліста, не скільки набуття нових знань, скільки формування поведінкових навичок та вмінь за рахунок групової роботи» [2, с. 146].

Впровадження тренінгових методів в освітній процес підготовки майбутніх менеджерів вимагає дотримання певних вимог, а саме: визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожного студента; необхідність постійного узгодження досвіду моральної поведінки здобувача освіти з науковим змістом професійних завдань; надання можливості вільного вибору стратегії поведінки в процесі тренінгових занять.

Слід враховувати той факт, що в основі тренінгових методів покладено розвиток різних видів особистісної активності студентів у груповій взаємодії: фізичної, соціальної та пізнавальної. Це пов'язано з тим, що здобувач освіти змінює місце перебування в групі, вибудовує відносини з однокласниками, здійснює пошук необхідної інформації.

Оскільки у своїй професійній діяльності менеджери досить часто стикаються з проблемами, які вимагають миттєвого і нестандартного колегіального рішення, тренінги передбачають підготовку майбутніх управлінців шляхом застосування саме інтерактивних форм навчання. Такі форми сприяють навчанню студентів через взаємодію один з одним і дають змогу активно використовувати завдання, які відображають реальні виробничі ситуації. Так, наприклад, однією з найважливіших функцій менеджера є здатність блискавично приймати правильні управлінські рішення. Реалізація такої функції передбачає не тільки засвоєння і узагальнення студентами відповідних знань, а й формування управлінської компетентності, яка є важливою для управлінської професії.

Особливість застосування тренінгових технологій у підготовці майбутніх менеджерів полягає в тому, що вони сприяють активній участі студентів у розвитку власних знань та формуванні професійних навичок і

компетенцій. Крім того, тренінгові технології спонукають учасників занять до:

- творчої активності – однієї з найважливіших вимог, що висуваються до сучасних менеджерів;
- міжособистісної взаємодії під час роботи в команді – одного з факторів успішного виконання менеджерських функцій;
- пошуку необхідної інформації та аналітичного мислення – основних складових успішного формування навичок прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності або недостатньої кількості інформації;
- формування у студентів практичних навичок з виконання індивідуальних завдань та прийняття індивідуальної відповідальності – що має велике значення при прийнятті управлінських рішень;
- публічних презентацій індивідуальних і колективних результатів.

При проведенні управлінського тренінгу пропонуємо використовувати такі методи і прийоми, як-от:

- презентація, робота в малих групах, «мозковий штурм» – для актуалізації знань і оцінки рівня обізнаності студентів;
- «коло», робота в малих групах, ділова гра – для пошуку можливих і найбільш ефективних шляхів вирішення проблеми;
- «мікрофон», «акваріум», дискусія – для рефлексії.

Розглянемо деякі з них детальніше. Так, презентація являє собою виступ перед аудиторією, основна мета якого – донести і продемонструвати певну інформацію до слухачів у зручній для аудиторії формі. Як правило, в тренінгах з менеджменту презентації спрямовані на надання інформації про тренера-викладача; інструктаж щодо графіка тренінгу та виконання поставлених завдань; представлення результатів колективної роботи.

«Коло» – інтерактивний прийом, що дозволяє кожному учаснику тренінгу висловити власну точку зору. При використанні даного прийому учасники групи включаються в процес навчання, вчаться лаконічно висловлювати своє бачення ситуації, брати персональну відповідальність за власні дії. Найчастіше «коло» використовують при знайомстві з учасниками.

«Мозковий штурм» спонукає учасників тренінгу проявляти творчість, розвиває здатність швидко аналізувати ситуацію, формує вміння толерантно відноситися до чужих думок, систематизувати інформацію та виявляти найважливіші моменти. Як правило, «мозковий штурм» застосовується при визначенні методів прийняття управлінських рішень. Під час проведення ділової гри учасники тренінгу моделюють процес організації та функціонування підприємства. Майбутні управлінці мають змогу відчувати себе менеджерами, які приймають управлінські рішення в умовах, наближених до реальних (у діловій грі використовують переважно ситуації, які відбувалися на різних підприємствах у реальному житті).

Основною метою дискусії є встановлення правил та обговорення результатів роботи групи і тренінгу в цілому. Також дискусія сприяє прояву активності студентів, позбавленню від нерішучості та поліпшенню

ораторських здібностей. Беручи до уваги той факт, що тренінг націлений на набуття студентами не стільки теоретичних знань, скільки практичних навичок, його впровадження в освітній процес підготовки сучасних менеджерів не просто доцільне, а вкрай необхідне.

Застосування в освітньому процесі перерахованих вище тренінгових методів і прийомів дасть можливість здійснювати підготовку фахівців, які виходитимуть зі стін альма-матер з уже сформованими професійними компетенціями у сфері прийняття управлінських рішень. Відповідно, з перших же днів своєї роботи вони зможуть виконувати свої професійні обов'язки в повному обсязі.

Література

1. Вишківська В., Кондратенко Л., Патлайчук О. Тренінг як засіб розвитку професійного мислення майбутніх фахівців. Молодь і ринок. 2022. № 2/ 200. С. 93–98.
2. Котенко Т. М. Тренінг як засіб активізації навчання у вищій школі. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2009. Випуск 16. ч. II. С. 143–147.
3. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 534 с.

Секція 6
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ
СІМ'Ї ТА ДИТИНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

Ольга БАЙДАРОВА

*кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,*

Крістіна РОГАЧ

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОПП «Соціальна педагогіка»
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,*

КРИЗОВЕ ВТРУЧАННЯ ЯК МЕТОД ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО
ЗДОРОВ'Я ЖІНОК, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙНИ

В умовах повномасштабного воєнного вторгнення реалізація Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (Кабінет Міністрів України, 2018), що вимагає розроблення та впровадження програм профілактики проблем психічного здоров'я, створення служб та послуг у сфері психічного здоров'я для забезпечення доступності допомоги щодо психічного здоров'я на рівні територіальних громад, набуває особливої значущості. Гостро постала потреба у підтримці та відновленні психічного здоров'я постраждалих жінок, які вимушено стали тилом сил оборони і стикаються з численними труднощами життя в умовах війни. У своїй роботі ми прагнемо розглянути кризове втручання як метод відновлення психічного здоров'я та обґрунтувати доцільність використання цього методу у роботі з жінками, які постраждали від війни.

Кризова інтервенція широко використовується на практиці як перша психологічна допомога, націлена на зниження руйнівної сили кризової ситуації, послаблення негативних емоційних переживань, повернення людини до адаптивного рівня функціонування, попередження психопатології. Огляд джерел засвідчує обґрунтованість використання кризової інтервенції як методу стабілізації негативних емоційних станів у воєнний час (Трубін, 2023).

Теоретичне підґрунтя кризового втручання було розвинене в межах Проєкту Уеллслі, започаткованого у 1942 р. громадськими психітарами Е. Ліндемманом та Дж. Капланом в зв'язку із пожежею в бостонському нічному клубі «Кокосовий гай». Вони працювали над створенням загальноосвітньої програми психічного здоров'я в Кембриджі, штат Массачусетс, прагнучи розбудувати систему раннього втручання, що сприяло б позитивному зростанню та мінімізувало ймовірність психічних порушень (Бригадир,

2023). Сьогодні кризове втручання розглядають як окрему спеціальну галузь психічного здоров'я. Ґрунтуючись на міцній теоретичній базі та практиці, що виникла на основі 50-річного емпіричного та експериментального підтвердження, кризова інтервенція стала багатовимірним і гнучким методом втручання.

Травмувальні події, які доводиться переживати українським жінкам – щоденна загроза життю і здоров'ю, розлука з рідними, втрата домівки та багато іншого – спричиняють у них кризові стани, що призводить до погіршення їх самопочуття та якості життя в цілому. Кризове втручання у цьому випадку є дуже доречним методом роботи; воно забезпечує стабілізацію емоційного стану, роботу з первинними скаргами, нормалізацію ритму життя та допомагає відкрити шляхи для подальшої роботи над глибшими аспектами, які могла спричинити травма. Реалізується кризове втручання у роботі з постраждалими в умовах війни як психологічне кризове консультування, що має базуватися на відповідних теоретико-методологічних і методичних засадах та враховувати особливості психологічних підходів та їх інтеграції в застосуванні психотерапевтичних методів (Пилипенко, 2022). На нашу думку, парадигми психотерапевтичної чи психологічної практики мають менше значення у кризовому втручанні, ніж теоретико-методологічне підґрунтя, в основі якого лежить розуміння кризи та цілей втручання.

Кризу характеризують як дуже негативний стан, пов'язаний з почуттям безсилля або захоплення, що часто виникає раптово, несподівано у зв'язку надзвичайними, екстремальними подіями, як то стихійні лиха, катастрофи, спричинені людиною, війни, терористичні акти, насильство або несподівана смерть, загроза смерті та/або травми, сама травма чи важка хвороба. У широкому розумінні кризу розглядають як внутрішній дисбаланс, який виникає, коли копінг-стратегії не спрацьовують у подоланні стресу або життєві навички не відповідають ситуації. У своїх працях 1960-х рр. Каплан Дж. задокументував чотири стадії кризової реакції: початкове підвищення напруги внаслідок емоційно небезпечної події, що спровокувала кризу; посилене порушення повсякденного життя, у зв'язку із неможливістю швидко вирішити кризу; швидке зростання напруги, оскільки особа не може вирішити кризу за допомогою екстрених методів вирішення проблем; депресія чи психічний колапс, або ж людина може частково вирішити кризу, використовуючи нові методи подолання (Roberts & Ottens, 2005).

Послуги з кризового втручання пов'язані з традиційними обмеженнями доступності психологічної допомоги як то висока ціна, несвоєчасність і невелика кількість професіоналів. Використання інтернету для збільшення можливостей доступу до послуг стало світовою практикою. Дослідження онлайн психологічного кризового втручання проводилися в кількох різних країнах, зокрема в Нідерландах та Австралії, і доводять його ефективність (Ismail, Zakaria, & Kari, 2024).

Одним з найважливіших елементів кризового консультування є забезпечення підтримки, стабілізації та пошук ресурсів. Активне слухання є

критично важливим, а також має бути присутнє беззастережне прийняття та заспокоєння. Методики та алгоритми надання психологічної допомоги в кризі є результатом еклектичної суміші теорій: психоаналітичної (сили его, психічна енергія), екзистенціальної (ідея збігається з китайською ідеєю небезпеки та можливостей, прийняття особистої відповідальності), гуманістичної (оптимізм, надія, зростання), когнітивно-поведінкової (визначення ключів до кризового стану), сімейно-системної (саморегулювання, зворотний зв'язок, протидія та калібрування). На сьогодні добре себе зарекомендували короткотривалі програми кризової психологічної допомоги такі як: 8-крокова програма по роботі з втратою для дорослих, дітей та підлітків; модель ABC; травмофокусована терапія КПТ та EMDR (Бригадир, 2023).

Кризове консультування покликане допомогти у пошуку внутрішніх ресурсів та залученні зовнішньої підтримки, яку можна отримати від кола сім'ї, близького оточення, та інших видів допомоги для успішного подолання кризи. Важливими принципами кризового консультування є короткостроковість і терміновість, оскільки цей вид втручання покликаний запобігти розвитку більш негативних наслідків травмувальної події для особистості (Трубіна, 2023).

Кризове втручання відіграє важливу роль у процесі відновлення психічного здоров'я жінок, які постраждали від війни. Надання своєчасної психологічної підтримки допомагає стабілізувати психоемоційний стан та запобігти розвитку довготривалих негативних наслідків для психічного здоров'я. Кризова інтервенція у роботі з жінкою, яка постраждала від війни, сприяє: адаптації до нових умов, знаходженню в собі ресурсів для подолання стресу і травми, відновленню здатності до конструктивного функціонування. Кризове онлайн консультування підвищує доступність такої допомоги.

Список використаних джерел:

1. Кабінет Міністрів України (2018). Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням від 27 грудня 2017 р. № 1018-р.
2. Пилипенко, Н. (2022). Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*, 70(6), 142–148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148>
3. Трубіна, І. М. (2023). Кризова інтервенція як метод стабілізації негативних емоційних станів у воєнний час. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості: зб. наук праць за матер. VIII Усеукраїнської науково-практ. конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 07 квітня 2023 р.)*. Херсон: ХДУ, 148-152.
4. Ismail, Y., Zakaria, N. S., & Kari, D. N. P. (2024). Thematic review on counseling crisis and intervention in school. *Multidisciplinary Reviews*, 8(2), 2025040. <https://doi.org/10.31893/multirev.2025040>

5. Roberts A. R. & Ottens A. J. (2005). The Seven-Stage Crisis Intervention Model: A Road Map to Goal Attainment, Problem Solving, and Crisis Resolution. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 5(4), 329-339. <https://doi.org/10.1093/brief-treatment/mhi030>
6. Бригадир, М. (2023). Особливості надання кризової психологічної допомоги. В: Akimjak, A., Shcherbiak, Iu. (eds.) *Transformational processes of the social and humanitarian sphere of modern Ukraine in the conditions of war. Challenges, problems and prospects*, 61–78.

Павло БЕРЕГОВ,

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення,*

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олексій ЗНОБЕЙ,

*старший викладач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,*

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Сучасні умови воєнного стану в Україні зумовили масштабні внутрішні переміщення населення, що створило нові виклики у сфері соціального захисту. Проблема нормативного забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб стала однією з ключових у системі державної соціальної політики. Від ефективності правового регулювання залежить не лише реалізація соціальних гарантій, а й рівень інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, стабільність соціально-економічної ситуації та забезпечення прав людини.

Основу нормативно-правового регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні становить Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Цей закон визначає правовий статус внутрішньо переміщених осіб, гарантії державної підтримки, механізми реєстрації та обліку, а також основи взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських організацій у сфері допомоги переміщеним особам [2]. Його прийняття стало важливим етапом у формуванні державної політики, спрямованої на забезпечення соціальної стабільності та підтримку осіб, які постраждали від воєнних дій.

Важливу роль у нормативному забезпеченні соціального захисту відіграють підзаконні нормативно-правові акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства соціальної політики, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я тощо. Вони деталізують порядок надання державної допомоги, компенсацій за оренду житла, субсидій,

гуманітарної підтримки, соціальних послуг і працевлаштування. Зокрема, Постанова КМУ «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» № 332 від 20 березня 2022 року передбачає надання державної допомоги на проживання внутрішньо переміщених осіб, що є одним із базових інструментів підтримки під час воєнного стану [1].

У контексті забезпечення соціальних гарантій особливе значення має Закон України «Про зайнятість населення» і відповідні нормативні акти, які передбачають додаткові гарантії для внутрішньо переміщених осіб щодо працевлаштування, перекваліфікації та отримання тимчасової роботи через державну службу зайнятості [3].

Не менш важливими є міжнародно-правові аспекти нормативного забезпечення, оскільки Україна спирається на положення міжнародних документів – зокрема, Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення (1998 р.), Європейську соціальну хартію (переглянуту), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Ці документи визначають стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб та сприяють узгодженню українського законодавства з європейськими нормами.

Слід зазначити, що незважаючи на розвинену нормативну базу, існує низка проблем і суперечностей, які ускладнюють ефективну реалізацію соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Серед них – недостатня координація між державними структурами, складність процедур отримання допомоги, брак фінансових ресурсів, неоднакове трактування норм на місцевому рівні, а також обмежений доступ до житла та працевлаштування. В умовах воєнного стану актуалізується потреба у вдосконаленні механізмів міжвідомчої взаємодії, спрощенні процедур, цифровізації обліку та розширенні партнерства з громадськими і міжнародними організаціями.

Система нормативного забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб нині перебуває в процесі динамічного оновлення. Зокрема, активно розробляються нові законопроекти, спрямовані на підвищення рівня соціальної безпеки, розширення доступу до послуг, компенсацію втрат житла та відновлення прав переселенців. У 2023–2025 рр. Мінреінтеграції України впроваджує комплексну Стратегію інтеграції та підтримки внутрішньо переміщених осіб, яка передбачає розвиток правового поля, посилення адресності допомоги, забезпечення сталого розвитку громад, що приймають переселенців.

Отже, нормативне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є системоутворюючим елементом державної політики соціальної підтримки в умовах війни. У нашій країні існує розвинена законодавча база, яка забезпечує реалізацію основних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Водночас збереження актуальності проблеми вимагає подальшої адаптації нормативно-правових актів до нових соціальних реалій, посилення координації між усіма суб'єктами соціальної політики, удосконалення механізмів надання допомоги та забезпечення рівного

доступу до соціальних послуг. Ефективна реалізація цих завдань стане передумовою для інтеграції внутрішньо переміщених осіб у суспільне життя, відновлення соціальної справедливості та зміцнення держави в цілому.

Список використаних джерел

1. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова КМУ № 332 від 20 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 23.10.2025).

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 4 квітня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 24.10.2025).

3. Про зайнятість населення. Закон України № 5067-VI від 12 вересня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення 24.10.2025).

Євген БОЙКО,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 232 Соціальне забезпечення,

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Ірина ІОНОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри соціальної роботи і

менеджменту соціокультурної діяльності,

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Сучасні виклики, пов'язані з воєнною агресією російської федерації проти України, актуалізували потребу у вдосконаленні державної політики соціального захисту військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей. Учасники бойових дій є особливою категорією громадян, які потребують не лише належного визнання заслуг, а й ефективної системи соціальної підтримки, спрямованої на відновлення їхнього здоров'я, працездатності, соціального статусу та інтеграції у мирне життя. Реалізація державної політики у цій сфері є стратегічним напрямом соціального розвитку держави, що забезпечує стійкість суспільства, підтримку бойового духу Збройних Сил та зміцнення національної безпеки.

Державна політика соціального захисту учасників бойових дій визначається низкою нормативно-правових актів, серед яких ключовим є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Цей документ закріплює основні гарантії для ветеранів, осіб з інвалідністю внаслідок війни, членів сімей загиблих, а також встановлює систему соціальних пільг, компенсацій і державних допомог [3]. В умовах воєнного стану законодавство постійно оновлюється, адаптуючись до нових викликів,

зокрема через ухвалення законів щодо надання одноразових виплат, компенсацій на житло, психологічної реабілітації та медичного забезпечення.

Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій охоплюють організаційно-правові, фінансово-економічні, соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні інструменти. Вони функціонують через систему державних органів – Міністерство у справах ветеранів України [1], Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Державну службу зайнятості, місцеві органи влади, а також через широку мережу недержавних та волонтерських організацій.

Одним із провідних механізмів є нормативно-правовий механізм, що забезпечує регулювання правового статусу ветеранів, визначення порядку надання пільг, допомог і компенсацій. У 2023–2025 роках здійснено значне оновлення нормативної бази, зокрема ухвалено постанови Кабінету Міністрів України щодо створення Єдиного державного реєстру ветеранів війни, електронного кабінету ветерана, розширення програм медичної, психологічної та освітньої підтримки [2]. Ці інструменти сприяють діджиталізації системи соціальних послуг і забезпечують прозорість у розподілі державних ресурсів.

Важливе місце посідає фінансово-економічний механізм, який реалізується через бюджетне фінансування державних програм соціальної підтримки ветеранів, компенсаційні виплати, грантові та кредитні програми для започаткування власної справи. У співпраці з міжнародними партнерами (UNDP, USAID, IOM, EU) держава підтримує програми соціально-економічної адаптації військовослужбовців, які повертаються до цивільного життя.

Соціально-психологічний механізм є одним із найважливіших, оскільки участь у бойових діях нерідко призводить до посттравматичних стресових розладів, дезадаптації та труднощів у соціальній інтеграції. У зв'язку з цим функціонують центри психологічної реабілітації ветеранів, соціально-психологічної підтримки, груп самопомогі, працюють лінії довіри та онлайн-платформи психологічної підтримки. Програма «Рука допомоги ветерану» та державна стратегія розвитку ветеранського руху передбачають створення мережі психосоціальних центрів на базі громадських організацій.

Значну роль відіграє інституційно-організаційний механізм, що передбачає координацію діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, ветеранських спілок і громадських організацій. Міністерство у справах ветеранів України виступає центральним координатором у розробці стратегій і програм, зокрема «Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року». Ця стратегія визначає основні напрями розвитку системи підтримки ветеранів, серед яких: удосконалення механізмів соціального захисту, забезпечення реінтеграції ветеранів у цивільне життя, створення умов для їх професійної самореалізації та працевлаштування, розширення доступу до якісних медичних, психологічних і реабілітаційних послуг. Важливе місце у стратегії посідає питання

підвищення рівня суспільного визнання ролі ветеранів у захисті держави, формування позитивного образу ветерана як активного учасника суспільних процесів, носія патріотичних цінностей і громадянської відповідальності [4].

Важливим є інформаційно-комунікаційний механізм, який забезпечує інформування ветеранів про їхні права, доступ до соціальних сервісів, можливість подання заяв через електронні ресурси. Платформа «Ветеран» дозволяє в онлайн-режимі отримати довідку, подати запит на пільгу чи допомогу, відстежити статус звернення. Це значно підвищує ефективність державного управління та зменшує корупційні ризики.

Незважаючи на системні зрушення, у реалізації державної політики соціального захисту ветеранів залишається низка проблем. Серед них – фрагментарність законодавчої бази, брак фінансування програм реабілітації, обмежені можливості для працевлаштування та перекваліфікації ветеранів, недостатня кількість психологів, які мають досвід роботи з військовими. Також існують проблеми координації між центральними і місцевими органами влади, що ускладнює реалізацію комплексних програм підтримки.

Для підвищення ефективності механізмів реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій необхідно вдосконалити міжвідомчу взаємодію, посилити роль місцевих громад у впровадженні програм, розширити партнерство з громадськими та міжнародними організаціями. Перспективним напрямом є впровадження моделі кейс-менеджменту у соціальній роботі з ветеранами, що передбачає індивідуальний підхід, системний супровід і контроль результатів адаптації. Важливим є також розвиток соціального підприємництва серед ветеранів як форми самореалізації та інтеграції в економічне життя суспільства.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні поступово формують цілісну багаторівневу систему, спрямовану на забезпечення соціальної справедливості, підтримку ветеранів і зміцнення соціальної стійкості держави. Ефективність цієї системи залежить від узгодженості дій усіх суб'єктів соціальної політики, стабільного фінансування, науково обґрунтованих стратегій та широкого залучення громадянського суспільства до процесу розбудови ветеранської політики.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України № 1175-2018-п від 21 липня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.10.2025).
2. Про Єдиний державний реєстр ветеранів війни: Постанова Кабінету Міністрів України № 700-2019-п від 03 жовтня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.10.2025).

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України № 3551-XII від 22.10.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 27.10.2025).

4. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: Постанова Кабінету міністрів України № 1209-2024-р від 29 листопада 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text> (дата звернення 27.10.2025).

Діана В'ЮННИК,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 231 соціальна робота
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка
Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

ПРОФІЛАКТИКА РУСИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Русифікація як системна стратегія держави-агресора спрямована на витіснення української мови, історії, культури та формування лояльності населення до окупаційної адміністрації. Це явище набуло критично небезпечних масштабів після 2014 року, а особливо – з початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році. За оцінками правозахисних організацій, на тимчасово окупованих територіях проживає близько двох мільйонів дітей та підлітків, які перебувають під впливом цілеспрямованої пропаганди та інформаційного тиску. Русифікація загрожує знищенням національної ідентичності, переформатуванням світогляду молоді, а в довгостроковій перспективі – послабленням української державності [2]. Найбільш уразливою групою є діти, які через вікові особливості не володіють розвиненим критичним мисленням та легко піддаються навіюванню. Освітні заклади, медіапростір, дитячі заходи та культурні практики в окупації перетворюються на інструменти пропаганди, де українська мова забороняється, а навчальні програми замінюються на російські. Діти, які народилися вже під окупацією, взагалі не мають досвіду функціонування в українському культурному та правовому полі. Молодь натомість володіє більшою самостійністю та доступом до інформації, тому здатна шукати альтернативні джерела й ставити під сумнів нав'язувані наративи. Проте тривалий інформаційний вплив також формує стійкі проокупаційні погляди та викривлене сприйняття подій [1; 2].

Русифікація має негативні наслідки в усіх сферах життя: мовній, культурній, інформаційній, освітній та політичній. Одним із

найнебезпечніших є використання зросійщених громадян у диверсійній діяльності, поширенні дезінформації, коригуванні ворожих ударів. У культурно-мовному вимірі це проявляється в домінуванні російськомовного контенту, споживанні та популяризації медіапродуктів держави-агресора, втраті національної пам'яті. Особливо небезпечним є залучення дітей до російських «воєнно-патріотичних клубів», «юнарії», мілітаризованих таборів – це створює ризики майбутньої вербовки та формування проросійської ідентичності [6].

Профілактика русифікації має розглядатися як багатовимірна система заходів, спрямованих на захист української ідентичності. Пріоритетним є розвиток критичного мислення, медіаграмотності, вміння розпізнавати фейки та маніпуляції. Особливої уваги потребують діти та молодь на непідконтрольних територіях, які мають обмежений доступ до українського інформаційного простору. Одним із важливих напрямів є надання інструкцій щодо безпечного користування VPN, доступу до українських ЗМІ, гарячих ліній, чат-ботів, які можуть забезпечувати консультації, сприяти евакуації чи психологічній підтримці [5; 2].

Важлива роль належить соціальним педагогам і соціальним працівникам. Соціальний педагог у школах на підконтрольних територіях може здійснювати профілактичну роботу: проводити інформаційні заходи про значення мови як маркера ідентичності, навчати учнів медіаграмотності, формувати національну свідомість та проукраїнську позицію. Завданням є запобігти русифікації ще до можливих ризиків окупації. Соціальні працівники, у свою чергу, можуть дистанційно консулювати сім'ї на окупованих територіях, надавати психологічну, інформаційну та соціально-правову допомогу, а за потреби – скеровувати до відповідних служб.

Медіаграмотність є одним із ключових механізмів протидії пропаганді. Дітей і молодь необхідно вчити розуміти принципи роботи інформаційних атак, емоційних тригерів, дезінформаційних наративів агресора. Фейки здебільшого апелюють до страху, гніву або співчуття, тому важливо аналізувати мету повідомлення, перевіряти джерела та звертати увагу на ознаки маніпуляції (вимкнені коментарі, відсутність посилань, анонімність авторів). Паралельно має розвиватися культура онлайн-безпеки: захист персональних даних, безпечне користування соцмережами, уникнення підозрілих посилань [4].

Для дітей і молоді, які вже опинилися під впливом русифікації, важливо створювати безпечні психологічні простори для повернення до української ідентичності – дистанційні центри підтримки, консультаційні лінії, програми із поступовим наданням достовірної інформації про історію України, культуру, мову, сучасні події. Такі програми мають ґрунтуватися не на примусі, а на довірі та добровільному прийнятті, щоб формування української ідентичності було усвідомленим і стійким.

Отже, русифікація українських дітей та молоді на тимчасово окупованих територіях є надзвичайно серйозною загрозою, що ставить під

ризик національну безпеку, державну цілісність і майбутнє українського суспільства. Профілактика має бути системною: через освіту, патріотичне виховання, розвиток медіаграмотності, формування національної свідомості, забезпечення доступу до українського інформаційного простору та міжвідомчу взаємодію. Виховуючи покоління свідомих громадян, Україна здатна ефективно протидіяти агресору та забезпечити власне стійке майбутнє.

Список використаних джерел:

- 1 Влада рф заборонила викладати українську мову на окупованих територіях. URL: <https://chytomo.com/vlada-rf-zaboronyla-vykladaty-ukrainsku-movu-na-okupovanykh-terytoriiakh/> (дата звернення: 30.09.2025.)
- 2 Когнітивна деокупація: виклики та стратегії «розмінування» свідомості українців. URL: <https://vidnova.info/kognityvna-deokupatsiya-vyklyky-ta-strategiyi-rozminuvannya-svidomosti-ukrayintsiv.html> (дата звернення: 30.09.2025.)
- 3 На окупованих територіях росіяни почали русифікацію дітей у дитсадках. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/na-okupovanikh-teritorijakh-rosijani-pochali-rusifikatsiju-ditej-u-ditsadkakh-1082057.html> (дата звернення: 30.09.2025.)
- 4 Скільки українських дітей навчаються на тимчасово окупованих територіях? Результати звіту. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/na-okupovanih-teritoriyah-prozhivayut-1-6-milyona-ditey-307325/> (дата звернення: 30.09.2025.)
- 5 Українські діти та молодь в окупації: що відбувається. ZMINA. URL: <https://zmina.info/columns/ukrayinski-dity-ta-molod-v-okupacziyi-shho-vidbuvayetsya/> (дата звернення: 30.09.2025.)
- 6 Чому українці мають усвідомити важливість національної ідентичності. Погляди. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/22/244016/> (дата звернення: 30.09.2025.)

Максим ГОМАЗ,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Ангела ПОЛЯНИЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ У ПРОСТОРІ ГРОМАДИ

Тема соціального захисту ветеранів набуває критичної ваги в умовах сьогодення, коли значна частина суспільства долучається до захисту нашої держави. Ветерани, які повернулися до мирного життя, стикаються з

комплексом викликів, що вимагають не лише державної уваги, а й активної інтеграції в простір громади. Саме громада, як первинне соціальне середовище, є ключовим ланцюгом у системі їхньої підтримки та реінтеграції.

Державний соціальний захист ветеранів війни в Україні базується на низці законів, зокрема Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Він передбачає: пільги: Медичне обслуговування, санаторно-курортне лікування, житлово-комунальні пільги, право на безкоштовний проїзд; фінансова підтримка: Одноразова грошова допомога, пенсійне забезпечення, виплати до Дня Незалежності; професійна реінтеграція: Можливості для перекваліфікації та сприяння працевлаштуванню.

Незважаючи на наявність законодавства, його реалізація часто стикається з бюрократичними перепонами та недостатнім фінансуванням на місцевому рівні. Соціальний захист ветерана не повинен обмежуватися лише формальними виплатами. Ефективна реінтеграція можлива лише через активну участь громади.

Зокрема, можливо створення «Ветеранського простору»; центри надання послуг: організація єдиного вікна для ветеранів на базі ЦНАПів чи спеціалізованих центрів, де можна отримати психологічну, юридичну та соціальну допомогу; менторство та реєр-to-реєр підтримка: залучення самих ветеранів до допомоги побратимам, що сприяє довірі та ефективнішому подоланню травм.

Ще одним напрямом є психосоціальна підтримка. Її напрямками є: дестигматизація (проведення інформаційних кампаній для подолання упереджень і страхів суспільства щодо ветеранів, особливо тих, хто має невидимі травми (ПТСР)); групи підтримки (регулярні зустрічі, спрямовані на відновлення соціальних зв'язків та емоційної стійкості); арт-терапія, спортивна реабілітація (залучення до активностей, що сприяють фізичному та ментальному відновленню).

Напрямок економічної інтеграції передбачає створення зокрема програм мікрогрантів: надання фінансової підтримки ветеранам для започаткування власної справи (ветеранського бізнесу). Це не тільки економічна допомога, але й відновлення почуття самодостатності та гідності. Також важливою є співпраця з локальним бізнесом: стимулювання підприємців до створення робочих місць для ветеранів, адаптація умов праці.

Наприклад, програма "Гідність і Ветеранський Бізнес" (м. Київ та окремі ОТГ). Суть: Створення цільових програм мікрогрантів для ветеранів війни на відкриття або розвиток власної справи. Це не просто фінансова допомога, а й комплексний супровід. Результат: Ветерани отримують можливість пройти безкоштовне бізнес-навчання, скласти реалістичний бізнес-план та отримати фінансування. Успішні приклади включають ветеранські кав'ярні, фермерські господарства, ІТ-студії та майстерні. Це відновлює їхнє почуття самодостатності та створює нові робочі місця.

Ще одним прикладом є Муніципальний Центр "Ветеранський простір" (м. Львів, Вінниця). Суть: Замість розрізнених кабінетів у різних установах створюється єдиний хаб чи "Ветеранський простір" під егідою міської ради або при ЦНАПі. Послуги: В одному місці ветеран може отримати: консультацію соціального працівника та юриста, психологічну допомогу (індивідуальну та групову), інформацію про пільги, перекваліфікацію та житлові програми. Ефект: Значне спрощення доступу до послуг, зменшення бюрократичного тягаря та створення дружнього, довірчого середовища.

Також продуктивним є проєкт «Активна реабілітація через спорт» (Харківська, Дніпропетровська області). Суть: Залучення ветеранів із важкими травмами, зокрема з ампутаціями, до адаптивних видів спорту (баскетбол на візках, пара-паверліфтинг, веслування). Організація: Співпраця місцевих спортивних шкіл, реабілітаційних центрів та громадських організацій. Громада забезпечує доступність спортивних об'єктів та оплату праці спеціалізованих тренерів. Ефект: Фізичне відновлення, потужна психологічна реабілітація, відновлення соціалізації та відчуття командної належності, що критично важливо після повернення з фронту.

Ефективною практикою є мережа менторства «Рівний-Рівному» (поширення по всій країні). Суть: Побудова ефективної системи peer-to-peer (рівний-рівному) підтримки. Ветерани, які успішно інтегрувалися в цивільне життя, стають менторами для тих, хто лише повернувся. Діяльність: Ментори допомагають побратимам у неформальному форматі – супровід під час оформлення документів, поради щодо пошуку роботи, допомога у подоланні соціальної ізоляції. Перевага: Високий рівень довіри між ветеранами, що робить цю форму підтримки однією з найефективніших.

Ці приклади ілюструють, що успішний соціальний захист – це не лише державні зобов'язання, а й креативна та системна робота громади, спрямована на комплексну реінтеграцію ветеранів.

Отже, соціальний захист ветеранів у просторі громади – це не просто виконання закону, це інвестиція в майбутнє та моральний обов'язок суспільства. Стійкість громади безпосередньо залежить від її здатності ефективно реінтегрувати тих, хто її захищав. Ключові дії на рівні громади: централізація та доступність послуг, пріоритет психосоціальної реабілітації, стимулювання економічної самостійності ветеранів. Лише спільними зусиллями, поєднуючи державну політику з активною діяльністю громадських організацій та чуйністю місцевих жителів, ми зможемо забезпечити нашим захисникам гідне та повноцінне життя.

Список використаних джерел

1. Ветерани: спільнота, яка долає соціальне утриманство. Аналітичний звіт за результатами моніторингу ветеранських просторів, центрів підтримки ветераніві переселенців у регіонах України. URL: <https://www.pm.in.ua/wpcontent/uploads/2021/06/Analychnyy-zvit.pdf>

2. Відомості з реєстру ветеранів війни. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/nadannia-vidomostei-z-iedynoho-derzhavnohoreiestru-veteraniv-viiny-fd191023-5f6a-499a-ad6a-a197c3897fea>
3. В Ірпені на Київщині відкрили простір для ветеранів «VETERAN SPACE. IRPIN». URL: <https://recovery.win/novyny/v-irpeni-na-kyyvshhynividkryly-prostir-dlya-veteraniv-veteran-space-irpin>
4. Горбата Л.П., Синельник Т.Б. Роль ветеранського руху у відновленні та стійкості громад (на прикладі територіальних громад Київської області). Державне управління: удосконалення та розвиток. № 11 (2023). URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2435/2471>
5. Перший в Україні абілітаційний хаб для ветеранів та цивільних відкрили у Львові. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/citynews/348557-pershiy-v-ukrayini-abilitatsiyniy-hab-dlya-veteraniv-ta-tsivilnihvidkrili-u-lvovi>
6. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2019 р. № 849. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/849-2019-p#Text>
7. Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 652 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-%D0%BF#Text>
8. Соціальна адаптація ветеранів війни та членів їхніх сімей: Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/news/sotsialna-adaptatsiia-veteraniv-viiny-ta-chleniv-ikhnikhsimei>

Софія ГРИНЬ

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,*

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Алла РИЖАНОВА

*докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,*

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗРОБІТНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану безробіття є однією з найгостріших соціально-економічних проблем, оскільки значна частина населення захищає країну, інша виїхала за кордон, але ж має хтось працювати, щоб на податки держава могла існувати, а країна відстоювати власну незалежність. Проте бізнес переважно релаксований або на захід країни, або в інші країни, вимушено переміщеним особам важко знайти роботу, руйнування

інфраструктури та виробництва те ж позбавляє громадян робочих місць. Через безробіття населення втрачає стабільне джерело доходу, а, отже, засоби існування. Надійний соціальний захист безробітних виступає важливим чинником підтримки економічної та соціальної стабільності держави, виживання країни в умовах війни.

Проблема зайнятості населення активно досліджується такими науковцями, як: Д. Богиня, В. Гапочка, А.Ігнатенко, Е. Лібанова, Л. Ляміна, О. Павлиш, Т. Павлова, О. Пожарова, Т. Шаповалова, Л. Фокас, О. Чурилова та інші. Проте узагальнення сучасного досвіду захисту безробітних в різних регіонах країни в умовах війни залишається актуальним. Тому метою нашої публікації є аналіз досвіду Сумського обласного центру зайнятості.

У Сумській області реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення забезпечує Сумський обласний центр зайнятості, який є складовою Державної служби зайнятості України. За даними Головного управління статистики у Сумській області, станом на 2025 рік у регіоні налічувалося близько 14,6 тис. зареєстрованих безробітних. Цей показник свідчить про збереження високого рівня соціальної напруги на ринку праці, що потребує посилення заходів державної підтримки та активізації програм тимчасової зайнятості. Центр активно сприяє поверненню громадян до трудової діяльності, організовує професійне навчання, перекваліфікацію та надає консультаційну підтримку. Сумський обласний центр зайнятості забезпечує оперативну допомогу громадянам, які втратили роботу через воєнні дії, надаючи виплати допомоги по безробіттю та консультації щодо працевлаштування. Центр організовує програми перекваліфікації та підвищення кваліфікації, щоб адаптувати безробітних до змін на ринку праці та нових професійних вимог. Важливою є співпраця з місцевою владою, підприємствами та громадськими організаціями для координації соціальної підтримки та залучення до тимчасової зайнятості. Використання сучасних інформаційних систем для моніторингу вакансій і надання цифрових консультацій підвищує ефективність працевлаштування та контролю за реалізацією соціальних програм. Таким чином, діяльність Сумського обласного центру зайнятості є важливою складовою системи соціального захисту населення, спрямованою на забезпечення стабільності ринку праці, зменшення безробіття та підтримку громадян, які втратили роботу в умовах воєнного стану.

Соціальний захист безробітних охоплює широкий спектр організаційно-правових форм, які забезпечують реалізацію конституційного права громадян на підтримку у разі втрати роботи. О.Пожарова, наводить доречне зауваження Л. Шумної, що організаційно-правова форма соціального забезпечення – це законодавчо визначений спосіб реалізації права громадян на соціальне забезпечення, який має свої особливі завдання, залежно від виду соціального ризику, кола отримувачів і надавачів допомоги, а також джерел фінансування відповідних виплат [3]. Значення таких форм полягає в тому, що вони забезпечують ефективний і справедливий розподіл фінансових ресурсів на соціальні потреби, сприяючи реалізації принципу

соціальної справедливості. У сучасних умовах воєнного стану організаційно-правові форми соціального захисту безробітних постійно трансформуються, адаптуючись до нових соціально-економічних реалій. Саме чітке їх визначення та практична реалізація гарантують своєчасне та повне забезпечення громадян підтримкою з боку держави.

Як і у Вінниці, за Т.Павлюк, так і у Сумській області Центр забезпечує практичну реалізацію основних організаційно-правових форм соціального захисту, серед яких:

- загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (виплата допомоги по безробіттю, фінансування перекваліфікації тощо);
- соціальна підтримка у вигляді консультування, сприяння у працевлаштуванні, участі в громадських роботах;
- законодавчо встановлені пільги та юридичні гарантії, що захищають права безробітних осіб;
- державні цільові соціальні програми, спрямовані на стимулювання зайнятості та розвиток людського капіталу [2].

Погоджуємось з В.Гапачкою, що для вдосконалення системи соціального захисту безробітних в умовах війни необхідно посилити законодавче та нормативне регулювання прав безробітних і механізмів соціальної підтримки, розширити програми професійної підготовки та перекваліфікації з урахуванням потреб цифрового ринку праці, особливо щодо навчання користуванням штучним інтелектом, підвищити прозорість і доступність послуг центру зайнятості для малих підприємств, внутрішньо переміщених осіб та громадян у віддалених регіонах, а також розвивати міжнародну співпрацю для обміну досвідом і координації заходів у кризових умовах [1]. Сучасна, ефективна система соціального захисту безробітних, яку реалізує Сумський обласний центр зайнятості, сприяє стабільності соціально-економічного розвитку області та держави загалом, проте вона теж потребує постійного вдосконалення, інноваційного оновлення. Подальше вдосконалення законодавства, розширення програм підтримки та активне використання сучасних технологій забезпечить надійний захист безробітних громадян у період воєнного стану та сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Отже, в умовах воєнного стану для розв'язання актуальних соціально-економічних проблем було здійснено низку важливих змін у національному законодавстві, що регулює сферу зайнятості населення, а також проведено реформування системи державної служби зайнятості, що позитивно відбилося на діяльності Сумського обласного центру зайнятості. Сучасний етап розвитку суспільства, з урахуванням процесів цифровізації, характеризується появою нових механізмів надання державних послуг, впровадженням нетрадиційних форм зайнятості та трансформацією базових понять і принципів у сфері праці. Разом із тим, реальне підвищення рівня захисту безробітних та зайнятості в Україні можливе лише за умови комплексного підходу до постійного інноваційного оновлення програм

діяльності з безробітними Центрів зайнятості, зокрема і Сумського обласного центру зайнятості.

Список використаних джерел

1. Гапочка В.М. Соціальний захист безробітних: реалії сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 1. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.29>
2. Павлюк Т.І. Аналіз соціального забезпечення безробітних на ринку праці у вінницькому регіоні. *Економіка та суспільство*. Випуск # 71 / 2025. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-68>
3. Пожарова О.В. Правове регулювання зайнятості: останні зміни в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 2. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.16>
4. Шаповалова Т., Ігнатенко А. Соціальна політика України у сфері зайнятості населення в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 2. С. 50-54. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.050>

Наталія ДОМБРОВСЬКА

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності П10 Соціальна робота і консультування

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Алла РИЖАНОВА

докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сумська міська територіальна громада, як прикордонна зона, зазнала значного зростання соціально-гуманітарних проблем, спричинених війною: масштабного переміщення населення, руйнування інфраструктури, підвищення рівня бідності та психологічного стресу населення. Однією з найуразливіших груп у цих обставинах є люди похилого віку, які часто залишаються без родинної підтримки, потребують догляду, медичної допомоги, засобів існування й елементарного відчуття безпеки. Люди похилого віку мають право на користування всіма соціально-економічними та особистими правами й свободами, закріпленими Конституцією України, Законами України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», іншими законодавчими актами, які регулюють відносини у цій сфері, але через воєнний стан не мають можливість їх реалізувати. Таким чином, фахівці соціальної сфери

зобов'язані обґрунтовувати сучасні програми соціального супроводу людей похилого віку в умовах війни, щоб сприяти реалізації їх прав.

Проблема соціальної підтримки осіб похилого віку вивчалася багатьма ученими, зокрема: О. Безпалько, Н. Бордюк, О. Іванова, Е. Лібанова, К. Міщенко, А. Новикова, Т. Семигіна, В. Скуратівський та інші. Соціальний супровід досліджували: В. Галайдук, О. Кошук, Г. Ломакін, І. Пеша, І. Сопівник та інші. Проте досі залишається актуальним пошук засобів підвищення ефективності соціального супроводу людей похилого віку, тим більше в умовах воєнного стану. Обґрунтування актуальності цієї проблеми і стало метою даної публікації.

Відповідно до Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, «соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у СЖО – це комплекс заходів, що передбачає оцінку потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань, сприяння у отриманні інших послуг, допомогу в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток навичок, спрямованих на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин» [4]. Згідно Класифікатора соціальних послуг «послуга соціального супроводу сімей/осіб, спрямована на виконання таких завдань: вирішення складної життєвої ситуації отримувача соціальної послуги, допомога клієнту в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток соціальних навичок, навичок виховання та догляду за дітьми, управління домогосподарством, консультування, психологічна підтримка»[5].

Соціальний супровід людей похилого віку, які опинилися в складних життєвих обставинах війни, стає не лише інструментом допомоги, а й способом підтримання соціальної єдності громади, засобом адаптації людей похилого віку до нових реалій та збереження їхньої життєвої активності. Погоджуємося з науковцями В. Галайдук, О. Кошук, І. Пеша, І. Сопівник, які зазначають, що метою реалізації соціального супроводу є створення умов для виходу людей похилого віку зі СЖО, наслідки яких вони не в змозі подолати самотійно, мінімізація наслідків СЖО, формування здатності самотійно долати СЖО, збереження та підвищення соціального статусу [3].

Теоретико-методичними основами для обґрунтування сучасної програми соціального супроводу людей похилого віку в умовах війни має стати система послідовних етапів цього супроводу. Погоджуємося з Г. Ломакіним, що вона складається з: діагностики проблеми та планування соціального супроводу (підготовчий етап); надання соціальної допомоги або підтримки (етап реалізації та здійснення необхідних заходів) та завершальний етап – оцінка отриманих результатів. Безумовно, що супровід людей похилого віку в умовах війни має базуватися на індивідуальному підході до кожного похилого, оцінці його потреб і спільному визначенні шляхів подолання або пом'якшення проблем [2]. Щодо основних форм та методів роботи, на яких базується соціальний супровід, то праві О. Безпалько

та І. Зверєва, які відносять до них індивідуальну роботу, соціальне навчання, соціально-психологічну та юридичну підтримку, консультування [1]. Крім того, при розробці програми, зважатимемо на позитивний досвід Департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради та підпорядковані йому установи: надання послуг на дому – доставка продуктів, медикаментів, допомога у веденні домашнього господарства, сплата комунальних платежів; психологічна підтримка – індивідуальні консультації, групові зустрічі, арт-терапія; інформаційний супровід – роз'яснення щодо отримання державних виплат, гуманітарної допомоги, оформлення статусу ВПО чи компенсацій; партнерство з волонтерами та благодійними організаціями, що забезпечують додаткову підтримку літніх людей у прифронтовій зоні; організація дозвілля та соціальної активності, зокрема в межах проєкту «Університет третього віку», та Соціального простору, який продовжив роботу у змішаному форматі.

Крім того, підвищенню ефективності соціального супроводу людей похилого віку в умовах воєнного стану сприятиме досвід Польщі, Німеччини, Швеції та Ізраїлю. Вважаємо в нашій програмі доцільно зважити на такі закордонні здобутки:

- розширювати мережу мобільних бригад соціальної допомоги похилим;
- розвивати систему соціального патронажу;
- розвивати цифрові сервіси комунікації між соціальними працівниками, медиками та підопічними (онлайн-консультації, чат-боти, «гарячі лінії»);
- забезпечити психологічну підтримку персоналу соціальної сфери;
- активніше залучати громадські ініціативи та міжнародні проєкти до партнерства з органами місцевої влади.

При розробці програми соціального супроводу слід зважати на те, що у період постійної загрози безпеці соціальні робітники часто виконують функції кризових менеджерів: допомагають евакуювати людей, супроводжують їх до лікарень, організовують тимчасові притулки. Попри активну роботу, соціальні служби громади стикаються з низкою труднощів: дефіцит кадрів, обмежене фінансування, небезпека виконання службових обов'язків у прифронтовій території, психоемоційне виснаження як клієнтів, так і фахівців соціальної сфери.

Отже, соціальний супровід людей похилого віку в умовах воєнного стану є ключовим чинником збереження людяності, гідності та соціальної стабільності. Узагальнення вітчизняного та використання досвіду Польщі, Німеччини, Швеції, Ізраїлю зможе суттєво посилити ефективність соціального супроводу, формуючи модель, зорієнтовану на людину, її потреби та безпеку – навіть у найскладніших умовах війни, при цьому важливо поєднувати державні ресурси, місцеві ініціативи та волонтерський потенціал.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за аг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.

2. Ломакін Г. Система соціально-психологічного супроводу людей, що зазнали наслідків травм війни. Психосоматична медицина та загальна практика. URL: <https://uk.emedjournal.com/index.php/psp/article/view/508> (дата звернення: 06.03.2025).

3. Пеша І. В., Сопівник І. В., Галайдюк В. В., Кошук О. Б. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю : навч. посіб. Київ : Компрінт, 2023. 449 с.

4. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ М-ва соц. політики України від 31.03.2016 № 318 : станом на 1 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text> (дата звернення: 01.03.2025).

5. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ М-ва соц. політики України від 23.06.2020 № 429 : станом на 29 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 07.03.2025).

Андрій ЖУВАК-ЯРОШ,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Ангела ПОЛЯНИЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної
роботи і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

АКТУАЛЬНІ ПОТРЕБИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Проблематика малозабезпеченості є однією з найгостріших соціально-економічних тем сучасної України. У період глибоких трансформаційних процесів, посилені війсьними подіями, економічною нестабільністю та внутрішньою міграцією, дедалі більшої актуальності набуває питання вивчення потреб малозабезпечених верств населення. Відповідна категорія громадян перебуває у вразливому становищі, оскільки обмежені ресурси не дають змоги забезпечити гідний рівень життя, задовольнити базові потреби, реалізувати соціальні права та брати повноцінну участь у суспільному житті.

Відповідно до чинного законодавства України, малозабезпеченими визнаються сім'ї, середньомісячний сукупний дохід яких нижчий за прожитковий мінімум для сім'ї. Цей критерій визначає не лише рівень матеріального забезпечення, а й ступінь соціальної уразливості таких осіб. Станом на сьогодні частка малозабезпечених громадян, за оцінками Міністерства соціальної політики, зростає через вплив воєнних дій, зниження зайнятості, руйнування інфраструктури та вимушене переселення мільйонів українців [1].

До основних потреб малозабезпечених верств населення в умовах сьогодення належать матеріальні, соціальні, житлові, медичні, освітні та психологічні. Найпершою і найгострішою залишається потреба в матеріальній стабільності, що охоплює доступ до продовольства, одягу, предметів першої необхідності та фінансової підтримки. Значна частина родин живе за межею бідності, не маючи можливості покривати навіть мінімальні витрати на харчування, оплату комунальних послуг чи медичне обслуговування [1].

Житлове питання є однією з ключових соціальних проблем для малозабезпечених осіб. Багато сімей не мають власного житла, проживають у тимчасових приміщеннях або орендують квартири, що створює додатковий фінансовий тиск. Особливо складною є ситуація внутрішньо переміщених осіб, які втратили житло через бойові дії. Їм доводиться одночасно вирішувати питання облаштування побуту, відновлення документів і пошуку стабільного доходу.

Потреба в медичному забезпеченні також набуває критичного значення. Малозабезпечені громадяни часто не мають можливості скористатися якісними медичними послугами через їхню вартість, відсутність транспорту або брак інформації про безоплатні програми. В умовах воєнного стану зростає кількість осіб, які потребують психологічної реабілітації, лікування хронічних захворювань і медикаментозного забезпечення, проте не мають ресурсів для цього.

Окремої уваги заслуговує потреба в освіті та професійному розвитку. Освітній рівень безпосередньо впливає на можливість виходу з бідності. Діти з малозабезпечених сімей часто позбавлені належних умов для навчання: бракує гаджетів, доступу до інтернету, шкільного приладдя, що призводить до освітніх втрат і знижує шанси на подальшу соціальну мобільність. Для дорослого населення актуальною є потреба у здобутті нової професії, перекваліфікації та розвитку навичок, затребуваних на ринку праці.

Не менш важливою є потреба в соціально-психологічній підтримці. Малозабезпечені особи часто стикаються з почуттям безнадійності, соціальною ізоляцією, депресивними станами, що знижує їхню активність та здатність до самостійного подолання складних життєвих обставин. В умовах воєнного стану ці проблеми посилюються через втрату близьких, травматичний досвід, вимушене переселення, безробіття та невизначеність майбутнього. Соціальні служби та громадські організації дедалі частіше виступають єдиним джерелом психологічної підтримки, допомагаючи людині повернути внутрішню рівновагу та мотивацію до дії.

Важливо зазначити, що система соціального захисту малозабезпечених верств населення в Україні передбачає комплекс заходів державної підтримки, зокрема: надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, житлових субсидій, допомоги самотнім матерям, багатодітним родинам, особам з інвалідністю. Діяльність держави у цій сфері регулюється Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Законом «Про соціальні послуги», а також

постановами Кабінету Міністрів України, які визначають механізми надання допомоги та соціальних послуг [1; 3].

Попри наявність розгалуженої системи нормативного забезпечення, залишається низка невирішених питань. До них належать: недостатній розмір допомоги порівняно з реальними потребами, бюрократичні перешкоди при її отриманні, нерівномірний доступ до соціальних послуг у міських і сільських громадах, обмежена поінформованість громадян про свої права. Особливої уваги потребує цифровізація соціальної сфери, створення єдиного реєстру отримувачів допомоги, розширення практики надання послуг онлайн, що забезпечить прозорість і оперативність процесів.

В умовах сьогодення актуальним завданням є посилення адресності соціальної підтримки, щоб допомога спрямовувалася саме тим, хто її реально потребує. Важливо розробити інструменти моніторингу ефективності соціальних програм, підвищити роль місцевих громад у наданні соціальних послуг, активізувати партнерство державних, недержавних і благодійних структур. З огляду на масштаб соціально-економічних викликів, особливого значення набувають міжвідомча взаємодія, підтримка соціальних ініціатив на місцях, а також розвиток програм громадської солідарності та взаємодопомоги.

Отже, потреби малозабезпечених верств населення в умовах сьогодення мають комплексний характер і охоплюють не лише матеріальну сферу, а й аспекти житлової, освітньої, медичної, психологічної та правової підтримки. Задоволення цих потреб вимагає системного підходу, поєднання зусиль держави, громадянського суспільства та міжнародних організацій. Лише через інтеграцію соціальних програм, підвищення ефективності механізмів захисту та реальне врахування потреб кожної людини можливо забезпечити соціальну стабільність, зменшення рівня бідності й утвердження принципів соціальної справедливості в українському суспільстві.

Список використаних джерел

1. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України № 1768-III від 12 вересня 2025 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001768> (дата звернення 25.10.2025).
2. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова КМУ № 587 від 1 червня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.10.2025).
3. Про соціальні послуги: Закон України № 2671-VIII від 27 вересня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 25.10.2025).

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ВПЛИВУ ВІЙНИ

Розглядаючи поточний контекст України, зазначимо, що з 24 лютого 2022 року Україна зіткнулася з однією з найбільших надзвичайних ситуацій у Європі з часів Другої світової війни. Війна в Україні призвела до великих людських жертв, величезної кількості поранень, вимушеного переміщення та втрати соціальних зв'язків. За даними ЮНІСЕФ 33 % українців та українок вимушено покинули домівки, а 5 мільйонів дітей потребують допомоги [1].

Це спричинило суттєві трансформації у функціонуванні сімейних систем. Агентства ООН повідомляють, що через травматичні події та хронічний стрес сьогодні кожна українська родина стикається з проблемами психічного здоров'я.

За цих умов особливої актуальності набуває питання психосоціальної підтримки сімей, які пережили досвід війни, а заклади освіти стають одними з ключових точок доступу до такої допомоги [1].

Психосоціальна підтримка розглядається як комплекс заходів, спрямованих на зниження рівня стресу, відновлення почуття безпеки, повернення контролю над життям та активізацію ресурсів сім'ї. Вона поєднує психологічну, педагогічну та соціальну складові, що дозволяє забезпечити багатовимірний супровід дитини і дорослог, адже психологічна травма, спричинена стресовим чинником війни, часто може призвести до когнітивних, фізичних та соціально-емоційних проблем, особливо у дітей, впливаючи на те, як вони навчаються, розвиваються та взаємодіють з іншими [4].

Психосоціальна підтримка є мультидисциплінарною сферою, яка охоплює різні сектори та передбачає низку заходів, зокрема: обмін інформацією та ресурсами, спільне планування, впровадження та моніторинг втручань. Наприклад, у громаді є родина, житло якої пошкоджено через бомбардування, члени родини знаходяться у важкому психологічному стані. Діти продовжують перебувати в системі освіти, але не мають змоги навчатися дистанційно через відсутність технічного оснащення. Щоб надати допомогу та підтримку в такій ситуації, необхідно долучення різних секторів, включаючи охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, гуманітарну допомогу та сприяння громади [3].

Отже, міжсекторальний підхід передбачає співпрацю та координацію між різними секторами: охорона здоров'я, освіта, соціальний захист і розвиток громади. Такий підхід забезпечує цілісність підтримки та дозволяє формувати індивідуальні маршрути допомоги для надання комплексних послуг окремим особам, сім'ям та громадам, які потребують психосоціальної підтримки.

Війна суттєво трансформує сімейну динаміку, спричиняючи емоційні, комунікативні та поведінкові зміни. Умови невизначеності, втрати, розлука, економічні труднощі та пережиті травматичні події створюють додаткове напруження всередині родини. Тому психосоціальна робота із сім'ями передбачає комплекс заходів, спрямованих на відновлення стабільності, безпеки та ефективної взаємодії між її членами.

1. Налагодження комунікації між членами сім'ї

Допомога спрямована на:

- формування безпечного простору для діалогу, де кожен член сім'ї може висловити свої переживання без осуду;
- розвиток навичок активного слухання та емпатійного реагування;
- зменшення напруження між батьками та дітьми, що часто виникає через різну швидкість адаптації до змін;
- нормалізацію емоційних реакцій, пояснення, що стресові прояви є природною відповіддю на травматичні події;
- створення сімейних ритуалів підтримки (спільні вечірні обговорення, «коло емоцій», ранкові мікро-ритуали стабілізації).

Таке втручання допомагає не лише відновити взаєморозуміння, а й повернути членам родини відчуття єдності та опори одне на одного.

2. Робота з конфліктами, що виникають в умовах кризи.

Основні напрями роботи:

- ідентифікація причин напруження (втома, непережиті емоції, різні форми реагування на стрес);
- медіація та фасилітація діалогу між учасниками конфлікту;
- навчання конструктивним стратегіям вирішення суперечок (вміння говорити про потреби, не звинувачуючи; домовленості; компроміс);
- використання арт-терапевтичних та тілесноорієнтованих технік, що допомагають знизити рівень емоційної напруги;
- профілактика емоційного вигорання батьків;
- робота з вторинною травматизацією, коли члени сім'ї несвідомо «підсилюють» стрес одне одного.

Конфлікт у воєнний час часто є не проявом агресії, а наслідком перенавантаження, тому ключове завдання – повернути здатність сім'ї до взаємопідтримки.

3. Підтримка в інтеграції військовослужбовців після повернення додому

Повернення військовослужбовця – тривалий і складний процес адаптації для всієї родини. Він охоплює:

- відновлення ролей та сімейної структури, які змінилися під час перебування одного з членів сім'ї на фронті;
- підтримку військовослужбовця у переході з режиму бойової готовності до повсякденного життя;
- роботу з можливими проявами гіперзбудження або емоційної притупленості, труднощами сну, підвищеної дратівливості;
- навчання сім'ї того, як правильно реагувати на ці стани, не інтерпретуючи їх як небажання взаємодіяти;

- створення безпечного середовища, де військовий може поступово повертати відчуття контролю та нормальності;
- сімейні консультації, спрямовані на відновлення довіри та емоційної близькості після тривалої розлуки.

У фокусі роботи — не лише підтримка окремого військовослужбовця, а й адаптація всієї сімейної системи, що допомагає їм разом пройти післявоєнний період.

Для сімей, які пережили втрату або розлучення внаслідок війни, особливо ефективними є методи відновлення емоційної регуляції, вправи на зниження тривоги, техніки «заземлення», створення ресурсних ритуалів, арт-методи (виготовлення ляльки-оберіга, ляльки-хвилювальки, символічних об'єктів).

У роботі з сім'ями важливими є такі принципи: травмоорієнтований підхід, повага до індивідуального досвіду, опора на сильні сторони сім'ї, створення безпечного та передбачуваного середовища, а також залучення міжвідомчої підтримки [5].

Значущу роль відіграє школа – як простір стабільності, соціальної взаємодії та можливості отримати своєчасну допомогу.

У закладах освіти необхідно впроваджувати програми з охорони психічного здоров'я, що допоможе заохочувати дітей та підлітків до соціальної взаємодії, позитивної поведінки, допоможе розвинути у них життєстійкість та емоційний інтелект, заапобігатиме залякуванню, булінгу та матиме позитивний вплив на подолання шоку та труднощів, спричинених війною [1].

Основними напрямками допомоги, спрямованих на емоційне та соціальне відновлення учасників освітнього процесу є: виявлення ознак стресу та емоційної дезадаптації; індивідуальне і групове консультування учнів; застосування стабілізаційних технік, тілесноорієнтованих методів та арт-терапевтичних практик; робота з батьками щодо відновлення їх особистих ресурсів; просвітницька діяльність серед педагогів щодо реагування на прояви стресу у здобувачів освіти.

Тому психолого-соціальний супровід закладу освіти спрямований на створення безпечного середовища, де учні, батьки та педагоги можуть отримати своєчасну допомогу та ресурси для подолання стресу, а психосоціальна підтримка сімей, що зазнали впливу війни, є комплексним і системним процесом, який потребує професійної чутливості, міждисциплінарної взаємодії та впровадження сучасних доказових практик.

У контексті воєнних подій ці напрями стають ключовими для збереження психічного здоров'я та забезпечення умов ефективного навчання. підтримці емоційного відновлення дітей, а також у сприянні формуванню стійкості сім'ї в умовах постійних зовнішніх викликів.

Список використаних джерел

1. Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації (IASC, 2007). – URL : [emergency TEXT ukr \(4_05_17\)_Pravl.indd \(interagencystandingcommittee.org\)](https://www.interagencystandingcommittee.org/documents/default.aspx?docid=4_05_17_Pravl.indd).

2. Психологічний супровід особистості в умовах війни: Навчальний посібник / За ред. С. І. Беззубової. – Суми: СумДУ, 2024. – 160 с.
3. Пріоритетні багатосекторні заходи з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні під час та після війни: оперативна дорожня карта. Відкритий документ (5 грудня 2022 року). – URL:https://knowledge.org.ua/wpcontent/uploads/2023/03/mhpss_framework_k_ukraine_ukr_59_page.pdf
4. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах: Монографія / За ред. Н. Б. Болтівець. – К.: Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, 2018. – 210 с.
5. Шевченко З.В. Українська сім'я в умовах війни: зміни, проблеми, підтримка / З.В. Шевченко // Демографія та соціальна економіка. 2022. № 2.

Юлія КОЖЕНКОВА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності 231 Соціальна робота,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Валентина КОСТИНА,
докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЛЮДЕЙ СТАРШОГО ВІКУ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЯХ В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах багаторічної війни в Україні особливого значення набуло питання збереження та зміцнення психологічної стійкості вразливих груп населення. Життя в умовах постійної небезпеки, втрат і невизначеності вкрай важливою стає здатність особистості адаптуватися, відновлювати внутрішню рівновагу й знаходити сенс у складних обставинах, що стає запорукою виживання. Ця здатність, яку називають резильєнтністю, є життєво важливим ресурсом для будь-якої людини в умовах війни, а для людей старшого віку у яких адаптаційні можливості природно знижуються, набуває додаткового сенсу і впливу.

Як зазначають дослідники [4,5], літні люди в умовах війни зазнають додаткової вторинної вразливості, що нерідко ще погіршує їхнє відчуття самотності, та нестачу соціальної підтримки. Аналіз наукових досліджень засвідчив, що старіння розглядається як багатовимірний процес, у якому мають значення біологічні, психологічні й соціальні чинники. Виокремлюють різні вікові виміри старіння людини: хронологічний вік (паспортний вік), фізіологічний вік (стан здоров'я), психологічний вік (сприйняття особистістю власного віку) та соціальний вік (здатність адаптуватися до соціальних змін). За даними ВООЗ, до осіб похилого віку

належать люди старші за 60 років. Як зазначають дослідники, старість розглядається не лише як природний етап життя, а як комплексний соціально-біологічний процес[2].

У практиці соціальної роботи соціальні послуги для людей старшого віку надають різні спеціалізовані соціальні інституції: геріатричні центри; будинки для людей похилого віку; спеціалізовані соціальні служби, — які стають тим середовищем, де вони можуть отримати не лише побутову допомогу, а й моральну підтримку, тепло людського спілкування, відчуття безпеки й приналежності. У часи війни в таких установах надзвичайно важливо створити умови, які сприятимуть розвитку потенціалу резильєнтності людей старшого віку з метою формування у них вмінь долати труднощі, віднаходити ресурси для внутрішнього зростання, відновлювати віру у власні сили та в майбутнє.

Аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми показує, що поняття «резильєнтність» у психологічній науці пов'язане з теорією стресу. У класичних працях Г. Сельє стрес розглядається як природна реакція організму на зовнішні або внутрішні впливи, що вимагають мобілізації ресурсів для пристосування до нових умов [7]. Учений підкреслював, що стрес не завжди має негативний характер – він може бути рушійною силою розвитку, сприяти формуванню здатності до подолання труднощів і адаптації до змін.

Дж. Бонанно, Е. Дімініч зазначають, що термін «резилієнтність» вперше з'явився у науковій літературі в другій половині XX ст. та сьогодні він активно застосовується в психології та соціальних науках для опису того, як людина реагує на екстремальні або стресові ситуації, а також її здатності підтримувати ефективне функціонування під час таких обставин і відновлюватися після них [6]. Отже, резильєнтність представляє собою важливу особистісну здатність, яка проявляється у почутті адаптації до обставин та власної ефективності, а також у власній можливості справитися із наявними на життєвому шляху людини стресорами та труднощами.

О. Курас стверджує, що здатність до виявлення проблем та реалізація заходів з їх подолання є важливими складниками резильєнтності особистості, а розвиток ефективних навичок вирішення проблем дозволяє людям більш успішно реагувати на виклики та використовувати стратегії адаптивного подолання: пошук підтримки; переосмислення негативних думок; залучення до діяльності [3, с.4].

Дослідниками доведено, якщо людина розуміє сенс та має мету в житті, то це може забезпечити її мотивацію для подолання складних ситуацій та стресу, а також допомогти підтримувати себе, навіть у важкі часи. Так, С. Дмитришин визначає поняття «резильєнтність» як «психологічний ресурс особистості з подолання стресу та адаптації після травмуючої ситуації до нових обставин життя, що забезпечує її повноцінне функціонування та обумовлений регулятивними (здатність до саморегуляції, життєстійкості, самоконтроль, мотивація успіху, активні копінгі), когнітивними (оптимістичний атрибутивний стиль, когнітивна гнучкість, осмисленість

життя, його націленість на досягнення певної мети, розвинутий духовний інтерелект), емоційними (перевага позитивних емоцій, доброго настрою, здатність регулювати емоції) та соціально-поведінковими (ефективний холдинг у дитинстві, добре виховання, добрі стосунки із дорослими у дитинстві, наявність партнерів та друзів, наявність соціальної підтримки та спроможність звертатись за підтримкою до інших) якостями і здатностями» [1, с. 72]. Спираючись на вищезазначене, можна виявити важливі характеристики, які мають бути розвинено у людей літнього віку з метою підвищення їхніх можливостей зменшувати негативний вплив чинників в умовах війни та збільшувати їхні адаптивні можливості з найменшими втратами, що сприятиме покращенню їхнього добробуту.

Отже, розвиток резильєнтності в людей старшого віку в умовах війни, на нашу думку, потребує впровадження гендерно-чутливого, гуманного та системного підходів, а також поєднання психологічної підтримки, соціальної взаємодії, духовного розвитку й залучення до активної діяльності, що допомагає відчутти власну значущість. Атмосфера підтримки, уваги та взаєморозуміння в соціальних інституціях може стати тим підґрунтям, на якому літня людина знову зможе віднайти рівновагу, спокій і сенс життя, навіть в умовах викликів сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Дмитришин С. Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія Психологічні науки*. 2024. Вип. 20. С. 67–74. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2024/12.pdf (дата звернення: 20.10.25).
2. Іванова І. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посібн. Київ: Університет «Україна». 2023. 220 с. С.9-10. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/ivanova_i_b_socialna_robota_z_ludmi_pohilogo_viku.pdf (дата звернення: 20.10.25).
3. Курас, О. С. Резильєнтність особистості в умовах війни. *Магістерські студії. Альманах* / ред. кол. : Д. С. Мальчикова, Т. С. Корнішева. Херсон ; Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. Вип. 24. С. 262-266. <https://ekhsuir.kspu.edu/items/62d7a935-d5fe-4d68-bfd9-b4d5ad4d2f53> (дата звернення: 20.10.25).
4. Щербакова В. І., Костіна В. В. Досвід роботи з людьми похилого віку в умовах військового стану. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Харків, 21 жовт. 2022 р.) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: М. П. Васильєва та ін.]. Харків: [б. в.], 2022. С. 203–206. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9147> (дата звернення: 20.10.25).
5. Щербакова В., Рагозіна Т., Костіна В. Досвід соціально-реабілітаційної та паліативної допомоги харківського обласного благодійного фонду «соціальна служба допомоги» людям літнього віку в умовах воєнного стану. *Соціальна робота: реалії та перспективи*: зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 110-річчю Полт. нац. пед. ун-та імені В. Г. Короленка,

м. Полтава, 9–10 трав. 2024 р. / за заг. ред. Н. О. Сайко, В. І. Березан. Полтава, 2024. С. 143-148. <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/a85d1922-ea3e-4e0b-a97e-7c284fd0ac4c> (дата звернення: 20.10.25).

6. Bonanno, G. A., Diminich, E. D. Annual research review: Positive adjustment to adversity—trajectories of minimal–impact resilience and emergent resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2013. № 54(4), P. 378-401.

URL: <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcpp.12021> (дата звернення: 28.10.25).

7. Selye H. Stress without distress. 1974. Philadelphia, PA: J.B. Lippincott C. URL: <https://www.scribd.com/document/442108406/Hans-Selye-Stress-Without-Distress-Lippincott-Williams-Wilkins-1974-pdf> (дата звернення: 20.10.25).

Karina KRASIUK

Master's student

the Department of Educational Management, Art-Management and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Tetiana HORDIEIEVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Educational Management, Art-Management and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

SOCIAL COUNSELING IN TIMES OF ARMED CONFLICT: THE ETHICAL DIMENSION OF PROFESSIONAL ACTIVITY

Problem Statement. The full-scale war in Ukraine has resulted in an unprecedented level of social tension, loss, trauma, and the internal displacement of millions of people. Under these circumstances, social workers and counsellors carry out an exceptionally complex mission — sustaining the psychological, emotional, and social resilience of citizens. At the same time, war radically transforms the professional environment, confronting specialists with ethical dilemmas: how to reconcile humanitarian values, neutrality, and professional standards with one's own emotions, safety risks, and the urgent needs of clients. The ethical dimension of social counselling in the context of armed conflict remains insufficiently developed in Ukrainian practice, although it plays a decisive role in building trust, ensuring the effectiveness of assistance, and preventing professional burnout.

Purpose of the Article. To define the moral and ethical guidelines and principles of social counselling during armed conflict.

Main Findings. Social counselling in wartime acquires particular social and moral significance, as the specialist stands at the intersection of human suffering, state policy, and professional ethics. In the crisis realities of war, the counsellor not only helps the client cope with loss, trauma, or displacement but also becomes an agent of social stability — one who restores basic trust in humanity, public institutions, and the future.

In such a context, ethics transcend abstract norms and become a matter of daily moral choice, requiring inner maturity, reflection, and the ability to act amid emotional overload and uncertainty.

Social counselling during armed conflict must rely on key ethical principles, each of which gains new meaning within the wartime context:

- *Respect for the client's dignity.* In war conditions, clients often experience a loss of control over their own lives. The counsellor's task is to help them regain agency, preserve their right to self-determination, and validate their personal narrative of trauma.

- *Confidentiality and safety.* During wartime, these principles extend beyond conventional ethical standards, as disclosing sensitive information may pose a genuine threat to the life or security of the client or their relatives.

- *Non-discrimination.* In conditions of social polarization and heightened «us vs. them» dynamics, the counsellor must maintain neutrality and avoid judgments based on political views, territorial affiliation, or identity.

- *Professional competence.* The counsellor must possess crisis intervention skills, an understanding of post-traumatic reactions, and the ability to work not only with individual but also with collective trauma.

- *Self-preservation of the specialist.* Confronted daily with human tragedy, counsellors bear the ethical duty to safeguard their own psychological stability through supervision, peer support, and reflective practice.

In international practice [1-3], the concept of the “*ethics of care in crisis*” has emerged, where trauma-informed counselling becomes central. It is grounded in trust, safety, and mutual respect, helping to avoid retraumatization and fostering conditions for emotional recovery and social reintegration.

Bocharova S. [4] emphasizes that during wartime, counsellors frequently encounter moral dilemmas — between professional neutrality and civic responsibility, between empathy and the risk of emotional exhaustion. Horbulina T. [5] notes that in such contexts, professional codes of ethics become not merely formal documents but a “moral compass” for decision-making in ambiguous situations, requiring balance between help, safety, and truthfulness.

Therefore, the counsellor in wartime is not only a professional applying technical skills but also an *ethical mediator* who bridges individual human experience with institutional mechanisms of support. This role demands interdisciplinary thinking, communicative flexibility, and the capacity for decision-making grounded not only in regulations but in humanistic values.

Conclusions and Prospects for Further Research. The ethical dimension of social counselling during armed conflict lies in the synthesis of professional competence, humanism, and emotional maturity. The key moral guidelines for counsellors include respect, trust, confidentiality, justice, and responsibility. To improve the quality and integrity of social counselling in wartime conditions, it is essential to:

- establish a system of regular supervisory and peer-support mechanisms for social workers;

- develop ethical standards for crisis counselling adapted to the realities of armed conflict;
- foster the psychological resilience of specialists through training modules addressing ethical dilemmas, trauma-informed approaches, and self-regulation techniques.

In the long term, it is important not merely to declare ethical principles within social policy but to ensure their practical integration into educational standards, professional development programmes, and the everyday practice of social counsellors.

References

1. International Federation of Social Workers (IFSW). (2020). *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. Retrieved from <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles>
2. National Association of Social Workers (NASW). (2021). *Code of Ethics of the National Association of Social Workers*. Washington, DC: NASW Press. Retrieved from <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics>
3. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2022). *Mental Health and Psychosocial Support in Humanitarian Settings: Guidelines for Practice*. Geneva: UNHCR. Retrieved from <https://www.unhcr.org>
4. Bocharova, S. (2023). *Moral dilemmas of counselling practice during wartime: Between neutrality and civic responsibility*. *Ukrainian Journal of Social Work Studies*, 2(1), 47–55.
5. Horbulina, T. (2022). *Ethical frameworks in social counselling amid crisis and conflict*. *Bulletin of Social Work and Humanitarian Practice*, 1(3), 61–68.

Євгеній ЛЕВЧЕНКО,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої світоспеціальності 028
Менеджмент соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Наталія МАКСИМОВСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

В умовах триваючої війни в Україні питання підтримки та соціальної адаптації учасників бойових дій набуває особливої ваги. Територіальна громада, як первинна ланка соціальної системи, відіграє ключову роль у забезпеченні належного рівня соціального захисту, психологічної реабілітації та культурної інтеграції ветеранів. Науковці І. Зверева, Т. Семігіна, Н. Побірченко та ін. довели, що ефективна соціальна робота в громаді має

поєднувати міжвідомчу взаємодію з активним використанням культурних ресурсів місцевого середовища.

Соціальна робота з учасниками бойових дій у територіальній громаді передбачає індивідуальний підхід, врахування психологічних наслідків війни, родинних проблем та потреб у працевлаштуванні. Особливість полягає у необхідності налагодження постійного контакту між соціальними службами, медичними установами, центрами зайнятості та волонтерськими організаціями. Важливо, щоб соціальні працівники володіли знаннями з кризової інтервенції та методами мотиваційного консультування.

Культурна сфера громади – бібліотеки, будинки культури, арт-простори – може виступати ресурсом для відновлення соціальних зв'язків, формування позитивного образу ветерана у суспільстві. Організація спільних заходів, виставок, творчих проєктів за участі учасників бойових дій сприяє їхній інтеграції та зниженню рівня ізоляції. Про це зазначають В. Полтавець і О. Безрукова, наголошуючи на терапевтичному потенціалі культурних практик.

Серед основних труднощів: недостатнє фінансування місцевих програм, нестача підготовлених фахівців, слабка комунікація між державними та громадськими структурами. В окремих громадах існує упереджене ставлення до ветеранів, що ускладнює їх соціальну інтеграцію. Як підкреслює І. Баланюк, успішність адаптації залежить від чутливості громади до потреб колишніх військових і рівня її згуртованості.

У низці українських громад створено ветеранські простори, що поєднують соціальну, освітню та культурну складові. Зокрема, ініціатива «Ветеран Хаб» у Києві, центри підтримки ветеранів у Львові, Тернополі, Харкові демонструють ефективність міжсекторної співпраці. Такі платформи стають не лише місцем допомоги, а й простором взаємодії, де ветерани можуть реалізовувати власні соціокультурні проєкти.

Для підвищення ефективності соціальної підтримки ветеранів необхідно: впроваджувати програми підготовки соціальних працівників із фокусом на роботу з ветеранами; створювати у громадах культурно-реабілітаційні простори для спілкування, творчості та навчання; розвивати партнерство між соціальними службами, освітніми та культурними установами; підтримувати громадські ініціативи ветеранів, спрямовані на самоорганізацію та волонтерську діяльність.

Таким чином, соціальна робота й соціокультурна діяльність у територіальній громаді повинні взаємодоповнювати одна одну. Лише синергія професійної підтримки, культурних практик і активності громади створює умови для реальної інтеграції ветеранів у мирне життя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
3. Зверева І. Д. Соціальна робота: теорія і практика. — Київ : Центр учбової літератури, 2010.
4. Семигіна Т. В. Соціальна політика і соціальна робота: сучасний стан і перспективи розвитку. — Київ: Академвидав, 2006.
5. Безрукова О. В. Соціокультурні аспекти адаптації ветеранів: методичні рекомендації. — Харків, 2019.
6. Баланюк І. С. Психосоціальна адаптація учасників бойових дій в умовах громади. — Чернівці, 2021.
7. Полтавець В. Громада як ресурс соціальної реабілітації: аналітичні матеріали. — Київ, 2020.
8. Звіти ГО «Побратими України» та Фонду ветеранів «Повернись живим». — 2022–2024 рр.

Олександр ЛІЦМАН,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Олексій КЛОЧКО,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ТА ПОВОЄННИХ КРИЗ

Сучасні реалії українського суспільства позначені глибокими соціальними трансформаціями, спричиненими воєнною агресією, масовими переміщеннями населення, втратою житла, роботи, рідних, розривом соціальних зв'язків. Ці фактори формують складні виклики для особистості, яка опиняється в ситуації багатовимірної кризи – психологічної, економічної, культурної та ідентифікаційної. У таких умовах соціальна підтримка набуває особливого значення як механізм збереження життєстійкості, адаптації до нових умов та відновлення особистісного потенціалу. Саме соціальні працівники стають ключовими агентами допомоги, здатними поєднати професійні знання, емпатію й системний підхід до супроводу осіб, які пережили травматичний досвід війни. Водночас, повоєнний період вимагає переосмислення традиційних форм соціальної підтримки. Виникає потреба у створенні інноваційних програм соціально-психологічної реабілітації, розвитку спільнот взаємодопомоги, посиленні міжвідомчої координації суб'єктів соціальної роботи. Таким чином, дослідження соціальної підтримки особистості в умовах воєнних і повоєнних криз є не лише актуальним, а й

стратегічно важливим для формування гуманістичної соціальної політики та стійкого розвитку суспільства.

Проблематика соціальної підтримки активно розроблялася українськими науковцями. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних засад соціальної допомоги зробили Л. Тюття, І. Зверева, А. Капська, С. Харченко, І. Козубовська, О. Безпалько, В. Поліщук, О. Карпенко. У сучасних умовах питання соціального супроводу ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, сімей у кризі та вразливих груп населення розробляють Н. Кабаченко, І. Мигович, О. Палій, І. Трубавіна, Г. Лактіонова, Н. Гусак. Їхні праці окреслюють сутність соціальної підтримки як багаторівневого процесу, що поєднує матеріальну, психологічну, консультативну та інституційну допомогу з метою відновлення цілісності особистості й гармонізації її взаємодії із соціальним середовищем [2].

В умовах воєнних криз соціальна підтримка розглядається як цілісна система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на задоволення базових потреб людини, відновлення її соціальних функцій, забезпечення психологічної стабільності та ресоціалізації. Йдеться не лише про матеріальну допомогу, але й про широкий спектр психосоціальних, консультативних, правових і реабілітаційних послуг. Основу ефективної підтримки становить принцип гуманізму, орієнтація на гідність особистості та відновлення її активності як суб'єкта життєтворення [3]. Одним із ключових завдань соціальної роботи у воєнних умовах є реагування на багаторівневі потреби постраждалого населення. Особи, які втратили близьких, дім чи роботу, часто стикаються не лише з економічними труднощами, а й із глибокими психологічними травмами. Соціальний працівник має не лише надати допомогу, але й створити простір довіри, де клієнт може відновити почуття безпеки та віри у власні сили. Особливого значення набувають індивідуальні консультації, групи підтримки, кризове втручання, організація тимчасових притулків, реабілітаційних центрів і програм соціальної адаптації.

У системі соціальної підтримки особистості важливо враховувати комплексність впливу соціальних факторів. Війна змінює не лише матеріальний стан, а й систему цінностей, соціальних ролей, способів взаємодії у спільнотах. З огляду на це, соціальна робота має поєднувати мікро- (індивідуальну), мезо- (групову) та макрорівневу (суспільну, державну) підтримку. На мікрорівні здійснюється безпосередній соціальний супровід осіб у кризових ситуаціях. На мезорівні – реалізуються програми громадської інтеграції та взаємодопомоги у громадах. Макрорівень передбачає державне регулювання, формування нормативно-правових механізмів і стратегій соціального захисту [1].

У післявоєнний період соціальна підтримка набуває нових смислів. Вона переходить від моделі «екстреної допомоги» до моделі «відновлення та розвитку». Зокрема, акцент зміщується на реабілітацію ветеранів, підтримку членів їхніх родин, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у нові громади, сприяння економічній самостійності та психологічному відновленню.

Сучасні практики показують ефективність мультидисциплінарного підходу, коли соціальні працівники співпрацюють із психологами, медиками, педагогами, юристами, волонтерами. Така взаємодія дозволяє створювати комплексні програми допомоги, що враховують потреби конкретних груп населення. Не менш важливою є роль цифрових технологій у системі соціальної підтримки. Діджиталізація соціальних послуг дозволяє підвищити доступність допомоги, оптимізувати комунікацію між фахівцями та клієнтами, забезпечити швидкий обмін інформацією. Онлайн-консультування, платформи для запису на прийом, електронні реєстри отримувачів допомоги стали важливими інструментами соціальної роботи під час війни. Однак цифрова підтримка не може замінити особистісного контакту, який залишається ключовим для встановлення довіри та ефективної допомоги [3].

В умовах післявоєнної відбудови важливо орієнтувати соціальну підтримку не лише на подолання наслідків кризи, а й на розвиток людського потенціалу. Йдеться про формування програм соціального підприємництва, професійної перекваліфікації, менторських і наставницьких практик. Такі ініціативи допомагають особистості перейти від пасивного споживання допомоги до активної участі у суспільному житті, відновити почуття самодостатності та значущості.

Отже, сучасна соціальна підтримка має спиратися на принципи адресності, системності, міждисциплінарності та інноваційності. Її мета – не лише компенсувати втрати, а й створити умови для самореалізації людини у новій соціальній реальності.

Підсумуємо, що соціальна підтримка особистості в умовах воєнних та повоєнних криз є фундаментальною складовою стабілізації суспільства. Вона поєднує матеріальні, психологічні та соціально-інтеграційні аспекти допомоги, спрямовані на відновлення життєздатності людини. Ефективність соціальної підтримки визначається рівнем міжвідомчої взаємодії, професійною компетентністю фахівців та орієнтацією на гуманістичні цінності. Перспективи розвитку соціальної роботи в цьому контексті полягають у впровадженні інноваційних моделей підтримки, що сприяють формуванню соціальної згуртованості та національної стійкості.

Список використаних джерел

1. Вірт Ю. М. Соціальний захист та підтримка осіб, постраждалих від конфлікту. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2025. №16. URL : <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-16-02-01/2025-16-02-01>
2. Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді : монографія / НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя; [В. Г. Панок, С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський, Л. І. Прохоренко, Н. В. Чепелева, Т. І. Куліш, С. Л. Чуніхіна, І. Г. Губеладзе, І. І. Ткачук, Н. А. Ярмола]. [Електронне видання]. Київ, 2024. 188 с.
3. Лук'янчук, Н. Психологічна підтримка особистості під час війни в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. №1(77). С. 513–520.

Катерина МАРТІЯН,
*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності ІІО Соціальна робота та консультування
Сумський державний педагогічний університет*

Олексій КЛОЧКО,
*кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет*

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Актуальність дослідження соціальної підтримки ветеранів/ветеранок в умовах сучасних трансформаційних змін зумовлена масштабними соціально-політичними процесами, що відбуваються в Україні у зв'язку з триваючою збройною агресією та наслідками воєнних дій. Зростання кількості осіб, які мають статус ветеранів, посилює потребу у формуванні ефективної системи соціальної адаптації, реінтеграції та реабілітації цієї категорії громадян. Водночас соціальна політика держави перебуває в стані постійного реформування, що вимагає переосмислення підходів до надання підтримки, забезпечення гендерної рівності, урахування особливих потреб жінок-військовослужбовиць і ветеранок. У цьому контексті особливої ваги набуває міжсекторальна взаємодія органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і волонтерських спільнот.

Динамічні трансформації соціальної сфери, викликані процесами євроінтеграції, діджиталізації та модернізації системи соціального захисту, визначають необхідність оновлення теоретико-методологічних засад підтримки ветеранів/ветеранок. Важливим є перехід від патерналістських до партнерських моделей взаємодії держави і ветеранів, що ґрунтуються на принципах суб'єктності, активної участі та соціальної справедливості. Аналіз сучасних тенденцій свідчить, що ефективна соціальна підтримка ветеранів є не лише інструментом забезпечення соціальної стабільності, але й чинником зміцнення національної єдності, відновлення людського потенціалу та розвитку громад у післявоєнний період.

Реалізація головних засад соціальної підтримки ветеранів/ветеранок підтверджується відповідною вітчизняною нормативною базою. Визначаємо, що такою законодавчою базою є: Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2]; Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» [3]; Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [4] та ін. Відповідно до Закону України «Про статус ветерана війни, гарантії їх соціального захисту» ст. 4 ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших

держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни [2].

Важливо відзначити, що більшість наукових джерел визначають соціальний супровід ветеранів/ветеранок як цілеспрямований, системно організований процес професійної діяльності фахівців соціальної сфери, спрямований на забезпечення комплексної підтримки, відновлення соціального статусу, адаптацію та інтеграцію осіб із досвідом військової служби у цивільне середовище. Він передбачає здійснення індивідуальної оцінки потреб, розроблення та реалізацію плану соціальних послуг, координацію дій між різними суб'єктами соціальної роботи – державними, муніципальними та громадськими інституціями [1; 5]. Соціальний супровід ветеранів/ветеранок базується на принципах адресності, міждисциплінарності, гендерної чутливості, конфіденційності та партнерської взаємодії. Його метою є не лише надання допомоги у подоланні психологічних, економічних чи побутових труднощів, але й створення умов для самореалізації, професійного відновлення, підтримання психосоціального благополуччя та формування активної громадянської позиції ветеранів як повноправних суб'єктів суспільних відносин. Відповідно до загальної стратегії упровадження соціального супроводу ветеранів/ветеранок ключовими, на наш погляд, складовими вбачаємо: освіту та професійну адаптацію; соціально-психологічний супровід; соціальну адаптацію; допомога в оформленні документів та працевлаштуванні; психологічна підтримка, супровід.

Ключовим механізмом проведення професійної адаптації є організація професійного навчання для ветеранів/ветеранок та членів їхніх сімей. Учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть пройти професійну підготовку та підвищення кваліфікації у центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості. Професійна адаптація ветеранів/ветеранок – це цілеспрямований, організований процес відновлення, оновлення та розвитку професійного потенціалу осіб, які завершили військову службу, з метою їхнього успішного включення у цивільну сферу праці [5]. Вона охоплює систему заходів соціально-психологічного, освітнього, консультативного та організаційного характеру, спрямованих на формування нових професійних компетентностей, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, а також гармонізацію професійних і особистісних установок із вимогами мирного життя. Професійна адаптація ветеранів/ветеранок здійснюється на основі принципів безперервності, індивідуалізації, гендерної рівності, взаємодії державних і недержавних інституцій. Її результатом є не лише працевлаштування чи перекваліфікація, а й досягнення психологічної готовності до нових соціально-трудових ролей, відновлення мотивації до професійної діяльності та підвищення рівня соціальної інтеграції ветеранів у суспільство.

Важливо відзначити, що у системі соціальної підтримки ветеранів/ветеранок важливими складовими є соціально-психологічні супровід, підтримка, адаптація. Конкретизуємо кожне із понять у контексті

роботи із ветеранами/ветеранками. На думку О. Кравченко, О. Балдинюк, В. Квашук соціальна підтримка розглядається як система організаційних, правових, економічних і психологічних заходів, спрямованих на забезпечення базових потреб особи, відновлення або підвищення її соціального статусу, сприяння інтеграції у суспільство. Вона реалізується через надання соціальних послуг, матеріальної допомоги, консультування та залучення ресурсів громади, що забезпечують стабільність життєдіяльності індивіда у складних життєвих обставинах [1]. Г. Слезанська зауважила, що психологічна підтримка є видом професійної допомоги, спрямований на збереження або відновлення психологічного благополуччя особистості, формування внутрішніх ресурсів подолання стресу, травматичного досвіду, емоційної рівноваги та адаптивної поведінки. У роботі з ветеранами вона передбачає психоемоційну стабілізацію, розвиток навичок саморегуляції, налагодження міжособистісних стосунків та підвищення самооцінки [5]. Відповідно експертної позиції Г. Слезанської, Н. Горішної, Д. Бирик, І. Криницької соціальний супровід установлено як комплексна, системно організована діяльність фахівців соціальної сфери, спрямована на тривале або поетапне надання допомоги особі, сім'ї чи групі у процесі подолання життєвих труднощів, відновлення соціального функціонування та самостійності. Він включає діагностику потреб, планування, координацію дій суб'єктів допомоги, моніторинг і корекцію процесу підтримки [5]. Відзначаємо, що О. Кравченко визначає адаптацію (соціальну та психологічну) як процес активного пристосування особистості до нових соціальних, професійних і психологічних умов життєдіяльності, що супроводжується змінами у системі цінностей, поведінкових стратегіях і способах взаємодії з оточенням. Для ветеранів/ветеранок адаптація передбачає інтеграцію в цивільне середовище, формування нових соціальних ролей, подолання наслідків бойового досвіду та відновлення особистісної цілісності [1].

У відповідь на соціальний запит суспільства та самих ветеранів/ветеранок зокрема держава та гуманітарні організації реагують розробкою та упровадженням соціальних ініціатив, що направлені на соціально-психологічну підтримку такої соціальної групи. Значного успіху досягли державна програма «Помічник ветерана» (як проєкт для ветеранів та членів їх родин, які готові допомогти іншими ветеранам легко та гідно пройти шлях переходу від військової служби до цивільного життя, отримати послуги та пільги, які заслужено гарантовані їм державою); проєкт «Соціальне відновлення» (сприяння фізичному та психологічному відновленню учасників, налагодженню взаєморозуміння між військовими та їхніми близькими, адаптації до цивільного життя); запровадження інституту фахівця із соціального супроводу ветеранів/ветеранок; запуск інноваційної послуги соціального супроводу ветеранів/ветеранок тощо.

Таким чином, соціальна підтримка ветеранів/ветеранок є комплексним процесом, що включає професійну адаптацію, соціально-психологічний супровід, соціальну адаптацію та психологічну підтримку. Зазначені складові

забезпечують цілісне відновлення особистості після завершення військової служби, сприяючи її інтеграції у цивільне середовище, відновленню трудового потенціалу та психоемоційної рівноваги. Ефективність системи соціальної підтримки визначається принципами комплексності, адресності, індивідуалізації та гендерної чутливості, а також взаємодією державних, громадських і наукових інституцій. Її реалізація забезпечує відновлення соціальної активності ветеранів/ветеранок, зміцнення людського потенціалу й соціальної стійкості суспільства у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Кравченко О., Балдинюк О., Квашук В. Соціально-психологічна підтримка у центрах ветеранського розвитку: практичний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2025. №2(55). С. 38–43.
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
4. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>
5. Слезанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветераном російсько-української війни та членів їхніх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. P. 47–62.

Yevhen MASKAL

Master's student

*the Department of Educational Management, Art-Management
and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

Tetiana HORDIEIEVA

*Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of
Educational Management, Art-Management and Social Work, Bohdan
Khmelnytsky National University of Cherkasy*

SOCIAL INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED CHILDREN INTO THE HOST COMMUNITY

Problem Statement. As a result of the armed conflict in Ukraine, a significant number of children have become internally displaced persons (IDPs). Relocation to new communities entails a range of socio-psychological challenges, including the loss of social connections, adaptation to new educational and cultural environments, and potential exposure to trauma and stress [1, 2]. The social

integration of these children into the host community is a key determinant of their successful development, fostering a sense of safety and belonging.

Purpose of the Article. This study aims to identify the factors and mechanisms of social integration of IDP children into host communities and to outline practical strategies for their support.

Main Findings. The social integration of IDP children into host communities occurs at the intersection of social, psychological, and educational factors, which interact to form a complex and dynamic adaptation process. Social factors include support from family members, educators, peers, and community organizations, which serve as essential points of stability for children and enable them to re-establish social connections more quickly following displacement [3]. Within this framework, an innovative practice involves implementing peer mentorship programs that pair local children with IDP children, facilitating the bridging of psychological gaps and fostering a stronger sense of belonging.

Psychological aspects of integration involve developing resilience to stress, enhancing interpersonal skills, and supporting emotional well-being. Innovative approaches, including art therapy and gamification, enable children to develop social skills, express emotions, and progressively integrate into group settings through creative and play-based activities [4]. These strategies also provide safe spaces for children to process trauma, build self-confidence, and develop coping mechanisms for managing stress in new social contexts.

Educational conditions should include school-based adaptation programs, supplementary Ukrainian language and socialization classes, and inclusive learning formats that address diverse needs. Contemporary innovations include digital platforms that facilitate integration, allowing IDP children to engage remotely with peers and educators, participate in extracurricular activities, and overcome both physical and psychological barriers [5,6]. Such platforms not only support academic progress but also foster social engagement and a sense of agency.

The role of social workers and psychologists extends beyond conventional counseling. They organize support groups, provide individual guidance, and coordinate children's participation in community life. Additionally, interactive cultural projects, such as exhibitions, theatrical performances, and video initiatives, allow local children and IDP children to collaborate. These projects promote emotional inclusion, strengthen trust, and reduce the risk of stigmatization.

Community engagement mechanisms are integral to the integration process. Organizing cultural and sports events, volunteer initiatives, and involving children in civic activities fosters a sense of belonging and enhances social competencies. Innovative approaches also include involving children in co-planning online and offline events, simultaneously promoting responsibility, active participation, and communication skills [7]. By combining these strategies, integration becomes an immersive, multi-level process that addresses both individual and collective needs.

Conclusions and Prospects for Further Research. The study demonstrates that the social integration of children from internally displaced families into host communities is a multifaceted process whose success relies not solely on individual interventions but on their systemic coordination. When families, host

communities, schools, and social work professionals create supportive environments, children can restore social ties, strengthen psychological resilience, and recognize their value within a new social setting. The adoption of innovative approaches—such as digital communication platforms, art therapy, and peer mentorship programs between IDP children and local peers—opens new pathways for reinforcing integration, reducing social distance, and promoting active participation. Nevertheless, structural barriers, including limited community engagement, insufficient inclusion, or stigmatization, must be addressed, otherwise even the most effective practices risk remaining fragmented. Sustainable integration thus necessitates coordinated efforts across family, educational, community, and social work systems, ensuring that IDP children not only adapt successfully to a new environment but also have the conditions required for holistic development and self-realization.

References

1. Mishchuk, H., Samoliuk, N., Krol, V., & Vasa, L. (2024). Social integration of internally displaced persons in Ukraine: Perceptions from IDPs vs. the host population. *Economics & Sociology*, 17(4), 61-81. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2024/17-4/4> economics-sociology.eu+2researchgate.net+2
2. Swedish International Centre for Local Democracy (ICLD). (2025). *IDP Integration in Ukraine: Toolbox*. ICLD. https://icld.se/wp-content/uploads/ICLD_Toolbox_IDP_IntegrationInUkraine_2025_WEB.pdf ICLD
3. Kendzor, P. (2017). Educational and Socio-Psychological Needs of Internally Displaced Children in Ukraine. *The New Educational Review*, 50(4), 83-95. (translated article) <https://czasopisma.marszalek.com.pl/uploads/periodicals/tner/201704/tner20170403.pdf> czasopisma.marszalek.com.pl
4. “Preparing schools to be sites of social cohesion” (2023). Project description, Terre des hommes Ukraine. <https://www.tdh-ukraine.org/en/preparing-schools-be-sites-social-cohesion> Terre des hommes
5. “Play Hub for internally displaced children in Ukraine.” Labor and Health Social Initiatives (LHSI). <https://lhsi.org.ua/en/s363-play-hub-for-internally-displaced-children-in-ukraine> lhsi.org.ua
6. Ministry of Social Policy of Ukraine (2024). *To the internally displaced persons – Social services and support*. Kyiv: MSP. <https://www.msp.gov.ua/en/otrymuvacham-soc-pidtrymky/vnutrishno-peremishchenym-osobam> msp.gov.ua
7. Buhaievskyi, M. (2025). Legal frameworks for urban integration of internally displaced persons. Kyiv School of Economics. https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/08/Legal-frameworks-for-urban-integration-of-internally-displaced-persons_Buhaievskyi_Mykhailo.pdf

Валерій ПІСКОВОЙ,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 232 Соціальне забезпечення,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Людмила ПОНОМАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ТА АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Проблема соціальної підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні є однією з ключових у сфері державної соціальної політики в умовах тривалого воєнного конфлікту. Масові переміщення населення внаслідок збройної агресії російської федерації зумовили необхідність комплексного підходу до інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, створення сприятливих умов для відновлення життєдіяльності, працевлаштування, освіти та соціальної реінтеграції. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», держава гарантує захист прав внутрішньо переміщених осіб та створює умови для їх соціальної адаптації [2]. Проте ефективність програм соціальної підтримки значною мірою залежить від узгодженості дій органів влади, міжнародних організацій, місцевих громад і недержавного сектору.

Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб розглядається як система державних, муніципальних та громадських заходів, спрямованих на задоволення базових потреб переміщених осіб, відновлення їх соціального статусу, інтеграцію у нове середовище та розвиток людського потенціалу. Методологічну основу становлять принципи соціальної справедливості, адресності, субсидіарності та партнерства держави і громадянського суспільства. Важливими є гуманістичний та соціально-педагогічний підходи, що передбачають не лише матеріальну допомогу, а й психологічну, освітню та правову підтримку.

Система програм соціальної підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів. Один із ключових – фінансова допомога та житлове забезпечення. Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України № 332 [1] та № 505 [3], внутрішньо переміщені особи мають право на щомісячну адресну допомогу для покриття витрат на проживання. Реалізуються програми «ЄВідновлення» та «Прихисток», спрямовані на компенсацію витрат за тимчасове розміщення.

Не менш важливим напрямом є психологічна та соціально-педагогічна підтримка. Значну роль відіграють центри соціальних служб, благодійні фонди та міжнародні організації (UNICEF, UNHCR, IOM), які впроваджують

програми психологічної реабілітації, арт-терапії, груп взаємопідтримки та заходи з розвитку емоційної стійкості серед дітей і дорослих. Особливої уваги потребують діти, які зазнали психологічних травм унаслідок бойових дій, тому розширення мережі психологічних послуг є одним із пріоритетів соціальної політики.

Важливу роль у процесі адаптації внутрішньо переміщених осіб відіграють освітні та професійні програми. Міністерство освіти і науки України спільно з міжнародними партнерами («Навчай для України», «Освіторія», «Save the Children») забезпечує доступ внутрішньо переміщених осіб до дистанційного навчання, мікрокваліфікацій, підвищення кваліфікації та перекваліфікації дорослого населення. Завдяки цим ініціативам діти мають змогу продовжувати навчання незалежно від місця проживання, а дорослі – підвищити конкурентоспроможність на ринку праці.

Медичне забезпечення внутрішньо переміщених осіб здійснюється за підтримки МОЗ України та ВООЗ. Створено мобільні медичні бригади, центри первинної медичної допомоги, запроваджено спрощений порядок реєстрації внутрішньо переміщених осіб у системі eHealth. Окрему увагу приділено доступу до медичних послуг осіб з інвалідністю, дітей і літніх людей, які потребують постійного догляду.

Державна служба зайнятості реалізує програми професійної адаптації, перекваліфікації, надання мікрогрантів для започаткування бізнесу, стажування та компенсації роботодавцям за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Такі програми не лише забезпечують економічну самостійність переселенців, а й сприяють розвитку місцевих економік та інтеграції нових мешканців у громади.

Важливим напрямом є розвиток місцевих громад і партнерських програм. Зокрема, спільні ініціативи держави та громад реалізуються в межах програм Міжнародної організації з міграції «Розвиток громад задля підтримки внутрішньо переміщених осіб» та Програми розвитку ООН «Єдність і відновлення». Їх метою є підвищення потенціалу громад, де проживають переселенці, розвиток інфраструктури, створення умов для соціальної згуртованості та спільного розвитку.

Попри значний прогрес, реалізація програм соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб супроводжується низкою проблем. Серед них – нестабільне фінансування державних програм, бюрократичні труднощі при отриманні статусу внутрішньо переміщеної особи, обмежені можливості для працевлаштування, недостатній рівень психологічної підтримки та нерівномірність розподілу допомоги між регіонами. Особливо гострою залишається проблема інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у навчальний процес та забезпечення доступу до якісної освіти, зокрема у сільських громадах.

Подальший розвиток системи соціальної підтримки потребує розширення міжвідомчої взаємодії між органами влади, громадами та громадськими організаціями, діджиталізації процесів надання допомоги через єдині онлайн-платформи, посилення психологічної та освітньої

складових програм адаптації, запровадження індивідуальних планів реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, а також підвищення ролі соціальних працівників у супроводі сімей, що пережили травматичний досвід війни. Перспективним напрямом є створення центрів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб на базі територіальних громад, які об'єднують послуги соціального, правового, психологічного та професійного спрямування.

Програми соціальної підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні відіграють ключову роль у стабілізації соціального середовища, зменшенні соціальної напруги та сприяють відновленню людського потенціалу. Їх ефективність залежить від комплексності підходів, сталого фінансування та активної участі громадянського суспільства. Формування цілісної системи підтримки внутрішньо переміщених осіб є передумовою соціальної згуртованості, розвитку громад і подолання наслідків гуманітарної кризи, спричиненої війною.

Список використаних джерел

1. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України № 332 від 20 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.10.2025).
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 21.10.2025).
3. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 01 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.10.2025).

Nadiia ROZHKO

Master's Degree Student in Social Work (Specialty 231)

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Iryna YENHALYCHEVA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Management, Art Management and Social Work, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University

ACTIVATION OF YOUTH IN THE COMMUNITY: TYPES OF THEIR PARTICIPATION

In the current conditions of war and the subsequent recovery of the state, the active participation of young people in community life is acquiring particular importance. Young people possess significant potential for initiative, creativity, and innovation; however, they often remain passive due to a lack of support,

information, or motivation. Therefore, social work as a professional activity plays a leading role in identifying, stimulating, and developing youth activity at the local level.

The effectiveness of realizing youth potential is largely determined by the efficiency of social work aimed at creating favorable conditions for self-realization, developing civic engagement, and involving young people in the processes of making socially important decisions.

Analyzing the meaning of the concept of «activation,» it can be concluded that there is no single definition of this term in scientific sources. The Dictionary of Social Work defines the term «civic activity» as the purposeful activity of individuals and social groups aimed at changing and developing civil society and its institutions [9]. In the Encyclopedia of Education, the concept of «activity» is considered the highest form of the development of action — a state of readiness and ability to act [2], [10].

In the scientific works of O. Kuzmuk (2024), O. Shamykh (2013), O. Kin (2021), and other researchers, the term «civic activity» is more commonly used. It is interpreted as youth participation in public life to improve the quality of life in the community through the implementation of civic initiatives and projects (O. Kuzmuk) [5]; as active participation in state life and a form of activity aimed at solving socially important problems (O. Shamykh) [11].

Thus, the concept of «activation» in the context of social work should be considered through the prism of stimulating youth civic engagement, which involves the formation of motivation, the creation of favorable conditions, and the support of participation in socially significant activities.

Social activity, as a synonym for «activation» is defined by scholars (Ya. Kichuk (2020), O. Stupak (2019), O. Kin (2021), O. Bezpalko, S. Potapova, Yu. Palahniuk (2019), O. Faichuk (2019), T. Kostieva (2019), H. Kucherova (2022), O. Hlovliuk (2022) as: activity oriented toward the creation and implementation of socially important initiatives in interaction with the social environment, taking into account public needs and personal value orientations [10], [4]; a lifestyle of an individual, group, or community, manifested in the aspiration to fully realize one's potential to solve pressing problems or achieve set goals (O. Bezpalko); «a set of qualities and characteristics that reflect the ability of young people for professional development, moral and spiritual improvement, assimilation of humanity's cultural achievements, and self-realization in various spheres of social life» (Ye. Manuilov) [6], [8].

The analysis of the concept of «youth activation» leads us to the works of O. Kuzmuk (2024) [5], O. Vakulenko [1], as well as H. Kalmykova, I. Mysan, and N. Rudkivska [3], among others. The researchers note that «to activate» means to encourage to action, to increase the level of energy and interest, and to make actions more dynamic and effective. Therefore, in the context of social work, youth activation can be understood as the process of stimulating young people to actively participate in public life, develop initiative, and realize their personal potential.

Scholars view youth participation in community life as a multifaceted phenomenon that can take various forms and levels of intensity. According to the

approach of M. Ostapenko, based on the findings of both Ukrainian and foreign researchers, the following types of participation are distinguished: conditional and real, active and passive, spontaneous and episodic [7].

Conditional participation is characterized by the formal involvement of young people in social processes, when their activity is limited to performing secondary functions without the possibility of real influence on decision-making. In such cases, young people act more as observers than as active subjects of social interaction. In contrast, *real participation* implies genuine involvement of youth in the processes of planning, decision-making, and implementation, which allows them not only to express their own opinions but also to take responsibility for the outcomes of community activities.

Depending on the level of engagement, *active and passive participation* can be distinguished. *Active participation* is manifested through initiative, leadership, involvement in organizing public events and socially significant projects, as well as readiness to take responsibility for collective results. It presupposes internal motivation, a developed civic worldview, and confidence in one's ability to influence change. *Passive participation*, on the other hand, is limited to occasional actions or formal attendance at events, when young people show no initiative and do not influence decision-making.

Researchers also pay special attention to spontaneous and episodic participation. *Spontaneous participation* arises as a response to social upheavals, crises, or sudden challenges. It is usually unplanned but often emotionally charged and mobilizing, reflecting the readiness of young people to act in extraordinary circumstances. *Episodic participation* is characterized by irregularity and situational involvement: young people join community initiatives only at certain times or when personally interested.

Thus, youth participation in community life is a complex and dynamic process that depends on the level of self-awareness, the degree of social maturity, and the availability of opportunities for self-realization. Understanding different types of participation enables social workers and local self-government bodies to more effectively develop support programs aimed at encouraging young people to move from formal to real, and from passive to active participation in community development.

References

1. Vakulenko, O. (2018) Activation of Youth as a Factor of Social Self-Realization and Integration. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series: Social Work. Social Pedagogy*, pp. 9–16.
2. Encyclopedia of Education / edited by V. H. Kremen. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 p.
3. Kalmykov G. V., Mysan I. V., Rudkivska N. L. Psychological-semantic and applied aspects of studying the phenomena of «activation» and «actualization». *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Psychology*. 2024. No. 2. P. 12-16. URL: <http://www.psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/291>

4. Kichuk Ya. V. Student life in the Ukrainian Danube region: some ways to increase participation in cross-border projects. *Educația în spiritul valorilor naționale și universale din perspectiva dialogului pedagogic: Materialele Simpozionului științific internațional*. 2, Chișinău, Moldova, 27-28 martie. 2020. Pp. 252-259.
5. Kichuk Ya. V. Student life in the Ukrainian Danube region: some ways to increase participation in cross-border projects *Acta Securitatae Volyniensis*. 2024. №4. C. 47–55.
6. Manuylov E. M. Social activity of youth: to the problem of understanding the essence. *Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine*. 2010. No. 3. Pp. 3-12.
7. Ostapenko M. Participation of Ukrainian youth in the activities of the territorial community: a motivational aspect. *Scientific journal of the Mykhailo Dragomanov UDU. Series 22. Political science and methods of teaching socio-political disciplines*. 2024. No. 22 (35). pp. 39–47.
8. Palahniuk Yu. V., Faychuk O. L., Kosteva T. B. Peculiarities of social activity of Ukrainian youth in the context of European integration. *Theory and practice of public administration and local self-government*. 2019. No. 2. URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Ttpdu_2019_2_19.pdf
9. Social Work Dictionary. URL: <https://slovnyk.me/dict/socialwork> (23.07.2025)
10. Stupak O. The essence of the concept of social activity of youth. *Continuing professional education: theory and practice*. 2019. No. 1-2. P. 164–171.
11. Shamykh O. M. Adolescents and their social activity. *Current problems of teaching and educating people with special needs. Collection of scientific papers*. 2013. Pp. 107–119.

Крістіна РОГАЧ,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності
231 Соціальна робота за ОПП «Соціальна педагогіка»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Ольга БАЙДАРОВА,
кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК НАВИЧОК ПІДТРИМУЮЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ У НАЙБЛИЖЧОГО ОТОЧЕННЯ ДРУЖИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Повномасштабна війна в Україні зумовила зростання потреби у психологічній та соціальній підтримці членів родин військовослужбовців, особливо дружин, які переживають підвищене емоційне навантаження, тривогу, самотність і вторинну травматизацію. У цьому контексті роль найближчого оточення стає визначальною. Водночас результати аналізу

показують, що близькі часто не володіють необхідними навичками емпатійної, підтримуючої комунікації, не знають, як правильно реагувати на емоційні стани жінок і як уникати травматичних тем.

Пошук або використання соціальної підтримки визнано однією з найбільш поширених моделей подолання життєвого стресу. Найновіші наукові та методичні публікації щодо підтримки родин військовослужбовців більш прицільно розглядають підтримку самих воїнів і зосереджені на питаннях організації надання фахівцями психосоціальної допомоги і підтримки й зниження бар'єрів звернення за допомогою загалом [3; 4]. Водночас, аналіз результатів дослідження актуальних потреб дружин військовослужбовців [2] і свідчень самих жінок [1], засвідчує необхідність опанування родичами, друзями, сусідами дружин воїнів здатності до підтримуючої комунікації, яка сприяє зменшенню емоційної напруги, відчуття соціальної ізоляції, підвищує їхнє відчуття безпеки та сприяє відновленню їхнього психічного здоров'я.

Метою дослідження стало визначення ключових навичок підтримуючої комунікації, розвиток яких є важливим для найближчого оточення дружин військовослужбовців, та створення моделі навчання, що може бути покладена в основу відповідної тренінгової програми. Концептуальну основу розробки становлять підходи до чутливої та емпатійної комунікації [9; 10], теорія соціальної підтримки [5; 11] та сучасні українські дослідження психологічної допомоги в умовах війни. Ефективна підтримуюча взаємодія базується на визнанні емоцій, активному слуханні, безоцінювальному прийнятті та практичній допомозі, що знижує рівень стресу і відновлює відчуття безпеки [6].

На основі аналізу досвіду дружин військовослужбовців визначено, що їхнє оточення потребує розвитку таких чотирьох груп навичок:

1. *Розуміння та емпатія* – активне слухання, емпатичне реагування, розпізнавання емоційних станів, уникнення тригерних висловлювань. Наприклад, замість фрази: «Не переймайся, все буде добре», – сказати: «Я можу лише уявити, як тобі зараз важко і тривожно. Я поряд, щоб тебе підтримати».

2. *Практична підтримка та ініціативність* – навички пропонування конкретної допомоги, виявлення ініціативи, розділення відповідальності. Цей блок навичок допомагає зменшити тягар відповідальності жінки шляхом участі близької людини у побутових справах сім'ї воїна, не чекаючи її прохання, та дає їй відчуття, що вона не одна. Наприклад: «Я можу посидіти з дітьми в суботу. Це допоможе тобі трохи відпочити».

3. *Підтримка соціальної інтеграції та боротьба з ізоляцією* – блок навичок, спрямованих на те, аби засвідчити, що оточення може допомогти жінці підтримувати соціальні зв'язки та будувати нові, які сприятимуть її емоційному і соціальному відновленню. До них входять навички: усвідомлення важливості присутності та фізичного контакту, підтримки соціальних зв'язків, створення безпечного середовища. Приклади: розуміння

потреби у фізичній близькості та підтримці (обійми, дотик), якщо це є комфортним для дружини воїна; заохочення та сприяння участі: «Ми збираємося на зустріч у неділю, будемо раді, якщо ти приєднаєшся».

4. *Повага та визнання* – вербалізація поваги та вдячності, визнання зусиль і сили жінки, чутливість до її потреб. Наприклад: «Ти робиш неймовірну роботу, тримаючи все на своїх плечах», або «Ми дуже вдячні вашій родині за внесок у нашу безпеку».

Модель підтримуючої комунікації ґрунтується на прийнятті та емпатії, активному слуханні, практичній допомозі та створенні позитивного соціального середовища, що демонструє повагу до воїна та його служби, а також до зусиль, які докладає дружина. Вона спрямована зменшити емоційне навантаження на дружин військовослужбовців, відновити їхні внутрішні та підсилити зовнішні ресурси, забезпечити їм необхідну підтримку для подолання життєвих викликів. Навчання цієї моделі найближчого оточення є важливим кроком до відновлення й підтримання психічного здоров'я дружин військовослужбовців та, в цілому, до створення сприятливого клімату у суспільстві для включення, прийняття, підтримки та врахування потреб військовослужбовців та їх родин.

Для формування зазначених навичок розроблено тренінг «Навчання найближчого оточення дружин військовослужбовців моделі підтримуючої комунікації» (тривалість – 3 години, група до 10 осіб). Мета – навчити родичів, друзів і сусідів ефективній підтримці через емпатію, практичну допомогу й соціальне включення. Тренінг передбачає різні форми групової інтерактивної роботи (міні-лекції, групові вправи, рольові ігри, обговорення) і включає основні етапи:

1. Вступна частина – знайомство, визначення очікувань, формування правил безпечного спілкування.

2. Інформаційний блок – короткий огляд поняття підтримуючої комунікації, основних викликів, з якими стикаються дружини військовослужбовців, розкриття принципів підтримуючої комунікації, приклади конструктивних і неконструктивних фраз.

3. Практичний блок – вправи на активне слухання, розпізнавання оцінювальних та підтримуючих висловлювань, рольові ігри «Конфлікт чи підтримка?» та «Що я чую?».

4. Рефлексія та підсумки – усвідомлення особистих бар'єрів, складання планів застосування отриманих навичок у повсякденному житті.

Додатково передбачено картку-нагадування із добіркою фраз підтримки та короткі саморефлексійні питання («Що для мене є підтримка?», «Чому мені складно підтримувати іншого?»).

Тренінг пройшов апробацію методом експертної оцінки психологині, яка працює у сфері кризової допомоги. Відзначено високу актуальність теми, логічну структуру, збалансованість теоретичного та практичного матеріалу, доцільність інтерактивних методів. Зауваження експерта (розширення саморефлексійного блоку, робота з внутрішніми бар'єрами учасників) були враховані під час оновлення програми.

Отримані результати дають підстави для використання розробленого тренінгу у формуванні навичок чутливої комунікації, здатної зменшити емоційне навантаження дружин військовослужбовців, зміцнити їхні ресурси та відновити психологічну рівновагу. Розроблена структура навичок і тренінговий формат є ефективним інструментом соціально-психологічної підтримки дружин військовослужбовців у період воєнних викликів. Навчання членів їхнього найближчого оточення принципам емпатійної, безоцінювальної, практичної комунікації сприяє формуванню культури взаємопідтримки та психосоціальної згуртованості суспільства.

Список використаних джерел

1. Байдарова О. О., Рогач К. І. Підтримати vs зробити боляче: як почувуються дружини воїнів у близькому оточенні? *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження*, 24–25 квітня 2025 року: Матеріали XXVII Міжнародної конференції молодих науковців / за ред. І. В. Данилюка, С. Ю. Пащенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. С. 20–23.
2. Байдарова О., Рогач К. Психосоціальні аспекти підтримки дружин військовослужбовців. *Сучасні тенденції розвитку теорії та практики соціальної роботи в умовах війни та повоєнного відновлення: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Львів, 03 квітня 2025 року)*: Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2025. С. 93–98.
3. Методичний посібник для соціальних працівників: Посилення спроможності соціальних працівників здійснювати психосоціальну підтримку ветеранів та їх сімей з питань психічного здоров'я / Горбунова В. та ін. 2022. 61 с. <https://eprints.zu.edu.ua/34828/>
4. Умеренкова Н. Ф. Науково-методичні підходи до організації психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців: досвід побудови комбінованих моделей комунікації: Наукова доповідь на методологічному семінарі «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час», 16 листопада, 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. № 5(2). С. 1–4. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5227>
5. Cohen S., Wills T. A. Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*. 1985. № 98(2). P. 310–357.
6. Cutrona C. E., Russell D. W. Type of social support and specific stress: Toward a theory of optimal matching. *Social Support: An Interactional View* / B. R. Sarason et al. (Eds.). New York: Wiley, 1990. P. 319–366.
7. Feinstein L. G, Taylor S. E, Falke R. L. Patterns of coping with cancer. *Health Psychol.* 1992. № 11(2). P. 79–87. <https://doi.org/10.1037//0278-6133.11.2.79>
8. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer, 1984. 456 p.

9. Rogers C. R. *Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*. Boston: Houghton Mifflin, 1951. 560 p.
10. Sullivan H. S. *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton, 1953. 393 p.
11. Thoits P. A. Mechanisms linking social ties and support to physical and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*. 2011. № 52(2). P. 145–161.

Віталіна САВКОВА,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олексій Знобей,
старший викладач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах війни соціальна робота з людьми похилого віку в Україні постає одним із найскладніших і водночас найактуальніших напрямів діяльності системи соціального захисту населення. Повномасштабне вторгнення російської федерації спричинило не лише масштабні руйнування інфраструктури та вимушене переселення мільйонів громадян, а й загострення соціальних проблем, зокрема – ізоляції, самотності, безпорадності й бідності серед осіб старшого віку. Ці виклики потребують переосмислення ролі соціальної роботи та пошуку нових ефективних механізмів її реалізації.

Люди похилого віку в умовах воєнного стану є особливо вразливою соціальною групою. Значна частина з них втратила свої домівки, соціальні зв'язки та засоби до існування; інші залишилися без належного догляду, медичного обслуговування чи доступу до соціальних послуг через руйнування інституційної мережі. Для багатьох пенсіонерів, особливо самотніх або маломобільних, війна стала джерелом глибокого психологічного стресу, тривоги, депресії, а іноді – відчуття безнадії. Вони часто потребують не лише матеріальної допомоги, а й емоційної підтримки, почуття захищеності й залученості до суспільного життя.

Одним із ключових викликів соціальної роботи з людьми похилого віку є забезпечення доступу до соціальних послуг у ситуації, коли зруйновано або обмежено діяльність соціальних установ. Соціальні працівники вимушені адаптувати свої форми роботи до нових умов, використовуючи мобільні бригади, дистанційне консультування, телефонну підтримку, а також співпрацюючи з волонтерами, громадськими організаціями та міжнародними гуманітарними фондами. Особливої актуальності набули виїзні форми соціального обслуговування, які забезпечують доставку продуктів, ліків,

засобів гігієни, а також психологічну підтримку просто за місцем проживання осіб похилого віку [2].

Важливою проблемою є цифрова нерівність, яка обмежує можливості людей похилого віку користуватися сучасними онлайн-сервісами, програмами електронних виплат, телемедициною чи онлайн-консультаціями. Більшість людей старшого віку не мають навичок користування цифровими технологіями або доступу до Інтернету, що унеможливорює їх повноцінну інтеграцію у сучасну цифрову систему соціальних послуг. Тому соціальні працівники зобов'язані не лише допомагати в отриманні базових послуг, а й сприяти цифровій грамотності людей літнього віку, використовуючи індивідуальні консультації та навчальні ініціативи [3].

Психологічна підтримка людей похилого віку є ще одним надзвичайно важливим напрямом соціальної роботи в умовах війни. Втрата близьких, відчуття страху, невизначеності майбутнього, постійний стрес через обстріли, евакуацію чи життя в окупації – усе це призводить до зниження емоційної стійкості, появи депресивних і тривожних станів. У таких умовах соціальний працівник виступає не лише фахівцем із соціальної допомоги, а й посередником між людиною та світом, джерелом емоційної підтримки, стабільності й довіри. Психосоціальна допомога передбачає проведення індивідуальних бесід, групових занять, арттерапії, залучення до волонтерської чи спільнотної діяльності [1, с. 248].

Важливою формою підтримки є розвиток спільнот людей похилого віку – клубів за інтересами, центрів денного перебування, волонтерських ініціатив, що сприяють соціалізації, активному довголіттю та взаємній підтримці. Такі форми роботи допомагають долати соціальну ізоляцію, зберігати почуття власної гідності, відчуття корисності й соціальної приналежності. Особливо значущим є залучення людей старшого віку до волонтерської діяльності, де вони можуть реалізовувати свої життєві навички та досвід на користь громади [3].

Ще одним викликом соціальної роботи з людьми похилого віку є кадрове та ресурсне забезпечення соціальної сфери. Багато працівників самі опинилися у складних умовах – евакуації, втрати житла, вигорання через надмірне навантаження. Це вимагає системної підтримки соціальних фахівців, їхнього професійного навчання, підвищення кваліфікації, психологічного супроводу та створення безпечних умов праці. Безпосередньо зростає потреба у підготовці соціальних працівників до роботи в умовах криз і надзвичайних ситуацій, розвитку компетентностей кризового менеджменту, гуманітарного реагування, медико-психологічної допомоги [1, с. 251].

В умовах воєнного стану важливо забезпечити ефективну міжвідомчу взаємодію між органами влади, службами соціального захисту, медичними установами, правоохоронними органами, церквою та громадськими організаціями. Такий підхід дає змогу створити цілісну систему соціальної підтримки людей похилого віку, яка охоплює як матеріальні, так і духовні, моральні та психологічні аспекти. Велику роль відіграє залучення місцевих

громад, територіальних центрів соціального обслуговування, міжнародних донорів і волонтерських об'єднань до надання комплексної допомоги.

Перспективи розвитку соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах воєнного стану пов'язані з інтеграцією інноваційних підходів, підвищенням якості соціальних послуг, розвитком системи мобільного та домашнього догляду, а також з розширенням доступу до психологічної підтримки. Важливо забезпечити правовий захист осіб похилого віку, гарантувати їхнє право на гідне життя, соціальну безпеку та участь у прийнятті рішень, що їх стосуються.

Таким чином, виклики соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах воєнного стану зумовлені сукупністю соціальних, економічних, психологічних і організаційних факторів. Вони вимагають від фахівців соціальної сфери гнучкості, професіоналізму, емпатії та готовності діяти в кризових обставинах. Ефективне реагування на потреби людей старшого віку можливе лише за умови комплексного підходу, посилення ресурсної бази соціальної політики, міжсекторальної співпраці та розвитку нових форм соціальної підтримки, які сприятимуть збереженню людської гідності, безпеки й добробуту осіб похилого віку навіть у найтяжчі періоди воєнних викликів.

Список використаних джерел

1. Кузнецов О., Співак Я., Співак Л., Костенко Д., Чернуха Н. Виклики соціальної роботи з людьми похилого віку у період війни в Україні. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 9(27). С. 245–254. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/4736> (дата звернення 25.10.2025).
2. Митькевич О., Фуштей О. Соціальна робота з людьми похилого віку в умовах воєнного стану. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2024. № 78. С. 51–56. URL: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2024-78-51-56> (дата звернення 25.10.2025).
3. Савельчук І. Інноваційні методи соціальної роботи з людьми похилого віку: специфіка та особливості провадження. Молодий вчений. Одеса, 2015. № 2 (17). С. 95-98 (дата звернення 25.10.2025).

В'ячеслав СІДАШ,

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,*

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Ірина ІОНОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Війна в Україні призвела до масштабного внутрішнього переміщення населення, що створило складну соціальну ситуацію, яка потребує системних

підходів до підтримки постраждалих осіб. Станом на 2025 рік в Україні зареєстровано понад 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, які стикаються з численними проблемами: втрата житла, роботи, соціальних зв'язків, відсутність стабільного доходу, труднощі в адаптації та інтеграції до нових громад. У цих умовах соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами потребує інноваційних підходів, серед яких особливе місце посідає проєктна діяльність як ефективний інструмент мобілізації ресурсів, розвитку потенціалу переселенців та зміцнення соціальної згуртованості громад.

Проєктна діяльність у соціальній роботі є формою цілеспрямованої організації дій, спрямованих на вирішення конкретних соціальних проблем через реалізацію коротко- або середньострокових ініціатив. Для роботи з внутрішньо переміщеними особами цей підхід дозволяє комплексно поєднувати соціальний супровід, освітні, психологічні, правові та економічні заходи, спрямовані на інтеграцію та самореалізацію переселенців.

Сутність соціальної роботи засобами проєктної діяльності полягає у переході від пасивного надання допомоги до активного залучення внутрішньо переміщених осіб до процесу вирішення власних проблем. Така діяльність ґрунтується на принципах участі, партнерства, соціальної справедливості, інноваційності та сталого розвитку. Соціальний працівник у цьому процесі виступає не лише як надавач послуг, а як фасилітатор змін, координатор спільних дій громадських, державних і міжнародних організацій, що об'єднують зусилля задля підтримки постраждалих осіб.

Важливою умовою ефективної проєктної діяльності є наявність нормативно-правової бази, що регламентує соціальну підтримку внутрішньо переміщених осіб. Основними документами виступають: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2], Постанова КМУ № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [1], Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках [4], а також Стратегія людського розвитку. Ці акти створюють правові умови для розробки й реалізації соціальних проєктів на різних рівнях [3].

Проєктна діяльність у соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами може реалізовуватися через кілька ключових напрямів:

1. Соціально-психологічна підтримка – створення груп самодопомоги, проведення тренінгів, психотерапевтичних занять, програм емоційного відновлення.
2. Освітньо-професійна інтеграція – проєкти з професійної орієнтації, навчання новим професіям, розвиток підприємницьких навичок.
3. Економічна самозайнятість – мікрогрантові програми для створення власної справи, підтримка соціального підприємництва серед переселенців.
4. Житлова адаптація – ініціативи щодо відновлення житла, облаштування тимчасових місць проживання, участі внутрішньо переміщених осіб в муніципальних програмах житлового будівництва.

5. Громадська активізація та соціальна інтеграція – розвиток волонтерських рухів, культурно-просвітницькі заходи, створення інтеграційних центрів.

Суттєвий внесок у реалізацію таких проєктів роблять міжнародні та громадські організації. Наприклад, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Фонд Східна Європа, UNDP, UNHCR, Caritas Ukraine, Пакт, ГО «Ліга сучасних жінок», які втілюють програми соціально-економічного розвитку, реінтеграції та психологічної підтримки. У межах їхніх ініціатив переселенці отримують фінансову допомогу, навчання, консультації, доступ до працевлаштування, медичних та освітніх послуг.

На рівні місцевих громад проєктна діяльність у соціальній сфері дозволяє реалізовувати модель співпраці «держава – громада – громадськість – внутрішньо переміщені особи». Вона ґрунтується на принципах субсидіарності, децентралізації та міжсекторного партнерства. Наприклад, у багатьох громадах створено «Центри підтримки переселенців», що працюють у форматі соціальних хабів, об'єднуючи соціальні служби, психологів, юристів і представників громадських об'єднань.

Засоби проєктної діяльності дозволяють підвищити ефективність соціальної роботи через конкретні результати: розширення доступу до послуг, зменшення залежності від соціальних виплат, розвиток людського потенціалу внутрішньо переміщених осіб, зміцнення соціальної згуртованості місцевих громад. Проєкти стають не лише формою підтримки, а й механізмом соціального відновлення, коли переселенці переходять від статусу отримувачів допомоги до активних учасників соціальних процесів.

Особливу роль у цьому відіграє підготовка фахівців соціальної сфери, здатних проектувати, координувати й оцінювати соціальні ініціативи. Важливими складовими професійної компетентності соціального працівника стають: уміння проводити соціальну діагностику потреб внутрішньо переміщених осіб, розробляти проєктні пропозиції, формувати команди, організовувати моніторинг і звітність.

Нині в умовах воєнного стану соціальні проєкти з внутрішньо переміщеними особами виконують також психотерапевтичну та гуманістичну функцію – допомагають відновити почуття безпеки, довіри до суспільства, віру в майбутнє. Через проєктну діяльність формуються нові спільноти, засновані на взаємопідтримці, толерантності та солідарності. Саме такі ініціативи сприяють побудові стійкого громадянського суспільства, орієнтованого на допомогу найуразливішим категоріям.

Отже, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами засобами проєктної діяльності є сучасною формою реалізації соціальної політики, що поєднує індивідуальний підхід, партнерство та інноваційність. Вона забезпечує перехід від одноразової допомоги до сталого розвитку, сприяє інтеграції ВПО у місцеві громади та формуванню активної громадянської позиції. Успішна реалізація проєктів потребує професійної підготовки кадрів, належного фінансування, міжсекторної взаємодії та підтримки на державному рівні. У перспективі саме проєктна діяльність має стати

ключовим інструментом соціальної реабілітації та соціального відновлення українського суспільства після завершення війни.

Список використаних джерел

1. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова КМУ № 332 від 23 вересня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.10.2025).
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України: Закон України № 1706-VII від 04 квітня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 17.10.2025).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України № 225/2021 від 02 червня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення 17.10.2025).
4. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках № 312-2023-р від 25 вересня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text> (дата звернення 17.10.2025).

Aliesia SIMAKOVA

Master's degree student,

Specialty I10 "Social Work and Counselling",

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Oleksii KLOCHKO

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Social Work and

Management of Socio-Cultural Activities,

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

SOCIAL SUPPORT OF INTERNALLY DISPLACED FAMILIES IN THE PROCESS OF OVERCOMING SOCIAL CRISIS

It is recognized that *social support* is a form of social work that consists in long-term, individualized assistance to a person or family who has found themselves in difficult life circumstances. As noted by O. Shevchuk and O. Dietochka, its essence lies in providing help and creating conditions for people to overcome their difficulties independently. It is a set of measures that includes social support, care, rehabilitation, and activation of the client's internal resources. Social support occurs through interaction between a social work specialist (or a team of specialists) and a person or family who have found themselves in challenging life circumstances [4, pp. 91–92].

According to K. Billing, as a result of the full-scale Russian-Ukrainian war, around 3.7 million people in Ukraine remain with the status of internally displaced persons (IDPs) [1]. Such displacement is accompanied by profound social

transformations and generates numerous psychological difficulties for IDPs – from emotional instability to impaired cognitive functioning and loss of a sense of social belonging. This creates the preconditions for a *social crisis*, which is an acute form of disruption of social relations and stability in society, arising from deep contradictions or changes, and manifests itself in loss of governance, dysfunction of social institutions, and a decline in the population's quality of life [3, pp. 7–8].

The social support of internally displaced families in the process of overcoming a social crisis consists in ensuring long-term, systematic assistance that combines administrative and social services oriented to the specific needs of each family. After relocation, displaced persons face a multidimensional crisis: loss of housing, employment, social ties, and stability, which destabilizes the family's functioning as a whole. Social work with such families should be based on a *family-centered* and *problem-oriented* approach, taking into account the specifics of trauma, adaptive potential, and the family's resource capacity. Assistance should include psychological support, provision of basic needs, promotion of employment, education, community integration, and restoration of autonomy. In this context, the crisis is a state requiring deep intervention considering both internal and external factors. Social support is aimed at stabilizing family functioning, restoring life orientations, establishing social interaction, and forming a new way of life under new conditions, allowing families to overcome the destructive consequences of crisis.

It should be noted that the social support of internally displaced families is carried out in accordance with current Ukrainian legislation. One of the key laws is the Law of Ukraine on Social Support for Families (Persons) in Difficult Life Circumstances [2]. According to the law, support involves an initial request or identification of a family in a difficult situation; assessment of its specific needs, considering internal resources; development of an individual support plan; implementation of measures (psychological support, legal assistance, facilitation of access to social, medical, and educational services, etc.); regular monitoring of changes; adjustment of the plan if necessary; and termination of support after achieving a positive outcome or stabilization of the family's situation [2]. The service is provided free of charge, according to an individual plan, at the client's place of residence or at a service delivery location, for a period of up to six months (in complex cases – up to one year).

It is important that such work requires systematic *intersectoral cooperation*. The effectiveness of social support for internally displaced families in overcoming social crisis depends on the participation of social services, local authorities, medical and educational institutions, employment centers, public and volunteer organizations. Cooperation at the community level ensures a comprehensive approach to addressing the problems of displaced families – from meeting basic needs to promoting social integration. Coordination between these structures helps avoid duplication of functions and increases the efficiency of service delivery. In this process, the community serves as an environment for restoring social ties, adaptation, and forming new social capital.

It should be emphasized that specialists providing social support to internally displaced persons face a number of challenges. Among the main issues are the insufficient number of professionals, which limits the coverage of all families in need of services, especially at the early stages of difficult life circumstances. In addition, in some communities, *Children's Services* are absent, which complicates the protection of the legal rights and needs of children. Moreover, the lack of legal status for social protection departments slows decision-making regarding the social priorities of community development and the organization of social work [5].

Thus, social support for internally displaced families is a key tool for overcoming the social crisis caused by war and forced displacement. It ensures long-term, comprehensive assistance that helps restore life resources, social connections, and family autonomy. Through legal regulation and professional practice, social support contributes to family stabilization, adaptation, and integration into a new environment, mitigating the consequences of social destabilization and psychological trauma. However, the effectiveness of support is hampered by staffing and organizational problems that require systemic solutions to fully restore social stability.

List of References

1. ООН: В Україні зростає кількість внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.dw.com/uk/v-ukraini-zrostaе-kilkist-vnutrisno-peremisenih-osib-oon/a-73922743> (дата звернення 15.10.2025)
2. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2022 р. № z0678-22. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 318.
3. Суший О. В. Націєтворчий процес у координатах соціальної кризи в Україні. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717650/1/S.O.V._SocietalCrisis_2019.pdf (дата звернення 15.10.2025)
4. Шевчук О. В., Дєточка О. Д. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: сутність та особливості організації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. № 102. С. 88-97.
5. Які виклики існують у соціальній сфері та шляхи їх вирішення – думки експертів СПІЛЬНО та Міністерства соціальної політики. URL: https://childrights.org.ua/news/yaki-vyklyky-isnuyut-u-sotsialnij-sferi-ta-yak-na-nyh-vidpovidaty-dumky-ekspertiv-spilno-ta-ministerstva-sotsialnoyi-polityky/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 15.10.2025)

Анастасія СІНКОВИЧ,
*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*
Олексій ЗНОБЕЙ,
*старший викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту
соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Соціальна робота з дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах війни є одним із найгостріших і найгуманніших викликів сучасної України. Війна як соціально-політичний феномен руйнує не лише економіку та інфраструктуру, а насамперед – людські долі.

Серед усіх соціальних груп саме діти виявляються найбільш беззахисними перед наслідками воєнних дій: втрата батьків, дому, звичного середовища, почуття безпеки та довіри до світу формують у них глибокі психологічні травми, що можуть позначитися на всьому подальшому житті. Тому соціальна робота у цій сфері набуває не просто допоміжного, а системоутворювального характеру – вона є засобом збереження майбутнього держави через відновлення життєздатності дитини як повноцінного члена суспільства.

З наукової точки зору, феномен соціальної роботи з дітьми, які втратили батьківське піклування, в умовах війни можна розглядати як міждисциплінарну систему, що об'єднує соціологічні, психологічні, педагогічні, правові та управлінські підходи. Її мета – забезпечити комплексну підтримку дитині в умовах багаторівневої кризи, спричиненої збройним конфліктом [1]. У центрі цієї системи перебуває не лише задоволення матеріальних потреб, а насамперед – відновлення ідентичності, почуття власної цінності та здатності адаптуватися до нових соціальних реалій.

Сучасна наука соціальної роботи виокремлює кілька рівнів втручання у кризових ситуаціях: первинний (екстрений захист), вторинний (стабілізація) та третинний (реінтеграція та розвиток). В умовах війни всі три рівні реалізуються одночасно. Первинний етап охоплює забезпечення базових потреб дитини – безпеки, притулку, харчування, медичної допомоги. Вторинний передбачає психологічну підтримку, пошук родичів або тимчасової сім'ї, встановлення опіки, освітню інтеграцію. На третинному рівні формуються програми соціальної реабілітації, профорієнтації, розвитку життєвих навичок, відновлення соціальної активності та громадянської ідентичності.

Війна в Україні продемонструвала масштаб гуманітарної катастрофи: за даними міжнародних організацій, сотні тисяч дітей зазнали втрати або

розлучення з батьками, частина з них була примусово депортована, інші – переміщені у безпечніші регіони або за кордон. У цих умовах традиційні механізми соціального захисту виявилися недостатньо гнучкими. Це зумовило появу нових форм соціальної роботи: мобільних психологічних груп, кризових центрів, «гарячих ліній», онлайн-консультацій, соціально-психологічних платформ [2, с. 121]. Такі форми відповідають принципам кризового менеджменту у соціальній сфері, коли головним є швидкість реагування, координація дій і мультидисциплінарність команди.

Науковці наголошують, що діти, позбавлені батьківського піклування у воєнний час, належать до категорії «подвійної вразливості». З одного боку, вони втрачають емоційну опору – сім'ю, з іншого – перебувають у стані соціальної дестабілізації, коли інститути виховання, освіти й охорони здоров'я функціонують нерівномірно або з перебоями. Це створює ризики маргіналізації, девіантної поведінки, втрати освітніх можливостей і соціального відчуження. Саме тому соціальна робота має бути спрямована не лише на виживання, а й на розвиток – на відновлення дитини як суб'єкта соціального життя, здатного брати участь у відбудові держави після війни.

Ключовим напрямом є психологічна реабілітація. Вона базується на концепціях травмоорієнтованого підходу (trauma-informed care) та резилієнтності (resilience theory), які визнані у світовій практиці. Соціальні працівники, психологи й педагоги мають допомагати дитині не лише «пережити» травму, а трансформувати її у ресурс для особистісного зростання. Це досягається через індивідуальні та групові заняття, арт-терапію, казкотерапію, тілесно-орієнтовані практики, ігрові тренінги та соціально-психологічні табори. Водночас важливим елементом стає залучення громади – волонтерів, педагогів, духовних наставників, які формують навколо дитини «соціальне поле безпеки».

Соціальна робота в умовах війни також потребує міжвідомчої координації. Міністерство соціальної політики України, Національна соціальна сервісна служба, Міністерство освіти і науки, Національна поліція, місцеві громади, а також міжнародні партнери (UNICEF, Save the Children, Caritas, UNHCR, IOM) формують інтегровану систему реагування [3]. Завдяки їхній співпраці створюються єдині реєстри дітей, розробляються алгоритми тимчасового влаштування, програми «Дитина не сама», а також цифрові платформи для обліку сиріт і дітей, позбавлених піклування. Ця координація є прикладом реалізації принципів good governance у соціальній політиці – прозорості, підзвітності, участі громадськості та міжінституційної взаємодії.

Не менш важливим аспектом є правовий захист дітей у воєнний період. Соціальні працівники відіграють роль не лише посередників, але й адвокатів дитини – вони ініціюють оформлення опіки, сприяють поверненню депортованих дітей, захищають їхні права на освіту, житло, медичну допомогу [4, с. 65]. У цьому контексті важливим є імплементація міжнародних правових актів – Конвенції ООН про права дитини, Гаазької конвенції 1996 року, Женевських конвенцій, Резолюцій Ради Безпеки ООН №

1612 і № 2601, що передбачають особливий захист дітей під час збройних конфліктів.

Фінансова складова соціальної роботи також потребує системного підходу. За умов воєнного дефіциту бюджету роль міжнародних донорів, благодійних фондів і громадських ініціатив стає визначальною. Однак надзвичайно важливою залишається ефективність і прозорість розподілу цих ресурсів, адже мова йде не про абстрактну «допомогу», а про долі конкретних дітей. Розроблення електронних систем моніторингу та оцінки ефективності програм є важливим елементом сучасного менеджменту соціальної сфери.

Окремої уваги заслуговує питання соціальної адаптації дітей, які повертаються з евакуації чи тривалого перебування за кордоном. Ця категорія дітей нерідко стикається з явищем культурного шоку, коли знайоме середовище сприймається вже як чуже через зміну звичок, норм спілкування та навчання. Такі діти можуть мати розмиту ідентичність, втрату відчуття «дому», що часто призводить до емоційної ізоляції, зниження самооцінки та труднощів у побудові соціальних контактів.

Соціальний працівник у цьому контексті виступає медіатором між дитиною, освітнім середовищем і місцевою громадою, сприяючи формуванню безпечного простору для поступового повернення до звичного способу життя. Він має здійснювати індивідуальну оцінку потреб дитини, визначати рівень її психологічної стійкості, рівень інтеграції в освітній процес і міжособистісні відносини. Важливо, щоб соціальний працівник налагоджував ефективну взаємодію з шкільними психологами, опікунами чи прийомними батьками, формуючи командний підхід до реінтеграції [5, с. 83].

Таким чином, соціальна робота з дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах війни – це комплексна гуманітарна місія, що поєднує науково обґрунтовані методи, міждисциплінарні підходи та глибоке усвідомлення соціальної відповідальності. Вона стоїть на перетині соціальної політики, психології, права, педагогіки та менеджменту, а її ефективність безпосередньо впливає на майбутнє нації. Український досвід соціальної роботи у воєнний період може стати унікальним прикладом для світової практики, демонструючи, що навіть у найжорсткіших умовах війни можливо зберегти людяність, гідність і дитинство — як фундамент відродження держави після перемоги.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини: 20 листопада 1989 року: Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91.
2. Руденко Ю. Ю. Підготовка студентів – майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2021. № 200. С. 120- 124. DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-200-120-124.

3. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas> (дата звернення: 24.10.2025).

4. Суліменко О. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. Ввічливість. Humanitas. 2022. №4. С. 61–68. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9> (дата звернення: 24.10.2025).

5. Солодухіна Л. С. Особливості нормативно-правового врегулювання альтернативного догляду за дітьми в Україні. Соціальна і гуманітарна політика Вісник НАДУ при Президентові України (Серія «Державне управління»). Вип. 2. 2018. С. 82–90.

Mykola TYMOSHENKO

Master's Degree in Social Work

Department of Educational Management, Art Management and Social Work

Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy

FACTORS OF SOCIAL INTEGRATION OF MALE AND FEMALE VETERANS

Problem Statement. The issue of social integration of veterans and female veterans has become particularly relevant in the context of ongoing military actions and large-scale social transformations. The return of military personnel to civilian life is accompanied by a number of challenges – psychological, economic, and sociocultural – that require a systematic approach from the state, civil society, and the academic community.

In the process of adaptation, veterans face not only the need to restore their own psycho-emotional well-being but also the challenge of finding a new social role, rebuilding trust in institutions, and reestablishing family and professional relationships. For female veterans, this process has an additional gender-specific dimension, manifested in the combination of military experience with traditional social expectations regarding women's roles.

The study of the factors influencing social integration is essential for shaping effective public policy, developing support programs, and creating favorable conditions for veterans' reintegration into active civic life. Scientific interest lies not only in analyzing the external conditions of integration but also in identifying the internal personal resources that contribute to successful recovery after military service.

Contemporary scientific research devotes considerable attention to the issues of social and psychological support for veterans (O. Vdovichenko, I. Sokolova, O. Pedchenko, S. Stepanova, O. Frolova, 2023; L. Zadorozhna-Knyahnytska, I. Khadzhynova, M. Buryk, 2025; I. Kobets, 2025; Yu. Shyrobokov, T. Volosheniuk, O. Moskalenko, 2025; A. Nazmiiev, 2025, and others). The experience of the United States in supporting veterans is analyzed by V. Hrytsaniuk (2025); the directions of social work with this population group are presented by T. Zakharina

(2023); the issue of war veterans' employment in Ukraine is explored by Z. Hontar and A. Kaspruk (2023); and the peculiarities of implementing veteran development policy are examined by E. Kostyshyn and Yu. Shevtsiv (2023), among others.

The process of returning to civilian life after participation in combat operations is not limited to the mere physical return to one's place of residence; it also encompasses adaptation to civilian conditions, reintegration, and inclusion into the contemporary social environment. Veterans, both men and women, encounter a range of external and internal factors that influence their ability to reintegrate into society. In the context of the Ukrainian experience – where the scale of involvement in armed conflict has significantly increased and systems of support are still in the process of formation – the study of these factors acquires particular importance. The main directions of research include psychological and social readiness, economic adaptation, the level of support provided by the state and local communities, as well as the gender-specific aspects of integration, particularly concerning female veterans. Studies indicate that the success of integration depends not only on the availability of resources but also on the degree of veterans' involvement in decision-making processes, the community's readiness to accept their return, and the veterans' health status and motivation.

One of the fundamental factors of successful integration is the state of a veteran's mental and social health. Trauma, the development of post-traumatic stress disorder (PTSD), or other psychological consequences of combat experience significantly complicate the process of returning to society. For example, a study conducted among U.S. veterans demonstrated that chronic pain and traumatic brain injury (concussion) have a substantial negative impact on social integration, leading to a decreased level of participation in community life [6].

In the Ukrainian context, a key factor in the integration of veterans and female veterans is the development of psychosocial support. Researchers identify several essential stages of this process: mobilization, demobilization, return, integration into family and community life, and normalization of everyday functioning. The existence and effectiveness of institutions and organizations within the community that provide social services and offer direct support to veterans are crucial elements for their successful integration and for strengthening social solidarity within the community. Moreover, the motivation of the veteran – their readiness for change, willingness to engage in community life, and efforts to rebuild social connections – constitutes one of the most important factors of integration. The issue of motivation for civic engagement and employment is complex and deeply rooted. It often arises not only from difficulties in adapting to civilian life but also from an internal value conflict: a veteran may lose a sense of meaning in previous activities, particularly when confronted with inefficient processes or bureaucracy that contrast sharply with the structured and goal-oriented nature of military service. This conflict is further intensified when the individual experiences physical or psychological exhaustion or emotional burnout. Therefore, successful socio-economic integration requires the restoration of personal resources and assistance in finding new, meaningful purposes within civilian life.

In Ukraine, this component gains particular significance due to the frequent fluctuations of the labor market and the consequent need for retraining and adaptation after military service. For instance, a study devoted to the financial and legal approaches to supporting veterans in Ukraine demonstrated that material assistance – including pensions, subsidies, and tax benefits – constitutes one of the key elements of the state's social policy [3].

N. Azmuk notes that most integration programs primarily address the needs of men, who constitute the majority of the veteran population. Therefore, it is essential to implement advocacy campaigns aimed at identifying the specific needs and interests of female veterans, as well as to develop targeted programs facilitating their return to the labor market and support initiatives for female veterans who have children. [1]

Thus, the main factors in economic integration include: availability and quality of employment, as well as its correspondence to the veteran's experience; opportunities for retraining and education; sufficient income level and material stability; programs supporting veteran entrepreneurship; state incentives for employers who hire veterans, including tax or other benefits.

Successful integration largely depends on the surrounding environment – the community's readiness to accept veterans, the existence of support networks, the effectiveness of both governmental and non-governmental sectors, and the presence of an adequate legal and regulatory framework. Research conducted in Ukraine indicates that the involvement of civil society in the development of veteran integration systems constitutes an important factor. In particular, N. Seiko and T. Zakharina, in their work *“Civil Society as a Subject of the Formation of the Veterans Reintegration System”*, note that civil society organizations can play an active role in coordinating between the state and veterans, implementing support programs, and engaging the veteran community in decision-making processes [4].

An effective integration system requires a clear state policy, proper regulatory frameworks, coordination among various services (social, medical, psychological, and legal), and a systematic approach. The study *“Military Inclusion and Rehabilitation: Creating a Unified Approach to Veteran Recovery, Integration, and Support”* emphasizes the need to establish a comprehensive rehabilitation system that integrates medical and social dimensions, incorporates international experience, and takes into account the individual needs of veterans. [5]

Social integration largely depends on whether a veteran feels accepted by society, whether their contribution is recognized, and whether they have the opportunity to participate in community life. A study conducted in the United Kingdom demonstrated that participation in collective acts of remembrance fosters a sense of belonging and enhances social integration [2].

Thus, the sociocultural and institutional factors may include: the presence of public organizations, veterans' associations, and community initiatives; the quality of coordination among state services and their interaction with the community; the legal and regulatory framework, including guarantees of social protection; social recognition of veterans, the culture of remembrance, and media support; the

attitude of the surrounding environment, the level of stigmatization, or support of veterans.

Special attention should be paid to the gender dimension — namely, female veterans, that is, women who participated in combat operations and returned from military service. The system of social services for female veterans in Ukraine is still in the process of development, while international experience highlights the importance of gender-sensitive programs. Considering these specific needs (for example, ensuring access to programs that account for gender aspects) increases the likelihood of successful integration.

Conclusion. An analysis of the factors influencing the social integration of veterans and female veterans demonstrates that this process is multidimensional and requires a comprehensive approach. Successful integration depends on the combination of veterans' internal resources (such as mental health, motivation, and social connections) and external conditions (including economic support, civic inclusion, effective support institutions, and a positive public culture).

References

1. Azmuk, N. A. (2023). *Socio-Economic and Educational Reintegration of Veterans into the Labor Market: The Ukrainian Context*. *Visnyk Ekonomichnoi Nauky Ukrainy* [Bulletin of Economic Science of Ukraine], No. 2 (45), pp. 117–122.
2. Barron DS, Davies SP, Wiggins RD. Social integration, a sense of belonging and the Cenotaph Service: old soldiers reminisce about Remembrance. *Aging Ment Health*. 2008 Jul;12(4):509-16.
3. Kolisnyk, A. S. (2024). *On the Issue of Financial and Legal Approaches to Regulating Support for War Veterans*. *Law and Innovations*, No. 4 (48), p. 39–45.
4. Seiko , N. ., & Zakharina, T. (2023). Civil society as a subject of the formation of the veterans reintegration system. *Social Work and Education*, 10(2), 167–177.
5. Sopilko, I. (2025). Military inclusion and rehabilitation: creating a unified approach to veteran recovery, integration, and support. *Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series Law Journal «Air and Space Law»*, 1(74), p. 247–256.
6. Wu E, Graham DP. Association of Chronic Pain and Community Integration of Returning Veterans With and Without Traumatic Brain Injury. *J Head Trauma Rehabil*. 2016 Jan-Feb;31(1):E1-12. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26098259/>

Богдан ПОЛУБІНСЬКИЙ,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

Олена ГОНЧАРЕНКО,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК МЕТОД СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Важливою складовою соціальної роботи є консультування. Особливої актуалізації консультування набуває у сучасному контексті, в якому через складні соціально-політичні умови, економічні труднощі, трансформації в різних соціальних структурах спостерігається стрімке зростання кількості людей у складних життєвих обставинах, які потребують професійної допомоги у вирішенні своєї складної ситуації. Використання консультування у професійній діяльності дозволяє соціальними працівниками безпосередньо впливати на процес розв'язання проблем клієнтів, підсилення їх психологічної стабільності та здатності до самостійного подолання життєвих труднощів.

Загалом, слово «консультування» походить від латинського «consultare», що означає «радитись», «піклуватися». В українській мові консультування означає «порада, роз'яснення спеціаліста з будь-якого питання, бесіда з метою розширення і поглиблення знань». Серед перших галузей, де офіційно почали займатись консультативною практикою, називають психологію й психотерапію. В соціальній роботі консультування є одним із видів професійної допомоги, яку надає практично кожен фахівець, працюючи з людьми, які потрапили в кризову ситуацію чи перебувають у складних життєвих обставинах. Процес надання такої допомоги клієнту складається з інформування, допомоги в аналізі причин проблемної ситуації, з'ясуванні конфліктних зон, а також пошуку шляхів розв'язання проблеми, виходу зі складних життєвих обставин або подолання кризи. Основною метою консультування в соціальній роботі є надання допомоги клієнту у вирішенні його проблеми, досягнення поставлених цілей, виходячи з потреб, здібностей і ресурсів клієнта. В основу консультування покладена спільна робота соціального працівника і клієнта над вирішенням проблеми і досягнення цілей. Тому для роботи з клієнтом соціальним працівникам необхідні знання з основ консультування та володіння консультативними техніками й методиками.

Аналізуючи різноманітні підходи до визначення сутності консультування в соціальній роботі, О. Пожидаєва зазначає, що його розглядають як: окремий вид соціально-педагогічної діяльності; різновид соціальної послуги; технологію надання соціальної допомоги; напрям соціальної допомоги; кваліфіковану пораду; процес і засіб втручання,

«спрямований на допомогу клієнту у вирішенні проблем з соціалізацією, оптимізацією соціальних функцій, соціальним вихованням, виробленням соціальних норм життєдіяльності і спілкування» [3].

Так, А. Капська розглядає консультування в соціальній роботі як вид соціальної послуги клієнту. На її думку, консультативні послуги мають «сприяти поліпшенню взаємин клієнта з соціальним середовищем, створенню психологічного комфорту в соціумі» [4, с. 427].

Колектив авторів (Т. Алексеєнко, Ю. Жданович, І. Зверєва та ін.) тлумачать консультування як «процес взаємодії між двома або кількома людьми, в ході якої певні знання консультанта використовуються для надання допомоги тим, хто отримує консультацію». Дослідники зауважують на специфіці консультування в соціальній роботі: консультуючи клієнта, фахівець «намагається поліпшити життєву ситуацію іншого, не керуючи ним і його потенційними діями і вчинками»; натомість він показує можливі наслідки дій і вчинків клієнта, «допомагаючи йому зробити самостійний правильний висновок на основі чітко усвідомлених причинно-наслідкових зв'язків» [5, с. 231].

Л. Завацька визначає консультування як «технологію надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу з метою їх соціалізації, відновлення і оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розробки соціальних норм спілкування» [2, с. 61].

Науковці В. Суліцький та О. Швед розглядають консультування як часто використовувану в соціальній роботі технологію, яка має на меті «орієнтацію громадян, окремих осіб, сімей, груп, громад шляхом рад, вказівки на альтернативні форми надання допомоги, у визначенні цілей і забезпеченні необхідною інформацією» [6, с. 6].

Як різновид соціальної послуги, консультування подається у «Державному стандарті соціальної послуги консультування», затвердженому Наказом Міністерства соціальної політики України №678 від 02.07.2015 р. В даному документі соціальна послуга консультування визначається як «комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для виходу зі складної життєвої ситуації та адаптації особи / сім'ї до нових умов соціального середовища, спрямованих на усунення / пристосування обмежень життєдіяльності, підтримку соціальної незалежності, збереження та продовження соціальної активності особи / сім'ї» [1].

Спираючись на базові психолого-соціальні теорії, В. Тесленко визначає основні напрями консультування в сучасній соціальній роботі:

1) *когнітивно-поведінкове консультування* (одне з найпоширеніших напрямів консультування; базується на взаємозв'язку між думками, почуттями і поведінкою людини; сутність підходу полягає в спрямованості на зміну негативних когнітивних схем, що сприяють розвитку психічних проблем, і на позитивну корекцію поведінки через більш конструктивні моделі; в соціальній роботі використовується в роботі з людьми, які переживають стрес, кризу, посттравматичний стрес);

2) *гуманістичне консультування* (базується на безумовному прийнятті клієнта, який має внутрішній потенціал для самореалізації; тому головною метою є створення середовища, де він може вільно виражати себе, пізнавати власні потреби і цінності, знаходити рішення проблем; в соціальній роботі реалізується за допомогою активного слухання, емпатії, позитивної поваги клієнтів, які переживають стрес, депресію, проблеми з самооцінкою; важливими є створення атмосфери довіри й підтримки, що сприятиме усвідомленню клієнтом власної цінності та здатності до змін);

3) *системне консультування* (сутність на взаємодії клієнта з сім'єю, колективом, громадою як соціальними системами, а його проблеми є результатом порушеної взаємодії; соціальний працівник орієнтується на зміну взаємин між членами соціальної системи; реалізується за допомогою методів сімейної терапії, де кожен член сім'ї розглядається як частина взаємопов'язаної системи, аналіз сімейних ролей зменшує бар'єри напруги й непорозуміння; клієнтами є проблемні сім'ї, різні групи клієнтів або громади, в яких взаємини є джерелом конфліктів);

4) *психодинамічне консультування* (акцент робиться на вивченні підсвідомих процесів, що визначають емоційний стан і поведінку людини; це дозволяє соціальному працівнику виявити і зрозуміти глибинні, часто непомітні, емоційні і психологічні механізми, що впливають на поведінку клієнта; реалізується за допомогою техніки вільних асоціацій, інтерпретацій, аналізу перенесення, розкриття підсвідомих конфліктів; використовується в роботі з клієнтами, які переживають серйозні внутрішні конфлікти, травми чи психологічні блоки);

5) *екзистенціальне консультування* (спрямоване на допомогу клієнтам, які відчувають неспокій, невпевненість, тривогу через пошук сенсу життя, переживають стрес через власну смертність та інші глибокі питання існування; під час консультування приділяється увага особистісному вибору, прояву свободи, відповідальності, пошуку позитиву в різних життєвих ситуаціях; ефективно застосовується у роботі з клієнтами, які переживають важкі життєві зміни, втрати, травми, і потребують підтримки у визначенні життєвих цінностей і цілей);

6) *нарративне консультування* (базується на ідеї, що люди створюють сенс свого життя через історії, які вони розповідають про себе; цей підхід дає змогу клієнтам зрозуміти і переписати власні життєві наративи, що може допомогти їм переосмислити свій досвід і побудувати більш позитивну картину світу; використовується у роботі з людьми, які переживають кризи і прагнуть переписати свою життєву історію, щоб краще подолати труднощі в реальному житті; нарративна терапія як потужний вплив не лише розв'язує поточні проблеми, але й будує шлях до зміни життя клієнта на краще) [7, с. 104].

Отже, аналіз різних підходів до визначення поняття «консультування» демонструє, що у сучасній соціальній роботі воно визначається і як стратегія, і як технологія, і як соціальна послуга, і як метод професійної допомоги.

Консультування в соціальній роботі постійно змінюється, адаптуючись до нових вимог суспільства та розвитку теорій і практик соціальної роботи.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт соціальної послуги консультування: затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України 02.07.2015 №678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text>
2. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
3. Пожидаєва О. В. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки*. 2012. № 1 (17). С. 22–25.
4. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської; 4–е вид. випр. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2009.
5. Соціальна педагогіка : словник довідник / [Т. Ф. Алексеєнко, Ю. М. Жданович, І. Д. Зверєва та ін.] ; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.
6. Суліцький В., Швед О. Консультування в соціальній роботі : навчально-методичний посібник. Київ : Видавн. дім «Вініченко», 2023. 240 с.
7. Тесленко В. В. Роль консультування в сучасній соціальній роботі. *Пошуки обдарованості*. 2025. № 3 (98). С. 103–108.

Ігор РАЛКОВ,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Олена ГОНЧАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ, ЯКІ ВЧИНILI ПРАВОПОРУШЕННЯ

Проблема скоєння правопорушень неповнолітніми, які не усвідомлюють, що їх повсякденні вчинки мають правову оцінку, а закони й право супроводжуватимуть їх протягом всього життя, завжди була і залишається однією з найактуальніших соціально-правових проблем у суспільстві. За офіційною статистикою, кількість правопорушень, вчинених неповнолітніми, поступово зменшується в останні роки. Проте, офіційні показники не відображають усі аспекти цієї складної проблеми в повній мірі. Питома вага злочинності серед неповнолітніх в загальній структурі злочинності залишається значущою, і зміни, які відбулися в різних сферах

суспільства в Україні за останні роки, суттєво вплинули на умови формування особистості сучасних дітей і підлітків. Вони стали більш вразливими перед негативними суспільними процесами. Злочинність серед неповнолітніх має свої відмінності, і вивчення цих аспектів є запорукою ефективної боротьби з цією проблемою [2, с. 148].

Метою публікації є визначення особливостей протиправної поведінки неповнолітніх, аналіз факторів і негативних наслідків, висвітлення алгоритму соціального супроводу неповнолітніх правопорушників як технології індивідуальної соціальної роботи.

Звернення до наукової літератури дозволяє нам стверджувати, що явище правопорушень серед неповнолітніх пов'язане з протиправною поведінкою осіб, які не досягли повноліття, тобто віком від 14 до 18 років. Зокрема, І. Охріменко і Н. Лигун зауважують, що протиправна поведінка (правопорушення, неправомірні дії) є однією з форм антисоціальної поведінки, спрямованої проти інтересів суспільства загалом чи особистих інтересів громадян. Такі дії, порушуючи усталений у країні правопорядок, суперечать нормам права, за вчинення якого передбачена правова відповідальність [5, с. 181].

Визначення факторів, що впливають на прояви протиправної поведінки неповнолітніми, показує, що вона виникає і розвивається під впливом сукупності соціальних, психологічних, економічних і культурних чинників. Зокрема, однією з основних причин проблеми автори вважають порушення у процесі соціалізації неповнолітніх, які на тлі внутрішніх і зовнішніх чинників (недостатній життєвий досвід, емоційна нестабільність, вплив складного оточення) можуть схилитися до необдуманих вчинків. Важливим моментом залишається той факт, що неповнолітні перебувають у періоді становлення власної особистості, і відсутність належного керівництва, підтримки з боку дорослих чи державних інституцій часто підсилює ризик формування девіантної поведінки.

Серед психологічних особливостей підліткового віку, що підвищують ризик правопорушень, А. Генералова відзначає емоційну нестабільність, прагнення самоствердитися, пошук свого місця в колективі і вплив референтних груп, часто такі діти не приховують своєї антисоціальної спрямованості поведінки (паління, вживання алкогольних напоїв, дрібні крадіжки, зухвалість, жорстокість тощо). Неповнолітні не усвідомлюють повною мірою наслідків своїх дій, а брак стресостійкості чи невміння розв'язувати конфлікти та життєві проблеми штовхають їх до обрання неправомірної форми поведінки. Військова агресія, економічні кризи та загальна турбулентність суспільства провокують поведінку бунтарства, деякою мірою спротиву та незгоди з обставинами у неповнолітніх осіб. Зазначені чинники можуть додатково посилювати ці тенденції, адже молодь опиняється в умовах невизначеності й підвищеної тривоги, що призводить до нехтування нормами права і суспільної моралі, тому на такі обставини потрібно швидко реагувати [4, с. 26].

Правопорушення, скоєні неповнолітніми особами, негативно впливають на їх особистісне становлення. За статистикою, яку наводить В. Анголенко, лише третина неповнолітніх злочинців у разі потрапляння до в'язниці, вийшовши з неї, повертаються до нормального життя (продовжують навчання, знаходять роботу, створюють сім'ї). Також це відіграє значну роль у становленні рецидивної злочинності (дві третини злочинців скоюють перше правопорушення ще в підлітковому віці), втраті соціальних навичок з адаптації у суспільстві, підвищенні ризику повторного рецидиву через труднощі у працевлаштуванні або продовженні навчання після відбування терміну покарання, ускладненні захворювань (у т. ч. психічних та інфекційних, зокрема туберкульоз і ВІЛ, тривалого вживання наркотиків) та ін. [1, с. 234].

З огляду на це, суттєвого значення у вирішенні питання декриміналізації середовища неповнолітніх, зменшення соціальної шкоди від зростання числа правопорушень серед неповнолітніх, профілактики цього негативного явища, окрім прийняття державою низки відповідних нормативно-правових актів, набувають питання соціального супроводу неповнолітніх, яким властива протиправна поведінка. Під «соціальним супроводом неповнолітніх правопорушників» розуміємо «комплекс заходів, що включає психологічну підтримку, допомогу в оформленні документів, навчання та розвиток навичок для підвищення самостійності». Ця технологія індивідуальної соціальної роботи спрямована на корекцію поведінки неповнолітніх правопорушників, запобігання повторним правопорушенням, допомогу з адаптацією в суспільстві тощо.

К. Віцукаєва пропонує такий алгоритм здійснення соціального супроводу неповнолітніх, які вчинили правопорушення, що складається з п'яти етапів:

- *перший етап*: отримання інформації від підрозділу пробації про взяття на облік неповнолітнього правопорушника, засудженого до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; аналіз зібраних даних про неповнолітнього правопорушника (статус, причини і підстави для взяття на облік, особливості родинних і соціальних контактів) і, за потреби, спільний моніторинг особових справ неповнолітніх правопорушників разом із представниками служби у справах дітей;
- *другий етап*: здійснення початкової оцінки потреб неповнолітнього правопорушника та його сім'ї (оцінка здійснюється з урахуванням віку правопорушника, статі, національності, особливостей розвитку, соціальних потреб, психологічного стану, здатності батьків забезпечувати потреби дитини, ресурсів родинного середовища, мотивації сім'ї до співпраці, усвідомлення родиною власних проблем і можливостей, ризиків учинення неповнолітніми повторного кримінального правопорушення);
- *третій етап*: здійснення комплексної оцінки потреб неповнолітнього та його сім'ї та складання на її підставі плану супроводу (правильно визначені ключові проблеми, потреби, сильні сторони, ресурси родини

та найближчого оточення неповнолітнього правопорушника допоможуть у підготовці висновків та рекомендацій для складання плану супроводу);

- *четвертий етап*: реалізація заходів відповідно до плану соціального супроводу (доцільно використовувати різні форми і методи роботи – бесіди, консультування, тренінги, спостереження за неповнолітніми та їх батьками, групи відновлення / самодопомоги / взаємодопомоги, спільні відвідування спортивних секцій / творчих гуртків / громадських організацій, мотиваційне інтерв'ювання та ін., які допоможуть неповнолітнім правопорушникам у: а) формуванні мотивації до позитивних змін; б) усвідомленні власних негативних рис характеру, емоцій та пов'язаних з ними проблем; в) прийнятті рішень щодо зміни поведінки в ситуаціях гніву, агресії, роздратованості, розчарування, образи, болю, страху, сорому та ін.; г) формуванні психосоціальної компетенції, яка включатиме адекватну самооцінку, толерантність, ввічливість, уміння формувати власний бюджет, переживати невдачі, розуміти і задовольняти власні потреби з урахуванням потреб інших людей, налаштовуванні на успіх та ефективне спілкування, емпатію, вміння справлятися зі стресами, будувати дружні стосунки, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, критично й позитивно мислити, самостійно і відповідально приймати рішення); на цьому етапі доцільно залучати до співпраці інших суб'єктів соціальної роботи (психологів, волонтерів та ін.) з метою підвищення ефективності соціальної підтримки неповнолітнього правопорушника і допомоги у подоланні кризи;
- *п'ятий етап*: аналіз досягнутих результатів (проведення моніторингу результатів та ефективності супроводу; визначення факторів, що вплинули на зміни у поведінці неповнолітнього правопорушника; оцінка впливів наданих послуг та узагальнення досягнень; ознайомлення неповнолітнього та його батьків з висновками, обговорення їхніх думок і пропозицій щодо результатів супроводу) [3, с. 101–109].

Отже, соціальний супровід є ефективною технологією індивідуальної соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками, здійснення якої сприятиме їхній ефективній ресоціалізації, корекції поведінки, підтримці та допомозі у подоланні кризової життєвої ситуації, в якій вони опинилися.

Список використаних джерел

8. Анголенко В. В. Пробація як форма ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8 (52). С. 234–240.

9. Бортник А. С. Деякі аспекти кримінальної політики щодо злочинності неповнолітніх. *Молодий вчений*. 2023. № 10 (122). С. 148–152.

10. Віщукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта: навч. посібн. Одеса: видавництво Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.

11. Генералова А. Неправомірна поведінка неповнолітніх: сучасні виклики та шляхи протидії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 1 (45). С. 23–29.

12. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. №1. С. 179–188.

Жанна ШЛИКОВА,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Олена ГОНЧАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАННЯХ

Сучасні діти і молодь мають активну життєву позицію, яка дозволяє їм самоствердитися шляхом участі у суспільних процесах. Залучення підростаючого покоління до соціальних перетворень є важливим чинником його становлення, формування громадянської самосвідомості, використання потенціалу та здібностей у власних і загальнодержавних інтересах.

Розвиток соціально активного підростаючого покоління як рушійної сили суспільства, задоволення їхніх потреб найкраще відбувається в громадських об'єднаннях, які виступають важливим інститутом соціалізації. Доповнюючи вплив сім'ї, школи та інших соціальних інститутів, громадські об'єднання задовольняють потреби дітей та молоді у спілкуванні, спільній діяльності, реалізації своїх інтересів тощо. Бажання включитися в доросле життя стає своєрідним чинником пошуку підростаючим поколінням «можливостей реалізувати себе у різних (формальних і неформальних) молодіжних і дитячих громадських організаціях, об'єднаннях, групах» [1, с. 138].

Різні аспекти сучасного дитячого й молодіжного громадського руху цікавлять багатьох вітчизняних науковців, серед яких варто назвати О. Балакіреву, М. Головатого, В. Головенька, О. Корнієвського, О. Кулебу, Р. Охрімчук, М. Перепидицю, С. Харченка та ін. Не менший інтерес викликає вивчення процесу соціалізації підростаючого покоління в громадських об'єднаннях (Л. Березовська, Л. Дябел, А. Калюженко, А. Капська, Н. Коляда, Н. Левченко, Н. Шпиг, Н. Чиренко та ін.).

Аналіз наукової літератури дозволяє визначити процес соціалізації як «процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості»

(С. Гончаренко); як «входження індивіда в суспільство, засвоєння ним соціального досвіду, ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві» (О. Москаленко з авторами, Л. Орбан-Лембрик та ін.); як «процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваний у спілкуванні і діяльності»

(І. Зверєва, А. Капська та ін.).

Визначаючи мету соціалізації як процесу становлення особистості, дослідниця А. Капська зауважує на формуванні в неї здатності «адаптуватися до умов, що постійно змінюються та реалізувати себе в цих умовах». Щодо результату соціалізації, то його автори визначають як «активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду». На думку вченої, для створення умов для ефективної соціалізації підростаючої особистості «необхідна цілеспрямована організована діяльність, яка має включати суб'єкти соціального виховання у взаємодії з оточуючим світом і яка формує в них систему ціннісного ставлення до цього світу» [6, с. 184].

Засвоєння дітьми і молоддю соціального досвіду здійснюється завдяки їхній участі в різних формальних і неформальних об'єднаннях, зокрема у навчальних колективах, спільнотах ровесників і друзів, а також у дитячих і молодіжних громадських об'єднаннях. Останні, як зауважують Р. Охрімчук, А. Зайченко і Л. Шелестова, виступають «особливим соціальним інститутом» для дітей і молоді, адже вони мають «особливі можливості для громадянської соціалізації» підростаючого покоління шляхом «обов'язкового і неформального включення членів суспільства у соціально значиму діяльність» та «управління діяльністю об'єднання у відповідності з демократичними процедурами» [4, с. 21]. На думку Л. Березовської і Х. Колодчак, сучасні дитячі і молодіжні громадські об'єднання є різновидом «соціально-педагогічної діяльності дітей і молоді у відкритому мікросередовищі». Будучи «одним із методів та ефективною формою соціального виховання» підростаючого покоління, ДМГО виступають самодостатнім соціальним інститутом, що «відіграє важливу роль в особистому самовизначенні молодого покоління» [1, с. 139].

Зазначимо, що мета діяльності сучасних дитячих і молодіжних громадських об'єднань, за визначенням Л. Дябел, полягає у «формуванні освіченої, творчої особистості, становленні та збереженні її фізичного й морального здоров'я, залученні її до загальнокультурних і духовних цінностей через досягнення національної культури, успішну соціалізацію». До основних завдань діяльності дитячих і молодіжних громадських об'єднань науковиця відносить «створення оптимальних умов для соціального становлення й саморозвитку підростаючого покоління» [3, с. 28–29]. Особистість дитини, підлітка, молодої людини в громадському об'єднанні розкривається передусім у соціальному аспекті, її інтуїтивні уявлення про себе стають усвідомленими завдяки системі соціальних характеристик особистості – соціальних статусів, які свідчать про її місце в групі, організації і системі соціальних ролей – стійких соціальних функцій,

виконуваних дитиною в організації. Статус характеризується правами та обов'язками члена організації (член ради, керівник експедиції, кореспондент прес-центру та ін.).

Найпоширенішими формами громадських об'єднань підростаючого покоління автори називають дитячі і молодіжні громадські організації. Звернення до вітчизняного правового поля (зокрема, ЗУ «Про молодіжні та дитячі громадські організації», 1998) дозволяють нам визначити, що добровільні об'єднання громадян віком від 6 до 18 років вважаються дитячими громадськими організаціями, а об'єднання громадян віком від 14 до 35 років – молодіжними громадськими організаціями. Метою і дитячих, і молодіжних громадських організацій є «здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод», задоволення власних інтересів (соціальних, економічних, культурних, правових та ін.), творчу самореалізацію і соціальне становлення дітей та молоді як «повноправних членів суспільства» тощо. Діяльність дитячих і молодіжних громадських не повинна суперечити чинному законодавству [5].

Цілком погоджуємося з відомим українським дослідником у сфері дитячого і молодіжного руху М. Головатим, який акцентує увагу на тому, що шляхом участі в громадських організаціях регулюються стосунки підростаючого покоління з державою, створюються найсприятливіші умови для розвитку дітей і молоді, задовольняються їхні потреби у спілкуванні з ровесниками та однодумцями, здійснюється успішна реалізація їхніх інтересів у всіх сферах життєдіяльності [2, с. 12–13].

Молодіжні та дитячі громадські організації сприяють їх включенню в життя суспільства, дозволяють набутти позитивного досвіду соціальної взаємодії, захищають інтереси та права дітей і молоді. Членство в різноманітних молодіжних та дитячих організаціях – ступінь до повноцінної громадської діяльності, виховання активних громадян, становлення лідерів.

Молодіжні громадські організації впливають на соціалізацію особистості прямо і опосередковано. Головними причинами участі юнаків і дівчат у діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій є можливість цікаво проводити дозвілля; розширити коло спілкування; самореалізовуватися та самостверджуватися серед однолітків; змінити власне життя на краще, сприяти розвитку України.

Отож, аналіз наукової літератури дає підставу однозначно стверджувати, що громадські об'єднання дітей та молоді виступають надзвичайно потужним чинником їхньої соціалізації. Соціалізуючись, діти й молодь не тільки збагачуються досвідом, а й реалізують себе як особистості, впливаючи на життєві обставини й інших людей – формують активну життєву позицію.

Список використаних джерел

1. Березовська Л., Колодчак Х. Соціалізація учнівської молоді в діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій. *Освітній простір України*. 2019. Вип. 16. С. 137–143.

2. Головатий В. Ставлення молоді до громадського життя. *Молодь України у дзеркалі соціології* / заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка. Київ: УІСД, 2001. С. 125–133.
3. Дябел Л. І. Особливості соціалізації молоді в умовах соціально-педагогічної діяльності в громадських організаціях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2015. Випуск 37. С. 43–45.
4. Охрімчук Р., Зайченко А., Шелестова Л. Дитячі об'єднання України. *Шкільний світ*. 2004, червень (№ 21-23).
5. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 року №281-XIV зі змінами і доповненнями (редакція від 01.01.2016 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text>
6. Соціальна педагогіка : підруч. для студ. ВНЗ / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, О. В. Вакуленко ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т соц. роботи та упр. ; за ред. А. Й. Капської. 4-е вид., переробл. і доповн. Київ : Центр учб. л-ри, 2009. 488 с.

Наукове видання

Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції

**СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМ'Ї ТА ДИТИНИ
У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ГРОМАДИ**
(11 листопада 2025 року, м. Суми)

Друкується в авторській редакції з оригіналів-макетів
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей
За достовірність викладених фактів відповідальність несе автор

Відповідальний за випуск *І.М.Іонова*

Комп'ютерна верстка *Є.А.Маньковська*

Підп. до друку 15.12.2025.

Електронне видання

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
(протокол № ____ від 15.12.2025 р.)